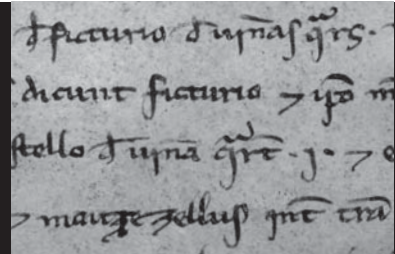

Històries amagades de les Gavarres

Elvis **Mallorquí**

Biblioteca **Lluís Esteva**

Històries amagades de les Gavarres

Elvis Mallorquí

La **Biblioteca Lluís Esteva** neix de la voluntat de publicar els treballs guanyadors del Premi Joan Xirgo, organitzat pel Consorci de les Gavarres des de l'any 2001. La col·lecció pren el nom de Lluís Esteva i Cruañas (Sant Feliu de Guíxols, 1906-1994), que va dedicar una gran part de la seva vida a la descoberta, l'estudi i la divulgació del patrimoni històric.

En quedar desert el Premi Joan Xirgo en la seva setzena edició aquest treball és fruit d'un encàrrec del Consorci de les Gavarres a l'historiador Elvis Mallorquí.

Edita:

Consorci de les Gavarres

Amb el suport de:

**Generalitat de Catalunya
Departament de Medi Ambient
i Habitatge**

Col·laboren:

**Generalitat de Catalunya
Departament de Governació**

Diputació de Girona

**Consell
Comarcal
del Gironès**

**CONSELL COMARCAL
DEL BAIX EMPORDÀ**

© Text Elvis Mallorquí, 2008

© Edició Consorci de les Gavarres, 2008

Finca Camps i Armet, s/núm. - 17121 Monells

E-mail: consorci@gavarres.cat

www.gavarres.cat

1a edició, novembre de 2008

Fotografia de portada: Detall del pergamí de l'acta de consagració de l'església de Fitor (949).

Capítol Catedral de Girona. Fotografia: *Consorci de les Gavarres*

Disseny gràfic i maquetació: 3 de Nou Publicitat

Impressió: Nexa Impressions, SL

Dipòsit legal: GI-705-2008

ISBN: 978-84-612-5955-7

ÍNDIX

Introducció	7
El naixement d'una parròquia	11
Castells que no són castells	19
S'aixecaren uns termes de pedra	27
Eren gent de veïnat	37
Bassets a cada banda de les Gavarres	47
Les celleres de Montnegre	59
Vies perdudes	67
Per uns sacs d'avellanes	75
Una herència magra	85
Quan rectors i diaques es barallaven	95
Ermites i donats	105
Cavallers enmig de pagesos	113
Els conjurats de Monells	121
Els boscos de Cassà de la Selva	131
El país dels molins	141
Vidriers vingueren	153
Els senyors de la calç	161
Bibliografia	171
Glossari	183

Jo no visc a l'edat mitjana, però hi tinc un peu i, a vegades, com diuen a casa, el cap sencer. No hi visc, però m'imagino sovint com devia ser viure-hi. També veig clar que si hi visqués, no duraria gaire: no he treballat mai la terra, no he dut mai a pasturar cap ramat, no he mort cap animal per després menjar-lo, no sabia com fer anar un forn o un molí i, molt menys, construir-lo i no he fet mai cap carbonera. I segur que jo no hauria estat ni noble ni cavaller per poder-me estalviar totes aquestes feines.

Per tant, diem que, fins ara, la meva relació amb l'edat mitjana ha estat merament intel·lectual. No sé per quins motius cada historiador escull un determinat àmbit preferent de recerca, però en el meu cas l'explicació és relativament senzilla. Per mi, l'edat mitjana és un període en el qual es van configurar molts dels elements que han conformat el paisatge de les nostres terres, almenys fins fa uns pocs anys, abans de la industrialització i dels canvis de la societat moderna. El món en què van viure els meus avis i van néixer els meus pares s'assemblava més al de l'edat mitjana que no pas al món on vivim avui dia i, encara menys, al món en el qual viuran els meus fills. Deixar-ne constància i explicar que abans de ser on som hi ha hagut altres maneres de viure és una de les finalitats de les meves recerques sobre l'edat mitjana.

Hi ha diferents camins per conèixer com era el nostre país al llarg dels segles medievals. L'arqueologia és un dels principals, però jo no m'he dedicat mai a excavar per trobar restes materials –ceràmiques, pedres, parets, objectes, monedes, ossos, vidres, eines, etc– del període que estudio, tot i que m'interessa llegir i escoltar el que fan els arqueòlegs. El camí que jo he escollit és menys exigent físicament i, en aparença, molt més avorrit: anar a un arxiu històric, demanar als arxivers els documents que m'interessen, transcriure'ls, sencers o en part, a l'ordinador i, un cop a casa, ordenar els materials, llegir-los amb calma, comparar-los amb altres documents, relacionar-los amb articles i llibres d'altres historiadors que han estudiat abans el mateix territori, la mateixa època o la mateixa qüestió i, finalment, començar a escriure. És així com he elaborat els meus treballs, que van des de petits articles de difusió fins a la tesi doctoral sobre les parròquies de l'edat mitjana.¹

Les Gavarres han estat un dels meus escenaris preferits a l'hora d'imaginar com era viure a l'edat mitjana. De motius, n'hi ha uns quants. El primer és la seva proximitat i la seva presència continuada en l'horitzó dels llocs on he viscut –Riudellots de la Selva, Cassà de la Selva, Girona. El segon, uns vincles familiars amb les Gavarres o, millor dit, amb uns indrets molt concrets del massís: la rajoleria de can Crehuet, entre Quart i Llambilles, i les Dues Rieres, a la muntanya de Cassà de la Selva. Però també les meves recerques als arxius m'han fet conèixer molts documents referits a les parròquies i als masos del massís de les Gavarres que, més tard, han originat uns quants treballs en forma d'arti-

cles o llibres. Així, ara fa deu anys, vaig començar a escriure sobre el passat medieval de les Gavarres. Al començament, gràcies a les beques dels premis Pere Lloberas i Joan Xirgo, vaig poder escriure dos llibres publicats l'any 2000: un sobre els pergamins i la història del monestir de Sant Miquel de Cruïlles abans del 1300 i l'altre sobre el poblament i la societat de les Gavarres a l'edat mitjana.² La meua vinculació amb la Universitat de Girona, on vaig estudiar Història i on vaig treballar quatre anys com a becari, s'ha traduït en alguns articles vinculats primer a la tesina i després a la tesi.³ Arran d'un encàrrec de l'Ajuntament de Quart, vaig començar a estudiar la toponímia medieval del massís de les Gavarres, a partir del cas de la parròquia de Sant Mateu de Montnegre.⁴ Posteriorment, he col·laborat en diverses ocasions amb el Consorci de les Gavarres i també, des del seu començament, amb la revista *Gavarres*.⁵ Però han estat les petites col·laboracions amb la Colla Excursionista Cassanenca, basades en escriure unes línies per als llibrets de les Travessades i les Marxes de Primavera, les que han servit de substrat per a la majoria d'històries que explico en aquest llibre.⁶

Per això, quan fa uns mesos el Consorci de les Gavarres em va proposar escriure un llibre sobre les Gavarres a l'edat mitjana, diferent del que ja havia escrit fa uns anys, no em va costar gaire acceptar-ho i decidir com havia de ser. La idea era fer arribar als lectors unes quantes "històries amagades" referents al passat medieval del massís gavarrenc, aprofitant, en bona mesura, alguns dels treballs anteriors que havien tingut una difusió molt reduïda. Es tracta, en realitat, d'històries "doblement" amagades: es refereixen a indrets, edificis o fets que, d'una banda, han quedat coberts per l'espessa capa de vegetació de les Gavarres i, de l'altra, només els podem conèixer a través de pergamins o de llibres escrits la major part d'ells en llatí i conservats en els prestatges d'un arxiu històric. És com si aquestes històries que van passar o haurien pogut passar es trobessin anys i segles guardades en els arxius, esperant que algú les trobés per explicar-les de nou o, en alguns casos, refer-les fins on fos possible, per fer-les arribar a qui les volgués llegir o escoltar.

Hi ha diferents maneres de llegir el llibre. Per a qui vulgui llegir-lo des del principi fins al final, aquesta obra està dividida en uns capítols que segueixen una ordenació temàtica, encara que no estiguin agrupats en apartats especials dins d'ella mateixa. Els primers capítols parlen de l'estructuració del territori de les Gavarres a l'època medieval a través de les parròquies –capítol 1 "El naixement d'una parròquia"– i dels castells termenats –capítol 2 "Castells que no són castells". Cadascuna d'aquestes demarcacions tenia uns límits sobre el territori que, al llarg de l'edat mitjana, van ser marcats físicament amb unes fites de pedra –capítol 3 "S'aixecaren termes de pedra". Tot i així, a l'interior de parròquies i castells, van continuar existint unes entitats menys visibles, els veïnats, que es corresponen molt fidelment a l'espai viscut per la majoria d'habitants de les Gavarres medievals –capítol 4 "Eren gent de veïnat".

Un segon grup de capítols del llibre analitza les formes de poblament que han deixat empremtes encara visibles en el massís. D'una banda, els masos, que han estat la unitat de poblament predominant a les Gavarres, han seguit trajectòries molt diverses des dels segles medievals fins als nostres dies –capítol 5 "Bassets a cada banda de les Gavarres". De l'altra, encara que en molta menor

mesura que a les planes, al massís també es van formar petits nuclis de poblament concentrat a redós de les esglésies parroquials: es tracta de les celleres que, a causa del despoblament del final de l'edat mitjana, gairebé van desaparèixer del tot –capítol 6 “Les celleres de Montnegre”. Finalment, els camins són també una marca del poblament medieval del massís, perquè alguns d'ells van néixer aleshores i s'han anat transformant de la mateixa manera que canviava la gent que hi transitava i les seves necessitats –capítol 7 “Vies perdudes”.

El tercer gran apartat del llibre fa referència a aspectes diversos de la vida de la gent a les Gavarres: els conflictes entre els membres d'una parròquia per controlar els càrrecs parroquials i el comerç de les avellaneres –capítol 8 “Per uns sacs d'avellaneres”–, la migradesa dels masos medievals –capítol 9 “Una herència magra”–, les baralles dels clergues de les parròquies pels minsos recursos que els senyors delmers els deixaven –capítol 10 “Quan rectors i diaques es barallaven”–, la devoció religiosa dels donats que es convertiren en els primers ermitans de les Gavarres –capítol 11 “Ermites i donats”–, les dificultats dels cavallers que vivien al massís per distingir-se dels seus veïns pagesos –capítol 12 “Cavallers enmig de pagesos”– i la solidaritat mútua entre els habitants de la vila de Monells en un context desfavorable de guerres en contra d'aquests vassalls dels comtes d'Empúries –capítol 13 “Els conjurats de Monells”.

La darrera part del volum està dedicada a algunes activitats econòmiques que, tradicionalment s'han desenvolupat a les Gavarres al llarg dels segles moderns fins ben bé als inicis del segle XX. L'estudi de la documentació medieval, però, permet fer recular la cronologia de les primeres mencions d'aquestes activitats fins als segles XIII i XIV. Es tracta de l'aprofitament dels recursos forestals per fer llenya i carbó –capítol 14 “Els boscos de Cassà de la Selva”–, la construcció de molins hidràulics per fer farina a les rieres que baixen de les Gavarres –capítol 15 “El país dels molins”–, la instal·lació d'un forn de vidre a Santa Pellaia a inicis del segle XIV –capítol 16 “Vidriers vingueren...”– i la importància dels forns de calç per al creixement urbanístic de la ciutat de Girona –capítol 17 “Els senyors de la calç”.

Però no és imprescindible llegir el llibre linealment des de la primera fins l'última pàgina. Cada història, o capítol, és independent i es poden llegir sense seguir l'ordre del llibre. A més, mitjançant les notes al final del capítol, el lector pot trobar les referències bibliogràfiques i arxivístiques que han estat necessàries per tal d'escriure el text, però també vincles amb les altres històries del llibre, de manera que es pot saltar d'un capítol a l'altre en funció dels interessos de qui els llegeix. A més, hem confeccionat un glossari amb el significat d'algunes paraules i conceptes que, tot i estar explicats en el text, apareixen en diferents capítols i poden ser difícils d'entendre.

Finalment, he d'agrair a moltes persones i institucions que han contribuït, de maneres diverses, a fer possible aquest llibre. En primer lloc, al Consorci de les Gavarres, que me l'ha encarregat i, en especial, a l'Oriol Granyer i a la Maria Piferer amb qui hem anat definint el contingut i l'estructura del llibre i que, a més, han llegit les primeres versions dels capítols per tal de millorar-les, han recorregut les Gavarres per fer unes quantes fotografies per il·lustrar els textos, han confeccionat alguns dels plànols i han co-

ordinat l'edició del llibre. En segon lloc, per la col·laboració i la disponibilitat a l'hora de facilitar imatges per al llibre, amb les autoritzacions corresponents per a la seva reproducció, convé agrair la tasca realitzada pels encarregats del Servei d'Arxiu Municipal de Palamós, de l'Arxiu Municipal de Cassà de la Selva, del Centre de Recerca i Difusió de la Imatge de l'Ajuntament de Girona, de l'Arxiu Comarcal del Baix Empordà i del Museu d'Història de Sant Feliu de Guixols, així com de Maria Sala i Sanjaume que ens n'ha fet arribar del seu fons particular. En tercer lloc, vull que consti un agraïment molt especial a diversos companys i amics que, a mesura que anava escrivint el llibre, s'han llegit alguns dels capítols acabats i, en molts casos, han contribuït en gran manera a millorar-los. Es tracta d'en Xavier Cortadellas, en Pitu Basart, en Quim Mundet, en Pere Trijueque, l'Emma Masó, en Toni Riera, l'Enric Cabruja, en Jaume Maruny i la Maria Sala. I per últim, he d'agrair molt sincerament al que ha estat, sense que ell mateix ho sabés, el responsable intel·lectual del llibre, l'Eloi Madrià, que any rere any m'ha anat demanant unes pàgines per als llibrets de les Marxes de Primavera i les Travessades que organitza la Colla Excursionista Cassanenca. Són aquests petits textos que, refets i millorats, han acabat convertits en un llibre que vol ser una invitació a recórrer les Gavarres pensant en com eren als segles de l'edat mitjana.

Riudellots de la Selva, juliol del 2008

NOTES

1 MALLORQUÍ, 2007a.

2 MALLORQUÍ, 2000a i 2000b.

3 MALLORQUÍ, 1998, 1999a, 1999b, 2001b, 2002a, 2004a, 2007d, 2007f i 2008c.

4 MALLORQUÍ, 2003a.

5 Vegeu, entre d'altres, els següents treballs: MALLORQUÍ, 2002b, 2002c, 2006b i 2008b. En relació al Consorci he participat en xerrades i cursos i he col·laborat amb la confecció d'uns panells informatius que s'han instal·lat al costat de diferents edificis singulars del massís.

6 MALLORQUÍ, 2001a, 2002c, 2003b, 2003c, 2004b, 2004c, 2005a, 2005b, 2006a, 2006c, 2007c, 2007e i 2008a.

ABREVIATURES

AAM: Arxiu de l'Abadia de Montserrat

ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona)

ACG: Arxiu Capitular de Girona

ACU: Arxiu de la Catedral de la Seu d'Urgell

ADM: Arxiu Ducal de Medinaceli (inclòs en l'Archivo Histórico de la Nobleza, Toledo)

ADG: Arxiu Diocesà de Girona

AHCG: Arxiu Històric de la Ciutat de Girona

AHFF: Arxiu Històric Fidel Fita (Arenys de Mar)

AHG: Arxiu Històric de Girona

AHMCL: Arxiu Històric Municipal de Cornellà de Llobregat

AMCS: Arxiu Municipal de Cassà de la Selva

AML: Arxiu Municipal de Llagostera

APCS: Arxiu Parroquial de Cassà de la Selva

ASD: Arxiu del monestir de Sant Daniel (Girona)

BRAH: Biblioteca de la Reial Acadèmia de la Història (Madrid)

SAMP: Servei d'Arxiu Municipal de Palamós

L'església de Santa Coloma de Fitor al començament del segle passat. Fotografia: Fons Jaume Ferrer Massanet, Arxiu Municipal de Palafrugell

EL NAIXEMENT D'UNA PARRÒQUIA

Com tot el que és humà, les parròquies neixen, creixen, es reproduïxen i es moren. En els primers temps del cristianisme, quan encara l'Imperi Romà d'Occident no s'havia desmembrat, es va començar a utilitzar el nom de "parròquia" per designar "la comunitat dels fidels cristians". Com que l'organització administrativa del territori de l'Imperi es basava en les ciutats i com que l'Església primitiva –un cop el cristianisme esdevingué la religió oficial a finals del segle IV d.C.– va estructurar-se a imatge i semblança de l'administració imperial, la parròquia esdevingué tota la comunitat de cristians d'una ciutat i del seu territori dirigida per un bisbe i, per tant, coincidia amb la diòcesi. Això significava que, a les terres gironines, les primeres parròquies van ser les de les ciutats de Girona i Empúries, que donaren lloc als dos bisbats existents en temps visigòtics.¹

Des d'ambdues ciutats i molt de mica en mica, el cristianisme es va anar difonent al camp gràcies a la creació de petites esglésies rurals, al damunt de mausoleus funeraris, com s'ha pogut demostrar arqueològicament a Santa Cristina d'Aro i a Sant Julià de Ramis. L'església paleocristiana de Santa Cristina d'Aro, construïda segurament entre els segles V i VI, era un mausoleu funerari associat a una vil·la rural que, cap al segle VIII, va donar lloc a una església que ja disposava de cementiri propi; mentrestant, a Sant Julià de Ramis també es va aixecar un petit mausoleu, d'època visigòtica, vinculat a una fortificació baix imperial –coneguda al segle IX com a "*Castellum Fractum*"–, que va ser l'origen d'una església amb cementiri.² L'associació d'església i cementiri present en aquests primers temples cristians es va consolidar als segles IX i X, tal com es pot comprovar per

les sepultures excavades a la roca i situades a l'entorn immediat d'esglésies preromàniques o amb elements del segle X, com les de Canapost, Palau-sator, Vulpellac, Sant Julià de Boada i Sant Climent de Peralta.³

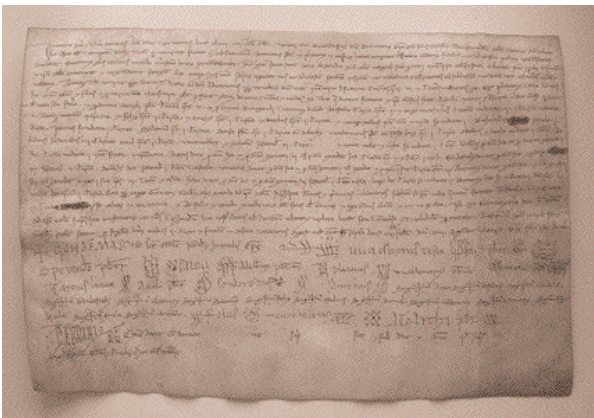
Però en aquests mateixos segles de l'alta edat mitjana encara perviuen antigues pràctiques funeràries no del tot cristianes, com la d'enterrar els difunts en necròpolis deslligades i allunyades de qualsevol església. Això és el que s'ha detectat en l'estudi de la necròpoli de les Goges, a Sant Julià de Ramis, que reuneix les sepultures de més de 200 persones enterrades entre la fi del segle VI i el començament del segle IX. Pel notable desgast físic dels seus esquelets, sembla que aquesta població s'hauria dedicat de forma rutinària a activitats feixugues, com el conreu agrícola, la ramaderia i diverses tasques domèstiques; expressat amb altres paraules, són sepultures de pagesos.⁴ Aquest cementiri, doncs, constitueix una clara prova de la continuïtat del poblament en aquesta zona entre el final de l'època antiga i l'inici de l'edat mitjana: seria el lloc de sepultura d'unes poblacions rurals disperses en petits nuclis de poblament que, en els textos escrits dels segles IX i X, reben el nom de vil·les i vilars. A les Gavarres, es coneixen uns quants cementiris desvinculats d'esglésies gràcies a la memòria i a la transmissió oral de la gent que ha viscut al massís: al coll de la Ganga –La Bisbal–, a prop de can Vergeli –Sant Cebrià dels Alls–, a Banyeres entre can Boïgues i can Follia de Muntanya –Sant Sadurní– i a prop de Sant Cebrià de Lledó la necròpolis dels Jueus, topònim que, malauradament, no és medieval.⁵ Tot i que no han estat excavats amb precisió, és probable que corresponguin a jaciments similars al de les Goges de Sant Julià de Ramis. Almenys en el cas de la necròpoli dels Jueus, s'hi ha detectat mitja dotzena de tombes excavades a la roca i cobertes amb lloses de pedra atribuïbles als segles VIII-X.⁶

Aquest és, doncs, el paisatge religiós del segle IX a les terres de Girona: hi ha algunes esglésies paleocristianes amb cementiri i algunes necròpolis aïllades que servien per a l'enterrament de les poblacions de les vil·les i vilars. A cada església, hi havia un grup de fidels que hi acudia regularment, que hi era batejat i, sovint, enterrat, però que no hi estava tan estretament lligat com a partir del segle X. Encara que aquestes comunitats puguin ser qualificades de parròquies rurals, els faltava un element essencial: l'atribució a l'església com a seu de la parròquia d'un territori perfectament delimitat. Va ser, precisament, al darrer quart del segle IX que les autoritats carolíngies van implantar a les diòcesis catalanes el pagament del delme i, per tant, van acabar generant una nova demarcació territorial que se superposava al teixit preexistent de vil·les i vilars estesos arreu del comtat de Girona.⁷ És a partir d'aquest moment i, sobretot, al llarg dels segles X i XI que neixen les parròquies rurals que han ordenat el paisatge i la societat rural gironina fins al naixement dels municipis actuals.

L'ACTA DE CONSAGRACIÓ DE FITOR

Una parròquia no naixia per generació espontània. Calia un ritual presidit pel bisbe que implicava la consagració del temple que esdevindria seu de la parròquia, que normalment s'havia construït de nou o bé reformat notablement, la dotació del patrimoni de la nova església amb terres per tal que poguessin viure-hi els clergues i, sobretot, la concessió pel bisbe dels delmes i les primícies d'un conjunt de vil·les i vilars a l'església esdevinguda cap de parròquia. El primer cas documentat al bisbat de Girona és el de l'acta de consagració de La Bisbal, de l'any 904. El bisbe gironí Serfdedéu va acudir a la vil·la de Fontanet per tal de consagrar un temple amb tres altars –el major dedicat a Santa Maria i dos de laterals dedicats a Sant Miquel i Sant Joan–.⁸ De l'existència, des del seu naixement, dels tres altars a l'església del nucli que acabaria essent conegut com La Bisbal, es pot deduir que la població que havia d'acollir era prou nombrosa com per omplir les tres naus. Això no passa en la majoria d'esglésies consagrades en aquesta època, que solen tenir un sol altar i, per tant, una sola nau. El cas de Santa Coloma de Fitor, doncs, potser és més representatiu que el de La Bisbal.

El dia 29 de gener del 949 el bisbe de Girona, Gotmar, va anar a Fitor per consagrar l'església de Santa Coloma, edificada pel prevere Altimir, per Placià, pel levita Tassi i pels feligresos del lloc.⁹ A l'acte, tal com diu el text, hi van concórrer tots els fidels, que, seguint els consells sants, desitjaven ferventment la pàtria celestial –*“ad celestem patriam toto desiderio anelant”*– per aconseguir els efectes dels béns de l'eternitat. Davant de tota la congregació de feligresos, el prevere Altimir va ser el primer a donar part dels seus béns immobles –6 quarteres de vinya i 20 mujades de muntanya– a benefici de la nova església, però també pensant en la salvació de la seva ànima. El van imitar unes quantes persones: Placià, amb el seu fill Tassi –el levita que va construir l'església amb el seu pare i el prevere Altimir– i la muller i els fills, el vescomte Ènnec, Fèlix, Ameli, Amel, Mau-

Pergami de l'acta de consagració i dotació de l'església de Santa Coloma de Fitor, de l'any 949.

Fotografia: Consorci de les Gavarres. Capítol Catedral de Girona – Tots els drets reservats

resell, Riquinel –dona–, Joan, el prevere Daniel, el prevere Wadamir i els seus germans, Ostal i Danla, Basili, Emil, Vancenall i Salomó, Vancenall i Oliba, Adalbert, Gaufred, Duran, Vivolales, Ultimar, Llop, Adrover i Livula. Així, en total, la dotació de l'església va acabar reunint 4,5 mujades de terra dedicada als cereals, 7 mujades de cereals i vinya, 10 mujades de vinya i 20 més de muntanya; traduint-ho a les nostres mesures, els béns donats a la nova església de Santa Coloma sumen més de 200.000 m² i equivalen a més de 90 vessanes, repartides entre cereals, vinya i bosc.¹⁰ A més, caldria afegir-hi dos masos que van ser donats per Placià i pel seu fill Tassi. Totes les terres es trobaven als llocs de Fitor, Castell i Quinçana, noms que són esmentats un altre cop com a integrants quan el bisbe Gotmar va establir el terme delmer de la nova parròquia.

Efectivament, l'últim acte que es va produir a Fitor el 29 de gener del 949 va ser la concessió, per part del bisbe Gotmar a la nova església consagrada, dels delmes, les primícies i les oblacions dels fidels que vivien a la vil·la de Fitor i als vilars –“*villarunculis*”– de Calbs, Quinçana, Castell, Canet i Vilanova, o en els seus termes i límits. Gràcies al coneixement de Joan Botey, sabem que el vilar de Castell es va convertir en el veïnat del mateix nom que agrupava els masos Nuell, Comelleres, la Caborca, Regasol i el mateix mas Castell que en va prendre el nom; el vilar de Calbs correspondria al mas Cals; Quinçana és el sector centrat pel mas Torroella, que agrupa els masos Pujol, Carbó, Pasqual, Carrony, Estanyet i Mateu. Finalment, els vilars de Canet i Vilanova no han estat identificats amb masos posteriors, però podria molt ben ser que corresponguin als masos Plaja i Anguila.¹¹

En aquests indrets hi devien viure totes les persones que van contribuir a la dotació del nou temple consagrat, exceptuant el vescomte Ènnec, que segurament residia a la ciutat de Girona. Observant amb detall l'acta de consagració, hem comptat que hi havia tres preveres –Altimir, Daniel i Wadamir, aquest amb els seus germans–, una família completa –la de Placià, amb el seu fill Tassi, levita, la muller i els fills–, un matrimoni –Ostal i Danla–, una dona sola –Riquinel– i 19 homes sols –Fèlix, Ameli, Amel, Mauresell, Joan, Basili, Emil, Salomó, Vancenall, Oliba, Adalbert, Gaufred, Duran, Vivolales, Altimar, Fèlix, Llop, Adrover i Livula–. Podríem dir, doncs, que com a mínim la comunitat cristiana de Fitor a mitjan del segle X comptava amb 3 preveres i amb 22 famílies, de les quals en coneixem els membres o els caps de casa, una xifra relativament elevada i que s'aproxima als 29 masos identificats existents al segle XIV, abans de les pèrdues demogràfiques derivades de la Pesta Negra.¹²

Per albergar tota aquesta comunitat de més d'una vintena de famílies, calgué adaptar i, segurament, ampliar el temple de Santa Coloma. El text del 949 recull que el prevere Altimir, Placià i el levita Tassi van aixecar l'edifici –“*edificaverunt*”–, com si hagués sorgit del no res. Però a la base del campanar actual existeixen restes d'un edifici molt antic que podria ser anterior al segle X. Així, l'església consagrada el 949 hauria reaprofitat aquest temple primitiu, reformant-lo sensiblement. Encara avui són visibles algunes de les restes del temple del segle X: l'absis semicircular allargat pels extrems i bastit amb l'*opus spicatum*, la part de la nau lligada a aquest absis i la base

del campanar.¹³ A partir del segle XI, l'església de Fitor ha sofert unes quantes modificacions i ampliacions, realitzades ja en estil romànic per tal d'adequar-la a les noves necessitats nascudes de la societat estructurada a partir de les delimitacions parroquials. Unes necessitats que seguien de prop les fluctuacions demogràfiques de cadascuna de les parròquies.

CREIXEMENT I MORT DE PARRÒQUIES

Els topònims esmentats a l'acta de consagració de Fitor, un cop identificats amb els posteriors i els actuals, permeten assenyalar que la parròquia creada l'any 949 coincideix prou fidelment amb el territori i els límits que Fitor va tenir fins al segle XIX. La seva cronologia correspon encara a una fase inicial del procés de parroquialització o de creació de parròquies rurals al bisbat de Girona, que es va allargar fins a la segona meitat del segle XI. Com es multiplicaven les parròquies? És possible que les noves demarcacions s'anessin segregant, progressivament, a partir d'esglésies matrius amb territoris més extensos: en zones de muntanya és freqüent l'existència d'una parròquia central, al centre d'una vall, envoltada de parròquies més petites, fruit de segregacions marginals i posteriors. Malauradament, però, no podem seguir massa bé l'evolució del procés per manca de les actes de consagració i dotació de la gran majoria de parròquies del bisbat de Girona. Això sí, com que la fixació del territori parroquial esdevingué una referència prou sòlida com per substituir les vil·les i els vilars a l'hora de situar béns i persones en l'espai, totes les parròquies de les Gavarres es van documentant al llarg del segle XI.

Diverses notícies coincideixen en assenyalar que, a mitjan segle XI, les parròquies ja constituïen una xarxa densa i compacta sobre tot el territori. El 1041, al voltant de Fornells, hi havia les parròquies de Sant Feliu de Girona, Palol, Quart, Llambilles, Campllong, Riudellots, Aiguaviva, Vilablareix i Salt, les mateixes que en l'actualitat.¹⁵ A més, augmenta la precisió a l'hora de designar els límits de les parròquies: a Cruïlles, l'any 1062, s'esmenta, a més del nom de les vil·les i vilars depenents –tal com era corrent al segle X–, la parròquia de La Bisbal a l'est, les de Sant Cebrià dels Alls i Sant Cebrià de Lledó al sud, la de Sant Sadurní a l'oest i les de Monells i Corçà al nord.¹⁶ Dos casos més confirmen aquesta cronologia: el territori de Santa Àgata de Montnegre es trobava, el 1043, dins la parròquia de Sant Sadurní, però se'n va separar abans del 1064 en què ja figura com a parròquia independent; en canvi, l'església de Santa Maria d'Aro, consagrada el 1078, ja no va desvincular-se del tot de la parròquia d'origen, Santa Cristina d'Aro, i va restar com a sufragània.¹⁷ En aquests anys, doncs, la multiplicació de les parròquies rurals estava finalitzant.

No només això, el procés de parroquialització al bisbat de Girona i a la resta de la Catalunya Vella va anar estretament vinculat amb la difusió del romànic o, millor dit, amb la difusió d'un model de temple, fet en estil romànic, que responia molt bé a les necessitats litúrgiques de les noves congregacions aparegudes als segles X i XI. Les esglésies que esdevenien seus de parròquia havien de servir per a unes funcions molt específiques. A l'església s'hi celebrava diàriament, sota presidèn-

cia del rector, el culte a Déu a través de les misses, del res de les hores dels oficis i de les misses de difunts. Calia, doncs, que les esglésies disposessin de l'espai suficient per albergar la comunitat de fidels que hi estaven adscrits per residir en la demarcació parroquial. Els feligresos també s'hi reunien quan s'administraven els cinc sagraments que els bisbes havien delegat als clergues amb cura d'ànimes: el baptisme, el matrimoni, l'eucaristia, la penitència i la unció dels malalts. I encara, els clergues hi predicaven la paraula de Déu als seus fidels, els havien d'ensenyar els rudiments de la fe, fomentar les bones devocions i, sobretot, recordar-los l'obligació de sostenir econòmicament l'església.¹⁸

Aquestes necessitats van fer evolucionar els temples cristians heretats de l'antiguitat i, paral·lelament a la difusió de les parròquies als segles X i XI, s'observa la introducció de canvis constructius que, a partir de formes i elements propis del preromànic català –com l'*opus spicatum*– i d'altres d'importats de fora –com la decoració llombarda–, van generalitzar un model de temple plenament romànic, estructurat molt sovint a partir d'una sola nau coberta amb volta de canó, un sol absis semicircular, un campanar d'espadanya i faixes i arcuacions llombardes a l'exterior de la capçalera. A les Gavarres i al seu entorn, es pot seguir molt bé el procés, perquè hi ha unes esglésies amb clars elements preromànics –Sant Climent de Peralta i Sant Julià de Boada–, temples que corresponen a una etapa de transició al romànic –Canapost i Fitor– i una església –la de Romanyà– que presenta un model original basat en una planta de creu grega.¹⁹ Ara bé, les reformes efectuades en èpoques posteriors, sobretot als segles XVI i XVIII, han esborrat les traces originals de gairebé tots els temples romànics gironins. Un dels pocs que conserva, gairebé intacta, la fesomia de l'edifici original és l'església de Sant Andreu de Pedrinyà: una nau única que reflecteix la unitat i la cohesió de la comunitat parroquial; poques obertures exteriors que, amb l'ajuda de llànties, candeles i ciris, feien més emotives les cerimònies; i pintures murals, en aquest cas la representació de la Majestat encerclada pels quatre evangelistes, que instruïen els laics en la història sagrada.²⁰

L'església de Fitor, doncs, pertany a un grup de temples de transició cap al romànic, encara que el seu estil no ho és plenament perquè les reformes es van fer en un moment encara inicial, a mitjan

Les excavacions a l'interior de l'església de Sant Cebrià dels Alls han descobert l'absis romànic i, al seu interior, un absis més antic, potser del segle IX.

Fotografia: Consorci de les Gavarres

segle X. En canvi, les recents excavacions arqueològiques realitzades a l'interior del temple de Sant Cebrià dels Alls han posat clarament al descobert l'evolució seguida per aquest temple. A l'interior de les parets i de la capçalera carrada que es conserven actualment, aixecades en un moment indeterminat dels segles XII-XIII i que corresponen a un tipus de romànic tardà, es pot observar amb claredat l'absis semicircular característic dels temples del segle XI, que és quan es documenta per primer cop la parròquia de Sant Cebrià dels Alls. Però, encaixat dintre de l'absis del segle XI, encara s'hi ha detectat la capçalera trapezial d'un edifici preromànic, aixecat entre els segles VIII i IX.²¹

Els edificis conservats i les restes excavades mostren, indirectament, com creixien les parròquies medievals de les Gavarres. En certs casos, és el trasllat de la seu parroquial el que indica canvis en les formes de poblament de la parròquia. Per exemple, el fet que els primers temples de les parròquies de Sant Climent de Peralta, Sant Mateu de Vall-Ilobrega i Santa Maria de Fenals es trobin muntanya amunt d'on es troben les esglésies actuals assenyala que, segurament a causa de l'abandonament de molts masos de les parts més altes de cada terme al llarg dels segles XIV i XV, la majoria de la població es va acabar traslladant a les parts més baixes del terme.²² Les esglésies rurals que eren seus de parròquia no només eren un lloc per a la celebració del culte, sinó que servien per moltes més coses. Aprofitant les misses dels diumenges, els membres de cada parròquia aprofitaven per reunir-se, a l'exterior del temple, moltes vegades al cementiri. Allà decidien, per exemple, com mantenir el temple en condicions per al culte i, amb el temps, va acabar naixent una institució formada per laics i encarregada precisament del manteniment de l'església: l'obreria parroquial. També decidien com repartir-se els impostos que el rei o el senyor els imposava i, amb el temps, va acabar consolidant-se com a institució l'assemblea de tots els veïns de la parròquia, la "universitat", per tal de decidir com repartir les càrregues entre tots.

Una de les qüestions per les quals també vetllaven els feligresos de cada parròquia era pels seus límits. A través del ritual del salpàs, documentat a la ciutat de Girona el 1237 i a Sant Mateu de Montnegre el 1325, es recordava anualment la pertinença de cada casa a la parròquia i es repasaven, doncs, els confins de cada terme parroquial.²³ El salpàs era la benedicció amb sal i aigua de totes les cases d'una parròquia per part del rector. Normalment els límits de les parròquies no s'havien alterat des de la seva creació, però molt sovint no estaven marcats del tot. Per això, en moments de pressió demogràfica, abans de la Pesta Negra, per exemple, es van començar a posar en conreu alguns sectors boscosos al límit entre dues parròquies, per la qual cosa calia precisar amb tot detall, aixecant fites de pedra, la línia limítrofa. És el que va succeir, l'any 1312, entre Santa Pellaia i Llambilles,²⁴ però també sembla que hauria passat el mateix entre Fitor i Sant Climent de Peralta pels volts del 1350. El notari gironí Ramon Bruguera va signar la delimitació, però el document s'ha perdut i només en tenim notícia perquè, molt temps després, l'any 1709, es va buscar aquesta escriptura i, com que no la trobaven, van establir de nou els límits entre les dues parròquies.²⁵ Cal dir que, en aquest moment, l'augment de població havia portat a artigar terres ermes i era necessari aclarir a quina parròquia havien de pagar el delme. El mateix que havia passat al segle XIV.

Ara bé, quan la població va començar a minvar, la vida parroquial se'n va ressentir notablement. És el cas de Santa Àgata de Montnegre, una petita parròquia nascuda en les darreres fases de la parroquialització al bisbat de Girona, que no va arribar mai a aplegar tanta població com les parròquies veïnes. Mentre que Sant Mateu de Montnegre reunia prop de 40 cases i Santa Pellaia unes 32, al terme de Santa Àgata només n'hem pogut comptar 9 per als primers anys del segle XIV.²⁶ Així, la crisi de la baixa edat mitjana va passar una factura molt elevada a Santa Àgata: només hi van quedar dues famílies i, d'acord amb el bisbe, l'any 1527 es va decidir annexonar la parròquia de Santa Àgata a Santa Pellaia. Era la primera parròquia de les Gavarres que moria. Al cap de tres segles, però, van començar a emmalaltir terminalment totes les altres parròquies del massís. La creació dels municipis de Quart, Cruïlles, Santa Cristina d'Aro, La Bisbal, Fonteta i Peratallada, va annexonar totes les parròquies establertes a les parts altes del massís: el Castellar, Sant Mateu de Montnegre, Santa Pellaia, Sant Cebrià de Lledó, Sant Cebrià dels Alls, Romanyà, Sant Pol de la Bisbal, Fitor i Sant Climent de Peralta. Així, la vida parroquial a les Gavarres s'ha acabat, gairebé del tot. Això no deixa, però, que poguem recordar que, una vegada i durant molts segles, les parròquies van ser la institució que més va marcar la vida dels que vivien en aquestes muntanyes.

NOTES

- * Aquesta història es basa en un text publicat el 2002 a la revista *Gavarres*, i recull dades de la tesi doctoral; cf. MALLORQUÍ, 2002d i 2007a.
- 1 MONTALBÁN, 1996-1997; AICART-NOLLA-SAGRERA, 1999: pàg. 25-34.
 - 2 *Catalunya Romànica*, 1989: pàg. 232, pàg. 239-244, pàg. 349-350, pàg. 364-365 i pàg. 370; PUNSETI-FRIGOLA, 2006.
 - 3 AGUSTÍ-BURCH-MERINO, 1995: pàg. 109-123 i pàg. 129-135.
 - 4 CORTADELLAS, 1996: pàg. 76, pàg. 168 i pàg. 172.
 - 5 *Catalunya Romànica*, 1989: pàg. 301-302.
 - 6 Vegeu, en el present llibre, la història titulada "S'aixecaren termes de pedra".
 - 7 VILLANUEVA, 1803-1852: vol. 13, n. 8 (904.11.08); cf. MARQUÈS, 1996-1997: pàg. 1505.
 - 8 ACG, pergami n. 17 (949.01.29; ORDEIG, 1993-2002: n. 63).
 - 9 La "mujada", del llatí MODIATA, era una mesura agrària romana equivalent a la terra que podien llaurar un parell de bous en un dia, uns 4896 m²; cf. *Gran Diccionari*, 2007.
 - 10 BOTEY, 1998: pàg. 25-26. Sobre els lligams entre vil·les, vilars i veïnats, vegeu la història "Eren gent de veïnat" del present llibre.
 - 11 BOTEY, 1998: pàg. 26.
 - 12 BADIA, 1998: pàg. 4; *Catalunya Romànica*, 1989: pàg. 370-373.
 - 13 BOLÓS, 2004: pàg. 122-124.
 - 14 ADG, Almoina, Fornells de la Selva, pergami n. 42 (1041.05.01; MARTÍ, 1993: n. 235).
 - 15 ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 27-28 (1062.11.20; ORDEIG, 1993-2002: n. 211).
 - 16 ADG, Mitra, calaix 17, pergami n. 123 (1043.12.09; MARQUÈS, 1984b: n. 2); ACG, pergami n. 66 (1064.02.15; VILLANUEVA, 1803-1852: vol. 12, n. 28); ACG, pergami n. 90 (1078.12.31; VILLANUEVA, 1803-1852: vol. 13, n. 28).
 - 17 CORTS-GALTÉS-MANENT, 2000: vol. 3, pàg. 315.
 - 18 *Catalunya Romànica*, 1989: pàg. 240-244, pàg. 310-311, pàg. 356-363 i pàg. 368-373.
 - 19 *Catalunya Romànica*, 1989: pàg. 256-263.
 - 20 SÁNCHEZ, 2007.
 - 21 Potser va passar el mateix amb els temples de Llambilles i Torrent. Sobre això, podeu llegir la història "Ermites i donats" en aquest llibre.
 - 22 ADG, Seu de Girona, Claver, pergami n. 12 (1237.08.31; MALLORQUÍ, 2004a: n. 1), i Cabiscol Major, pergami n. 4 (1325.03.03).
 - 23 Vegeu en aquest llibre la història titulada "S'aixecaren termes de pedra".
 - 24 MARQUÈS, 1998b.
 - 25 MALLORQUÍ, 2000b: pàg. 118-120.

Mur del poblat ibèric de Castellbarri, amb la badia de Palamós al fons. Fotografia: Consorci de les Gavarres

CASTELLS QUE NO SÓN CASTELLS

A les Gavarres hi ha molts castells que, en realitat, no són castells. És a dir, no a tot el que li diem castell, ho és o ho va ser de veritat. Per fer aquesta afirmació paradoxal ens basem en els diversos significats de “castell”. En la seva accepció més genèrica, un castell és “un edifici fortificat construït generalment en punts elevats”.¹ A les Gavarres, es poden trobar castells d’aquests tipus una mica a tot arreu. Però, en canvi, no passa el mateix si restringim l’ús del nom de castell a les fortaleses nascudes a les terres gironines poc després de l’any 1000 per la voluntat d’unes famílies senyorials que, més que defensar el territori, volien mostrar i perpetuar el seu poder sobre els pagesos de la contrada a qui exigien un llarg conjunt d’imposicions, algunes d’elles nascudes de la violència senyorial i mantingudes per la força del costum.

En efecte, de castells feudals del segle XI, no se’n troben al cor de les Gavarres, sinó a les planes que les envolten, no en llocs encimbellats, sinó en punts lleugerament aixecats però propers a les cases dels pagesos que explotaven i a les terres que proporcionaven les rendes als senyors. Entre aquests castells hi trobem els de Monells, Sant Sadurní, Cruïlles, La Bisbal, Palau-sator, Peratal·lada, Palafrugell, Calonge, Castell d’Aro –o Benedormiens–, Llagostera, Cassà de la Selva, Palol d’Onyar, Celrà, Juià i Púbol.² Un dels motius que explica l’absència de castells feudals de les parts altes del massís de les Gavarres és la migradesa dels recursos que oferien aquestes terres, en comparació a la plana. Els inferiors nivells de població i la major dispersió del poblament en masos van portar els senyors feudals a desinteressar-se dels drets que hi havien aconseguit: els cedien en feu

a nissagues de modestos cavallers que, a manca d'una fortificació a la parròquia, van establir la seva residència en les cases més sòlides de la parròquia (les dels rectors).³ A Sant Mateu de Montnegre, al 1324, el cavaller Ramon d'Escala havia obligat el diaca a marxar de la parròquia, potser perquè li volia impedir quedar-se a casa seva, la casa de la rectoria que esdevindria el mas Escala; a Sant Cebrià dels Alls, al 1329, la vídua de Guillem de Foixà –els descendents de la qual s'anomenaren Camós– va ser acusada d'haver-se apropiat de la casa de la sagristia de Sant Cebrià dels Alls, la que seria coneguda, segles més tard, com a castell de Camós.⁴ Ara bé, no tots els cavallers amb drets a les Gavarres van acabar residint en cases al costat de les esglésies parroquials. Per exemple, el cavaller Bernat de Llabià, que tenia el delme de Fitor, vivia a la parròquia de Fenals; i encara que Ramon de Mont i Jordana d'Abellars posseïssin els delmes de Sant Cebrià de Lledó i Sant Climent de Peralta, respectivament, és molt probable que no visquessin en aquestes parròquies.⁵

UN CASTELL QUE ERA ERMITA

Justament el castell de Camós és un dels castells que no va ser mai un castell, perquè en origen era, simplement, la casa del rector. Com aquest, n'hi ha d'altres, de falsos castells. El castell de Miralles, a la serra dels Perduts, a prop de Sant Pol de la Bisbal, n'és un altre. En temps de l'ocupació francesa, l'any 1809, els francesos que havien aconseguit ocupar Roses es dirigien cap a Barcelona creuant les Gavarres; en passar per La Bisbal, algú els va parlar del castell de Miralles i, quan van pujar per destruir-lo, es van trobar que només hi havia quatre pedres apilonades.⁶ Un altre exemple de fals castell és el de Sant Miquel, entre Girona i Celrà, que era realment una ermita.

El puig de Sant Miquel, també anomenat puig del Castellar, es troba en un punt estratègic des d'on es domina visualment la vall de Sant Daniel i Celrà que s'obren, respectivament, cap al pla de Girona i cap a la plana de l'Empordà. Al cim hi ha unes restes d'edificis medievals: una possible torre de guaita, un tram de muralla i una ermita amb absis poligonal i fortificada. De la torre, no en tenim cap referència escrita. L'ermita, en canvi, estava dedicada a Sant Miquel i va ser aixecada en estil gòtic a mitjan segle XV, però podria ser anterior perquè el lloc ja s'anomenava anteriorment puig de Sant Miquel.⁷ L'ermita va ser habitada durant tota l'edat mitjana i fins al segle XVIII per ermitans, els quals, a mesura que era necessari, degueren anar reformant l'edifici: la volta, inicialment construïda amb rajoles, es va refer amb pedra i al segle XVIII es va afegir un nou tram de la nau, més ample, amb una volta rebaixada feta amb rajola. Les modificacions més importants, però, van produir-se durant els setges de Girona els anys 1808 i 1809: com que era un punt estratègic, l'ermita va ser fortificada amb trinxeres i amb espitlleres al pis superior de l'absis. Va canviar de mans diverses vegades al llarg del conflicte i, al final, va quedar molt destruïda.

Per la seva magnífica situació, a mitjan segle XIX les restes de l'ermita de Sant Miquel van ser aprofitades per bastir-hi dues torres de telegrafia òptica, una per a la línia de telegrafia militar i una altra

per a la civil.⁸ La torre militar, aprofitant les restes ja fortificades de l'ermita, consistia en un mecanisme fet d'un pal amb sis franges i un travesser giratori amb dos cercles als extrems per representar diferents figures que, amb el codi a la mà, els telegrafistes de les torres veïnes podien descodificar o transmetre fins al destí corresponent. Al costat de l'ermita, es va construir una torre de nova planta, seguint un model establert pel govern central, per tal de ser destinada a la línia telegràfica civil. La planta era quadrada i tenia una entrada a la primera planta, una segona per les comunicacions i la terrassa pels aparells, que consistien en quatre pals amb tres planxes fixes negres als laterals i una de mòbil al centre.

La vida de les dues línies de telègraf òptic va ser molt curta: l'any 1856 la línia de telegrafia elèctrica de la frontera, amb fils, ja funcionava a Girona. Les torres van ser entregades a la Guàrdia Civil, però, poc temps després, van ser abandonades.⁹ Tanmateix, l'alçada de les torres i la seva ubicació privilegiada van fer que, de mica en mica, es conegués l'indret com a castell de Sant Miquel.

UN CASTELL AMB FONAMENTS IBÈRICS

A part dels falsos castells, hi ha un altre conjunt de fortificacions que no són d'origen feudal, sinó que s'aixequen sobre jaciments ibèrics. Castellbarri, a Calonge, n'és un bon exemple perquè està documentat per escrit des del segle XI. El dia 3 d'abril de 1058 un home de Calonge, de nom Adebrand, va vendre al levita Adalbert, per 21 mancusos d'or de Barcelona, l'alou o les possessions que tenia al comtat de Girona, a la vall de Calonge, a la parròquia de Sant Martí i al lloc de Riufred.¹⁰ Es tractava d'un mas amb la terra que l'envoltava i els arbres que hi havia, i d'unes vinyes situades als llocs del Lavador, de ses Pruneres i a prop de l'església de Sant Martí. Per acabar de situar els béns venuts, se'n donaven les quatre afrontacions: a llevant, tocaven amb la terra dels hereus d'Adebrand i amb el mar; a migdia, limitaven amb els llocs de Rocafort i amb el "*Castro Barre*"; a tramuntana, les possessions arribaven fins la part de Cegataria i fins al Forn; i, finalment, a ponent, els límits eren el puig de Seviscre i el Roquet. Al final de la venda, Vives, Ermengol i Déusdeu van signar com a testimonis i el sacerdot Ramon, com a escrivà.

Tradicionalment, i segurament de manera encertada, s'ha identificat el topònim de "*Castro Barre*" amb l'actual Castellbarri, situat justament al sud-oest del nucli i de l'església de Sant Martí de Calonge i no gaire lluny de can Mont. L'etimologia del nom sembla clara: procedeix de la unió de "castell" i "barri" i podria correspondre a un grup de cases situades fora d'una vila que estarien encerclades per una fortificació.¹¹ Però, al segle XI, Castellbarri era pròpiament un castell? La resposta d'aquesta pregunta no es troba en els textos escrits d'aquella època, perquè l'únic que s'hi refereix, el del 1058, només en dona el nom. Cal doncs, estudiar les restes materials que s'hi troben i que corresponen a edificis aixecats en dues etapes diferenciades: el període ibèric, d'una banda, i l'edat mitjana, de l'altra.

La major part del jaciment de Castellbarri havia estat un poblat ibèric habitat fins a inicis del segle II a.C., quan, com a conseqüència de la romanització, el poblament es va instal·lar definitivament a les planes. Igual com passa als nuclis del Puig de Sant Andreu –Ullastret–, de Mas Castellar –Pontós–, de Sant Sebastià de la Guarda –Palafrugell–, de Castell –Palamós–, del Puig de Sant Julià de Ramis, de Castellar de la Selva –Quart–, del Puig del Castell –Cassà de la Selva– i de Puig Castellet i Montbarbat –Lloret de Mar–, el poblat de Castellbarri es trobava en un punt elevat que permetia controlar fàcilment les terres conreades del pla i que, mitjançant una muralla, garantia una fàcil defensa als seus habitants.¹² Les excavacions parcials que s’hi van realitzar els anys 1994 i 1995 van proporcionar ceràmiques i monedes que permeten situar el final de l’ocupació del poblat o, millor dit, de les estances que van ser excavades, als volts de l’any 200 a.C.¹³ Això significa que, en contra del que imaginava Pere Caner, els romans no haurien instal·lat cap guarnició perpètua al poblat de Castellbarri i, per tant, Castellbarri no hauria rebut mai el nom de Colonico, l’actual Calonge.¹⁴

Dels temps medievals, a Castellbarri, només s’hi conserva una antiga torre sobre un túmul de terra que s’aixeca uns 10 m sobre el nivell del poblat ibèric. Es tracta d’una torre d’uns 10 m de llarg per 7,15 m d’ample, amb murs d’uns 1,80 m de gruixudària fets de grans pedres unides amb un morter molt ferm. És possible que es tracti d’una torre de vigilància dels segles XI-XII sobre la vall de la riera dels Molins, que unia Calonge amb Romanyà i la plana de la Selva, aixecada sobre uns fonaments d’època romana.¹⁵ En aquest sentit, cal recordar que, en els segles IX i X, la franja litoral gironina va ser ocupada amb un cert retard en relació a les terres de l’interior, segurament pel fet de ser obertes al mar i a les amenaces que en provenien.¹⁶ De fet, encara l’any 1041 es fa evident la necessitat de la protecció de les terres costaneres: la comtessa Ermessenda de Barcelona, el bisbe de Girona i el monestir de Sant Feliu de Guíxols van edificar conjuntament el castell de Benedormiens, l’actual Castell d’Aro, que havia de ser custodiat dia i nit per cavallers i peons –“*a militibus vel a peditibus*”– per fer front a una eventual invasió sarraïna –“*paganorum infestatione*”. Aquesta possible relació de Castellbarri amb el mar, a més, ha quedat en la memòria de la gent de Calonge: es deia que, antigament, el mar arribava fins a Castellbarri i que les anelles de ferro que hi havia no servien per fermar-hi els cavalls, sinó per lligar-hi les barques.¹⁸

Com Castellbarri, són uns quants els indrets propers a les Gavarres on es troben restes ibèriques que van ser reaprofitades als segles medievals i que, a més, coincideixen en un altre punt: sovint són descrits amb les paraules llatines “*castellum*” o “*castellare*”. Els casos més espectaculars són el d’Ullastret i el de Sant Julià de Ramis. Al puig de Sant Andreu, al damunt de les runes del gran poblat ibèric d’Ullastret, s’hi va aixecar, poc després de la conquesta carolíngia de Girona, l’any 785, una fortificació que rebé el nom de “*Castellum Vellousos*” i es van refer les muralles ibèriques designades amb el nom de “*castellare*”.¹⁹ Al punt més elevat de la muntanya de Sant Julià és on es troba el poblat ibèric que va ser abandonat tot just quan es va fundar la ciutat romana de “*Gerunda*” –Girona–; després va perviure com a lloc de culte pagà i com a fortalesa bastida al segle III d.C. fins als temps visigòtics i musulmans. Degué ser destruïda en temps de la conquesta franca

de Girona, l'any 785, perquè a mitjan segle IX, l'any 844, es coneixia com a "*Castellum Fractum*", és a dir, castell enderrocat.²⁰

Però també hi ha d'altres casos de vincles entre poblats ibèrics i fortificacions medievals, però encara no s'han pogut estudiar tant a fons: a Castellar de la Selva, el poblament ibèric hauria tingut continuïtat amb un vil·lar documentat l'any 928; i a Cassà de la Selva, el poblament ibèric del Puig del Castell, situat a prop del mas Bassets, era conegut el 1332 com a puig del Castellar.²¹ Un altre possible cas és el del "*Castellum Maur*", una fortalesa situada a prop de Palamós que només està documentada l'any 1063 i que podria correspondre a les restes ibèriques del poblament de Castell.²²

El poblament ibèric del Puig del Castell, a Cassà de la Selva, era conegut a l'edat mitjana amb el nom del Castellar.
Fotografia: JANUS SL

UN CASTELL QUE SÍ ÉS UN CASTELL

En tota norma o regla, sempre hi ha excepcions. Per això, per molt que diguem que no tots els castells de les Gavarres eren veritables castells feudals, almenys en un cas ens trobem amb la situació inversa. Es tracta del castell de Vila-romà, al terme de Palamós. Pels documents escrits, semblaria que es tracta d'una casa forta d'un llinatge nobiliari de segona fila, els Alemany de Vila-romà, documentats als segles XII i XIII. Podrien ser descendents d'un "*Alamandus de Valle Lubrica*" citat el 1137,²³ perquè tots els membres coneguts de la família s'anomenaven Pere Alemany. A finals del segle XII, l'any 1191, es va produir un plet entre Pere Alemany, senyor del castell de Vila-romà, i Arnau d'Aguilar, de la casa forta d'Aguilar, per la possessió de la meitat d'una coromina situada en la mateixa riera que, aigües avall, passava a prop de l'església de Santa Eugènia. Tant l'església com la meitat del delme anava a mans de Pere Alemany, mentre que Arnau d'Aguilar salvaguardava els drets sobre les terres i els prats que hi havia fins al mar. Finalment, ambdós es comprometien a salvaguardar tots els drets sobre les terres i sobre els prats que hi havia, des d'allí fins al mar, i també a fer netejar el curs del riu que anava des de la font Oriola fins al mar.²⁴

El castell de Vila-romà, l'any 1926, encara conservava l'aparença de castell medieval.

Fotografia: Institut Amatller, Arxiu Mas

Al segle XIII, els Alemany van continuar posseint el castell de Vila-romà, juntament amb la meitat del delme de les parròquies de Sant Mateu de Vall-llobrega i Santa Eugènia de Vila-romà, fins a la dècada de 1270. Justament en aquest any, Pere Alemany ho va deixar tot en herència al seu fill, anomenat igual que ell; aquest segon va estar tres anys després i va cedir el castell de Vila-romà al bisbe Pere de Castellnou per tal que el vengués i, amb els diners de la venda, ho donés tot als pobres de Crist. No va ser, però, fins el 1277 que el veguer de Girona va executar la voluntat de Pere Alemany i va vendre al bisbe el castell de Vila-romà.²⁶ Aquesta complexa transacció tenia una dificultat afegida: els Alemany eren vassalls dels senyors de Cruïlles i Peratallada, perquè tenien en feu seu els delmes de Vila-romà i Vall-llobrega. Però el bisbe de Girona no podia pas ésser vassall d'uns senyors laics, per la qual cosa els senyors de Cruïlles van acabar cedint al bisbe els drets sobre aquestes rendes eclesiàstiques.²⁷

Si només fos per aquests documents, fàcilment considerariem el castell de Vila-romà com una casa forta característica dels segles XII i XIII. Però hi ha dues dades que li confereixen una major rellevància. La primera és la importància del domini senyorial depenent del castell: gràcies a un capbreu dels drets que la Mitra –el patrimoni del bisbe de Girona–, en tant que senyora directa del castell de Vila-romà, sabem que l'any 1315 aquest domini era el més extens dels termes de Vila-romà i Vall-llobrega.²⁸ La segona dada és que al segle XIV era un castell termenat: l'any 1362 el litoral de Palamós pertanyia en part al castell de Sant Esteve –dels murs de Palamós a la Fosca–, mentre tota la resta corresponia al castell de Vila-romà.²⁹ A més, existeix una tercera prova, la definitiva, de l'antiguitat del castell de Vila-romà: l'espectacularitat de les restes arquitectòniques del castell, dels fossats, del pont d'entrada i dels diferents recintes emmurallats i torres, juntament amb el fet que es conserven alguns paraments d'*opus spicatum*, una tècnica de col·locar les pedres inclinades i en forma d'espiga o espina de peix característica del segle X,³⁰ assenyalen que es tracta d'un castell molt més antic que el que deixen entreveure els documents escrits conservats.

Així doncs, tal com a Vila-romà, només l'arqueologia podrà revelar els possibles orígens i la veritable natura del castell, que podria resultar ser un castell feudal o alguna fortificació més antiga encara. En el cas dels altres castells que, tot i que rebre aquest nom, no ho van ser mai, només l'arqueologia podrà descobrir tots els secrets que les runes guarden i protegeixen.

NOTES

* Aquest capítol té l'origen en un article aparegut en el llibret de la XXVIII Travessada, del 2005, que ha estat completat amb uns treballs de divulgació apareguts a les revistes *Gavarres i La Punxa*; cf. MALLORQUÍ, 2003d i 2005b; LLINAS-MALLORQUÍ, 2007.

1 ALCOVER-MOLL, 1926-1962; *Gran Diccionari*, 2007.

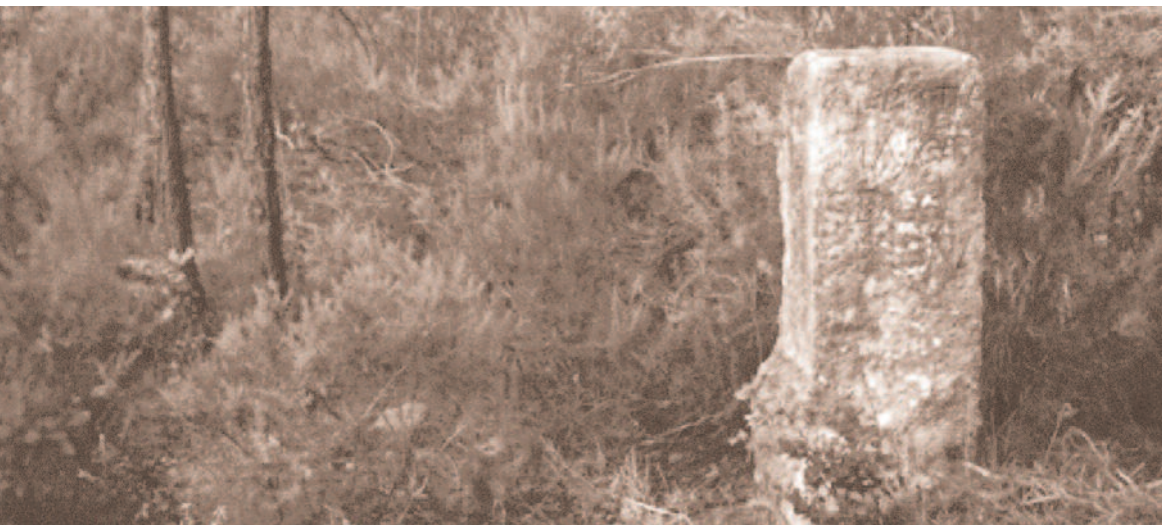
2 Gairebé tots aquests castells estan documentats al segle XI; cf. MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 457-463.

3 A les planes que encerclen les Gavarres, molts cavallers també van aixecar cases fortes a finals del XII i del XIII, com les de Barbavella, Aguiló i Palagret –Celrà–, Bordils, Millars –Madremanya–, Banyeres –Sant Sadurní–, Corçà, Peralta, Riera –Calonge–, Vilabella –Cassà de la Selva–, Palol d'Onyar –Quart– i Campdorà; cf. MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 457-463.

4 Vegeu la problemàtica del cavallers establerts a les Gavarres a la història "Cavallers enmig de pagesos", en aquest mateix llibre.

5 ACG, pergamins del segle XIII, s/n (1277.10.05); ADG, Mitra, calaix 3, pergami n. 75 (1324.03.07); MARQUÈS, 1984a: n. 908) i *Visites Pastorals*, vol. P-4, f 66rv (1329.06.17).

- 6 CORTADELLAS, 1996: pàg. 60.
- 7 Vegeu també la història "Ermites i donats" en el present llibre.
- 8 BUSCATÓ, 2006: pàg. 135-142.
- 9 No ha estat fins el 2003 que l'Ajuntament i la Diputació de Girona han excavat, rehabilitat i restaurat les restes existents.
- 10 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 350a-351a (1058.04.03; MARQUÈS, 1993: n. 119).
- 11 El mot "barri" prové de l'àrab BĀRRĪ, paraula que significa propi dels afores de la ciutat, raval; cf. ALCOVER-MOLL, 1926-1962: "barri".
- 12 CASAS-CASTANYER-NOLLA-TREMOLEDA, 1995: pàg. 34-36.
- 13 CARAVACA-CODINA-MARGALL-DE PRADO-PUNSETI, 1996; CARAVACA, 1996: pàg. 31-34.
- 14 CANER, 1983: pàg. 88-89 i pàg. 182.
- 15 CANER, 1983: pàg. 85-86; *Catalunya Romànica*, 1989: pàg. 185-186.
- 16 BONNASSIE, 2001.
- 17 ACG, *Libro de los Privilegios segundo de Sant Feliu de Guixols*, f. 6 (1041.05.26; MARCA, 1688: n. 223).
- 18 CORTADELLAS, 1996: pàg. 168.
- 19 CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, 2005b.
- 20 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 4a-6a (844.06.11; MARQUÈS, 1993: n. 7).
- 21 ACA, Cancelleria, Sunifred, pergami n. 1 (928.04.08; UDINA, 1951: n. 90); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 59r-60r (1332.10.24).
- 22 MALLORQUÍ, 2008c: pàg. 39-45.
- 23 ADG, Mitra, calaix 15, pergami n. 40 (1137.07.30; MALLORQUÍ, 2000a: n. 25). Per una visió més completa de la història dels Alemany i del castell de Vila-romà, cf. TRIJUEQUE, 2003b: pàg. 36-47.
- 24 ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 74rv (1191.03.18; MARQUÈS, 1981: n. 58).
- 25 ACG, pergamins del segle XIII, s/n (1270.09.13; MALLORQUÍ, 2000a: n. 104); ANC, fons patrimonial Cruïlles-Peratallada, pergami n. 622 (1272.08.28; MALLORQUÍ, 2000a: n. 107); ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 58v-59v (1273.01.28; MARQUÈS, 1981: n. 44).
- 26 ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 16v-18v (1277.02.07; MARQUÈS, 1981: n. 13); cf. *Els castells*, 1991: vol. 2, pàg. 689.
- 27 ACG, pergamins del segle XIII, s/n (1280.05.15) i s/n (1282.04.20).
- 28 SAMP, capbreu de rendes de la Mitra de Girona (1315); cf. TRIJUEQUE, 2003b: pàg. 8-11.
- 29 ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 50r-51r (1362...).
- 30 *Els castells*, 1991: vol. 2, pàg. 688-690; BADIA, 1977: vol. 1, pàg. 254-256; *Catalunya*, 1989: pàg. 228-230.

Fita que separa les parròquies de Llablilles i del Castellar. La inscripció "Sacristia major de Gerona" recorda qui era la institució que obtenia el delme de Llablilles.
Fotografia: Elvis Mallorquí

S'AIXECAREN UNS TERMES DE PEDRA

Avui dia els mapes ens ajuden a saber fins on arriben els termes de cada municipi del nostre país. La cartografia, però, només és l'última fase d'una llarga evolució que va conduir a la delimitació precisa dels territoris municipals a partir del 1842, quan l'estat va traspasar als ajuntaments la gestió de les quintes, l'elaboració dels padrons d'habitants i la recaptació de la contribució territorial l'antecedent de l'actual Impost de Béns Immobles. Aquest darrer impost s'aplicava d'una manera prou complexa: primer, el govern de l'estat decidia la quantitat que volia ingressar cada any, quantitat que es repartia per províncies –"cupo provincial"– i per municipis –"cupo municipal"–; i després, cada municipi repartia la quantitat que havia de recaptar entre tots els convilatans segons el criteri que qui més tenia, més pagava.

Els ajuntaments, doncs, havien d'avaluar la qualitat i el rendiment dels béns immobles, calcular el valor impositiu, fer el repartiment i procedir al cobrament. Per fer-ho, calia una eina que permetés classificar els patrimonis de cada veí del municipi: l'amillament –paraula procedent del castellà "amillarar", mesurar en "millas"– recollia el nom del propietari, la situació, l'extensió, la valoració i la relació nominal dels propietaris confrontants. Els amillaments es feien segons la declaració jurada dels propietaris i sense elaboració de planimetria de cada finca, amb la qual cosa hi havia un alt grau d'ocultació que només podia ser contrastat amb la cartografia de cada municipi. Ara bé, per molt que la *Ley sobre medición del territorio de 1859*, el *Real decreto de división de términos municipales* de 1889 i la *Ley del catastro parcelario* de 1906 anessin dirigides a

la creació d'una base cartogràfica general i, després, a l'elaboració del cadastre modern, els resultats van arribar molt tard: a Catalunya els primers esborranys del cadastre són del 1928 i no es van acabar fins el 1960.¹

Abans de mitjan segle XIX, abans dels municipis actuals i de la contribució territorial,² coexistien dues altres demarcacions territorials damunt del mateix territori. Es tracta de la parròquia i del castell termenat, que es van originar en els segles de l'edat mitjana i, tot i que se superposaven, tenen una història completament diferent.

ELS TERMES DE LES PARRÒQUIES

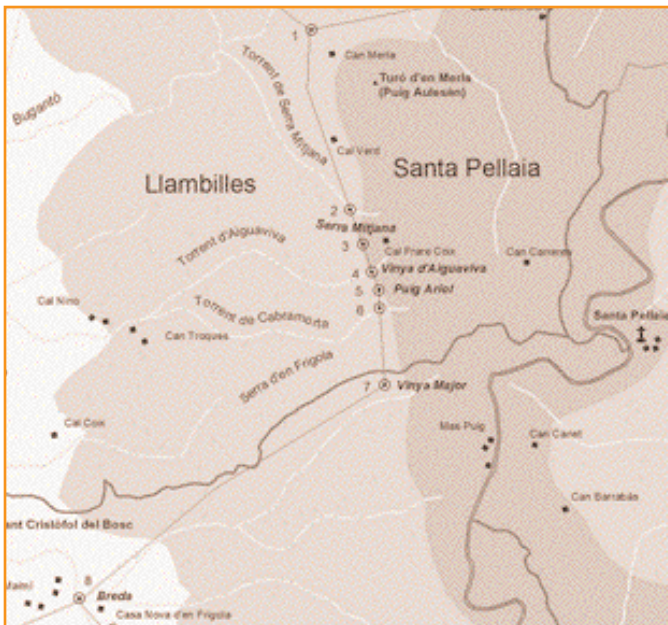
Comencem per la parròquia, la cèl·lula bàsica a partir de la qual s'estructurava territorialment el bisbat de Girona. Tot i que les restes arqueològiques de les primeres esglésies rurals corresponen als segles V, VI, VII i VIII³ i que les primeres mencions escrites són del segle IX,⁴ no existien parròquies abans de la fi del segle IX. Va ser mitjançant la introducció del delme eclesiàstic –renda que gravava amb la desena part tots els productes agrícoles i ramaders– que es van començar a definir els termes de les parròquies. Així ho permeten resseguir les actes de consagració d'esglésies que, a part de la dedicació dels altars dels temples, solien incloure la delimitació del territori que passava a formar part de la nova parròquia. D'això darrer, l'any 904, en l'acta de consagració de l'església de Santa Maria de La Bisbal, se'n diu "aparroquiar" i consistia en vincular al nou temple les vil·les de Fontanet –La Bisbal mateix–, "*Palatium Maurore*" –vil·la situada al sud de La Bisbal, potser al Puig del Palau– i Fonteta i els vilars anomenats Abellars, Perduts i Murell.⁵ Al llarg del segle X l'església es va anar convertint en el centre d'una nova entitat territorial, la parròquia, que agrupava unes quantes unitats de poblament i que, al segle XI, apareix uniformement establerta sobre totes les parts del bisbat de Girona. L'evolució queda ben reflectida en la forma com es designava el lloc de Sant Feliu de Boada entre els anys 994 i 1036: en la primera data l'expressió "*in termino de Buada vel in parrochia Sancti Felicis*" remarcava el pes de la vil·la en l'articulació del territori; en la segona, en canvi, ja només quedava la "*parrochia Sancti Felicis de Buata*".⁶

En principi, els delmes, o almenys una part, s'utilitzaven pel manteniment dels clergues que servien a la parròquia, però els senyors feudals, que al segle XI s'havien imposat violentament sobre el comte de Barcelona, sobre els religiosos i sobre els pagesos, es van apropiar de totes les rendes eclesiàstiques, delmes inclosos. Per això, el Concili de Girona del 1078, que va aplegar abats, bisbes i clergues de totes les contrades catalanes, sota la presidència d'un representant del papa de Roma, va prohibir als senyors laics rebre les primícies, les ofrenes de les misses i altars i els drets sobre els enterraments i batejos, que eren l'única font d'ingressos per als clergues de les parròquies.⁷ Els eclesiàstics reunits, però, no s'atreverien a reclamar el delme als senyors feudals, que ja se'l consideraven seu del tot. L'únic que van gosar fer els clergues va ser defensar els delmes que els pertanyien d'antic, tal com succeí a Sant Julià de Ramis el 1072: els canonges de la seu de Gi-

rona –propietaris de l’església parroquial de Sant Julià– van haver de demostrar al bisbe que el seu capellà i altres homes en nom de l’església havien posseït durant trenta anys les “*decimas et primicias de ... villare Granollariis*”, que reclamaven el prevere de Sant Sadurn de Medinyà i dos cavallers. Després de la sentència del bisbe, favorable als canonges, aquests i els seus feligresos van recórrer a peu –“*piduando perrexerunt*”– els termes de les dues parròquies per confirmar que el vilar Granollers era dintre del terme de Sant Julià de Ramis.⁸

ELS LÍMITS ENTRE LLAMBILLES I SANTA PELLAIA

Conflictes com el de Sant Julià de Ramis es repetiren a les terres gironines a partir del segle XI. Tenim constància d’un fet similar ocorregut el 1312 entre, d’una banda, el senyor delmer de Llambilles, el sagristà de la seu de Girona, Berenguer de Palau, i els clergues d’aquesta parròquia, i, de l’altra, el senyor delmer de Santa Pellaia, Ponç de Santa Cecília, junt amb el domer Jaume Vall i el diaca Pere de Santa Pau, de la parròquia de Santa Pellaia.⁹ La controvèrsia es va originar per la mala definició dels termes parroquials entre les dues localitats: cadascun dels protagonistes reclamaven quedar-se amb els delmes i les primícies d’uns llocs, terres i possessions que, pel primer, eren de Llambilles i, pels altres, de Santa Pellaia. Per tal de solucionar la disputa, van posar-se en mans de dos àrbitres, un pagès de Llambilles, Bernat Arades, i un altre de Santa Pellaia, Joan Juliol,¹⁰ que van rebre l’encàrrec de delimitar bé les dues parròquies. I a fe que ho van fer. Després d’escoltar diversos testimonis fidedignes i de repassar algunes escriptures antigues, el dimarts 17 de novembre del 1312 van procedir a delimitar i ternenar les parròquies mitjançant unes fites de pedra –“*limitamus et terminamus dicta loca prefixis terminis lapideis*”– que van aixecar en vuit indrets.

Situació aproximada dels termes de les parròquies de Santa Pellaia i Llambilles, 1312. Mapa: Consorci de les Gavarres

(1) La primera fita, la van col·locar al mig de la serra del puig Aulesèn –o “*podii Aulesen*”–, entre una tinença de terra del mas Comes i una altra del mas Franc de Santa Pellaia. En origen, el puig devia estar poblat d’alzines: el nom d’Aulesèn deriva d’“aulet” –del llatí ILICETUM.¹¹ Però a inicis del segle XIV s’havien començat a plantar vinyes i avellaners en els boscos d’aquest sector, potser aprofitant una petita plana al cim del puig tal com es dedueix d’un altre nom que rep l’indret: “*planum de Monte*”. El 1315 Pere Nicolau de Llambilles hi tenia una vinya que limitava a llevant i a tramuntana amb el bosc de Guillem Comes de Santa Pellaia; i el 1321 al puig hi havia un conjunt de parcel·les de vinyes, algunes amb una mica de bosc sense roturar i d’altres amb avellaners, que eren propietat de Guillem Blijats, Guillem Pujol, Pere Madrenys, Bartomeu Serra, Jaume Trobat, Guillem Suradellà, Pere Boscanella d’Amunt i Jaume Joan Sitges, tots de Llambilles, i que limitaven, en conjunt, a llevant amb terres del mas Comes de Santa Pellaia, al sud amb el torrent de “*Guanix*” i terres del mas Lledó, a ponent amb la riera Bugantó i a tramuntana amb terres del mas Canyelles.¹² En un d’aquests documents es diu que l’indret es trobava “*in montanea de Lambillis*”, però l’any 1315 la vinya de Pere Nicolau estava al terme de Santa Pellaia.

(2) La següent anava a la coma de Serra Mitjana –o “*cumba vocata de Serra Mijana*”– al mig d’una terra del mas d’en Berenguer Dalmau de Russes de la parròquia de Santa Pellaia. Pel nom, cal situar l’indret en una zona conreada situada en la carena de les muntanyes d’aquest sector.¹³

(3) La tercera pedra es trobava a prop de l’anterior, al mig de la Serra Mitjana –o “*in medio serre vocate serre Mediane*”–,¹⁴ en una possessió del mas d’en Pere Russes de Santa Pellaia.

(4) La quarta fita es trobava al cap d’una vinya de Berenguer Goixat de Llambilles, anomenada vinya d’Aiguaviva –o “*vinee de Aquaviva*”–, que pagava el delme a Llambilles. El nom d’“*Aquaviva*” fa referència a unes aigües ràpides i mogudes, que alguns documents recullen com a torrent o, fins i tot, com a riera d’Aiguaviva, però en una ocasió el lloc s’anomenà “*Palaciolo*” o Palol, diminutiu de “palau” que faria referència a antics edificis fortificats, fins i tot d’origen visigòtic.¹⁵ El lloc, a semblança del puig Aulesèn, es trobava a la muntanya de Llambilles i s’hi havia començat a roturar els boscos per plantar-hi vinyes. L’any 1321 qui hi tenia més propietats era Berenguer Lledó: a part d’un tros de terra i d’una vinya amb avellaners, havia cedit altres parcel·les a Berenguer Goixat, Berenguer Jaume i Pere Salamó, de Llambilles, i Pere Estorga, de Fornells, a canvi d’uns petits censos; també hi tenien vinyes Pere Boscanella d’Amunt, Guillem Ponç, Guillem Suradellà, de Llambilles, i Pere Russes, de Santa Pellaia.¹⁶

(5) La cinquena es troba al puig Ariol, entre les terres de Pere Seguer, batlle de sac de Ramon de Juià a Llambilles i Pere Franc de Santa Pellaia. I, efectivament, el primer hi tenia una vinya l’any 1321, sota domini de l’Hospital Nou de Girona, situada entre les terres de Guillem Sitges i Arnau Isarn.¹⁷ L’origen del nom del puig sembla derivar del nom germànic ARIULFO, un antropònim corrent als comtats catalans als volts de l’any 1000 i que podria ser el d’un dels primers pobladors de la zona.¹⁸

(6) Al torrent de Cabramorta hi havia la sisena fita, que separava les propietats de Guillem Sitges de Llambilles i de Pere Canet de Santa Pellaia. El primer hi tenia, l'any 1315, un bosc amb terra que limitava a llevant i a tramuntana amb terres de Guillem de Franc i Pere de Russes i a migdia i a ponent amb terres seves; el segon, el mateix any, hi tenia una peça de terra que tenia al sud les terres d'en Sitges, a ponent un torrent i a llevant el "*podio dez Sure Envejós*", el puig del Suro Envejós, un nom que recorda les disputes que han donat nom als diversos Suros Robats de les Gavarres.¹⁹ A més, sabem que Pere Russes tenia al lloc de Cabramorta un modeguer i, a mitges amb en Franc, una sureda.²⁰

(7) La setena fita es trobava a la vinya Major de l'esmentat Guillem Sitges, de Llambilles.²¹

(8) L'últim terme estava col·locat al lloc anomenat probablement Breda, entre les terres de Guillem Sitges i de l'hereu del difunt Ramon Cot. El topònim sembla derivar del cèltic EPOREDA, que significa "lloc on es viatja a cavall", però sol trobar-se a prop de vies de comunicació importants.²² Com que no apareix en cap document més, és possible que calgui llegir-lo com a "*Cleda*" –tanca feta amb vares o barrots de fusta, per a ús ramader–,²³ lloc on el 1321 Guillem Ponç de Llambilles tenia un camp de dos jornals d'extensió, pel qual pagava un cens al mas Salip i que estava situat entre un camí i les terres de Berenguer Sitges, del mas Seguer i de Bernat Prous.²⁴

De la lectura del document i de la seva comparació amb els capbreus dels anys 1315 i 1321 es desprèn que les parts altes de les Gavarres, almenys el sector situat entre els termes de Santa Pellaia i Llambilles i sobretot al puig Aulesèn i a Aiguaviva, estaven en ple procés de roturació a inicis del segle XIV. Això significava que els boscos havien estat parcel·lats i que, després de talar i cremar els arbres –alzines i suros, segurament–, s'hi plantaven vinyes i avellaners, igual com havia succeït a la parròquia veïna del Castellar al llarg del segle XIII.²⁵ Un cop aquests conreus arbustius i arboris eren productius, els senyors feudals començaven a obtenir una part de la producció –la tasca– però també calia que paguessin el delme als titulars de cadascuna de les esglésies parroquials. Per tot plegat, al final la delimitació dels termes delmers de Santa Pellaia i Llambilles, amb la construcció de les vuit fites esmentades, va fer-se totalment imprescindible.

La recaptació del delme i de la primícia va fer dels termes parroquials el sistema més eficient per dividir amb claredat els territoris rurals. Certament, hi podia haver dubtes, qüestions i males interpretacions que, com a Santa Pellaia i Llambilles, van acabar en plets: l'any 1273 els homes de Canet de la Tallada, abans Canet de Verges, aprofitant que una inundació del riu Ter havia esborrat els límits parroquials, van ocupar aigualleixos, arenys i sauledes que pertanyien a Ullà; el 1304 l'ardiaca de Ravós –del Terri–, que també era senyor de Sant Julià de Ramis, va reclamar els drets que li pertocaven sobre el monar de Salfors, o "*Samfós*", situat a Celrà, perquè els límits parroquials passaven pel mig del riu Ter.²⁶ El més remarcable de tot, tanmateix, és la participació dels veïns de cada parròquia a l'hora de delimitar els termes en casos de problemes. De fet, qui millor coneixia per on passaven els límits de les parròquies i a quina església calia pagar el delme de cada peça

de terra eren els mateixos veïns, que trepitjaven diàriament el terreny.²⁷ Per això, la creació de noves parròquies al segle XIV exigia una perfecta definició de quin era el territori atribuït a la nova església parroquial. La parròquia de Púbol, creada el 1335, coincidia amb el *“territorium de Pubelo”* depenent del castell de la població, de manera que el torrent del Pontill – *“torrens vocatus des Pontiy”*– feia de límit entre Púbol i la Pera, la parròquia matriu.²⁸

PARRÒQUIES I CASTELLS TERMENATS

La parròquia, doncs, no només havia esdevingut al segle XIV la unitat bàsica per estructurar eclesiàsticament el bisbat de Girona, sinó també per organitzar les comunitats rurals gironines i, fins i tot, les senyories i la recaptació dels impostos acordats a les Corts. Els senyors, per exemple, no podien exigir als seus pagesos depenents, o *“homes propis”*, la prestació de serveis en treball fora de la seva parròquia de residència: després d'un plet de l'any 1282, el prior de Sant Miquel de Cruïlles va haver d'acceptar que no exigiria a quatre homes seus de Sant Sadurní la prestació d'obres –*“opera”*– per reparar les parets del mas Pla, situat a Corçà; de manera similar, als volts del 1340, dos pagesos benestants de Sant Sadurní, que havien comprat el domini directe d'unes vinyes situades al Puig de Rota –segurament prop de la Font de la Rota, a Montnegre–, pretenien exigir als pagesos de Sant Mateu de Montnegre l'obligació de portar les tasques de les vinyes de l'indret al lloc on els primers volguessin, dins la parròquia de Sant Sadurní.²⁹ Pel que fa a la recaptació dels impostos, els fogatges dels anys 1358, 1365 i 1378 utilitzen constantment la parròquia per tal de distribuir-ne l'import. El fogatge no era cap impost, sinó que era el mecanisme a través del qual es repartien les quantitats acordades a les Corts entre el rei i els braços reial, eclesiàstic i nobiliari, de tal manera que a cada comunitat rural o urbana li corresponia una quantitat de diners que variava segons el nombre de focs. Aquesta quantitat, després, es repartia, de manera proporcional a la seva riquesa, entre els veïns a través d'una talla.³⁰ D'aquesta manera, podem saber si cadascuna de les comunitats gironines era percebuda, pels agents reials, com a ciutat, vila, vall, castell termenat, lloc o parròquia. A les Gavarres i al seu entorn, el predomini de les parròquies era aclaparador: tots les comunitats ho eren, a excepció de la ciutat de Girona, de les viles de Sant Feliu de Guíxols i Pals i dels castells termenats de Cassà de la Selva, Llagostera, Cruïlles, La Bisbal i Begur.³¹

Els castells termenats, precisament, van ser l'altra demarcació que, amb les parròquies, van acabar originant els municipis actuals a mitjan segle XIX. Cinc-cents anys abans, al segle XIV, els castells termenats encara no estaven ben assentats del tot. Ho demostren dues afirmacions realitzades pels procuradors dels habitants de Lloret de Mar en un plet dels anys 1374-1378 que els enfrontava als senyors del castell de la població, el paborde de Novembre de la seu de Girona, per si aquesta fortalesa era castell termenat o no. La primera afirmació, sobre les parròquies, deia així: *“totes les parròquies del bisbat de Girona són distintes i separades les unes amb les altres i tenen uns límits i termes fins als quals arriben”*. La segona frase es referia als castells termenats: *“al bis-*

*bat de Girona hi ha diverses forteses que s'anomenen castells, però ja no són castells termenats ni tenen el privilegi de castell termenat".*³² De les posicions defensades pels habitants de Lloret es desprèn que, mentre les parròquies gaudien d'un mateix estatus arreu del bisbat, no tots els castells gironins eren termenats ni havien de rebre els mateixos drets. Per explicar aquesta situació, cal recular en el temps fins al moment en què van aparèixer els castells en el paisatge de les terres gironines.

A causa de la llunyania de la frontera amb els musulmans, els castells es van difondre a les comarques de Girona amb cert retard i de manera incompleta a partir del segle XI. N'hi ha alguns d'anteriors a l'any 1000, però són molt pocs: Argimon, Forcadell i Montsoriu, entre d'altres.³³ Al segle XI, les notícies sobre castells comencen a sovintejar i permeten constatar que havien esdevingut les residències d'importants llinatges aristocràtics i, a la vegada, uns centres de dominis i drets senyorials. Per exemple, els drets que va obtenir el vescomte Bremon d'Osona l'any 1028 a les vil·les de Fornells, Fornellets i Puig "*Richinario*", que limitaven amb les parròquies de Quart, Llambilles, Campllong, Riudellots de la Selva, Aiguaviva, Vilablareix i Sant Feliu de Girona, es van convertir, vint anys després, en el "*kastrum de Fornels*"; l'any 1102 el castell de Sant Sadurní –de l'Heura–, que pertanyia a la família dels Amat i a la catedral de Girona, tenia un terme que limitava amb l'església de Madremanya, els castells de Monells i de Cruïlles, el monestir de Sant Miquel –de Cruïlles– i les parròquies de Santa Àgata, Santa Pellaia, Sant Cebrià de Lledó i Sant Cebrià dels Alls.³⁴ Cal assenyalar també que alguns castells del litoral, com els de Benedormiens –a Castell d'Aro–, Sant Esteve i Castell Maur –a Palamós–, Begur i Pals, disposaven de trams de la costa baix empordanesa per tal de defensar-los, tal com s'especifica en el cas de Benedormiens.³⁵ A partir del segle XII, molts dels castells feudals van començar a perdre la funció militar per esdevenir, com va passar amb els castells de Fornells de la Selva i de Vilademany –a Aiguaviva–, simples masies rurals.³⁶ A la vegada, es van aixecar noves fortificacions que no van assolir mai el nivell de castell feudal: eren les cases fortes, o "*domus*", on residien famílies de cavallers i d'altres petits nobles. És el cas de la casa de Barbavella, situada a Celrà, que pertanyia al llinatge dels Palol, originaris de Palol d'Onyar.³⁷

No va ser fins al segle XIV que alguns castells adquiriren l'estatus de castell termenat. Arrel del plet de Lloret abans esmentat i d'altres de similars, els juristes van establir que als castells termenats els corresponien, per costum, almenys quatre drets: "*sonum cornu, guayta, bada et opus foraneum fortitudinis castrorum*", és a dir, que els habitants del terme del castell havien de sortir armats quan el so del corn del castell sonava –és el que es coneix com a sometent–, havien de prestar guaites i bades al castell en cas de guerra i havien de treballar als murs i als fossats del castell per tenir-lo a punt per defensar. A més, era freqüent que els senyors del castell termenat disposessin d'altres drets, com la ferreria de destret on havien d'acudir tots els habitants forçosament, la facultat d'imposar bans, multes i talles, el dret a quedar-se amb una peça del peix de tall i una part dels animals espenyats i el privilegi de reservar-se la venda del vi vell durant uns mesos de l'any.³⁸

Fita del termenal entre Sant Sadurní i Sant Mateu de Montnegre, que conté la inscripció "Sant Sedurní".

Fotografia: Elvis Mallorquí

Ara bé, el fet que va convertir els castells termenats en un districte territorial que se superposava a la xarxa preexistent de parròquies va ser l'administració de la justícia o jurisdicció civil per part dels senyors del castell. Aquesta facultat permetia als senyors imposar multes i càstigs en cas de delictes civils –robatoris, destrucció de béns d'altres, baralles, alteració de l'ordre públic i absència de la crida del sometent– i també resoldre conflictes hereditaris.³⁹ Moltes vegades, els senyors ho feien directament, però solien tenir un batlle que els representava a cada localitat i una petita cort de funcionaris: el jutge, el notari, el corredor o nunci. A Lloret, durant el plet dels anys 1374-1378, el paborde de Novembre de la seu de Girona va afirmar que els seus agents administraven la justícia civil als termes del castell que anaven del castell de Tossa, a llevant, fins al terme de Blanes i el vescomtat de Cabrera –Tordera–, a ponent, i del mar, a migdia, fins a Montbarbat, una part del vescomtat de Cabrera –Vidreres– i el terme de Gastó de Montcada –Caldes i Caulès–, a tramuntana.

Al segle XIV, la definició territorial dels castells termenats va progressar al mateix temps que els monarques catalans alienaven els seus drets jurisdiccionals a favor d'institucions eclesiàstiques, nobles, cavallers i ciutadans per tal d'obtenir diners per a les seves guerres. Així, les possessions episcopals de La Bisbal i Bàscara van esdevenir uns castells termenats l'any 1302; mentrestant, el terme del castell de Cruilles, l'any 1319, incloïa les parròquies de Cruilles i Sant Cebrià dels Alls i els veïnats de Salelles i de Valloquera pertanyents a Sant Sadurní, juntament amb terres, masos i drets situats a Monells i Romanyà.⁴⁰ Altres parròquies de les Gavarres van acabar essent incorporades als termes de castells de la plana propera: Sant Pol de la Bisbal pertanyia al terme de La Bisbal, Fitor i Sant Climent de Peralta al terme de Palau-sator i, tot i la discontinuïtat territorial, Santa Pellaia i Sant Cebrià de Lledó van acabar depenent del castell de Monells.⁴¹ En canvi, les dues parròquies gavarrenques més properes a la ciutat de Girona, el Castellar i Sant Mateu de Montnegre, depenien, amb tota probabilitat, de la jurisdicció del veguer i del batlle establerts a Girona.

Els processos de delimitació dels termes de cada districte jurisdiccional podien resultar, a vegades, una mica conflictius. Per això, calgué recórrer a l'erecció de fites de pedra sobre el terreny.⁴² És ben explícit el cas de Caldes i Llagostera, castells venuts pel rei català a Ot de Montcada els anys 1324 i 1326: mentre els límits entre ambdues poblacions resseguien el límit parroquial, calgué aixecar fites ben identificades per separar el terme de Llagostera dels de Solius, Tossa, Romanyà i Cassà de la Selva.⁴³ El mateix va succeir a Sant Feliu de Guíxols, població que l'any 1354 va esdevenir braç de la ciutat de Girona i, per tant, patrimoni reial i l'any següent es va delimitar el terme per tal d'evitar mals entesos amb l'antic senyor del lloc, l'abat del monestir de Sant Feliu, que encara controlava la resta de la vall d'Aro.⁴⁴ Finalment, el terminal de la batllia de Palamós, que reunia les parròquies de Vila-romà i Vall-llobrega, va ser delimitat amb Palafrugell l'any 1400.⁴⁵

En resum, tant per les parròquies com pels castells termenats, aixecar termes de pedra era la manera de fixar unes divisions sobre el territori, de marcar unes línies invisibles que afectaven molt directament l'economia i la vida de les persones de les Gavarres dels segles medievals i moderns. De fet, aquestes demarcacions van continuar fins al segle XIX i, en bona part, perviuen encara avui sota les línies dels actuals municipis.

NOTES

* Aquesta història es basa en una primera versió escrita l'any 2005 per al llibret de la XXVII Marxa de Primavera de Cassà de la Selva, completada amb la tesi doctoral; cf. MALLORQUÍ, 2005; MALLORQUÍ, 2007a: p. 127-159. Agraïxo a en Quim Mundet la lectura del text i les seves observacions que han estat bàsiques per confeccionar el mapa dels límits de les parròquies de Llambilles i Santa Pellaia.

1 ALBÀ-TORRES, 2001: pàg. 45-47.

2 Cal advertir, però, que des de mitjan segle XIX fins a l'actualitat hi ha hagut moltes agregacions i segregacions de municipis; cf. BURGUEÑO-LASSO DE LA VEGA, 2002.

3 Per exemple, les esglésies de Santa Cristina d'Aro i de Sant Julià de Ramis; cf. MONTALBÁN, 1996-1997; AICART-NOLLA-SAGRERA, 1999; BURCH-NOLLA-PALAHÍ-SAGRERA-SUREDA-VIVÓ, 2000: p. 143-146.

4 Les esglésies documentades per escrit al segle IX són de tres tipus: cel·les com la de Sant Climent de Peralta, ermites com la de Sant Nazari de la Ganga i basiliques com les catorze que envoltaven Girona l'any 887; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 4a-6a (844.06.11); MARQUÉS, 1993: n. 7); ADG, Mitra, calaix 6, pergami n. 50 (891.07.15); MARQUÉS, 1984a: n. 2); ACG, pergami n. 6 (887.11.24); MARTÍ, 1997: n. 17).

5 VILLANUEVA, 1803-1852: vol. 13, n. 8 (904.11.08); cf. MARQUÉS, 1996-1997: pàg. 1505. Vegeu també la història "El naixement d'una parròquia" en aquest mateix llibre.

6 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 68b-70a (994.04.05); MARQUÉS, 1993: n. 67) i f. 263ab (1036.05.26); MARQUÉS, 1993: n. 96); cf. MARQUÉS, 1996-1997: pàg. 1513.

7 MARQUÉS, 1994: pàg. 88; SALRACH, 1999: pàg. 940; MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 323-330. Vegeu també la història titulada "Quan rectors i diaques es barallen" en el present llibre.

8 ACG, pergami n. 79 (1072.06.14); MARTÍ, 1997: n. 346).

9 ADG, Seu de Girona, Sagristà major, pergami n. 72 (1312.10.18). Dels dos clergues de Santa Pellaia, no en tenim cap més notícia. En canvi, Berenguer de Palau va ser sagristà major de la seu de Girona i, com a tal, principal senyor directe de Llambilles i senyor del castell de Solius, des de finals de l'any 1296 fins a la seva mort abans del 1321; cf. ADG, Notaria, vol. G-1, f. 44v (1296.12.11) i vol. G-3, f. 66v-67v (1321.04.24). Pel que als Santa Cecília, batlles del sagristà de la seu de Girona a Llambilles, van adquirir el delme de Santa Pellaia l'any 1254; cf. ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1254.06.10); ADG, Mitra, calaix 1, pergami n. 17 (1301.07.20); MARQUÉS, 1993: n. 526).

10 El mas Arades de Llambilles, documentat els anys 1311 i 1337, era rònc a partir del 1360; cf. ADG, Seu de Girona, Sagristà major, pergami n. 69 (1311.11.08), pergami n. 104 (1337.09.12) i pergami n. 152 (1392.01.03). Pel que fa al mas Juliol de Santa Pellaia, vegeu la història "Per uns sacs d'avellanès" del present llibre.

11 MOREU, 1982: p. 57 i p. 67; COROMINES, 1989-1997: vol. 2, p. 277-278. Probablement, el puig Aulesèn és l'actual puig d'en Merla i el terme que hi havia és el mateix que avui comparteixen els municipis de Quart, Llambilles i Santa Pellaia.

12 AHG, Monestir de Sant Feliu de Guíxols, vol. 7, f. 282rv (1315.02.08); ADG, Almoina, vol. 1, f. 15r-18r (1321.11.05), f. 30r-31v (1321.11.07), f. 34v-35v (1321.11.09), f. 44v-45v (1321.11.12) i f. 61rv (1321.11.16).

13 MOREU, 1982: p. 37; DOMINGO, 1997: p. 87 i p. 227-228. El terme del mig de la coma de Serra Mitjana es devia trobar dins la vall del torrent de cal Frare.

- 14 El terme de la Serra Mitjana cal cercar-lo a tocar el camp de Llambilles de cal Frare, de Santa Pellaia.
- 15 MOREU, 1982: p. 90; COROMINES, 1989-1997: vol. 6, p. 144-145. La vinya d'Aiguaviva es devia trobar a un dels comals que formen les comes d'en Sitges.
- 16 ADG, Almoina, vol. 1, f. 15r-18r (1321.11.05), f. 27rv (1321.11.06), f. 34v-35v (1321.11.09) i f. 47r-48r i f. 50v-52v (1321.11.14). A part dels declarants del capbreu del 1321, altres persones i masos, citats a les afrontacions, tenien terres a Aiguaviva.
- 17 ADG, Almoina, vol. 1, f. 1r-4v (1321.11.03).
- 18 MOREU, 1982: p. 116; COROMINES, 1989-1997: vol. 2, p. 40. El puig Ariol, igual com la vinya d'Aiguaviva, formava part de les actuals comes d'en Sitges i es trobava a la serra que baixa del puig de les Vinyes del Frare.
- 19 CORTADELLAS, 1996: p. 178-179. El terme del torrent de Cabramorta encara avui separa les propietats dels masos Sitges i Canet.
- 20 AHG, Monestir de Sant Feliu de Guixols, vol. 7, f. 248r-249v i f. 259r-260r (1315.01.29) i f. 273v-274v (1315.02.08).
- 21 El terme de la vinya Major sembla que encara avui existeix al costat esquerre de la carretera que puja de Sant Cristòfol del Bosc fins a Santa Pellaia i que ressegueix la carena de la serra d'en Frigola.
- 22 COROMINES, 1989-1997: vol. 3, p. 114-116. La fita anomenada Breda es trobaria en la confluència de la riera de la Font i de la riera que baixa de les oliveres d'en Canet, prop d'un antic camí que anava cap a la font de Sant Cristòfor, Llambilles i Girona.
- 23 MOREU, 1982: pàg. 86; COROMINES, 1989-1997: vol. 3, pàg. 388.
- 24 ADG, Almoina, vol. 1, f. 4v-10r (1321.11.04) i f. 47r-48r (1321.11.14).
- 25 MALLORQUÍ, 2000b: pàg. 96-99. Vegeu la història "Per uns sacs d'avellanes" en el present llibre.
- 26 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 43ab (1273.09.15; MARQUÈS, 1993: n. 496); ADG, Seu de Girona, ardiaconat de Girona, pergami n. 35 (1304.09.11; MALLORQUÍ, 2007a: n. 3a).
- 27 Per exemple, a Cruïlles, l'any 1318, hi havia "un camp al Vilar, la meitat del qual camp és en lo terme de Cruyles e l'altra meitat en lo terme de çà Bisbal" i una feixa de terra que limitava "ab lo camí que departeix lo terme de Cruyles e de çà Bisbal"; cf. ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 21v-22r (1318.12.20) i f. 22v (1318.12.22).
- 28 ADG, Processos medievals, vol. 350, f. 4v-11v (1335.03.10; MARQUÈS, 1998: pàg. 105).
- 29 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 4, pergami n. 7 (1282.08.19; MALLORQUÍ, 2000a: n. 129); ADG, Processos medievals, vol. 221 (1340 ca.); cf. MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 623-628.
- 30 MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 150-157.
- 31 Els textos originals diuen així : "omnes parrochie diocesis Gerundensis sunt distincte et separate una ab alia et habent certas limitationes et terminos usquequo proceduntur", i "in diocese Gerundense sunt diversa fortalicia que vocatur castra sive castells, tamen cessant esse castra terminata et habere privilegia castri terminati"; cf. SAMLM, fons de la Universitat de Lloret, pergami n. 74 (1378.06.11; PONS, 2002: n. 5); cf. PONS GURI, 1982-1983.
- 32 Argimon –a Riudarenes– és documentat el 925, Forcadell –a Blanes– el 1001 i Montsoriu –entre Arbúcies i Sant Feliu de Buixalleu– el 1002; cf. ACA, Cancelleria, Miró, pergami n. 46 (925.03.18; UDINA, 1951: n. 81); AHFF, fons Gelat, pergami n. 1 (1001.10.14; PONS, 2002: pàg. 271-272); ACA, Monacals, Cartoral de Sant Cugat del Valles, f. 10-11 (1002.02.10; RIUS, 1945-1947: n. 363).
- 33 ADG, Almoina, Fornells de la Selva, pergami n. 1 (1028.01.24; MARTÍ, 1997: n. 193); ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer I, pergami n. 96 (1048.05.03; FELIU-SALRACH, 1999: n. 344); ADG, Mitra, calaix 17, pergami n. 95 (1102.03.09; MARQUÈS, 1984b: n. 9).
- 34 ACG, Libro de los Privilegios segundo de Sant Feliu de Guixols, f. 6 (1041.05.26; ESTEVA-PALLÍ, 1995: n. 24); ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer I, carpeta 14, pergami n. 273 (1062.04.25; FELIU-SALRACH, 1999: n. 578), i carpeta 15, pergami n. 316 (1065.04.08; FELIU-SALRACH, 1999: n. 631); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1023, pergami n. 53 (1063.05.11; MALLORQUÍ, 2008c).
- 35 ACG, pergami n. 436 (1182.06.05); ADG, Cúria, Testaments i Causes Pies, pergami n. 118 (1368.09.12); cf. *Catalunya Romànica*, 1991: vol. 5, pàg. 83-84.
- 36 ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergami n. 647 (1188.05.28; TO, 1991: n. 88); cf. CAMPS, 2004.
- 37 L'article sobre els castells termenats va ser incorporat per Tomàs Mieres al capítol 2 de la rúbrica XL de la seva compilació dels Costums de Girona; cf. MIERES, 2001: pàg. 158-159. Sobre les obligacions i els drets inherents als castells termenats, cf. PONS GURI, 1989b; MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 761-765.
- 38 Vegeu, per exemple, la història "Una herència magra" al present llibre.
- 39 ADG, Mitra, calaix 15, pergami n. 16 (1302.11.15; MARQUÈS, 1984a: n. 574); MALLORQUÍ, 1999a: pàg. 59.
- 40 MALLORQUÍ, 2000b: pàg. 108-113.
- 41 No sabem mai, però, si les fites medievals eren com les que s'han conservat fins avui arreu del massís de les Gavarres; cf. MATAS, 2003.
- 42 ACA, Cancelleria, vol. 225, f. 226-228 (1324.03.27) i vol. 228, f. 49v-52v (1326.03.08).
- 43 AMSFG, Llibre Vermell, f. 1v (1354.06.10); ACG, Sant Feliu de Guixols, Liber Privilegiorum Maior, f. 77 i 79 (1355.01.16; ESTEVA-PALLÍ, 1990: apèndix n. 1).
- 44 Una segona delimitació es va produir l'any 1717; cf. TRUJUEQUE, 1999.

Panoràmica del veïnat de Llebrers de Cassà de la Selva, amb les muntanyes de Santa Pellaia al fons.
Fotografia: Elvís Mellorequí

EREN GENT DE VEÏNAT

A pagès, tothom té clar que els veïnats existeixen i que cada casa aïllada pertany a un veïnat determinat i prou. L'afany recaptatori de l'estat liberal ha fet que, des del segle XIX ençà, els cadastres i els amillaments deixessin ben clar els territoris menors en què es dividien els municipis, la majoria dels quals coincidien amb antics veïnats del terme. Al mateix temps, la consciència de pertinença a un veïnat s'ha mantingut viva gràcies a costums que enfortien els vincles de solidaritat entre els veïns i que han perdurat fins al segle XX: festes pròpies de veïnat que coincidien amb la festa del sant d'una capella rural, convits dels habitants del veïnat a l'enterrament d'un veí, alcaldes de veïnat, visites dels metges rurals a una casa del centre del veïnat, imatges de sants i marededús que circulen per totes les cases del veïnat de manera rotativa, etc.

Ara bé, els historiadors no s'han interessat massa en aquestes entitats que anomenem "veïnats". Tampoc els diccionaris aclareixen massa bé què són o què han estat, els veïnats, tot i que, després de les accepcions més lligades a "veí", solen recollir que un veïnat era un "conjunt de cases veïnes", un "aplec de cases en el camp" o un "grup de cases de camp o d'altres habitatges units o relativament propers entre ells".¹ Tot i aquesta indefinició, els veïnats apareixen ocasionalment en els fogatges, els llibres episcopals i els capbreus del segle XIV i, molt sovint, han estat estudiats en moltes monografies locals –com les dels *Quaderns de la Revista de Girona*–. En molt poques ocasions, un estudi històric ha pres com a marc d'anàlisi un veïnat; per això, val la pena destacar la recent publicació d'un estudi sobre la toponímia històrica i actual del veïnat de Llebrers, en el qual

també es ressegueixen els orígens del veïnat des dels segles X i XI en què apareix com una vil·la amb uns termes definits sobre el territori que, en bona part, han sobreviscut fins l'actualitat, sempre a l'interior del terme parroquial i municipal de Cassà de la Selva.² I és que, en efecte, els orígens d'aquelles entitats territorials que anomenem "veïnats", de límits difuminats i característiques variables, situades sempre a l'interior de parròquies i municipis més extensos, es troben en els segles de l'alta edat mitjana, els segles IX i X.

ELS VEÏNATS DE CASSÀ DE LA SELVA

No només Llebrers, sinó tots els veïnats que, en l'actualitat, formen part del municipi de Cassà de la Selva són els hereus d'unes antigues formes de poblament que ens traslladen a fa més de mil anys. Per exemple, la "*villa Ascleto*" citada l'any 914, la "*villa Leporarios*" del 954 i el lloc de "*Sol-gusta*" del 1118 eren unes unitats d'estructuració del paisatge i de la societat rural que es van anar dividint en masos i, ja al segle XIV, esdevingueren els veïnats d'Esclat, Llebrers i Sangosta.³ El mateix podem dir del lloc de "*Perulas*" o Perles, citat l'any 887 per trobar-se a prop de l'església de Sant Martí –la seu de la parròquia–, que era al segle XIV un extens veïnat de Cassà, tan extens que, al segle XVII, se'n va segregar el veïnat de Mosqueroles i, més tard, el nom de Mont-roig va substituir el de Perles.⁴ Gràcies a un text del 1066, sabem com era el lloc de Llebrers en aquest moment: Ramon, la seva muller Advira, i els seus fills Trasoar, Guillem, Gausbert, Ramon, Tresgòncia i Trudgards tenien unes propietats consistents en cases, corts, horts, hortals, llinars, canyebars, terres, vinyes, prats, pastures, boscos, garrigues i camins dintre dels límits del lloc de Llebrers, que anaven des de la font de Sant Cristòfor i del puig Rodon a llevant fins a la rovira de Campllong a ponent, i de Sant Martí de Cassà i de Sangosta a migdia fins al terme de Llambilles al nord.⁵

A partir del cas de Llebrers, doncs, podem entendre com de les vil·les i dels vilars de l'alta edat mitjana van néixer progressivament els veïnats de Cassà de la Selva. Això és així, almenys, per als veïnats més poblats. Gràcies als capbreus de Sant Pere de Galligants i de l'Almoina del Pa, de l'any 1314, i del monestir de Sant Feliu de Guíxols, del 1319, podem comptar els masos de diversos veïnats cassanencs.⁶ Al veïnat d'Esclat, per exemple, hi havia, a part de la capella de Sant Vicenç i de la casa forta de Vilabella, uns 17 masos entre els anys 1314 i 1319: els seus noms eren Albert, Bal·lell, Carles, Coromina, Dalmau, Esteve de Pla de Vilabella, Fels, Feliu, Ferrer, Gruart, Pla, Ponç, Revell, Sureda, Vall-llobera, Vanover i Vivet. A Llebrers, hi havia més masos encara, 19 en total: Agustí, Benyes, Bosc, Bugantó, Cassà, Figuera, Gironès, Julià, Llebrers, Llorenç, Mateu, Mosterol, Pasqual, Pere Guillem, Roig, Rombau, Seguer i Tió. Mentrestant, al veïnat de Perles hi havia la ferreria de Puigmoler i 13 masos amb els noms d'Arnaulet, Basses, Dalmau, Esteve, Guerau, Hospital, Llorenç, Mosqueroles, Perles, Sunyer, Trobat, Vall-llobera i Viader. I, finalment, al veïnat de Sangosta hi havia 11 masos entre el 1314 i el 1319: els seus noms eren Andreu, Escac, Frigola, Guitó, Julià, Martorell, Miró, Mironell, Ros, Rufí i Vives.

A Cassà hi havia uns quants veïnats més, aparentment de menor entitat, perquè apleguen menys nombre de masos, i potser també d'història més curta, perquè no semblen tenir relació amb formes de poblament més antigues. Entre aquest segon grup de veïnats hi trobem el de sa Bruguera, on hi havia només dos masos –Sunyer i Bruguera–; al de ses Parades hi havia cinc masos –Bartomeu, Bofill, Moner, Pla i Parades–; al de Serinyà, o “*Saranyano*”, hi havia set masos –Creixell, Dalmau, Martí d'Alboreda, Rufí, Ros, Sureda i Tascó–; a Corsana o sa Serra hi havia quatre masos –Ferrer, Llobet, Nadal i Torrent–; i a Ventajol hi trobem quatre masos més –Cals, Martí, Rubí i Ventajol–. Però també cal comptar amb dos veïnats més d'origen antic que no coneixem prou bé per manca de la documentació precisa: un és el veïnat de Serramala, segurament el nom antic de l'actual Matamala, que només coneixem per un document del 1265 referent a l'ús dels seus espais de bosc.⁷ L'altre veïnat poc conegut és el de Verneda.

EL VEÏNAT DE VERNEDA

Segurament, per l'antiguitat del seu nom, el veïnat de Verneda correspondria al grup de veïnats cassanencs amb orígens més antics i de major importància demogràfica. En efecte, l'any 914 es documenta l'indret d’*“ipsa Verneta”*, juntament amb els termes d'Esclat i de Cassà, com a límit septentrional de la vall de Llagostera.⁸ El topònim de Verneda evidencia la principal característica del paisatge d'aquest sector al segle X: el predomini dels arbres de ribera, els verns en particular, a prop dels nombrosos cursos d'aigua que baixaven del vessant occidental de les Gavarres.⁹ Però aquesta sola referència no clarifica si el document del 914 es refereix a la riera de Verneda o a un territori amb el mateix nom.

Els dos elements designats amb el mateix topònim es documenten al segle XII: el 1106 Guillem Ramon va deixar, segons el seu testament, un alou als seus fills Guerau i Ermessenda situat *“in locum quem vocant Verneda”*, és a dir, en el territori o terme de Verneda; i el 1147 Guillem Gausbert va donar al monestir de Sant Pere de Galligants un mas situat al veïnat de Perles i una vinya situada *“apud Cagalelam iuxta Vernedam”*, és a dir, a prop de la riera Verneda.¹⁰ Aquesta riera també és esmentada en diversos documents dels segles XIII i XIV: el 1237 Ramon de Vilabella va vendre una coromina que tenia al pla de Vilabella, que afrontava a ponent amb la riera Verneda; el 1297 el paborde de l'Almoina va concedir a Maria de Sureda de Serinyà tres peces de terra situades prop de la riera de Verneda; el 1326 Alamanda Creixell, també de Serinyà, va donar al seu fill Jaume un camp i una casa que afrontaven amb la riera de Verneda; i el 1356 Guillem Creixell va reconèixer que tenia per l'Almoina del pa un camp situat arran de la Verneda.¹¹ A més, l'any 1319 el senyor del castell de Cassà de la Selva, Guillem Esquerrer, va concedir a Bartomeu ses Parades de Cassà una llicència per fer un molí a la riera de Verneda i el 1341, Bernat Creixell de Belllloc i Bartomeu Parades tenien terres al pla de Verneda i al pla d'Esclat, que limitaven amb la riera Verneda.¹²

Però, a part de la riera que creuava bona part del terme de la parròquia de Cassà de la Selva, continuava existint un territori o veïnat anomenat Verneda. En sabem poques coses, però hi havia unes quantes famílies que hi vivien. És possible que una de les cases més importants fos el mas Vilallonga: l'any 1234 Guillem de Vilallonga, fill de Berenguer de Vilallonga, va rebre una possessió situada a les Serres, que havia estat del clergue anomenat Pere de Verneda; al segle XVI, s'esmenten Baldiri Vilallonga i el seu fill Joan com a pagesos del veïnat de Verneda.¹³ Una segona casa era el *mas Viader*, els habitants del qual eren homes propis del senyor del castell de Cassà de la Selva, Guillem Esquerrer; gràcies als documents conservats, tenim els noms de Maria, filla de Ramon Viader de Verneda, el 1310, d'Arnau Viader el 1341 i d'Antoni Viader, fill de Pere Viader del veïnat de Verneda, el 1397.¹⁴ La casa que millor coneixem és el mas Basset, perquè l'any 1332 la seva propietària, Guillema Basseta, va confessar ser dona pròpia del monestir de Sant Miquel de Cruïlles i va reconèixer tenir les terres del mas per diversos senyors: el mateix monestir de Cruïlles, el cambrer de Sant Feliu de Guíxols, la pabordia de Cassà de la catedral de Girona i Guillem de Vall-llonga. A més, l'any 1386 Pasquala filla de Pere Basset de Verneda es va casar amb Arnau Argimon, també de Cassà de la Selva.¹⁵ Però encara hi devia haver algunes cases o masos més: l'any 1332 apareixen citats Pere Ramon de Verneda i Dalmau Ramon de Verneda, probablement emparentats; el 1341 Ramon David de Verneda; i el 1354 Guillem Ribot de Verneda i la seva muller Francesca van vendre una feixa de terra a Cebrià Guàrdies.¹⁶

En resum, tot i que tenim menys informació sobre el veïnat de Verneda, potser perquè no hem localitzat capbreus del principal senyor d'aquesta zona, el senyor del castell de Cassà, queda clar que era un veïnat més de Cassà de la Selva. Hi havia, com a mínim, cinc cases al segle XIV: Basset, Ramon, Ribot, Viader i Vilallonga; però possiblement n'eren moltes més. Encara queda, doncs, molta feina per fer en el futur en aquest territori que, si bé l'any 914 devia estar abandonat a les aigües i a la vegetació de ribera, al llarg de l'edat mitjana es va anar convertint en territori dedicat preferentment a l'agricultura.

TAPIOLES, UN DELS VEÏNATS DE CRUÏLLES

Tal com passa a Cassà de la Selva, el terme de la parròquia de Cruïlles ja era força extens a l'edat mitjana. El municipi creat al segle XIX ho era molt més, perquè va aglutinar les parròquies muntanyenques de Santa Pellaia, Sant Cebrià de Lledó o els Metges i Sant Cebrià dels Alls, i el municipi actual encara ho és més perquè es va unir a Sant Sadurní i a Monells. La parròquia de Cruïlles, probablement, ja existia al segle X, però el primer document que s'hi refereix és l'acta de consagració de l'església de Cruïlles, de l'any 1062.¹⁷ Segurament es tracta d'una segona consagració, perquè el document utilitza dues maneres d'establir el territori depenent del temple de Santa Eulàlia de Cruïlles: d'una banda, esmenta les parròquies veïnes, des de La Bisbal a l'est fins a Corçà al nord, passant per Sant Cebrià dels Alls, Sant Cebrià de Lledó, Sant Sadurní i Monells; de l'altra, com era freqüent a les actes de consagració del segle X, enumera les vil·les

PARROQUIA	VIL·LES, VEÏNATS I MASOS
Sant Martí de Cassà de la Selva	<i>Villa Caciari</i> (914). Cellera de Cassà i 4 masos (1314) <i>Villa Ascleto</i> (914). Veïnat d'Ascleto: 12 masos (1314-1319) <i>Villa Leporarios</i> : 1 mas (954). Veïnat de Llebrers: 11 masos (1314-1319) <i>Solgusta</i> (1118). Veïnat de Sangosta: 10 masos (1314-1319) <i>Perulas</i> (887). Veïnat de Perles: 7 masos (1314-1319)
Santa Eulàlia de Cruïlles	<i>Villa Crudillias</i> (1062). Veïnat de Cruïlles: castell de Cruïlles i 15 masos (1319) <i>Villa Agudini</i> (1062). Potser és el veïnat de Sant Miquel: <i>vila de Sant Miquel</i> i 13 masos (1319) <i>Villa Carrariis</i> (1062). Veïnat de Carreres: 2 masos (1319) <i>Villa Stanyeolo</i> (1062). Mas Estanyol (1319) <i>Villa Rabiosis</i> (1062). Veïnat de Rabioses: salvetat de Rabioses i 27 masos (1319) <i>Villa Raxacho</i> (1062). Potser és el veïnat de Goresques : 3 masos (1319) <i>Villa Sollis</i> (1062). Veïnat de Solls : 2 masos (1319) <i>Villa Pastells</i> (1062). Veïnat de Pastells : 6 masos (1319) <i>Villa Vallocaria</i> (1062). Veïnat de Valloquera: 4 masos (1319) <i>Villare Puialt</i> (1062). Mas de uig Alt (1319) <i>Villare Tresculs</i> (1062). Mas de Tresdós (1319) <i>Villare Tapiolis</i> (1062). Veïnat de Tapioles: 5 masos (1319-1353) <i>Villare Darnaculleta</i> (1062). Mas Darnaculleta (1319)

De les vil·les als veïnats i als masos, segles X-XIV.

i els vilars que van passar a formar part de la parròquia cruïllenca: les vil·les de Cruïlles, Agudí, Carreres, Estanyol, Reixac, Rabioses, Solls, Pastells i Valloquera i els vilars de Puig-alt, Tresculs, Tapioles i Darnaculleta.

Els noms enregistrats el 1062 passarien més aviat desaparebutats si no fos que, en el capbreu de l'any 1319, que inclou declaracions de tots els habitants del terme de Cruïlles, els mateixos topònims del segle XI s'utilitzaven per agrupar els masos isolats; i encara més, els veïnats del segle XVIII tenien els mateixos noms que els sectors del terme de la parròquia de Cruïlles de l'any 1319 i que les vil·les i els vilars del 1062. Amb algunes modificacions puntuals, les vil·les i els vilars s'havien convertit en veïnats que agrupaven uns quants masos. L'any 1319 hi havia 2 masos situats al lloc de Carreres –als voltants de la torre Caramany–, 25 a Rabioses, 2 a Solls –allà on avui hi ha el mas del Forn del Vidre–, 4 a Valloquera –arran del camí que puja cap als Metges–, 4 a Tapioles –als volts de can Font de Muntanya– i 6 a Pastells –on es troben els masos Mercader i Matas–; a més, existien masos aïllats anomenats Estanyol, Puig-alt, Tresdós i Darnaculleta.¹⁸ Cal deixar clar, tanmateix, que no totes les vil·les i vilars es van convertir en veïnats. La “*villa ... Crudillias*” del 1062 tenia, pel

fet d'albergar l'església parroquial, una certa preeminència sobre la resta de nuclis del terme i, amb el castell que s'instal·là al seu costat al segle XI, va donar origen a un nucli de poblament concentrat, conegut com el "*castel de Cruyles*", que, a inicis del segle XIV, incloïa els habitatges de més de 30 famílies i que s'estava fortificant amb la muralla que encara és visible.¹⁹ I la "*villa Agudini*" podria haver-se convertit, a partir dels anys 1030 i a causa de l'establiment del monestir de Sant Miquel de Cruïlles, en la "*vila de Sent Miquel*", un nucli de població concentrada situat a prop del monestir i, sobretot, al llarg de l'antiga "carrera mercadera" que venia del coll de la Ganga i que anava cap al mercat de Monells.²⁰ Finalment, cal assenyalar que, en el veïnat de Rabioses, el més poblat del sud del *Daró* pel fet de trobar-se a les parts més planeres del terme, hi havia a finals del segle XIII i a principis del XIV un petit nucli de poblament concentrat, que reunia les cases de 10 famílies i que s'anomenava la "*salvetat de Rabioses*".²¹

Un dels veïnats més desconeguts de Cruïlles és el de Tapioles, situada a l'extrem sud-occidental de la parròquia de Cruïlles, al llarg del camí que, des del *Daró* i passant pel veïnat de Valloquera, pujava a Sant Cebrià de Lledó o els Metges.²² A part del fet que figura en l'acta de consagració de Cruïlles del 1062, en què és esmentat com a "*villari que vocant Tapiolas*", no en sabem res més fins el 1230 en què apareixen, venent una terra situada al lloc anomenat Comes, un personatge anomenat Bernat Tapioles, la seva muller Ermessenda i els seus fills anomenats Ermessenda i Berenguer.²³ Segurament, aquesta família vivia en el mas Tapioles, el mas més antic del veïnat i successor del vil·lar alt medieval del mateix nom. Aquest mas depenia del monestir de Sant Miquel de Cruïlles, tal com ho declararen els seus titulars, Guillem Tapioles i Ramon Tapioles, en els capbreus dels anys 1264 i 1319.²⁴

Al veïnat de Tapioles, però, hi havia altres masos que no apareixen explícitament als capbreus del 1264 i del 1319 perquè no depenien de cap dels dos senyors que van fer-los redactar, ni del monestir de Sant Miquel de Cruïlles ni del senyor del castell. Un d'aquests masos era el mas Gironès, on residien Ramon Gironès de Tapioles el 1264 i Domènec Gironès de Tapioles el 1319.²⁵ Aquest darrer també va confessar tenir unes vinyes i boscos situats a Sabenya i a puig de Martí i unes petites parcel·les de terra a tocar el molí Rater, tot sota domini directe del monestir de Sant Miquel de Cruïlles.²⁶ En realitat, el mas Gironès formava part d'una petita senyoria depenent del monestir de Sant Pere de Galligants, tal com ho prova la declaració efectuada per Elisenda, vídua d'Arnau Gironès de Tapioles, l'any 1353 en un capbreu d'aquest monestir gironí.²⁷ El mas Sabater de Tapioles també depenia de Sant Pere de Galligants. Els seus tinents dels anys 1264 i 1319, Bernat Sabater i Jaume Sabater, respectivament, només van declarar prestar uns censos i uns serveis al senyor del castell de Cruïlles; en canvi, un seu successor, Guillem Sabater, va declarar l'any 1353 tenir tot el mas pel monestir de Sant Pere i, a més, la seva muller, Ramona, va haver de convertir-se en dona pròpia de l'abat gironí quan va entrar al mas, l'any 1355.²⁸

Hi havia dos masos més al veïnat de Tapioles, dels quals desconeixem a quina senyoria pertanyien. Un és el mas on degueren viure Joan Tapioles l'any 1264, Bernat Mascort els anys 1303 i 1319 i

Bernat Joan el 1353, per bé que en cap de les capbreuacions s'esmenta expressament el nom del mas, que a l'època moderna era el de mas Mascort.²⁹ L'altre mas és el que tenien Bernat Martí de Tapioles el 1319 i Bernat Gombert de Tapioles el 1353,³⁰ el qual esdevingué al segle XVII el mas Font: segons la capbreuació de Miquel Tibau i Font, el mas on vivia l'any 1686 havia tingut els noms de Martí i Gaubert, o Gombert, en èpoques anteriors –“*olim vocatus Martí et postea Gaubert àlias Font*”.³¹

Justament el mas Font és l'únic mas del veïnat de Tapioles que s'ha conservat fins els nostres dies i, de fet, és l'únic que estava dempeus i habitat al segle XVII. Segons la mateixa declaració de Miquel Tibau i Font, el mas Font havia incorporat les terres i els drets del mas Gironès, del qual només quedaven vestigis de les parets –“*vestigie parietum*”–, del mas Sabater, enrunat i postrat per terra –“*dirrutum et per terram omnino postratum*”–, i del mas Mascort, al damunt del qual hi havia crescut el bosc. L'únic mas que no pertanyia als Font de Tapioles era el primigeni mas Tapioles, que pertanyia a Jaume Albert i Antigó, que vivia a la Casanova d'en Albert: l'any 1684 va declarar que tenia una peça de bosc a Tapioles on hi havia hagut el mas Antigó o Ramon de Tapioles –“*in qua olim erat constructus mansus Antigó o Ramon de Tapioles*”.³² Però això no és tot: l'esmentat Miquel Tibau i Font encara tenia terres situades damunt dos masos més, dels quals no tenim pràcticament notícies anteriors: el mas d'en Polit, agregat al mas Gironès, i el mas Cavaller.³³

En resum, encara que avui no quedi res del veïnat de Tapioles, a part de can Font, no es pot amagar que va tenir una llarga història que comença al segle XI i, tot i que no en tenim cap notícia es-

Can Font de Muntanya, coneguda a l'edat mitjana com a mas Martí o a mas Gaubert, és l'únic mas habitat del veïnat de Tapioles. Fotografia: Consorci de les Gavarres

crita, segurament abans. El primer vil·lar de Tapioles es va convertir en un mas, el mas Tapioles, que es degué anar fragmentant en altres explotacions que, a finals del segle XIII, ja havien esdevingut masos: Sabater, Martí, Mascort, Gironès i, potser també, Cavaller i Polit. Ara bé, les mortaldats derivades de la Pesta Negra i de les seves recurrències van minvar la població de tot arreu i, sobretot, les zones més muntanyenques i de difícil conreu van quedar ràpidament deshabitades perquè els que van sobreviure van preferir traslladar-se a masos de la plana, on el treball era més productiu. Així que, dels 5 o 7 masos medievals de Tapioles, al segle XVII només en va quedar un d'habitat, el mas Font. Aquest mas tenia a prop les runes de dos casalots abandonats dels quals al segle XVIII se'n desconeixia el nom. Segurament es tractava, però, dels masos Sabater i Gironès, perquè en la notícia del 1686 es diu que el mas Sabater es trobava a prop dels masos Font i Gironès.

LA VIDA AL VEÏNAT

Com en els casos dels veïnats de Verneda i de Tapioles, resseguir la història d'un veïnat permet aproximar-se ràpidament a les cases on vivien els pagesos dels temps medievals i a les terres que treballaven més sovint, perquè eren les que tenien més a prop. La seva vida o, més exactament, la major part de la seva vida transcorria en el mateix veïnat on tenien el mas i, per alguns, en el mateix veïnat on havien nascut.

Ara bé, no tots els veïnats eren iguals:³⁴ la majoria tenen els orígens en les vil·les i els vilars de l'alta edat mitjana i, als segles XIII i XIV, havien esdevingut essencialment agrupacions d'un nombre determinat de masos aïllats. Però només en alguns veïnats s'havien consolidat nuclis de població agrupada: Millars a Madremanya, Banyeres a Sant Sadurní, Fonteta i Sant Pol a La Bisbal, Llofriu i Mont-ras a Palafrugell i Castell d'Aro a Santa Cristina d'Aro. Altres veïnats tenien, al seu

Restes d'antics masos medievals, potser el mas Sabater o el mas Gironès, situats a prop de Can Font de Muntanya.

Fotografia: Consorci de les Gavarres

centre, una capella rural o una església sufragània on se celebrava el culte i, fins i tot, on es podien enterrar els veïns del temple, com passava a Sant Pol de La Bisbal. Al veïnat de Panedes, de Llagostera, els veïns del lloc podien presentar al bisbe els clergues que havien de servir a la capella de Sant Ampèlit.

La demarcació del veïnat, en certes ocasions, tenia més incidència en la vida de la gent que hi residia, sobretot en parròquies extenses i poblades. A Cassà de la Selva i a Llagostera, els domers de l'església parroquial de Sant Martí es repartien la cura d'ànimes per veïnats: el 1362 s'esmenten el "*ebdomedarius de Scleto et ebdomedarius de Verneta*" a Cassà i el 1393 el domer de Ganix a Llagostera. A Sant Martí Vell, el delme no es cobrava damunt tota la parròquia, sinó que utilitzava els veïnats de Valldemià, Palol i Llac com a marcs de recaptació del delme i també altres unitats menors, com els masos aïllats i les seves terres.

Alguns llinatges de cavallers, establerts en una casa forta rural, havien fundat petites senyories que coincidien amb l'extensió del veïnat. És el cas dels Palol, establerts al segle XIII al castell de Barba-vella de Celrà, que es trobava al centre de la vall de Reixac. I, tal com es comprova en els fogatges del segle XIV, els habitants dels veïnats podien estar prou organitzats com per poder pagar, de manera autònoma i deslligada de la resta de parroquians, les quantitats fixades per cada comunitat. Per això, els veïns de ses Arades, Banyeres i Estrabau, a Sant Sadurní, contribuïen separatament als fogatges.

En definitiva, els veïnats de les Gavarres i de les terres gironines eren el marc de referència bàsic per a la vida quotidiana de les persones a l'edat mitjana, per bé que siguin una realitat força ignorada pels textos i amagada per la conversió de la parròquia en el marc administratiu més comú. Els veïnats eren els territoris, normalment amb límits vagues i variables, sobre els quals una comunitat d'exploitadors exercia un cert control sobre els espais incultivats i boscos i col·laborava per refer camins, per acordar la pastura dels ramats i per sufragar els impostos o les despeses comunes.

NOTES

* Aquesta història parteix d'un text sobre el veïnat de Verneda de Cassà de la Selva, publicat al llibret de la XXIX Marxa de Primavera, ampliat amb un estudi sobre els veïnats al bisbat de Girona; cf. MALLORQUÍ, 2007e i 2007f.

1 ALCOVER-MOLL, 1926-1962; DU CANGE, 1954; NIERMEYER, 1984; *Vocabulari*, 2007; *Gran diccionari*, 2007.

2 MUNDET, 2006.

3 ACA, Cancelleria, Miró, pergami n. 28 (914.08.11); UDINA, 1951: n. 63); ACG, Llibre Gran de la Sagristia Major, f. 18rv (954.02.21); MARTÍ, 1997: n. 90); ASD, pergami n. 19 (1118.02.18); MARQUÉS, 1997: n. 34).

4 ACG, pergami n. 6 (887.10.24); MARTÍ, 1997: n. 17).

5 ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 8, pergami n. 35 (1066.04.30); cf. MUNDET, 2006: pàg. 11-14.

6 AHG, Hospici, vol. 166 (1314); ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlles 5, 6, 7, 8, 37, 39 i 40, i Monacals d'Hisenda, vol. 1024 (1314); AHG, Sant Feliu de Guíxols, vol. 7 (1319).

7 ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1265.06.07). Vegeu, en el mateix llibre, la història sobre "Els boscos de Cassà de la Selva".

8 ACA, Cancelleria, Miró, pergami n. 28 (914.08.11); UDINA, 1951: n. 63).

9 En aquest sentit, cal recordar que pel veïnat de Llebrers hi havia el pla de Freixeneda per on passava la riera del mateix nom, un topònim que descriu les mateixes característiques del paisatge que el de Verneda; cf. MUNDET, 2006: n. 105 i n. 106.

- 10 ACG, pergami n. 143 (1106.12.11); ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 7, pergami n. 4 (1147.10.13).
- 11 ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergami n. 173 (1237.03.18), pergami n. 181 (1297.12.10); pergami n. 195 (1326.05.03) i pergami n. 329 (1356.01.09).
- 12 ADG, Cort del bisbe, Testaments i Causes Pies, pergami n. 54 (1319.09.16); APCS, Capbreu del llum de l'altar de Sant Martí, n. 5 i n. 17 (1341.03...); cf. MALLORQUÍ, 2006a i també la història sobre "El país dels molins" en el present llibre.
- 13 ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergami n. 171 (1234.10.07); ADG, Cort del Bisbe, Testaments i Causes Pies, pergami n. 988 (1561.09.23).
- 14 ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergami n. 255 (1310.08.28), i Brunyola, pergami n. 808 (1397.08.12); APCS, Capbreu del llum de l'altar de Sant Martí, n. 34 (1341.03...).
- 15 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 59r-60r (1332.10.24); ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergami n. 344 (1386.01.17). Sobre la capbreuació de Guillema Basseta, cf. MALLORQUÍ, 2002c i, en el present llibre, la història titulada "Bassets a cada banda de les Gavarres".
- 16 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 59r-60r (1332.10.24); APCS, Capbreu del llum de l'altar de Sant Martí, n. 34 (1341.03...); ADG, Almoina, Cassà de la Selva, pergami n. 210 (1355.04.01).
- 17 ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 27r-28r (1062.11.20); ORDEIG, 1993-2002: n. 211).
- 18 ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del s. XIV (1319); cf. MATAS, 1993: p. 11-16; MALLORQUÍ, 1999a: p. 88-89.
- 19 MALLORQUÍ, 1999a: pàg. 54-56.
- 20 MALLORQUÍ, 1999a: pàg. 52-53.
- 21 MALLORQUÍ, 1999a: pàg. 56.
- 22 El "*caminum quo itur versus Tapioles*" apareix sovint en les afrontacions de terres en els capbreus de finals del segle XIII i d'inicis del XIV; cf. ADG, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergami n. 65 (1264 ca.; MALLORQUÍ, 2000a: n. 87⁶⁵); AHG, Notarial, vol. 1, f. 69v-70r (1303.05.23), f. 75r (1303.06.03), f. 92v-93r (1303.10.29) i f. 99r-100r (1303.12.09); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 60r (1319.02.08).
- 23 AHFF, fons Batllia, pergami n. 15 (1230.01.21; MALLORQUÍ, 2000a: n. 52).
- 24 Els dos titulars del mas Tapioles prestaven censos al monestir de Sant Miquel i al senyor del castell de Cruïlles; cf. ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, n. 70 (1264 ca.; MALLORQUÍ, 2000a: n. 87-70-); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 11r (1319.02.04). Entre el 1301 i el 1319 es documenta una persona anomenada Guillem Tapioles que residia al nucli del castell de Cruïlles i que devia ser un fill segon del mas Tapioles; cf. ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 11, pergami n. 1 (1301.06.10); AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 21r (1302.08.13), f. 33r-34r (1302.09.21), f. 78v (1303.06.30) i f. 118v (1304.02.19); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 38rv (1319.02.04).
- 25 Els dos titulars del mas van declarar que prestaven uns censos al senyor del castell de Cruïlles; cf. ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergami n. 72 (1264 ca.; MALLORQUÍ, 2000a: n. 87-72-); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 10r (1319.02.05).
- 26 Les terres situades a prop del molí, les havia comprat el 1303; cf. AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 60v-61r (1303.03.24).
- 27 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 11, pergami n. 20 (1353...).
- 28 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergami n. 74 (1264 ca.; MALLORQUÍ, 2000a: n. 87-74-), i rotlle 11, pergami n. 21 (1353...) i pergami n. 2 (1355...); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 10v (1319.02.05). L'any 1382 s'esmenta encara el mas d'en Guillem Sabater, àlies Nebot; cf. ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 6, pergami n. 20 (1382.01.15).
- 29 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergami n. 73 (1264 ca.; MALLORQUÍ, 2000a: n. 87-73-), i rotlle 11, pergami n. 22 (1353...); AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 46r (1303.01.01); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 10v (1319.02.05).
- 30 ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 10v-11r (1319.02.04); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 11, pergami n. 14 (1353...).
- 31 AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 128, f. 192v-200r (1686.09.13); MATAS, 1993: pàg. 13.
- 32 AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 128, f. 78r-87v (1684.04.13).
- 33 AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 128, f. 192v-200r (1686.09.13). El mas Cavaller de Tapioles existia l'any 1382 i per una anotació posterior – "*Tenet en Fontic*" – sabem que pertanyia al mas Font; cf. ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 6, pergami n. 20 (1382.01.15).
- 34 Les característiques dels veïnats del segle XIV estan exposades, més llargament, en un altre treball; cf. MALLORQUÍ, 2007f.

El mas Bassets, del veïnat de Verneda de Cassà de la Selva, ja existia l'any 1332 quan Guillem Basseta el va capbrevar al moster de Sant Miquel de Cruïlles.
Fotografia: Consorci de les Gavarres

BASSETS A CADA BANDA DE LES GAVARRES

Com era un mas de l'edat mitjana? Aquesta pregunta tan senzilla, sobre els elements fonamentals del poblament agrari de les terres gironines, ha portat moltes hores d'estudi als historiadors, ha motivat la celebració de jornades d'estudis i de col·loquis monogràfics sobre la qüestió, ha generat debats i discussions que, en certs punts, han arribat a alguna conclusió, però que en d'altres, han deixat portes obertes per a diferents interpretacions.¹

ELS PRIMERS MASOS

Com ha passat això? Simplificant molt, podem afirmar que el problema principal és que del mas a què es refereixen les fonts escrites, no en queden restes materials visibles que puguin ser estudiades pels arquitectes i historiadors de l'art. De fet, els estudiosos de la masia coincideixen en què la característica masia catalana, feta de tres cossos o tramades, de planta baixa i pis i amb una teulada a dos vessants, el carener dels quals passa per l'eix vertical que marquen la porta d'entrada i la finestra de la sala del primer pis, es va consolidar al segle XVI. Abans, aquest model de masia no existia, però acabaria sent una evolució dels masos-torre medievals, que tenien una sala noble al primer pis –i que eren residències de petits nobles–, i dels masos page-sos de dos cossos, dels quals en tenim restes conservades del segle XV.²

A la vegada, les excavacions arqueològiques de masos de l'edat mitjana són tan escasses, sobretot a les comarques de Girona, que els arqueòlegs no hi han pogut ficar massa cullerada. A partir de treballs basats en masos d'altres parts de Catalunya, es creu que els primers masos medievals eren molt simples, d'una sola planta, amb diferents estances, amb l'estable dels animals sota el mateix sostre de l'edifici principal dels masos i construïts amb pedra seca o bé amb tàpia, la barreja de pedres, palla i fang.³ Afortunadament, en els darrers anys s'han començat a excavar alguns masos gironins, entre els quals destaca can Saragossa de Lloret de Mar, per l'equip interdisciplinari d'especialistes que hi ha intervingut. L'excavació arqueològica, juntament amb l'anàlisi de les parets conservades, només ha trobat unes sitges per emmagatzemar cereals que van funcionar fins el 1500 aproximadament.⁴ Això significa que desconeixem com estava feta la primera masia, la dels segles XIII i XIV, segurament bastida amb sòcol de pedra del país, unida amb fang per sustentar parets de tàpia i una coberta construïda amb materials peribles.

Els documents escrits a l'edat mitjana que descriuen els masos, no serveixen de massa per conèixer l'interior de les cases, però sí que permeten resseguir l'evolució històrica que va originar aquesta forma d'organització del poblament característica de la Catalunya Vella.⁵ En principi, els primers masos documentats eren la residència de famílies nuclears pageses que, un cop establertes en un terreny verge, procedien a desboscar-lo per obtenir parcel·les per conrear.⁶ A les Gavarres, els primers masos documentats són de Fitor: l'any 949 Plancià i el seu fill Tassi van donar a l'església de Santa Coloma, el dia de la seva consagració, el mas que fou del difunt Joan i el mas que van comprar a Wisilo.⁷

Aquests masos alt medievals formaven part d'una vil·la o d'un vilar,⁸ però també constituïen unes entitats territorials compactes de les quals se'n donaven les afrontacions. Els quatre masos del lloc de Cabruja, citats els anys 1064 i 1078 a Santa Pellaia, disposaven d'afrontacions pròpies; un altre mas de Santa Pellaia, el d'Adalbert Ramon, limitava el 1083 amb el riu "*Gur de Marca*" i el que venia de "*Crusanes*" i amb terres i vinyes del monestir de Sant Feliu de Guíxols i de Pere Adebran; i el 1087, un mas de Santa Àgata de Montnegre limitava amb un camí, el riu, el mas Cardonedes, els vinyals de Lorena, la terra de Sant Pere –de Galligants– i l'església de Santa Àgata.⁹ Tots aquests masos del segle XI, pel fet de disposar d'un territori associat a la casa d'una família, ja eren unes explotacions agràries.

Fruit de les divisions hereditàries, els masos inicialment compactes es van anar fragmentant fins que s'esgotà l'espai lliure per a les noves explotacions. Normalment, d'aquest procés de multiplicació dels masos, en tenim molt poques dades documentals i, per explicar-lo, hem de recórrer a la presència de noms de masos desdoblats –un mas d'amunt i un mas d'avall, per exemple– o a la documentació escrita de bordes, cabanes o masoveries –explotacions de menor importància i solidesa que els masos.¹⁰ De totes maneres, n'hem localitzat un cas ben documentat de Sant Cebrià dels Alls: dels dos masos que hi havia l'any 1064 a la vil·la de Malvet, es va passar, en poc més d'un segle, a cinc masos l'any 1178; d'aquests, dos pertanyien a uns germans que el 1153 vivien encara en un sol mas situat al vilar de Malvet.¹¹

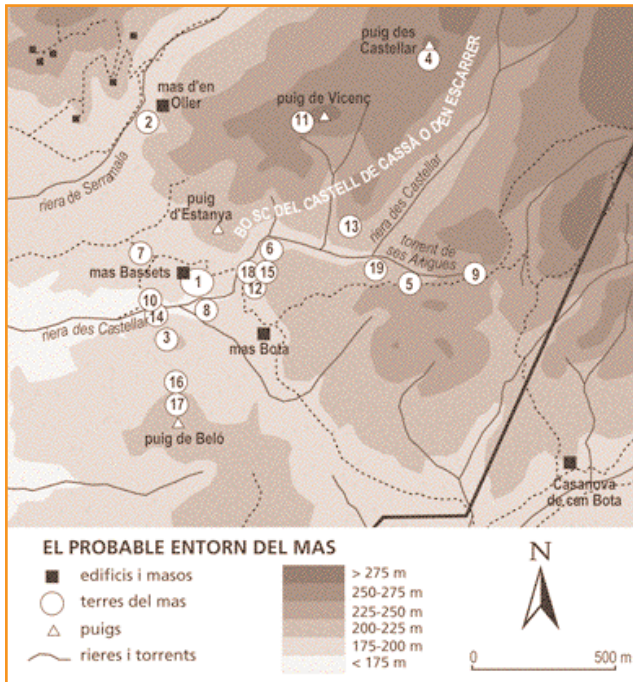
A partir del segle XIII, els capbreus de drets senyorialment comencen a enumerar els masos d'un terme parroquial o castral que havien de prestar alguns censos. A Sant Sadurní, per exemple, hi havia 42 masos i bordes esmentats l'any 1218 i a Cruïlles, el 1264, n'eren 75.¹² Aquestes primeres llistes, però, van convertir-se a inicis del segle XIV en uns documents molt més complets que recollien, amb gran precisió, els drets de cada senyor sobre les terres, els masos i les persones: els capbreus.¹³ És així que es pot descobrir l'existència de veritables xarxes de masos aïllats on vivia la majoria de les famílies pageses i, a la vegada, es pot constatar que el paisatge agrari es caracteritzava per la presència ocasional de zones de conreu intensiu –els closos a les portes dels masos i les illes al llarg dels cursos d'aigua– enmig d'extensos sectors ocupats pels cereals i la vinya i, en els punts més elevats, zones de bosc i pastura.¹⁴

De moment, a les Gavarres no hi ha masos estudiats tan a fons com can Saragossa de Lloret de Mar. Però de masos que s'han conservat i són dignes d'estudi, n'hi ha un munt i, de masos medievals que han desaparegut i a prou feines en coneixem la seva localització aproximada, encara n'hi ha molts més. Per tal de resseguir el destí divergent de molts masos documentats per primer cop als segles XIII o XIV, hem pres dos masos que tenien el mateix nom, Basset o Bassets, que es trobaven un a cada banda de les Gavarres: un al veïnat de Verneda de Cassà de la Selva i l'altre al veïnat de Salelles de la parròquia de Sant Sadurní, a tocar la capella de Sant Joan de Salelles.¹⁵ Com passa amb d'altres masos gavarrencs, el nom dels masos ha originat uns cognoms, Basset i Bassets, encara existents a les comarques properes al massís.¹⁶

EL MAS BASSETS DE VERNEDA

Coneixem com era el mas Basset –o, com s'anomena ara, Bassets– de Cassà de la Selva gràcies a una capbreuació que en va fer la seva propietària, Guillema Basseta, l'any 1332. La manera com es va redactar aquesta escriptura i les formes com s'ha conservat il·lustra a la perfecció les dificultats que tenien molts senyors directes de l'edat mitjana per controlar la seva població depenent. En aquest cas, el senyor directe era una institució eclesiàstica, el monestir de Sant Miquel de Cruïlles, que posseïa al segle XIII uns pocs drets a la parròquia de Cassà de la Selva: l'any 1245 el prior Bernat va veure reconegut el seu dret a rebre un cens d'unes gallines i la tasca del blat d'unes terres al lloc de Perles, i el 1291 el sagristà del monestir rebia la tasca d'una feixa situada a Maltroc, també al veïnat de Perles.¹⁷ De fet, ni el prior ni el sagristà eren el senyor del mas Basset: era el cambrer del monestir de Cruïlles qui va obligar a la propietària, o senyora útil del mas, a capbrevar-la.

En efecte, el 24 d'octubre del 1332 Guillema Basseta, vídua deixada de Ramon Basset, de la parròquia de Sant Martí de Cassà de la Selva, va haver d'anar fins a la notaria de Monells per declarar davant Guillem de Cruïlles, cambrer del monestir de Sant Miquel de Cruïlles, tots els drets que tenia el monestir sobre ella, la seva família i el seu mas.¹⁸ L'acta la va redactar el notari Jaume Martí amb la presència, tal com era preceptiu, de tres testimonis: Guillem Julià, de Torroella de

El mas Bassets i el veïnat de Verneda a inicis del segle XIV.

Mapa: Elvis Mallorca

Montgrí, Pericó Vidal, de Monells, i Francesc Palomar, ciutadà de Barcelona. El document va quedar enregistrat enmig del manual notarial on Jaume Martí anotava les dades essencials de cada contracte realitzat al seu davant. Normalment, les seves anotacions no passaven mai a ser copiades sobre un pergami perquè, a banda que el manual notarial ja era vàlid per sí sol, el preu de redacció en net d'una escriptura era força elevat. Al cap d'uns anys, ja a la segona meitat del segle XIV, en què la crisi econòmica va afectar totes les senyories, el cambrer o el prior de Sant Miquel de Cruïlles va demanar al notari de Monells, que aleshores era Bernat Martí –fill de l'anterior Jaume Martí–, una còpia en net de l'escriptura, sobre pergami, per tal de poder demanar als habitants del mas Basset tots els drets que pertocaven al monestir.¹⁹ Així, hem conservat dues còpies diferenciades d'una mateixa capbrevació: el text matriu conservat al manual notarial i l'escriptura pública sobre pergami, extreta de les notes preses per Jaume Martí –“*de notis acceptis in posse Jacobi Martini quondam dicti loci de Monellis notarii*”.

La declaració, o capbrevació, de Guillema Basset comença amb el seu reconeixement de ser “dona pròpia i sòlida”, amb tota la seva descendència, del cambrer de Sant Miquel de Cruïlles. Tal com la pràctica totalitat dels habitants dels masos d'aquells temps, es tractava d'una família de remença, però la senyoria del mas no només requeia sobre un sol senyor, sinó que estava molt repartida: la

meitat era del cambrer de Sant Miquel de Cruïlles i l'altra meitat, se la repartien el cambrer del monestir de Sant Feliu de Guíxols, el paborde de la pabordia de Cassà de la seu de Girona, Guillem de Vall-llonga i la mateixa Guillema Basset. La situació era, no cal dir-ho, ben particular i difícil d'explicar: la propietària o senyora útil del mas també n'era senyora directa en quant a la vuitena part, mentre que les altres set vuitenes parts del domini del mas i dels seus habitants es reparties entre quatre senyors diferents, tres d'eclesiàstics i un de laic.

A continuació, comença la llista dels béns que Guillema Basset tenia per tots aquests senyors i en les mateixes proporcions abans esmentades, als quals pagava un cens de 8 sous per Nadal i la tasca dels esplets –normalment era l'onzena part de la collita–; a més, en cas de venda o traspàs d'un bé immoble, havia de pagar un terç del preu als senyors en concepte de terços, lluïsmes i foriscapis. Els béns que formaven l'explotació del mas Basset eren els següents:

- (1) el mas Basset amb el clos, les possessions i el bosc, que limitaven a llevant amb el bosc del castell de Cassà, a migdia amb la riera des Castellar, a ponent amb la costa de Guillem Ramon des Castellar, i a cerç –o tramuntana– amb el puig d'Estanya;
- (2) un camp de terra de 10 vessanes, sota el mas d'en Oller, que afrontava a ponent amb la riera de Serramala;
- (3) una possessió dita Serra, que era davant del mas Basset;
- (4) el puig des Castellar, que limitava a llevant amb el bosc d'en Escarrer –que havia estat senyor del castell de Cassà– i a migdia amb la riera des Castellar;
- (5) el camp de terra dit de Ritager, que a l'est tenia el torrent de ses Artigues;
- (6) el camp de ses Roques, que tocava la riera des Castellar a cerç i ponent;
- (7) l'eixart des Ferreginal, situat probablement a prop del mas Basset;
- (8) el camp de terra de s'Aguals;
- (9) la gran possessió dita de ses Artigues;
- (10) les terres situades al lloc dit Illes;
- (11) una gran possessió de bosc al lloc dit Puig de Vicenç, que limitaven a llevant amb el bosc del castell de Cassà;

(12) una possessió al lloc dit Coll des Pou.

A més a més, Guillem Basset tenia algunes terres sota el domini d'un senyor diferent, el Ferial de la seu de Girona, però no s'esmenta què havia de pagar-li:

(13) una vinya i un hort al lloc dit Castellar;

(14) una possessió o tinença de terra boscosa, situada al lloc dit Illa des Castell, que afrontava amb altres terres de la mateixa Guillem;

(15) una possessió al lloc dit Pont;

(16) una possessió al lloc dit Quarterada;

(17) una gran possessió de bosc al lloc dit Puig de Beló.

Finalment, Guillem Basset tenia algunes terres en "alou", és a dir, que no n'havia de pagar res a cap senyor i que ella en tenia tot el domini:

(18) la possessió situada al lloc dit Coll de Pou, que limitava amb una altra possessió d'ella mateixa situada al Pont que tenia pel Ferial,

(19) un tros de terra que fou del mas d'en Vall-llonga situat al lloc dit Camp des Roure, que afrontava a llevant amb el torrent de ses Artigues.

La riquesa dels capbreus en informacions toponímiques queda palesa en aquesta declaració de Guillem Basset: són molts els noms de lloc dels entorns del mas Basset i del veïnat de Verneda de Cassà. El problema, però, està en intentar situar-los exactament sobre el terreny i en un mapa: ens caldrien més capbreus del mateix mas d'anys i segles posteriors per localitzar millor els topònims del segle XIV. De totes maneres, moltes peces del mas Basset esmentades el 1332 eren veïnes unes de les altres i, en conjunt, formaven una explotació agrària força compacta en un territori, el veïnat de Verneda, que no era massa poblat i encara era ple de bosc.

El document del 1332 deixa constància dels noms a partir dels quals els habitants del mas situaven les seves terres, i partint d'aquí, podem imaginar com es percebia en aquesta època el territori. En efecte, la majoria dels topònims tenen el seu origen en els llocs de residència dels homes i dones –mas Basset, mas d'en Oller– i en les seves activitats: l'agricultura –Ferreginal, ses Artigues, Illes, Coll des Pou, Quarterada–, la circulació de persones –Pont, s'Aguals– i la propietat de la terra –bosc del castell de Cassà o d'en Escarrer–; ara bé, el fet d'estar a tocar el bosc i la muntanya feia que molt sovint els llocs prenguessin el nom d'elements naturals del paisatge –Serra, ses Roques,

Camp des Roure. Pel que fa als noms dels puigs i de les rieres, alguns tenen aparentment noms de persona –puig de Vicenç, puig de Beló– o fan referència a antigues restes humanes –puig i riera des Castellar–, i d’altres deriven de les característiques físiques del lloc –riera de Serramala–. En definitiva, la percepció del paisatge que tenia la gent del mas Basset del 1332, a diferència de la manera com anomenem els llocs i les coses en l’actualitat, estava estretament lligada a la relació que mantenien amb les terres que els proporcionaven la seva subsistència quotidiana.

EL MAS BASSET DE SALELLES

En el cas del mas Basset de Verneda, una sola declaració del tinent del mas permet fer-se una idea molt completa de l’estructura del mas i, a més, de l’organització del paisatge del seu entorn, un territori poc habitat, de relleu accidentat –puigs, rieres, serres– i amb el bosc com a element predominant. El mas era, doncs, gairebé l’única referència de l’ordenació humana del paisatge. Això no passa en el cas de l’altre mas Basset, el del veïnat de Salelles, situat a la parròquia i al terme del castell de Sant Sadurní. Aquest veïnat, que tenia la capella de Sant Joan de Salelles al centre, tenia una particularitat especial: encara que tots els masos pertanyien a la parròquia de Sant Sadurní, una part d’ells –els situats a la plana més propera al Daró, de can Salelles a can Girbau– es trobava al terme del castell de Cruïlles. No hi havia un sol senyor directe a Salelles i, com els altres masos, el mas Basset tenia possessions per diversos senyors directes i els prestava els pagaments i els drets corresponents. Això significa que un sol capbreu donaria una visió parcial i incompleta del mas i, per tant, no podríem descobrir massa bé com era aquest mas medieval. Afortunadament, però, disposem de cinc declaracions efectuades al llarg de la primera meitat del segle XIV pels tinentes del mas Basset de Salelles a cinc senyors diferents.

Les restes del mas Basset de Salelles, que va ser abandonat al segle XVII, es troben a molt poca distància de la capella de Sant Joan de Salelles.

Fotografia: Elvis Mallorquí

El mas Basset (1), amb el clos, l'era, la quintana, els horts, els torrents i les riberes, tot situat a llevant del torrent de Sant Joan, pertanyien a la senyoria directa de l'abadessa del monestir de Sant Daniel de Girona. L'any 1320 Guillem Basset va declarar que ell, amb tota la seva família, eren homes propis i sòlids del monestir, per raó del mas i dels béns lligats al mas, i que prestaven a l'abadessa la tasca i un cens de quatre gallines.²⁰ No sabem quan es va crear el mas Basset, però el monestir de Sant Daniel hi tenia drets des que va ser fundat el 1018: la comtessa Ermessenda i el seu fill, el comte Berenguer Ramon I de Barcelona, van donar, entre molts altres béns, els alous que havien estat del jutge Sendred, situats a la vil·la de Sant Sadurní i, en concret, a l'església de Sant Joan.²¹ En aquest petit domini, al llarg dels segles XII i XIII, s'hi van instal·lar algunes famílies pageses que, pel fet de tenir un mas eren pròpies d'un o altre senyor, és a dir, eren remences. La dependència personal dels habitants del mas Basset envers Sant Daniel es manifestà el 1288 quan Guillem Bellveí, de La Bisbal, va comprar el mas i va prometre que la seva filla Brunissenda es faria dona pròpia quan arribés a l'edat adulta, i també el 1336 quan Gueraua va prestar homenatge a l'abadessa de Sant Daniel quan va entrar al mas pel matrimoni amb Pere Basset.²²

Pel fet de pertànyer al terme del castell de Sant Sadurní, el mas Basset havia de prestar alguns censos en espècies i serveis en treball als senyors del castell. La primera notícia es troba en un llevador de censos dels volts de l'any 1218, en què el "*mansus Bassetus*" devia dues joves, una mitgera de civada, dos feixos de palla i dos formatges als senyors del castell.²³ Dues declaracions de Guillem Basset, els anys 1316 i 1336,²⁴ permeten conèixer que ell, com a tinent del mas Basset, també tenia unes quantes terres i drets sota domini dels dos senyors del castell, la pabordia de Juliol de la seu de Girona el 1316 i el bisbe de Girona el 1336, com a senyors eminents, i el cavaller Ramon Arnau de Sant Sadurní els dos anys, com a castlà que guardava la fortificació.²⁵ Els béns del mas Basset situats sota el domini directe dels senyors del castell eren els següents:

(2) el vuitè dia, amb la nit corresponent, al molí de Miradones, que s'hauria reduït a la meitat, perquè el 1336 Guillem Basset només hi tenia mig dia i mitja nit;²⁶

(3) un tros de terra i bosc situat a prop del molí, al lloc de Miradones, i a tocar el riu Daró, que l'any 1336 és esmentat com a illa de terra;

(4) un tros de terra i bosc situat a migdia del bosc dels senyors del castell de Sant Sadurní, a l'indret conegut com ses Planes, per bé que el 1336 s'havia convertit en tres peces de terra envoltades de camps i vinyes;

(5) un honor de cereals i vinya, amb una part de bosc esmentada el 1336, situat tot al lloc anomenat Serra;

(6) una vinya, a tocar un camí, situada el 1316 a Rupit i que, potser, era la vinya i bosc esmentada el 1336 al lloc anomenat Romegost;

Les restes del mas Basset de Salelles, que va ser abandonat al segle XVII, es troben a molt poca distància de la capella de Sant Joan de Salelles. *Fotografia: Elvis Mallorqui*

- (7) una vinya i un bosc situats a Loreda o sa Lorena, un indret ocupat tant el 1316 com el 1336 per vinyes i boscos d'altres persones de Sant Sadurní;
- (8) una vinya i un bosc al lloc anomenat Guau –o Gual–, envoltat de boscos i d'una serra;
- (9) un camp de terra situat a Salavella, a tocar un torrent;
- (10) i tres illes de terra al lloc anomenat illes del Molí de Sure, entre el riu Daró a llevant i el bosc dels senyors a ponent.²⁷

L'any 1346 encara hi havia en Guillem Basset al capdavant del mas Basset, tot i que segurament ja era el fill del Guillem Basset esmentat el 1316. En aquesta ocasió, qui li va manar declarar el que tenia va ser Arnau de Vivers, jurista de Girona i senyor del lloc de Banyeres.²⁸ De totes maneres, Guillem Basset només tenia per l'esmentat senyor de Banyeres, en quant a la tercera part, i pel sagristà de l'església de Monells, en relació a les dues parts restants, unes cases situades a la vila de Sant Sadurní (11), que afrontaven amb un carrer i els albergs de Berenguer Cordull, Badó Salvat i Pere Nuell.

Finalment, l'última declaració de Guillem Basset que coneixem és la que va realitzar, l'any 1347, al prior del monestir de Sant Miquel de Cruïlles.²⁹ En aquesta, a part de reconèixer que prestava un cens de 2 sous i 8 diners, dues joves, sis obres, una podada, una batuda, el quest d'ous i de formatges, un saió d'oli i que havia de femar el clos, va declarar tenir els següents béns immobles:

(12) una part del clos de terra que tenia, al lloc anomenat Sant Joan de Salelles, a prop del cementiri i de la capella de Sant Joan i d'un torrent;

(13) una terra erma situada allà mateix, prop del clos del mas Basset i d'un camí;

(14) un camp de terra anomenat camp de Cordull, situat entre dos torrents;

(15) una terra, amb una olivera, que tenia a prop de l'església de Sant Joan de Salelles i dels horts que l'envoltaven;

(16) un hort a tocar l'església de Sant Joan de Salelles que havia sots-establert a Berenguer Clar a canvi d'unes tornes, és a dir, d'un cens d'una quartera d'ordi.

A partir de la lectura d'aquestes capbreuacions podem deduir que el mas Basset de Salelles tenia una estructura molt diferent del de Verneda: al voltant de la casa i de la molt propera capella de Sant Joan, hi havia el clos i algunes terres més; però una part important de les terres depenents del mas es trobaven a certa distància: unes a tocar el riu Daró i els molins de Sure i Miradones, i d'altres a mitja muntanya, als llocs anomenats Serra, Romegost, Rupit, Loreda o Guau.

ELS DESTINS OPOSATS DELS MASOS MEDIEVALS

Una vegada hi va haver dos masos Bassets, un a cada banda de les Gavarres. A cadascun hi vivia, al segle XIV, una família cognominada Basset que segur que, com tots els pagesos, eren bastant pobres. Per viure o, el més segur, sobreviure, havien de treballar duríssimament amb unes eines molt simples i en un medi altament exigent. Els dos masos, però, no eren iguals. El del veïnat de Verneda, de Cassà de la Selva, era més compacte o, dit d'una altra manera, les seves terres estaven a poca distància del mas. En canvi, el mas Basset de Salelles es trobava en un territori de plana densament ocupat i, a part de les terres situades en el seu voltant i arran de la capella de Sant Joan, en tenia d'altres a tocar el Daró i a la muntanya.

A partir de la Pesta Negra, els camins dels dos masos Basset també van començar a divergir sensiblement, tal com palesa l'estat actual d'ambdós edificis. El mas Basset de Verneda s'ha convertit en una gran masia al peu de les Gavarres, després d'unes quantes reformes i ampliacions a partir de la part més antiga de la casa, la torre situada a la part dreta de la façana que encara es

percep amb claredat avui dia. Malauradament, tenim poques dades de l'evolució de la família que hi visqué, però totes en certifiquen la continuïtat durant els segles finals de l'edat mitjana i l'època moderna. L'any 1386 Pere Basset de Verneda va aconseguir casar amb Arnau Argimon la seva filla Pasquala, que es va fer dona pròpia de l'Almoïna perquè entrava al mas Argimon; l'any 1448 Joan Basset figura com un dels homes propis, o remences, convocats a toca de campana a la plaça de Cassà de la Selva, per tal d'acordar el pagament de la redempció dels mals usos; i el 1567 Antic Basset va comprar un camp a un ferrer de Santa Cristina d'Aro per 58 lliures.³⁰

Mentrestant, el mas Basset de Salelles també va superar els difícils segles XIV i XV de la crisi baix medieval. Fins i tot és possible que, gràcies a un fill segon del mas esdevingut clergue, Guillem Basset, aconseguissin una certa preeminència a la parròquia de Sant Sadurní durant els anys 1360.³¹ De fet, els habitants del mas Basset van continuar essent presents als segles XIV i XV: el 1380 Pere i Guillem Basset van signar l'època del dot de la filla de Guillem Bancells, valorat en 115 lliures, i el 1448 Antoni Basset era un dels remences de la parròquia de Sant Sadurní.³² Ara bé, els habitants del mas Basset no van poder suportar la crescuda de preus del segle XVI i es van anar endeutant fins que, en començar l'any 1600, estaven en fallida i van haver de subhastar el mas per tal de pagar els creditors. La fi de la independència dels propietaris del mas va durar uns anys: el 1601 Pere Basset, pagès que vivia a Gualta i el seu fill Joan, veí de Salelles i propietari del mas Basset, el van vendre a Martirià Salelles, originari del mas Salelles del veïnat homònim, però que el va acabar venent per establir-se al mas Barb, esdevingut l'actual can Salelles; el 1604 els mateixos Basset van vendre quatre vessanes del clos Vidal a Sebastià Roig, de Sant Sadurní; el 1605 els Basset van vendre dues terres a Martirià Salelles, una anomenada Regadiu i l'altra clos de Dalt; finalment, el 1607 el representant del batlle de Sant Sadurní van vendre en pública subhasta a Pere Martí, de Sant Cebrià de Lledó i procurador de Martirià Salelles, el mas Basset, pel preu de 325 lliures, tot i que havia estat valorat l'any anterior en 600 lliures.³³ Així, el mas Basset ja figurava en la capbreu efectuada el 1626 per Andreua Salelles, la filla d'en Martirià, com a propietat dels habitants del mas Barb, però no va ser l'únic que va seguir aquest camí: l'any 1667 Maria Tries, vídua de Joan Salelles, va capbreuar a part del mas on vivien el –mas Barb–, quatre masos més que havien comprat, tots al veïnat de Salelles o a prop seu: el mas Clar, el mas Poudavall, el mas Vidal i el mas Basset, que ja estava enrunat l'any 1693.³⁴

Els dos masos Bassets, doncs, van tenir uns finals d'història ben oposats: un és avui una gran masia i, de l'altre, només en queda un munt de runes. Al darrere de cadascun, però, hi ha una llarga història de fets, de vivències, de persones, de les quals només en són testimoni les parets que encara s'alcen o les runes que ja s'han esfondrat.

NOTES

* Aquesta història es basa en un article publicat el 2002 en el llibret de la XXIV Marxa de Primavera de Cassà de la Selva, que ha estat completat amb informació inèdita i treballs anteriors; cf. MALLORQUÍ, 1998 i 2002c. Agraïxo a Maria Sala la seva bona disponibilitat per la cèssió d'imatges del mas Basset de Verneda de fa uns anys i per les explicacions sobre la història recent de la casa.

1 Sobre les terres de Girona, vegeu els treballs dels membres del Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona; cf. TO-MONER-

- NOGUÉ, 1998; TO-CONGOST, 1999; FERRER-MUTGÉ-RIU, 2001; CONGOST-GIFRE-GONZÁLEZ-LLUCH-MALLORQUÍ-MONER-RIPOLL-SAGUER, 2005.
- 2 MONER, 1998: pàg. 131-139; CONGOST-GIFRE-GONZÁLEZ-LLUCH-MALLORQUÍ-MONER-RIPOLL-SAGUER, 2005: pàg. 72-84.
 - 3 Vegeu, sobretot, els treballs sobre els masos de Vilosiu, al Berguedà; cf. CASTILLO, 1965; BOLÓS, 1996, 1998 i 2004: pàg. 260-262.
 - 4 LÓPEZ-GONZÁLEZ-PANCORBO-SALVÀ-ZUCCHITELLO-CASALS-SANZ, 2007: pàg. 59-60.
 - 5 Per un inventari dels béns de Pere Saragossa, sabem que l'any 1631 al mas hi havia, a la planta, baixa, una entrada que servia com a distribuïdor per anar a la cort, al celler i a la cuina; al pis, la sala permetia accedir a tres habitacions; la teulada, finalment, era a doble vessant i oberta a la façana; cf. LÓPEZ-GONZÁLEZ-PANCORBO-SALVÀ-ZUCCHITELLO-CASALS-SANZ, 2007: p. 62-65 i p. 85-90.
 - 6 Aquestes famílies pageses anònimes van protagonitzar el primer creixement agrícola de l'edat mitjana, el dels segles IX i X, que és quan es deuen aixecar els masos més antics; cf. VILÀ, 1973: pàg. 63-78; SALRACH, 1984.
 - 7 ACG, pergami n. 17 (949.01.29; ORDEIG, 1993-2002: n. 63).
 - 8 Sobre el naixement dels veïnats a partir de vil·les i masos, vegeu en aquest llibre la història "Eren gent de veïnat".
 - 9 ACG, pergami n. 66 (1064.02.15; VILLANUEVA, 1803-1852: vol. 12, n. 28) i pergami n. 96 (1083.08.30; MARTÍ, 1997: n. 386); BRAH, Cartorial de Sant Martí Sacosta, f. 27-30 (1078.10.06; RIUS, 1928: n. 15); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1024, pergami n. 8 (1087.02.16); cf. MALLORQUÍ, 2000b: pàg. 89-90.
 - 10 BOLÓS, 1984: pàg. 252 i pàg. 257.
 - 11 ACG, pergami n. 96 (1083.08.30; MARTÍ, 1997: n. 386), pergami n. 97 (1085.01.04; MARTÍ, 1997: n. 390), pergami n. 276 (1153.02.05) i pergami n. 416 (1178.01.10; GRAHIT, 1877: n. 10); cf. MALLORQUÍ, 2000a: pàg. 91.
 - 12 ADG, Mitra, calaix 17, pergami n. 56 (1218 ca.; MARQUÉS, 1984a: n. 546); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergamins n. 1-79 (1264 ca.; MALLORQUÍ, 2000a: n. 87).
 - 13 Sobre l'utilitat i les mancances dels capbreus del segle XIV, vegeu la història "Una herència magra" en el present llibre.
 - 14 BOLÓS, 1995: pàg. 126-131; MALLORQUÍ, 1999a: pàg. 58-59; DONAT-LLUCH-MALLORQUÍ-SOLDEVILA-TO, 2001: pàg. 131-132.
 - 15 A Sant Gregori, hi havia un altre mas Basset, documentat l'any 1331 quan el va comprar el ciutadà gironí Bernat Estruc; cf. ACA, Batllia General, vol. 1444, f. 55r-58v (1331...).
 - 16 A Catalunya hi ha una quarantena de persones que s'anomenen Basset de primer cognom i unes quaranta més de segon, la majoria a la Selva i al Vallès Oriental; amb Bassets passa el mateix, però les persones, a part de Barcelona, es concentren al Gironès, el Baix Empordà i la Garrotxa; cf. www.idescat.cat.
 - 17 Tant pocs eren els drets del monestir de Cruïlles a Cassà, que els pergamins que hi fan referència estan cosits dintre de rotlles del monestir de Sant Pere de Galligants; cf. ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 7, pergami n. 1 (1245.04.26; MALLORQUÍ, 2000a: n. 64) i rotlle 8, pergami n. 2 (1291.04.09; MALLORQUÍ, 2000a: n. 144); MALLORQUÍ, 2000a: pàg. 39 i pàg. 80.
 - 18 AHG, Notarial, vol. 162, f. 59r-60r (1332.10.24).
 - 19 ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 8, pergami n. 16 (1332.10.24).
 - 20 ASD, pergami n. 522-36 (1320.05.15).
 - 21 ASD, pergami n. 4 (1018.03.16; MARQUÉS, 1997: n. 6).
 - 22 ASD, pergami n. 278 (1288.03.03; MARQUÉS, 1997: n. 370) i pergami n. 705 (1336...).
 - 23 ADG, Mitra, calaix 17, pergami n. 54 (1218 ca.; MARQUÉS, 1984a: n. 546). El 1336 encara s'esmenten aquestes prestacions de manera molt similar: dues mitgeres de civada a mesura d'Anyells, dos formatges, 12 cofins de palla i dues joves; cf. AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110, f. 13v-15r (1336.08.20).
 - 24 ADG, Mitra, calaix 17, pergami n. 42-79 (1316.02.05); AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110, f. 13v-15r (1336.08.20).
 - 25 L'any 1319 el castell de Sant Sadurní va passar a mans del bisbe de Girona arrel d'una permuta amb la pabordia de Juliol de la seu de Girona, perquè així el batlle de La Bisbal podria controlar millor els castlans de Sant Sadurní; cf. MARQUÉS, 1984b: pàg. 80-81.
 - 26 L'any 1258 els senyors del castell de Sant Sadurní van concedir a cinc persones, entre elles a Girona Basseta de Salelles, el molí de Miradones situat al Daró; cf. ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1258.02.28). Vegeu també la història sobre "El país dels molins" en el present llibre.
 - 27 L'any 1318 Bartomeu Oliver de Riboses tenia un camp al lloc anomenat torrent de Sure, que limitava amb un honor del "mas d'en Basset de Salelles"; cf. ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 59r (1318.12.19).
 - 28 AHMCL, pergami n. 258d (1346.01.19; FERNÁNDEZ TRABAL, 1989: n. 327).
 - 29 AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 109, f. 57v-58v (1347.11.27).
 - 30 ADG, Almoïna, Cassà de la Selva, pergami n. 344 (1386.01.17), i Seu de Girona, benefici de Sant Benet, pergami n. 21 (1567.06.17); AHCG, Convocatòria general d'homes de remença, f. 59rv (1448.11.12; HOMS, 2004: n. 82).
 - 31 Guillem Basset, clergue, apareix en diversos documents dels anys 1360-1365; cf. ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 21, pergami n. 11 (1360...), i rotlle 1, pergami n. 4 (1365.03.13); ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802 (1364...); ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 41r-42v (1362...).
 - 32 ACBE, fons patrimonial Vancells-Fina, pergami n. 64 (1380.08.21); AHCG, Convocatòria general d'homes de remença, f. 46rv (1448.10.27; HOMS, 2004: n. 58).
 - 33 Arxiu patrimonial Salelles, pergami n. 128 (1601.08.30; PUIG, 1996: n. 128), pergami n. 133 (1604.11.07; PUIG, 1996: n. 133), pergami n. 134 (1605.09.25; PUIG, 1996: n. 134) i pergami n. 139 (1607.03.29; PUIG, 1996: n. 139); cf. PUIG, 1996: pàg. 29-30.
 - 34 PUIG, 1996: pàg. 82-84.

Al voltant de l'ermita romànica de Santa Maria de Montnegre, s'hi va construir una cellera o petit nucli de poblament concentrat al segle XV. Fotografia: Elisavet Mallorquí

LES CELLERES DE MONTNEGRE

A Riudellots de la Selva hi ha un carrer de la Celleria des de fa molts i molts anys. En contra del que el nom sembla indicar, no és l'inici d'un camí que faci cap al poble selvatà de la Celleria de Ter, sinó que, al contrari, era l'antiga via que servia per entrar a la cellera de Riudellots, el primer nucli de poblament concentrat que és l'origen del poble actual.¹ No és un cas excepcional ja que a la plana de la Selva la majoria de pobles actuals tenen l'origen en celleres documentades als segles XIII i XIV: n'hi ha a Campllong, a Vilobí, a Fornells, a Llambilles, a Cassà de la Selva, a Sant Andreu Salou, a Vidreres, etc. Només els nuclis creats al voltant d'un castell, com Llagostera, o d'un mercat, com Caldes, van acabar convertint-se en viles. De fet, les celleres són els nuclis de població creats al voltant d'una església, normalment parroquial, que han nascut de la concentració de cellers –petits edificis que servien de magatzem– en l'espai sagrat que envoltava el temple; per això, mentre el nom de “cellera” és el més corrent al bisbat de Girona i al d'Elna, als bisbats de Vic i de Barcelona s'utilitzava el nom de “sagrera”, que recordava millor el caràcter sagrat de l'espai ocupat pels habitatges.²

També a les Gavarres hi va haver celleres al llarg de l'edat mitjana. A Santa Pellaia, el cavaller Guearau de Torrent tenia un celler, l'any 1315, a la cellera creada entorn de l'església parroquial, on també hi havia el casal de Pere Russes i, potser, la borda Església; mentrestant, a Fitor, l'any 1337, els hospitalers de Sant Llorenç de les Arenes posseïen un celler a prop de les cases i casals de Nadal Cals, a la cellera de Fitor.³ Però només en una parròquia coexistiren dues celleres: al terme de Sant

Mateu de Montnegre hi hagué una cellera al voltant del temple parroquial de Sant Mateu i una segona a redós de la capella de Santa Maria, al centre del veïnat de Montnegre.

LA CELLERA DE SANT MATEU

La parròquia de Sant Mateu de Montnegre, que forma part del municipi de Quart des que va ser creat, als volts del 1840, té els orígens en una vil·la alt medieval on tenien possessions el comte Borrell de Barcelona i la noble senyora de Cervià, Avierna.⁴ Com molts altres indrets, al segle XI apareix documentada la parròquia creada amb seu a l'església de Sant Mateu de Montnegre, on els senyors de Cervià continuaven tenint drets: el 1059 Silvi Llobet, el fill d'Avierna, va deixar a la seva muller, de manera vitalícia, la meitat del seu alou de la "*parrochia Sancti Mathei Montenegro*", que, a la seva mort, havia de passar al monestir de Santa Maria de Cervià.⁵ També hi havia d'altres senyors al terme de Montnegre: l'any 1151 el comte Ramon Berenguer IV va inventariar tots els drets que formaven el seu patrimoni i, al costat dels que tenia a Quart, s'esmenten els quatre masos que tenia al terme de Montalt, un indret que correspon a l'actual puig del mas Montalt i, per tant, a la parròquia de Sant Mateu.⁶

De moment, desconeixem qui era el senyor directe, als segles XI i XII, de l'església de Sant Mateu i del sector de la parròquia més proper al temple. Al segle XIII, però, va acabar en mans dels cabiscols de la seu de Girona, els clergues encarregats de l'escola i del cant a la catedral.⁷ Ho sabem per un document del 1210 segons el qual Ramon de Sant Llorenç, juntament amb la seva filla Ramona i el gendre Arnau Joan d'Escala, prometen no reclamar res de la venda que han fet a Guillem de Corçà, cabiscol de la seu, de dos masos, el delme i altres possessions de Sant Mateu de Montnegre per 315 monedes d'or.⁸ Molt probablement, el domini que els cabiscols de la seu de

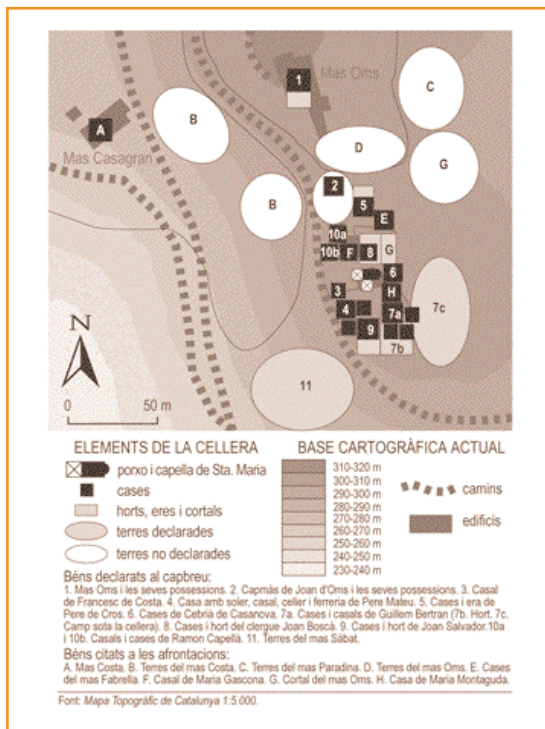

L'església de Sant Mateu de Montnegre, l'any 1934, havia estat el centre d'una cellera medieval que va desaparèixer amb la Pesta Negra. Fotografia: CRDI (Ajuntament de Girona), fons Joan Masó, n. 802

Girona tenien a Sant Mateu estava format bàsicament per masos, però els documents conservats no permeten saber quins eren els seus noms ni on estaven situats aproximadament. En canvi, sí que coneixem els noms i la situació de les vivendes de les persones que, l'any 1325, vivien al voltant de l'església de Sant Mateu, en el que va ser la cellera de Sant Mateu de Montnegre.

El temple parroquial de Sant Mateu de Montnegre s'estava construint l'any 1024 i, efectivament, les parets més antigues del temple són d'inicis del segle XI. Hi hagueren reformes posteriors, com la de la porta de migdia que dona al cementiri o la del campanar que, l'any 1329, amenaçava ruïna –“*campanile minatur ruinam*”– i es corria un gran perill –“*magno periculo*”– per tocar les campanes.⁹ Però l'església encara conservava intacta tota l'estructura romànica original. Va ser entorn d'aquest edifici que, al llarg del segle XIII,

es va crear un petit nucli habitat format per unes quantes cases. Gràcies a dos documents, el capbreu del cabiscol del 1325 i un establiment de cases del 1399, podem resseguir l'evolució de la cellera al llarg del segle XIV. L'any 1325 els cinc declarants en el capbreu tenien algunes cases o possessions a la cellera de Sant Mateu, de manera que podem representar-la gràficament de manera aproximada. Guillema Bancellic hi tenia una casa, que afrontava amb la casa del diaca i les cases de Miquel Font. El diaca de Sant Mateu de Montnegre, Pere Bancells, tenia una casa a la cellera que afrontava amb el cementiri, l'església, la casa de Guillema Bancellic i la possessió Miquel Font. Pere Oller i la seva muller Guillema hi tenien unes cases i un hort que afronten amb les cases i els honors de Miquel Font. I aquest darrer, segurament habitant d'un mas Font no situat, tenia dos farraginars vora la cellera, una possessió de terra al lloc anomenat Plana i les cases i el celler on vivia a la cellera de Sant Mateu.¹⁰ És possible que a la cellera hi haguessin altres cases i hi visquessin altres famílies no depenents del cabiscol, perquè en les afrontacions s'esmenta la casa del cavaller Ramon d'Escala –que més endavant esdevingué el –mas Escala– i l'hort de la Doma– el benefici del domer.¹¹

La cellera de Sant Mateu de Montnegre, 1325.
Croquis: *Elvis Mallorqui*

El 1399 el prevere Bernat Ferrer, procurador del cabiscol de la seu, va concedir dues cases enrunades –“*domus dirute*”– de la cellera de Sant Mateu, a Guillem Capella, sagristà de Sant Mateu de Montnegre, i als pabordes de la confraria de Sant Antoni de la mateixa església.¹² Les dues cases afrontaven a llevant amb les cases del benefici del diaca de l'església de Sant Mateu mitjançant una paret mediocre –“*pariete qui ibi est mediocris mediante*”–, a migdia amb les parets de l'església de Sant Mateu, a ponent amb les cases d'en Miquel sa Font mitjançant una altra paret mediocre i a tramuntana amb el camí públic pel qual els habitants dels masos d'en Miquel Font i d'en Gelats –el mas Font i el mas Gelats– anaven a l'església de Sant Mateu. Es tracta, doncs, de la mateixa casa que el 1325 tenia Guillema Bancellic i que el 1355 va ser venuda pel sagristà de Santa Pellaia, Pere Bancells, a Ramon Gaufred, diaca de Sant Mateu.¹³

La cellera de Sant Mateu, doncs, va tenir una curta vida centrada al segle XIV a causa de la davallada demogràfica que va seguir la Pesta Negra de 1348 i va allargar-se, com a mínim, durant un segle i mig. L'any 1438 les cases del nucli estaven enrunades i ni el bisbe de Girona ni el cabiscol de la seu no es posaven d'acord sobre qui les havia de reparar.¹⁴ L'últim record escrit de la cellera de Sant Mateu és del segle XVII: els anys 1647 i 1657 “*Jaume Preses de la sallera de Sant Mateu*” figura entre els habitants de la parròquia que participaven en les talles o repartiments per pagar impostos. Així doncs, la casa del mas Preses Vell, situada a llevant de la Rectoria, era l'hereva de les cases de l'antiga cellera, igual com la casa coneguda com can Batista, situada a la part nord del presbiteri, que ha estat reconstruïda recentment.¹⁵ A més, hi ha un mur que tanca el cementiri per la part de migdia i ponent i que podria indicar el límit de l'espai sagrat de la cellera de Sant Mateu.

LA CELLERA DE SANTA MARIA

A semblança del nucli creat al voltant de l'església parroquial de Sant Mateu, també es va crear una altra cellera a redós de la capella romànica de Santa Maria de Montnegre. Les parets de l'edifici corresponen clarament al segle XI i, de fet, ja sabem que era dempeus l'any 1071, quan se l'esmenta com una possessió del monestir de Santa Maria de Cervià. Tot i que el temple no va arribar a ser mai parroquial, al segle XIV s'hi documenta una cellera que no només era més poblada que la de l'església de Sant Mateu, sinó que també està millor documentada gràcies als complets arxius del monestir de Cervià. Els més rics en dades sobre la cellera de Santa Maria són els capbreus dels anys 1314, 1356 i 1744, gràcies als quals podem resseguir amb tot detall l'evolució de les cases de la cellera gairebé fins l'actualitat.¹⁷

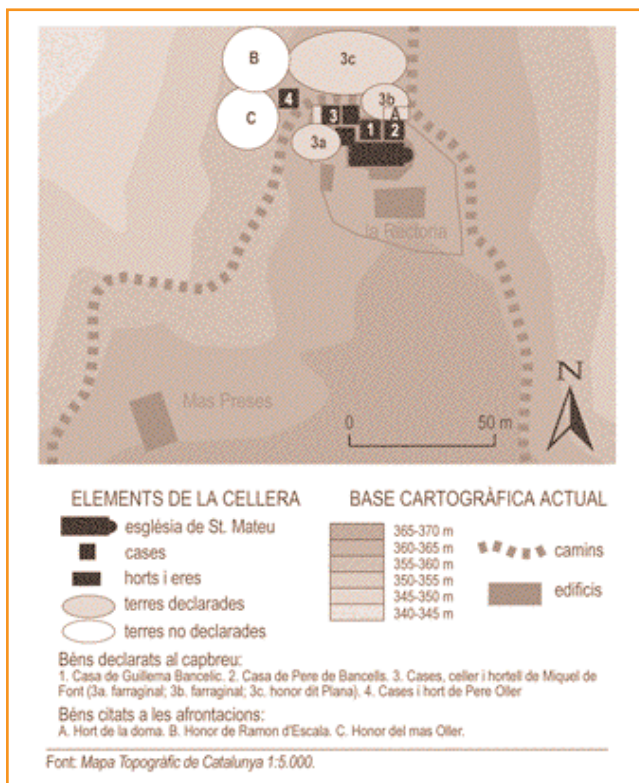
Entre els anys 1313 i 1314 el prior del monestir de Cervià va manar a tots els seus pagesos dependents que declarassin totes les terres i béns que tenien sota domini del monestir.¹⁸ La majoria de pagesos eren de Cervià mateix i de les poblacions de l'entorn, però també hi trobem uns quants veïns de Montnegre, la majoria habitants dels masos del veïnat de Montnegre. En el capbreu,

però, també hi figuren onze persones que tenien cases o terres situades dins o a prop de la cellera de Santa Maria. Pere Om era el propietari del mas Oms –encara existent avui–, que limitava a migdia amb la cellera de Santa Maria. Joan Om, que era probablement un fill segon del mas Oms, tenia el seu capmàs dins la cellera de Santa Maria, a la part més propera a la seva llar natal. Francesc sa Costa, el propietari del mas Costa, tenia un casal a la cellera. Pere Mateu, fill i hereu de Vidal Ferrer de Monells i que també era anomenat Mateu Ferrer, tenia dins la cellera una casa amb soler –o pis– i un angle, un celler, un casal i la ferreria del lloc de Montnegre, tot a tocar el cementiri de la capella de Santa Maria. Pere Cros tenia a la cellera unes cases i una era prop de les cases de Joan Om. Cebrià Casanova tenia les cases on vivia a tocar la capella. Guillem Bertran tenia a la cellera uns casals, unes cases, un celler i un hort. El clergue de Sant Mateu de Montnegre, Joan Boscà, tenia la capella de Santa Maria i unes quantes terres i horts a la cellera. Joan Salvador, de Sant Sadurní, tenia una casa amb casals i hort a la cellera. Ramon Capellà tenia uns casals entre el cementiri i el camí públic i les cases on vivia. Finalment, Berenguer Sàbat tenia el mas Sàbat que limitava amb la cellera de Santa Maria.

El capbreu del 1356 enregistra uns quants canvis en relació al del 1314, però són sobretot en les famílies que residien a la cellera de Santa Maria. Arnau Cros, fill del difunt Pere Cros, mantenia l'alberg del seu pare entre el cementiri de Santa Maria a migdia i les terres del mas Oms a tramuntana. Ramon, fill de Bernat Aulomar i nét de Ramon Capellà, tenia unes cases a ponent de les d'Arnau Cros i unes altres cases, amb hort. Guillem Cebrià tenia unes cases entre el celler del prior de Cervià i unes del mas Ullastres. Ramon Fabrella pagava uns petits censos per unes cases que havien estat del difunt Pere Paradina i per les cases d'en Francesc Cebrià. Brunissenda Ullastres tenia unes cases a migdia de les cases d'en Cebrià. Pere Sàbat, del mas Sàbat, tenia les cases que havien estat del difunt Joan Om i un hort a prop de la seva casa. Pere Om continuava tenint el mas Oms a tramuntana de la cellera. Francesc Bertran, fill i hereu de Guillem Bertran, tenia un alberg contigu a una feixa de cinc vessanes dins la cellera. Finalment, diversos capbrevants del 1356 havien de portar les tasques pertanyents al prior de Cervià a la casa –o celler– que el monestir tenia a la cellera.

Els efectes de la crisi demogràfica que va seguir la Pesta Negra i que es va allargar durant un segle i mig encara no eren perceptibles el 1356, però sí el 1516, data d'un llevant de censos del monestir de Cervià del qual es desprèn que la majoria de cases de la cellera estaven enrunades. Només hi havia tres edificis habitats a la cellera de Santa Maria de Montnegre: el mas Cros, propietat de Carles Cros i situat a tramuntana del cementiri de Santa Maria, que era el successor de les cases habitades per Pere Cros el 1314 i per Arnau Cros el 1356; unes cases a migdia de les anteriors que eren propietat d'Antoni Sàbat, del mas Sàbat; i unes cases que eren de Bartomeu Ullastres, del mas Ullastres. També s'hi esmenten les cases d'en Cebrià, però ja devien ser enrunades.

Al llarg dels segles XVI i XVII, els masos Sàbat, Oms i Ullastres van mantenir les cases de la cellera, però segurament estaven mig enrunades i els propietaris dels masos pagaven uns censos per re-

La cellera de Santa Maria de Montnegre, 1314.

Croquis: Elvis Mallorquí

cordar els seus drets de tenir casa al costat de la capella de Santa Maria. Aquest seria el cas de les cases del mas Oms, perquè, segons el capbreu del 1744, Domingo Oms va reconèixer que la finca on hi havia la casa del mas limitava a migdia “*ab la sallera de Santa Maria de Montnegra paret mediant*” i que, a més, havia incorporat a les seves possessions l’antic mas Cros, que tenia “*la casa dirruйда ab hera y quintà a dita casa contiguo de deu vessanas*”, i un tros de terra “*en lo qual olim foren construydas dos casas*”, a l’oest de les cases enrunades del mas Cros. Ara bé, el 1744 les cases que havien estat dels masos Ullastres i Sàbat havien estat reconstruïdes i rehabilitades. En una d’elles, la que era “*contigua ab la capella de dita cellera de la part de mitxdia*”, hi vivia Serafina Cassà i Vidal, muller de Miquel Vidal, treballador; a part de la casa, aquesta dona tenia tres feixes de terra “*unidas y contiguas a dita casa quals feixas eran antes diferents casals dirruïts per mitx de las quals passa un camí públic que va de Montnegra a la Bisbal*”. Aquesta casa, que pertanyia a Serafina per donació testamentària del seu pare, Ramon Cassà, el qual l’havia comprada a Isidre i Antoni Ullastres entre el 1716 i el 1722, es pot identificar amb l’actual ca l’Escolà, encara dempeus i habitada. A l’altra casa, la que havia estat del mas Sàbat, s’hi establí un treballador

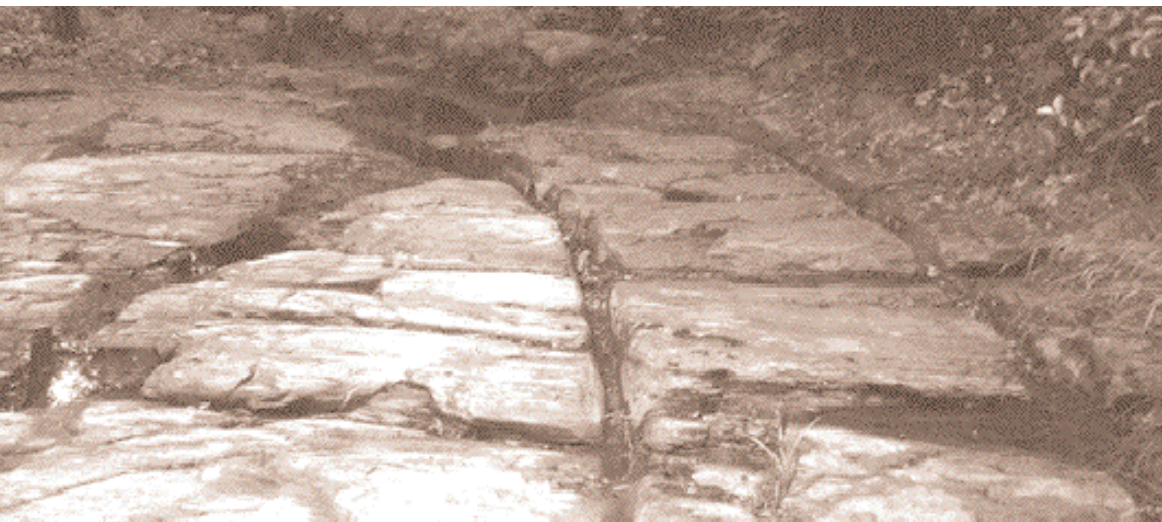
d'origen francès, de nom Francesc Jaques, que adquirí, entre d'altres terres, aquesta "casa antes salter contigua al porjo de la capella de Montnegre" i una petita possessió de terra que tocava a la casa per la part de ponent i tramuntana. Del cognom del propietari, la casa n'ha pres el nom: encara avui es coneix aquesta casa com a can Jaques.

Així, sobre les runes de la cellera medieval de Santa Maria, al segle XVIII s'hi van establir dues famílies de treballadors, és a dir, de petits menestrals o pagesos amb poca terra que, per tal de sobreviure, es veien obligats a treballar sovint com a jornalers pels propietaris dels masos veïns. En alguns casos, eren gent immigrada que venia de lluny; en d'altres, eren fills segons d'un mas proper als que s'establien en petits nuclis com el de Santa Maria. Els Jaques corresponen clarament al primer cas. Del segon, també en coneixem un de situat al que havia estat la cellera de Montnegre. A mitjan segle XVIII, Isidre Fabrellas era el propietari del mas Fabrella de Montnegre, que avui coneixem com can Pujades. Un fill segon seu, Narcís Fabrellas, en no poder heretar el mas, es va establir en una part del casal mig enrunat del que havia estat l'antic mas Cros i va comprar un bosc a la Pujada, prop del mas Fabrella, per plantar-hi vinya. Pel seu testament, l'any 1775, se'l coneixia com a Narcís Fabrella "de la Capella" i els seus successors van continuar residint en una petita casa que, amb el temps, acabaria essent coneguda com can Pepus. El nom, diminutiu de Josep, es degué posar quan al segle XIX hi van viure dos Joseps Fabrellas a la casa, l'avi i el nét. La casa, però, la van vendre el 1912 als seus veïns de can Jaques, els quals van aprofitar la destrucció produïda per l'incendi del 1928, per reformar les dues vivendes i fer-ne una de més gran.

En resum, les cases que avui encerclen la capella de Santa Maria de Montnegre són les hereves directes del que havia estat la cellera medieval de Santa Maria. La història de la gent que hi ha viscut és molt llarga d'explicar, però posa de manifest els estrets vincles entre ells i els habitants dels masos veïns. Les cases de la cellera, en un principi, eren uns cellers dels masos propers on s'emmagatzemaven les collites, es compartien infraestructures comunes com les premses de vi i es comercialitzaven els productes; a més, la presència del celler del monestir de Cervià testimonia que la concentració de cellers també servia per recollir les rendes senyoriales.¹⁹ Ara bé, quan la pressió demogràfica va ser prou forta, a inicis del segle XIV, els cellers es van convertir en cases per a fills segons –com en el cas de Joan Om– o per d'altres familiars o veïns dels titulars dels masos. Aquestes cases habitades, però, es van començar a enrunar amb la crisi de la baixa edat mitjana, de manera que del que havia estat un petit poble només en va quedar el record escrit del pagament d'uns censos per unes cases de les quals ja no en quedava cap paret. Al segle XVIII, però, la davallada demogràfica es va capgirar i, per segona vegada, es van refer algunes cases i hi van tornar a viure unes famílies que, més o menys, les han conservat fins als nostres dies.

NOTES

- * Aquesta història es basa en un article publicat a la revista *El Celrà*, els anys 2000 i 2001, i en el llibre dels noms de lloc de Sant Mateu de Montnegre, de l'any 2003; cf. MALLORQUÍ, 2000-2001 i 2003a.
- 1 Sobre la cellera de Riudellots, cf. MALLORQUÍ, 2007g.
 - 2 MARTÍ, 1988: p. 153-182; FARIAS, 1993: pàg. 81-121; CATAFAU, 1998; FARIAS-MARTÍ-CATAFAU, 2007.
 - 3 MALLORQUÍ, 2000b: pàg. 120-123 i pàg. 211. Sobre Fitor i Santa Pellaia, vegeu les històries "El naixement d'una parròquia" i "Per uns sacs d'avellanes", respectivament, en aquest llibre.
 - 4 ACU, Liber Dotaliorum Ecclesie Urgellensis, n. 194 (993.09.24; MARCA, 1688: n. 141); AAM, Monacals, Sant Pere de Galligants, pergami n. 1 (998.12.30; UDINA, 1984: n. 52).
 - 5 ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergami n. 269 (1059.07.01; TO, 1991: n. 12).
 - 6 ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, pergami n. 233 (1151.04.05; BISSON, 1984: n. 1i).
 - 7 La paraula "cabiscol" deriva del llatí "*caput scholae*", cap de l'escola. Als documents medievals, era sinònim de "*precentor*".
 - 8 ADG, Seu de Girona, Cabiscol, pergami n. 2a (1210.12.13).
 - 9 ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergami n. 164 (1024.11.09; UDINA, 1984: n. 134); ADG, Visites Pastoral, vol. P-4, f. 76v-77r (1329.06.30); cf. MALLORQUÍ, 2003a: pàg. 128-129.
 - 10 ADG, Seu de Girona, Cabiscol, pergami n. 4 (1325.03.03-04); cf. MALLORQUÍ, 2003a: pàg. 132-134 i pàg. 164-165.
 - 11 MALLORQUÍ, 2003a: pàg. 160-161 i pàg. 218.
 - 12 ADG, Seu de Girona, Cabiscol, pergami n. 13 (1399.10.24); cf. MALLORQUÍ, 2003a: pàg. 134.
 - 13 ADG, Cúria episcopal, Testaments i Causes Pies, pergami n. 99 (1355.03.26); cf. MALLORQUÍ, 2003a: pàg. 134.
 - 14 ADG, Dotalies, vol. D-189, f. 107v (1438...); cf. MALLORQUÍ, 2003a: pàg. 134.
 - 15 MALLORQUÍ, 2003a: pàg. 148 i pàg. 183-184.
 - 16 ADG, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergami n. 215 (1071.05.02; TO, 1991: n. 23). Vegeu, en el present llibre, la història "Ermites i donats" per saber més de la capella de Santa Maria.
 - 17 MALLORQUÍ, 2003a: pàg. 134-141.
 - 18 ADG, Monacals, Santa Maria de Cervià, capbreu del 1315 (1313-1315...).
 - 19 CATAFAU, 1997: pàg. 343-347; FERNÁNDEZ TRABAL, 1995: pàg. 179.

Roderes de carro pel mig de la riera de can Bou, un afluent del Daró. Fotografia: Elvis Mallorquí

VIES PERDUDES

Abans els camins es feien a poc a poc, pas a pas, sense pressa. La majoria de la gent els emprava per anar de casa als camps i dels camps a casa, però també servien per anar a mercat i, quan calia, a ciutat o a països estrangers. De perills, n'hi havia a cada cantonada: les pluges i les inundacions podien tallar camins durant uns quants dies, els lladres i bandolers atracaven les seves víctimes en punts especialment emboscats, els exèrcits empraven els camins principals per moure's i solien atacar els que hi vivien a prop. Ara és diferent, però els camins actuals, les carreteres, autovies i autopistes, continuen essent perillosos per culpa de les grans velocitats a què els automòbils circulen i per culpa de les imprevisibles incidències que els poden passar. Això seria un fet impensable fa vuitanta anys quan en Joaquim Ruyra havia de pujar als seus masos de Montnegre utilitzant, en part, una antiga via de comunicació que creuava les Gavarres: el vell camí de Monells.

EL VELL CAMÍ DE MONELLS

L'any 1928 ha passat als annals de la història de les Gavarres com l'any del fatídic incendi que va cremar bona part del terme de Sant Mateu de Montnegre: el foc es va iniciar a la font de can Carteres de Santa Pellaia i es va dirigir cap al nord en dos braços, un cap a l'església de Sant Mateu de Montnegre i l'altre cap al veïnat de Montnegre on va devastar uns quants masos i l'ermita de Santa Maria.¹ Bona part del que en coneixem és gràcies als escrits d'en Joaquim Ruyra, escriptor

Tram del camí vell de Monells, a tocar can Quintana del Castellar. *Fotografia: Elvis Mallorca*

gironí que vivia entre Blanes i Barcelona i que també era propietari de dos masos, el mas Sàbat i el mas Casagran, situats a prop de l'ermita de Santa Maria de Montnegre. Vuit dies després d'extingit l'incendi, va viatjar fins a Montnegre des de Barcelona amb unes quantes etapes: amb tren arribava a l'estació de Riudellots de la Selva i allí pujava a la tartana que el duia a Cassà de la Selva a fer nit; l'endemà, altre cop amb tartana s'enfilava segurament cap a Santa Pellaia fins arribar a Sant Mateu de Montnegre i can Vinyoles Nou i després seguia per les planes de ca l'Estivalca, vorejant el Montigalar, fins arribar a Montnegre.² Tan llarg se li féu el camí que, *"en el silenci forçós de la tartana, durant la seva lenta marxa"*, va tenir temps per repassar tots els records tràgics de la seva vida: guerres, aiguats, borrasques passionals, malalties, perillosos trajectes marítims i, a les seves velleses. Escrivia Joaquim Ruyra: *"com que tenia notícia de la magnitud del sinistre, tot pujant ara camins enllà imaginava els seus efectes"*.³ La sorpresa va ser, però, que la crueta de l'incendi i la realitat de la devastació va ser molt pitjor del que havia imaginat.

Arrel de l'incendi i de la campanya d'ajuda als afectats promoguda per en Ruyra, la Diputació de Girona va fer construir la carretera que avui prenem per refer l'itinerari de l'escriptor i propietari gironí.⁴ Des d'aleshores, i fins que no va ser asfaltada l'any 1975, la carretera era reparada gràcies a la feina dels peons caminers de la Diputació gironina. En Josep Aymerich, de can Guilla de Sant Mateu de Montnegre, en va ser un d'ells: amb les seves mans i unes poques eines, era l'encarregat d'arranjar el tram de la carretera que anava des de can Quintana, al km 6, fins a Montnegre i també el brançal fins a l'església de Sant Mateu.⁵ La seva feina devia ser dura i poc agraïda: netejava marges, tallava mates i tapava els clots que s'hi anaven fent. De tant en tant, es devia tro-

bar amb algun veí i potser també amb desconeguts que es devien aturar a xerrar una estona amb ell i, així, de mica en mica, anava recopilant històries i aventures dels que passaven pel seu camí.

La carretera de Montnegre, però, no tenia una història massa llarga al seu darrere. Abans de l'any 1928, per pujar al Castellar i a Montnegre, tothom utilitzava un camí veïnal ja documentat l'any 1889, que deu ser el mateix camí dibuixat en un plànol de l'any 1774 que acompanyava un plet per algunes terres situades entre el Castellar i Sant Mateu de Montnegre.⁶ Encara avui són visibles les traces d'aquest antic camí que, entre Quart i el Puig d'en Vinyoles es creua moltes vegades amb la carretera actual. Gràcies a notícies del 1744, sabem que aquest camí continuava cap al veïnat de Montnegre, que s'enfilava cap al mas Fabrellas, cap al lloc anomenat Conilleres –avui el puig de les Teixonereres– i cap al puig de Frega-sacs –potser l'actual puig del Suro Robat– i que tenia com a destinació final el poble de Monells. En les afrontacions de terres dels masos Fabrellas –l'actual can Pujades–, Ullastres –avui can Riera– i Cebrià, s'esmenta "*lo camí públich que va de la iglècia parroquial de Montnegra a la parròquia de Monells*".⁷ Així, podem resseguir amb força detall l'itinerari del camí de Monells a la zona de Montnegre: resseguia la muntanya de Montigalar i, abans d'arribar a l'ermita de Montnegre, s'enfilava cap a can Pujades i el coll de la Vinyavella i seguia pel lloc de Roquet, pel trascoll de l'Arn i pel puig del Suro Robat fins entrar en el terme de Sant Sadurní i arribar finalment a Monells.⁸

En realitat, aquest camí veïnal resseguia el mateix itinerari que un altre camí, molt més antic, que creuava les Gavarres des de Quart fins a Monells. L'any 1132, a la parròquia del Castellar de la Selva, Ramon i Maria van vendre a Gaufred i Guillema una vinya que estava situada al lloc anomenat Estanyol dintre del domini de la seu de Girona. La vinya afrontava, a tramuntana, amb la "*carrera que pergit ad ipsum forum de Monells*", és a dir, amb el camí que anava al mercat de Monells.⁹ Així doncs, aquesta via va néixer després que, l'any 1102, Ramon Otger va traslladar al costat del seu castell de Monells un antic mercat que se celebrava al veïnat d'Anyells, a Corçà. Aquest camí, però, no era l'únic relacionat amb Monells: des del coll de la Ganga, a Sant Cebrià dels Alls, existia l'any 1264 una "*carrera mercadera*" que anava a Monells –"*carraria mercaderia ... qua itur versus Monellos*"–, un camí que creuava el veïnat de Rabioses de sud a nord, passava el Daró pel Pontarró i seguia pel mig de la vila de Sant Miquel de Cruïlles;¹⁰ a més, hi havia un altre itinerari que unia la ciutat de Girona i Monells passant per la vall de Sant Daniel i pel lloc de la Font Vermella, al terme de Sant Mateu de Montnegre, prop dels Àngels;¹¹ finalment, a Parlavà, l'any 1300, es documenta una altra "*carrera mercadera*" que devia anar a Monells.¹²

En part, l'atracció que generava el mercat de Monells, l'havia heretada d'un mercat anterior que, al segle XI, se celebrava al veïnat d'Anyells de la parròquia de Corçà. Cap a aquest antic mercat s'hi feia una estrada situada l'any 1061 a Sant Sadurní, la "*strada que pergit ad Agnells*", i la "*via mercaderia*" que passava, el 1062, per davant de les portes del monestir de Sant Miquel de Cruïlles.¹³ Però, gràcies a la promoció feta pels senyors del castell de Monells, protectors del nou mercat que s'hi havia establert del 1102, va néixer un poble de mercaders i d'artesans al voltant de la

plaça que encara avui existeix. La història, però, va aturar el creixement de Monells al segle XIV i va portar l'oblit al vell camí de Quart a Monells pel Castellar i per Montnegre.¹⁴ Tanmateix, encara avui es pot seguir, amb paciència, aquest camí i recordar les dificultats dels vells camins d'altres èpoques, per on passava la gent que necessitava arribar als mercats per trobar el que els mancava a casa.

EL CAMÍ MEDIEVAL DE GIRONA A SANT FELIU DE GUÍXOLS

Un altre itinerari medieval vinculat al comerç i als mercats és el que anava de la ciutat de Girona a la vila de Sant Feliu de Guíxols. A part de la rellevància econòmica de les dues poblacions situades als dos caps de l'itinerari, el camí passava per dos pobles més, Cassà de la Selva i Llagostera, que van començar a créixer als segles XIII i XIV, just al moment en què el camí es consolida i, fins i tot, s'amplia. Als volts del 1280, a la cellera de Cassà de la Selva va existir un mercat local que se celebrava els dimarts, que aplegava moltes taules de carnisseria i draperia i que atreïa la gent dels llocs veïns i, fins i tot, de Santa Coloma de Farners: segons el testimoniatge de Ramon Palau, escuder del canonge gironí Ramon de Vilademany, el "*mercatum erat in die martis et in ipso mercato veniebant gentes de convicinio et locis convicinis dicte cellarie –de Cassà– et etiam de Sancta Columba de Farneriis*".¹⁵ Pots ser per la invasió dels francesos el 1285 o per altres raons que desconeixem, el mercat va deixar de funcionar. El 1303 Guillem Esquerrer, senyor de Cassà que tenia la jurisdicció i el mer i mixt imperi del terme, va intentar tornar a posar en marxa el mercat, però els oficials reials i els ciutadans de Girona s'hi van negar i ho van impedir fins ben entrat el segle XV.¹⁶

Malgrat el fracàs del primer mercat de Cassà de la Selva, els mercaders de Girona, a inicis del segle XIV, van començar a utilitzar el port de Sant Feliu de Guíxols com a principal port d'entrada de mercaderies per a la ciutat de Girona. L'increment de circulació pel camí que unia les dues poblacions va fer que s'hagués de desdoblar o, millor dit, d'eixamplar per tal de permetre el pas de carretes. L'any 1322 els ciutadans de Girona van encarregar la direcció de les obres d'ampliació i, segurament, consolidació del camí de Girona a Sant Feliu a un mestre d'obres foraster, el mestre Joan Batlle, de Salsià, bisbat de Carcassona. Per finançar-lo, els ciutadans de Girona van crear una imposició que gravava totes les mercaderies que anaven, "*in animali vel in carretis*", de Sant Feliu a Girona i a la inversa: sacs d'avellanes, roldor i castanyes, cànem, càrregues de drap de lli, llana, sèu, cansalada, fusta, cordovans, draps blancs de Banyoles, cera, arròs, comí, matafaluga, cuir, forment, ordi, mill, blats, sal, cairats, vi, oli i peix salat, entre molts altres productes. Els encarregats de pagar aquestes imposicions eren, lògicament, els "*traginerii sive carreterii*" que les transportaven.¹⁷

El fet que, a principis de la dècada dels anys 1320, tant la ciutat de Girona com els termes de Cassà de la Selva i de Llagostera fossin de jurisdicció real estalviava molts problemes i moltes taxes als mercaders gironins. Per això, quan el rei Jaume II va vendre els castells de Llagostera i Caldes al noble Ot de Montcada, els anys 1324 i 1326,¹⁸ el tràfic comercial pel camí de Girona a Sant Feliu

Plànol aproximat del terme del Castellar, realitzat l'any 1774 amb motiu d'un prelet per unes terres. *Procedència: ACA. Extret del llibre: CASALS, 2005*

Detall del plànol del cadastre de Cassà de la Selva, al sector de Llebrers, on es pot veure com la carretera provincial i el camí medieval eren paral·lels. *Procedència: AMCS, plànol cadastral (1949-1953), polígon n. 2*

La llinda d'aquesta casa de Quart recorda que es va aixecar tres anys després de la carretera nova de Girona a Sant Feliu. *Fotografia: Elvis Mallorquí*

Tram del camí vell de Girona a Sant Feliu de Guíxols, a prop del nucli de Llambilles. *Fotografia: Elvis Mallorquí*

es va començar a veure ressentit: en entrar als llocs de jurisdicció dels Montcada, havien de pagar uns impostos que fins aleshores no havien pagat mai. Durant els anys 1327-1329 els jurats de la ciutat van protestar enèrgicament i en diverses ocasions contra la venda del castell de Llagostera, perquè Ot de Montcada hi havia creat un mercat setmanal i una fira anual el mes de juliol i, a més, havia prohibit als habitants de Llagostera i de Cassà de la Selva de tota mena de comerç i de contractació amb els habitants de Girona. Tot plegat va moure els gironins a defensar davant el rei la llibertat de les seves comunicacions amb el port de Sant Feliu de Guíxols¹⁹ i, fins i tot, es produïren incidents armats entre cassanencs i gironins que van envair i ocupar el castell de Cassà.²⁰

El conflicte amb els Montcada va continuar a la segona meitat del segle XIV, sobretot després que Sant Feliu de Guíxols esdevingués carrer de Girona el 1351. La ciutat va recuperar el 1352 la jurisdicció de Cassà de la Selva, però el rei Pere III el Cerimoniós la tornà a vendre als Montcada l'any 1359. Els conflictes a Cassà s'agreuaren encara més a la fi del segle XIV, quan es va produir l'atac d'una milícia gironina contra el castell de Cassà. Es tracta dels coneguts "fets de Cassà", que arrenquen del 1386 quan el rei Pere III va erigir Cassà de la Selva carrer, braç i membre de la ciu-

tat de Girona, la qual cosa conferia els privilegis i els drets dels gironins als cassanencs.²¹ Els Montcada intentaren reocupar la seva senyoria sobre el castell, però els gironins, per la força, van decidir prendre sota control definitiu la població de Cassà i van destruir el castell.²²

El camí medieval de Girona a Sant Feliu de Guíxols, doncs, va ser escenari d'importants fets històrics al segle XIV, però també va ser la línia per la qual va circular moltíssima gent anònima realitzant activitats pròpies de la seva vida quotidiana. El traçat del camí, tanmateix, està completament esborrat de la memòria dels habitants d'aquest territori, però encara no ha estat eliminat físicament del paisatge. Per on passava? Gràcies a dos plànols cadastrals, el de Llagostera de l'any 1879 i el de Cassà dels anys 1949-1953, es pot resseguir prou bé el traçat antic de la carretera en aquests termes municipals.²³ El camí entrava al terme de Cassà, venint de Llambilles, pel gual del Bugantó, a ponent de l'actual carretera C-65, tot seguit la creuava a l'altura del bosc de can Cresta i a partir del coll de Llebrers seguia paral·lel a la carretera, s'hi unia i entrava al nucli antic de Cassà pel carrer del Molí i pel carrer d'Avall.²⁴ Sortia de Cassà pel carrer del Raval i passava pel costat de ponent i migdia de les actuals Cases Barates, atravesava l'actual carretera, vorejava pel costat de llevant de l'urbanització del Mas Cubell i seguia el començament del camí que ara s'utilitza per pujar als Metges. Abans d'arribar a can Joan del Pla, la carretera vella s'acostava a la Verneda per travessar-la no massa lluny del molí d'en Limbo i arribar a can Capsana; avui, però, aquest tram ja està molt perdut. En canvi, a partir d'aquesta casa seguia en direcció sud-est cap a la Rajoleria i des d'aquí prop entrava al terme de Llagostera. Passava a llevant de cal Guenyo i cal Rando i entre can Costa i can Calsetes abans d'arribar als Hostalets, una parada important en el camí perquè hi havia un hostal. D'aquí girava més cap al sud per travessar el veïnat de Panedes: entre can Lloveres i el mas Boix, per la Casa Nova d'en Llorenç, pel molí d'en Llambí i a tramuntana de can Llorenç i can Balmanya abans d'arribar a cal Ferrer de Panedes, que també feia d'hostal. Des d'aquest punt la carretera vella començava el descens per les costes de Panedes, arran del Puig dels Lladres, abans de resseguir molt d'aprop el Ridaura i entrar de ple en la Vall d'Aro.

De moment, no hem resseguir tan a fons els trams del camí de Girona a Llambilles i de la vall d'Aro a Sant Feliu de Guíxols, però no s'apartaven tant de les vies actuals com sí passava a Llagostera.²⁵ En efecte, el camí medieval de Girona a Sant Feliu creuava el veïnat de Panedes i passava a molta distància del poble de Llagostera, a diferència de la carretera C-65. Aquesta via, per bé que el Pla General de Carreteres del 1848 ja preveia l'arranjament del camí vell per eixamplarlo fins a 28 pams, no es va construir fins el 1861. Però els enginyers de la Diputació de la Província de Girona van decidir, atenent els interessos dels llagosterencs, modificar substancialment el traçat del camí vell per tal que la nova carretera passés arran del nucli encimbellat de Llagostera. Aquesta decisió van encendre una agra polèmica amb l'ajuntament de Cassà, que s'hi va posicionar totalment en contra amb arguments de tota mena: que el nou traçat era més llarg que l'inicial; que al terme de Llagostera ja existien molts camins veïnals en bon estat; que *"el dirigir-se la carretera provincial hacia Llagostera no es más que un mero lujo, puesto que correrá paralela con la vecinal y a un km. de distancia"*, mentre *"otras poblaciones de no escasa importancia como Ca-*

longe, Romañá, Vell-lloch se quedaran materialmente incomunicadas”; que la importància real de Llagostera havia estat exagerada pels enginyers; i que algú havia sentit dir a un enginyer que *“la carretera científicamente hablando no puede pasar por Llagostera”*.²⁶

Aquests testimonis ens fan adonar que els problemes i les discussions relacionades amb les infraestructures de comunicacions vénen de molt lluny. Però també ens permeten entendre que, del segle XIX ençà, les necessitats han anat canviant gairebé a cada generació. Després de la construcció de la nova carretera, per on només se circulava a peu, a cavall o amb carro, la modernitat va venir del tren, del petit carrilet que va unir Girona i Sant Feliu gairebé uns setanta anys, fins que va desaparèixer el 1969. En aquest moment, el desenvolupament econòmic havia difós l'ús de l'automòbil a totes les famílies, de manera que el progrés passava per millorar la carretera provincial creada el 1861. Però el creixement del parc automobilístic ha fet necessària la construcció de nous vials més ràpids que ja no passen pel mig dels nuclis de població: l'enllaç de la carretera de Quart amb l'autopista a Salt, les variants de Santa Cristina d'Aro, de Cassà de la Selva i de Llagostera, etc. I, paral·lelament, l'augment del temps d'oci per a la majoria de famílies ha permès recuperar el traçat de l'antic carrilet com una via verda, per anar-hi en bicicleta o a peu com feien els avis dels nostres avis.

Cadascuna d'aquestes infraestructures, però, mai serà nova del tot. Totes són hereves del seu pasat. Abans que el carril-bici fos construït, els edificis de les estacions, un traçat estranyament rectilini, algunes construccions inservibles –basaments de ponts, talussos, etc.– i el record de la gent que l'havia utilitzat testimoniaven com el pas del tren petit encara era força proper. A la vegada, els nous i ràpids vials d'accés a la Costa Brava des de Girona i Barcelona han trossejat, però no esborrat del tot, el traçat de la carretera construïda el 1861, que ha deixat empremta sobretot en els nuclis que travessa, com Cassà, o en els que s'hi van crear a redós seu: les llinades d'algunes cases de Quart, per exemple, recorden que el poble actual, esfilagarsat al llarg de la carretera, no és anterior a aquesta data. I al final de tots els camins de Girona a Sant Feliu de Guíxols o, millor dit, al principi de tots ells hi ha l'antic camí medieval que, tossut, es resisteix a desaparèixer i a perdre's del tot. Un camí que no morirà mai del tot mentre continuem trepitjant amb els nostres peus el territori on vivim i poguem valorar amb molt més criteri tot el que guanyem i tot el que perdem amb els canvis ràpids i radicals en el paisatge que ens envolta i, especialment, en les vies de comunicació per on circula la nostra vida.

NOTES

* Aquesta història es basa en dos articles apareguts, un el 2004 en el llibret de la XXVI Marxa de Primavera i l'altre el 2007 en el llibret de la XXX Travessada organitzades per la Colla Excursionista Cassanenca; cf. MALLORQUÍ, 2004b i 2007c.

1 RUYRA, 1928: pàg. 15-17; PAIROLÍ, 1998: pàg. 139-141.

2 PAIROLÍ, 1998: pàg. 142-144.

3 RUYRA, 1928: pàg. 21-23.

4 MALLORQUÍ, 2003a: pàg. 209.

5 BASART, 2002.

6 CASALS i altres, 2005.

- 7 ADG, Monacals, Santa Maria de Cervià, capbreu de Montnegre de 1744, f. 3r-8v (1744.03.06); f. 27r-30v (1744.03.07) i f. 49r-52v (1744.03.08); cf. MALLORQUÍ, 2003a: pàg. 80, 163-164 i pàg. 228.
- 8 MALLORQUÍ, 2003a: pàg. 208-209.
- 9 ACG, pergami n. 220 (1132.12.07).
- 10 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergami n. 4 (1264 ca.; MALLORQUÍ, 2000a n. 87-3-); cf. MALLORQUÍ, 1999a: pàg. 48. El mateix itinerari també està documentat l'any 1302; cf. AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 18rv (1302.08.05).
- 11 ASD, pergami n. 302 (1292.12.28; MARQUÈS, 1997: n. 394) i pergami n. 308 (1294.02.08; MARQUÈS, 1997: n. 400); ADG, Monacals, Seu de Girona, Claver, pergami n. 58 (1345.04.08); cf. MALLORQUÍ, 2003a: pàg. 208-209.
- 12 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 19, pergami n.1a (1300 ca.; MALLORQUÍ, 2000a: n. 161).
- 13 ADG, Mitra, calaix 17, pergami n. 105 (1061.10.10; MARQUÈS, 1984b: n. 3); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 27r-28r (1062.11.20; ORDEIG, 1993-2002: n. 211). Anyells, al límit entre els comtats de Girona i Empúries, podria ser un lloc on es percebia el dret del teloneu, igual com ho era Bàscara, cf. MARTÍ, 1985-1986: p. 50-52.
- 14 Sobre la importància de Monells a l'edat mitjana, vegeu en el present llibre la història sobre "Els conjurats de Monells".
- 15 ACA, Cancelleria, processos en quart, 1er fragment (1302...); cf. FARIAS, 2003: pàg. 27.
- 16 FARIAS, 2003: pàg. 24-26.
- 17 AHCG, Llibre Vermell, f. 2v-3r (1322.12.04; JULIOL, 2001: n. 7); cf. GUILLERÉ, 1993-1994: vol. 1, pàg. 222-223.
- 18 ACA, Cancelleria, vol. 225, f. 226-228 (1324.03.27), i vol. 228, f. 49v-52v (1326.03.08).
- 19 AHCG, Llibre Verd, f. 198v-199r (1327.12.16; GUILLERÉ, 2000: n. 77) i f. 200r-202v (1328.01.22; GUILLERÉ, 2000: n. 79).
- 20 BAGUÉ-CARRERAS-GUTIÉRREZ, 1990: pàg. 14-17; *Catalunya Romànica*, 1991: pàg. 50.
- 21 AHCG, Llibre Verd, f. 157v-161r (1386.06.07; GUILLERÉ, 2000: n. 338).
- 22 GENER, 1970; BAGUÉ-CARRERAS-GUTIÉRREZ, 1990: p. 14-17; *Catalunya Romànica*, 1991: p. 50. El conflicte judicial derivat de la invasió de Cassà pels habitants de Girona es va allargar durant tres anys després del 1391; cf. AHCG, Lletres reials, s. n. (1393.02.22; ARNALL, 2000: n. 388), s. n. (1393.03.28; ARNALL, 2000: n. 390), s. n. (1393.04.02; ARNALL, 2000: n. 391), s. n. (1393.06.15; ARNALL, 2000: n. 393 i n. 394), s. n. (1394.02.26; ARNALL, 2000: n. 400).
- 23 AML, Amillament de 1879; AMCS, Plànol del Cadastre dels anys 1949-1953.
- 24 MUNDET, 2006: pàg. 96.
- 25 Després d'una prospecció sobre el terreny, el camí sortia de Girona resseguint el marge esquerre de l'Onyar, al peu de la muntanya de Montilivi fins a la Creueta; tot seguit, passava a llevant del bosc de ca l'Avellaneda i del puig del Bisbe i per davant de can Faust, creuava l'Onyar per un gual i seguia a llevant de l'actual carretera fins al mig del poble de Quart; després se'n separava altre cop en enfilar-se a l'ermita d'Erols, s'acostava a Llambilles, però sense arribar-hi, i es dirigia al gual del Bugantó per entrar a Cassà. El tram de la vall d'Aro a Sant Feliu encara no l'hem resseguit.
- 26 AMCS, Llibres d'Actes (1861.03.27).

El mas Cabruja, l'any 1934, amb can Juliol al seu darrera i l'església de Santa Pellaia al fons. Fotografia: CRDI (Ajuntament de Girona), fons Joan Masó, núm. 805

PER UNS SACS D'AVELLANES

Passejant per qualsevol part de les Gavarres, sempre acabem topant amb una antiga casa de pagès o amb les restes que queden de les seves parets. La gran majoria ha estat abandonada i pateix un ràpid procés d'enrunament. A més, els mapes no les enregistren sempre ni les anomenen totes. Però totes les cases tenen com a mínim un nom que les distingeix de la resta. Els seus noms tenen uns orígens ben diversos. Entre els més recents, hi trobem els de cal Barrombo i can Garreng, unes cases situades a la part de Sant Mateu de Montnegre més propera a Santa Pellaia. No sabem exactament com es van crear aquests topònims, però en analitzar el seu significat descobrim que es tracta d'uns malnoms adreçats als habitants d'ambdues cases de fa uns cent anys: una "barromba" és una esquetlla molt grossa, més ampla de dalt que de baix, i un "garreng" és una paparra inflada.¹

ELS CABRUJA DE SANTA PELLAIA

A les Gavarres hi ha molts altres noms de cases que tenen una llarguíssima història al seu darrera, de prop de mil anys. Un d'ells és Cabruja, nom d'un sector del terme de Santa Pellaia on hi havia quatre masos al segle XI que pertanyien als cabiscols de la seu de Girona. L'any 1064 el cabiscol Ponç va deixar al seu successor Joan, i aquest ho va repetir el 1078 a favor de Berenguer Amat, els quatre masos que tenia al lloc anomenat sa Cabruja –*"in loco quem dicunt ad ipsam Chabru-*

gem”, amb totes les seves pertinences i afrontacions i altres aious, terres, vinyes, conreus i erms i amb tots els arbres de qualsevol gènere i el monar, tot situat a la parròquia de Santa Pellaia i als seus termes –“*in iam dicta parrochia Sancte Pelagie*”.² No sabem exactament quina és l’etimologia de Cabruja: el nom podria venir del mot llatí que designa el xuclamel, podria significar “escletxa entre roques” o, simplement, podria estar relacionat amb els ramats de cabres, relativament nombrosos al segle XIV.³ Però sí sabem que en aquest indret de Santa Pellaia hi havia uns masos al segle XI que van tenir una llarga continuïtat després. Dels quatre masos originaris, però, sembla que només en quedaven dos als segles XII i XIII, els que van acabar essent coneguts com a mas Cabruja d’Amont i mas Cabruja d’Avall.⁴ Al segle XVII, ambdós masos encara eren propietat de famílies que duïen el mateix nom que les cases, però el 1676 Margarida Sans, vídua de Narcís Cabruja d’Amont –que morí intestat l’any 1654–, va vendre el mas Cabruja d’Amont, aleshores ja en runes, a Jaume Cabruja d’Avall.⁵ A partir del segle XVIII, doncs, ja només va quedar un sol mas Cabruja al terme de Santa Pellaia.⁶

La llarga pervivència del topònim Cabruja a Santa Pellaia ens permet localitzar, de manera aproximada, algunes persones que apareixen en documents escrits d’inicis del segle XIV a casa d’un notari proper, normalment el de Monells. El motiu és que, en aquest moment, els noms dels masos coincidien gairebé sempre amb els cognoms dels seus propietaris.⁷

L’any 1315 Joan sa Cabruja va declarar tenir una vinya amb bosc al lloc dit puig Auler sota el domini del cavaller Guerau de Torrent i del seu fill Francesc i, a més, va signar la declaració de Joan Franc com a testimoni.⁸ Molt probablement, era el propietari del mas Cabruja d’Amont, que li permetia obtenir recursos econòmics per deixar quantitats importants de diners, tal com va fer el 1333 amb el seu germà Bonanat sa Cabruja per tal de pagar un deute de 100 sous a Mosse s’Escola, jueu de Girona.⁹ Bonanat, que també actuà de testimoni de les capbreuacions de deu veïns al cavaller Guerau de Torrent l’any 1315,¹⁰ era el diaca de la parròquia veïna de Sant Cebrià de Lledó, és a dir, dels Metges. L’any 1328 va demanar una llicència al bisbe per absentar-se dos anys de la parròquia i va buscar Guillem Bernat de Gàrrep, de la parròquia de Sant Gregori, com a substitut.¹¹ L’any següent els parroquians dels Metges van denunciar al visitador episcopal l’absència del diaca, perquè no sabien si era amb llicència del bisbe; a més, deien d’ell que havia tingut una filla d’una dona anomenada Elisenda.¹² Poc després Bonanat hauria retornat a la parròquia: el 1332 Bonanat sa Cabruja actuava com a testimoni de la cancel·lació del deute d’un habitant de Cassà envers un parroquià dels Metges i també del plet entre un feligrès de Santa Àgata de Montnegre i el seu rector.¹³

Al mas Cabruja d’Avall hi vivia Pere sa Cabruja, el qual, després d’actuar de testimoni a la notaria de Monells el 23 de juny del 1332, va acabar de pagar el dot i l’aixovar de la seva filla Ferrera que es va casar amb Guillem Vall-llossera de la parròquia de Santa Pellaia; de totes maneres, encara no havia satisfet tot el dot d’una altra filla seva, Guillema, casada amb Guillem Canet també de Santa Pellaia.¹⁴ Amb tota certesa, aquest Pere sa Cabruja era el pare de Pere Feliu sa Cabruja el

qual, probablement, no va tenir fills i, per això, va fer hereu el seu nebot Pere Cabruja d'Avall, fill de la seva germana Ferrera i de Guillem Vall-llossera.¹⁵ L'esmentat Pere Feliu sa Cabruja va deixar, l'any 1332, 11 sous a Pere Gil de Sant Sadurní i va ser nomenat procurador d'un mercader originari de Cassà de la Selva i resident a Monells, Bonanat Grahit, per tal de rebre set lliures i tretze sous que li devia Bernat Agustí de Cassà de la Selva per raó d'un mul de pèl beix.¹⁶

ALTRES MASOS DE SANTA PELLAIA

Els dos masos Cabruja no eren els únics existents al terme de la parròquia de Santa Pellaia al començament del segle XIV. Segurament n'hi havia una trentena en total i, d'aquests, n'hi alguns que també han conservat el nom medieval fins l'actualitat, com els masos Juliol, Vall-llossera i Canet.¹⁷ Des del 1226 tenim notícies del mas Juliol, que va ser donat per Ermessenda i Bernat de Sobrànigues a l'altar de Santa Maria de la seu de Girona per tal que el claver de la seu hi fes cremar perpètuament una llàntia; al mas hi vivia Joan Juliol que va prometre al claver de la seu, Bernat Rosselló, donar-li anualment un cens de 10 sous per les tasques del clos del mas, dels garrofers situats a prop de l'església i les vinyes plantades a la plana davant del mas.¹⁸ Aquesta dependència senyorial no va canviar a partir d'aleshores: el 1276 Joan Juliol va reconèixer al claver de la seu de Girona que n'era home propi i que li prestava un cens d'un parell de capons en senyal de senyoria.¹⁹ Així, la família dels Juliol, com la dels Cabruja, apareix en els documents escrits d'inicis del segle XIV: Joan Juliol era el propietari del mas el 1299, en què figura com a testimoni en l'heretament del mas Serra de Santa Pellaia i també el 1315, en què va declarar tenir dues peces de terra al Sallent, entre el clos del seu mas i la riera de Ritorn, sota domini del cavaller Guerau de Torrent i una feixa de terra a la Plana sota domini d'aquest cavaller i del claver de la seu.²⁰ A més, sabem que Joan Juliol tenia un germà que ocupava el càrrec de diaca de la mateixa parròquia de Santa Pellaia: es tracta de Guillem Juliol, que va ser acusat el 1329 de ser "*vagabundus*" i de tenir descendència d'una dona anomenada Francesca Puigdecals, tot i que no la tenia a casa; cinc anys després, Guillem va haver de pagar 200 sous al bisbe per una multa provocada per les mancances del seu servei i va donar, com a fermaça del pagament, el nom del seu germà Joan, l'hereu.²¹

Del mas Vall-llossera coneixem alguns dels seus habitants al començament del segle XIV. L'any 1303 Ferrer Vall-llossera, fill de Ramon, va casar-se amb Ermessenda Jover de Sant Cebrià dels Alls; l'esmentat Ramon Vall-llossera va declarar, l'any 1315, en el capbreu del cavaller Guerau de Torrent que tenia un honor, anomenat Eixart Mier, sota el domini del senyor del castell de Monells i que havia de pagar un cens al mateix Guerau mentre aquest fos feudatari del senyor de Monells.²² Un altre fill de Ramon, segurament l'hereu, s'anomenava Guillem Vall-llossera i era un client habitual de la notaria de Monells els anys 1332 i 1333, on acudia per demanar diners en préstec i per deixar constància dels pagaments parcials que anava fent per retornar-los.²³ Cal assenyalar que Guillem Vall-llossera s'havia casat amb Ferrera, la filla de Pere sa Cabruja d'Avall, i que aquesta

El mas Juliol de Santa Pellaia, abans de les recents reformes que s'hi ha fet.
Fotografia: Consorci de les Gavarres

va prestar jurament de fidelitat i homenatge al senyor directe del seu marit, l'infant Pere d'Aragó, comte de Ribagorça i d'Empúries i senyor del castell de Monells.²⁴

El mas Canet de Santa Pellaia i els seus habitants també estan ben documentats a inicis del segle XIV. L'any 1299 Pere Canet feia de testimoni en un heretament i el 1315 va declarar tenir sota domini del cavaller Guerau de Torrent i la pabordia de Cassà de la Selva de la seu de Girona unes feixes de terra situades a la coma de Baulofrè i al puig de sa Falguerola, sota el domini de l'esmentat cavaller i del cambrer del monestir de Sant Feliu de Guíxols unes peces de terra als llocs anomenats Auleda, puig del Sure Envejós i Cabramorta, i sota el domini exclusiu del cavaller Guerau de Torrent una vinya amb bosc al lloc Maçot, prop la riera de Malagarar, i una feixa a l'aulet d'en Guerau; l'any 1332, el seu fill, Guillem Canet, casat amb una altra filla de Pere sa Cabruja d'Avall, Guillem, va fer de fidejussor en uns pactes nupcials de famílies veïnes.²⁵

Molts altres masos de Santa Pellaia esmentats en documents medievals no han conservat el nom fins l'actualitat i, en conseqüència, és molt difícil resseguir-ne l'evolució. Tanmateix, les proves de la seva existència al segle XIV són ben evidents. L'any 1315, per exemple, Vidal Puig va reconèixer ser home propi i sòlid del cavaller Guerau de Torrent i tenir per ell el mas Puig amb el corresponent conjunt de terres associades al mas: el clos, la vinya, l'hort, la feixa i el bosc que encerclaven el mas, una vinya al puig de l'Avellan, una feixa a la plana de sa Falguerola i una vinya amb modguer i una feixa amb avellaners a la Lloreda; el fill de Vidal, Francesc Puig, va reconèixer l'any 1332 que encara no havia pagat del tot el dot de la seva germana Maria, casada amb un altre ha-

bitant de Santa Pellaia, Guillem Mascord.²⁶ Un altre mas sota domini del cavaller Guerau de Torrent era el mas Bonadona: l'any 1315 Ramon Bonadona, també home propi de l'esmentat cavaller, va reconèixer tenir sota el seu domini el mas juntament amb uns avellaners, un bosc i un hort situats a sa Mata, una vinya amb bosc i avellaners a sa Poarenca, un bosc al puig Aulèn i prop del torrent de Santa Àgata, una vinya a Peu de Corb, una vinya amb avellaners a Fontanella, una vinya amb bosc a Tallabastons, una vinya al puig Avellan, un bosc a la Roca de Russes i el dret d'acudir cada dimarts al molí anomenat Llobatera, situat al Daró en el terme de Sant Sadurní.²⁷ I, finalment, Pere Església tenia la borda anomenada Església sota el domini del cavaller Guerau de Torrent juntament amb algunes terres: una feixa situada a Ginestar, dues peces de vinya i bosc a Maçot, dues quarterades de terra al puig de Mill, un mallol al torrent de Malaguar –o Malagarar–, un camp al lloc anomenat camp dels Surers i una vinya a sa Falguerola.²⁸ A la pràctica, una borda era una explotació molt semblant a un mas; potser l'única diferència, en aquest cas, és que la casa de Pere Església es trobava al petit nucli de la cellera de Santa Pellaia i afrontava amb la casa o alberg del cavaller Guerau de Torrent i amb el cementiri parroquial de Santa Pellaia.

Cabruja, Juliol, Vall-llossera, Canet, Puig, Bonadona i Església. Aquests són els noms d'uns masos i d'una borda que existien a la parròquia de Santa Pellaia a principis del segle XIV.²⁹ Alguns d'aquests noms han sobreviscut fins a l'actualitat i els podem representar fàcilment sobre el mapa. Com els masos d'època moderna que han arribat fins als nostres dies, els masos medievals també estaven aïllats a l'interior del terme parroquial, per bé que poguessin estar, els masos Cabruja per exemple, a prop l'un de l'altre. Ara bé, es tracta d'habitatges molt simples, consistents en una vivenda per a una sola família, associats a un conjunt de terres disperses d'on extreien els recursos necessaris per a la seva subsistència. L'estructura dels masos de Santa Pellaia i de les parts altes de les Gavarres era molt similar als de les planes properes.³⁰ Les diferències més importants entre plana i muntanya es trobaven en la tipologia de terres que es trobaven als masos: mentre la cerealicultura era absolutament predominant a les planes, a les parròquies de muntanya hi havia una major proporció de boscos citats en els diversos capbreus senyorials conservats; a més, se sol tractar de boscos parcel·lats on s'hi plantaven conreus arboris com la vinya i els avellaners.³¹

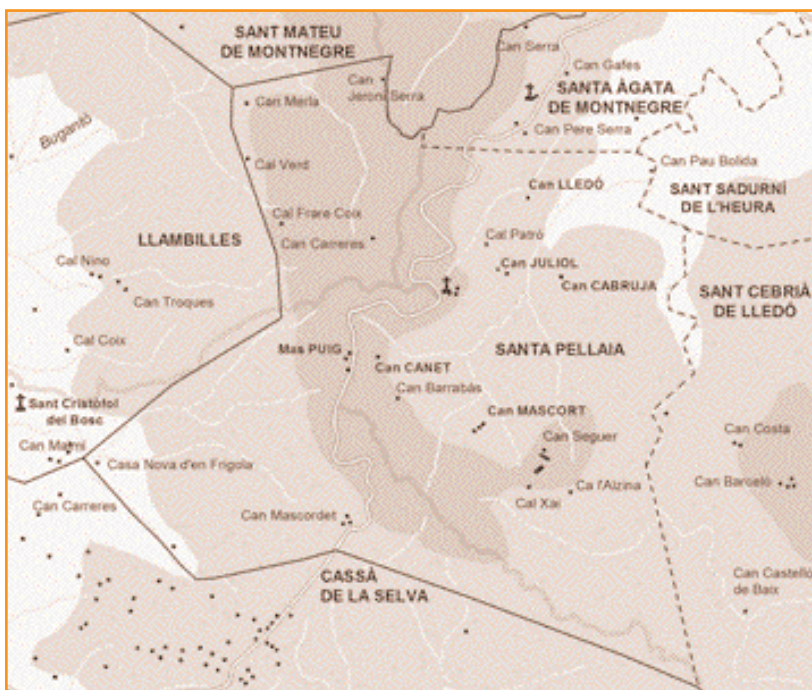
La vinya era un conreu present a tot arreu des dels primers documents de l'edat mitjana, però a partir dels segles XII i XIII es va difondre ràpidament per alguns sectors propers a la ciutat de Girona gràcies a l'interès comercial de mercaders i ciutadans gironins. Igual com les muntanyes de la riba esquerra del Ter, entre Sant Julià del Llor i Constantins,³² les parròquies de les parts altes de les Gavarres van ser un escenari d'aquesta transformació paisatgística i econòmica, especialment el Castellar al segle XII.³³ Al llarg del darrer quart del segle XIII, però, un nou conreu estava estenent-se amb certa celeritat: l'avellaner. L'any 1281 Arnau de Foixà, cavaller de Sant Cebrià dels Alls, va vendre a Pere Boïgues de Calonge una coma i un comal de terra boscosa i erma, plantada en part de vinya i en part d'avellaners, a la Vall de Xeix o la Ganga; el 1282 el paborde de gener de la seu de Girona va establir a Joan de Beuda, carnisser de Girona, un bosc situat al Puig de Corb, terme del Castellar, per tal que l'arranqués i hi plantés vinya i avellaners; i el 1292, la vídua del ma-

teix Joan de Beuda va vendre al seu germà, Berenguer Arnau de Quart, el bosc amb els avellaners que havia plantat el seu marit.³⁴ Són les primeres notícies d'un tipus de conreu que, almenys a Santa Pellaia, adquirí una rellevància notable a principis del segle XIV: només en el domini del cavaller Guerau de Torrent, que abarcava una reduïda part del terme de Santa Pellaia, hi havia 13 parcel·les d'avellaners el 1315, un 7% sobre el total de parcel·les esmentades en el capbreu.³⁵ Així, és possible pensar que Santa Pellaia, juntament amb altres parròquies de les Gavarres, hagués esdevingut un important centre productor d'avellanes que tenien com a destí el gran mercat de la ciutat de Girona.³⁶

LA GUERRA DE L'AVELLANA

Cabruja, Juliol, Vall-llossera, Canet, Puig, Bonadona i Església també són els cognoms dels protagonistes d'un conflicte que es va produir als primers anys del segle XIV entre els habitants de Santa Pellaia.³⁷ Com en d'altres casos de la mateixa època,³⁸ a l'interior de la parròquia s'havien erigit dos bàndols que lluitaven per imposar el seu control sobre les institucions existents i sobre les principals activitats econòmiques. Tots els integrants dels bàndols pertanyien a un mateix nivell social, el dels titulars o propietaris útils dels masos, situats per sota dels cavallers que residien a la parròquia i per damunt dels habitants de la cellera creada als volts del temple de Santa Pellaia. Aquí, el cavaller Guerau de Torrent, que tenia un domini senyorial a la parròquia en feu del comte d'Empúries i senyor del castell de Monells, hi tenia el celler on els seus pagesos depenents havien de portar les tasques –l'onzena part de la collita–, però també una casa i un alberg molt a prop de l'església i del cementiri parroquial;³⁹ també hi havia alguna casa més a la cellera, com la borda Església. El conflicte que es va produir entre els propietaris útils dels masos de Santa Pellaia, a inicis del segle XIV, tenia dos vessants: el control dels càrrecs de la parròquia i el control de la comercialització de les avellanes produïdes en el terme. Anem per parts.

Abans hem vist que Bonanat sa Cabruja, diaca de Sant Cebrià de Lledó, va obtenir el 1333 un préstec del seu germà Joan sa Cabruja per pagar un deute contret amb un jueu de Girona.⁴⁰ Més enllà de l'evident amor fraternal, l'ajuda oferta pel germà hereu tradueix l'interès mutu de controlar un càrrec parroquial a benefici del propi llinatge, enfront dels feligresos dels Metges que havien acusat, quatre anys abans, l'esmentat diaca d'absentar-se de la parròquia sense permís episcopal, la qual cosa era falsa, i d'haver tingut una filla d'una dona anomenada Elisenda.⁴¹ A la parròquia de Santa Pellaia, en els mateixos anys, es va produir una situació molt similar: l'any 1329 Guillem Juliol, diaca de Santa Pellaia –i probable germà de Joan Juliol, l'hereu del mas Juliol–, va ser acusat per dos parroquians, Guillem Lledó i Berenguer Siquart, de ser "*vagabundus*" i de tenir fills de Francesca Puigdecals, tot i que no la tenia a casa. L'altre clergue de la parròquia, el domer Berenguer de Sies, va rectificar aquestes acusacions: deia, primer, que el diaca havia obtingut llicència del bisbe després de conviure amb una dona, però també va confirmar les seves absències que li impedien celebrar correctament l'ofici diví.⁴²

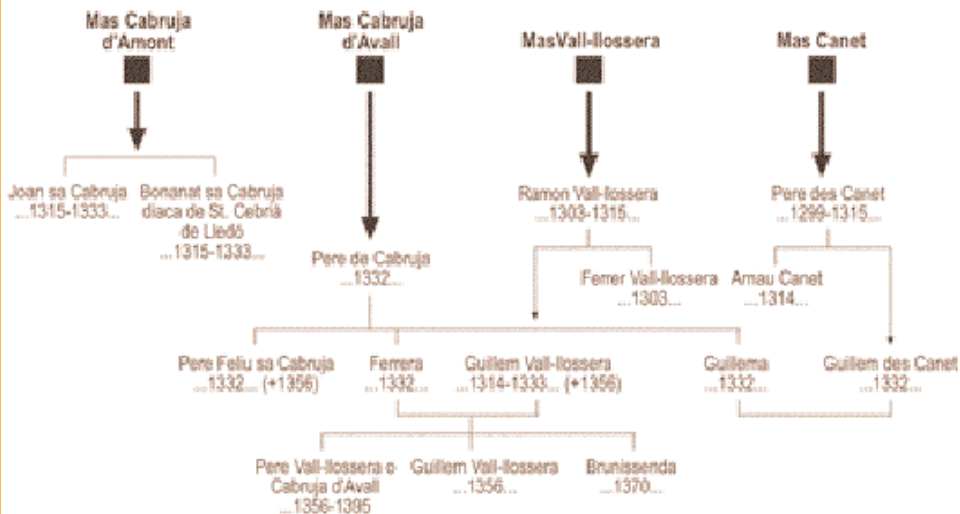

La parròquia de Santa Pellaia. *Mapa: Consorci de les Gavarres*

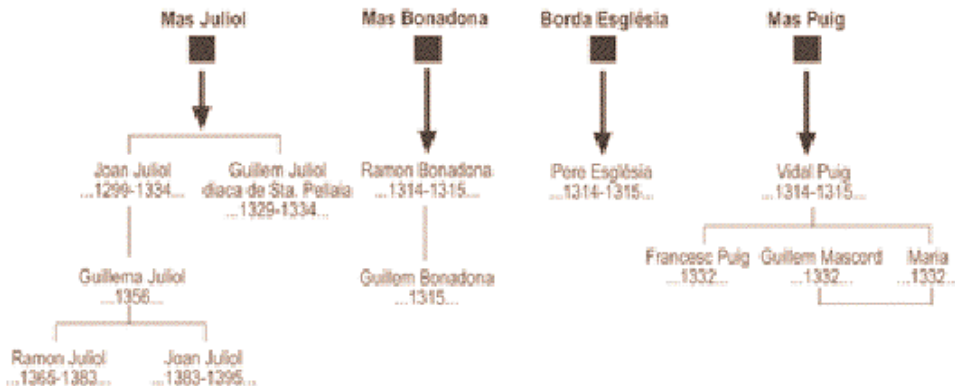
El control que els Juliol exercien sobre la parròquia a través del diaca Guillem Juliol es manifesta en l'elecció dels testimonis que declaren en les visites pastorals dels anys 1314 i 1315: Joan Juliol, Pere Església, Ramon Bonadona i Vidal Puig el primer any i Guillem Bonadona, Joan Juliol i Pere Església el segon.⁴³ Tots ells devien ser membres d'un dels bàndols existents a Santa Pellaia, el que predominava en aquests anys ja que controlava fermament la mateixa institució parroquial.

Ara bé, es tracta d'un predomini que aviat va començar a ser discutit: el 1314 Joan Juliol, Pere Església, Ramon Bonadona i Vidal Puig van acusar, davant del visitador episcopal, Arnau Canet i Guillem Vall-llossera de comprar sacs d'avellanes a 20 sous cadascun i de vendre'ls després a 30 sous.⁴⁴ Aquests darrers, els acusats, van cercar l'ajuda d'un altre llinatge que aspirava al lideratge de la parròquia, els Cabruja: per mitjà dels matrimonis de les filles de Pere sa Cabruja amb Guillem Canet i Guillem Vall-llossera es van segellar les aliances que els Cabruja necessitaven per tal d'imposar-se als Juliol, el llinatge predominant fins aleshores. Per aconseguir-ho, van optar pel control del comerç de les avellanes: en Canet i en Vall-llossera es dedicaven al comerç i a l'intercanvi, segurament amb usura i benefici, dels sacs d'avellanes, i en Cabruja d'Avall era procurador

EL BÀNDOL DELS CABRUJA

EL BÀNDOL DELS JULIOL

Els bàndols de la parròquia de Santa Pellaia a inicis del segle XIV. *Croquis: Elvis Mallorquí*

d'un mercader cassanenc, Bonanat Grahit, que s'havia establert a l'altra banda de les Gavarres, a Monells. A més, vist sobre el mapa, les aliances dels Cabruja no semblen gens casuals: la situació del mas Canet i del mas Vall-llossera els permetia controlar la principal via de comunicació de Santa Pellaia entre Cassà de la Selva i la vall del Daró, és a dir, la principal via d'exportació de les avellaneres produïdes a la parròquia.⁴⁵ En resum, doncs, gràcies als sacs d'avellaneres els Cabruja van començar a controlar de prop la parròquia i a posar en dubte, tal com es prova el 1329, el poder dels Juliol.

Aquesta història, però, no està escrita enlloc. Potser no va passar mai i, encara que hagués passat de veritat, tampoc en coneixeriem els detalls, les paraules, els gestos de cadascun dels protagonistes. Ni tan sols sabem com eren els escenaris d'aquestes disputes –l'església, les cases, els camins, els camps– a inicis del segle XIV. Però escriure història no es limita només a relatar el que sabem segur que ha succeït en el passat, sinó que també comprèn l'estudi de totes les possibilitats que tenien uns actors determinats en un moment concret de l'evolució dels temps.

NOTES

- * Existeix una primera versió d'aquesta història, que també he utilitzat en la tesi doctoral; cf. MALLORQUÍ, 2003b i 2007a: p. 348-349. Agraïxo els comentaris i les informacions facilitades per l'Enric Cabruja que han estat molt útils per completar la versió actual.
- 1 ALCOVER-MOLL, 1926-1962: "barromba" i "garreng". Les primeres notícies de can Garreng i de cal Barrombo, actualment deshabitades i enrunant-se, són del 1894 i dels volts del 1900, cf. MALLORQUÍ, 2003a: pàg. 148-165.
 - 2 ACG, pergami n. 66 (1064.02.15; VILLANUEVA, 1803-1852: vol. 12, n. 28) i ADG, Mitra, calaix 17, pergami n. 47 (1064.05.07; MARTÍ, 1997: n. 306); BRAH, manuscrit II-6-183, f. 27-30 (1078.10.06; RIUS, 1928: pàg. 368-371).
 - 3 COROMINES, 1994-1996: "Cabruja". Sobre la relació del topònim amb les cabres, vegeu la història "Una herència magra".
 - 4 El 1181 els propietaris dels dos masos Cabruja es van enfrontar per les afrontacions; cf. AHG, Hospici, manuscrit 19, n. 18, f. 157 (1181.09.19). Tenim notícia dels habitants d'un mas Cabruja, segurament el d'Avall, els anys 1201 i 1266; cf. BC, Arxiu Històric, pergami n. 660 (1201.04.18) i pergami n. 17412 (1266.12.14).
 - 5 AHG, Notarial, La Bisbal, vol. 619, s. f. (1676.04.17). Amb la venda es va acabar un període d'almenys disset anys, segurament posteriors a la mort d'en Narcís Cabruja d'Amont, en què el mas va ser arrendat als Cabruja d'Avall; cf. AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 119, s. f. (1657.03.02) i vol. 121, s. f. (1673.12.22).
 - 6 El 1720 Jaume Cabruja d'Avall era propietari del mas Cabruja d'Avall i també del mas Cabruja d'Amont; cf. AHG, Notarial, Girona-10, vol. 643, s. f. (1720.12.05).
 - 7 Aquest fet és general a les comarques gironines als segles XII i XIII; cf. TO, 1999.
 - 8 AHG, monestir de Sant Feliu de Guixols, vol. 7, f. 260v-261r (1315.01.29) i f. 283v-284r (1315.02.08).
 - 9 AHG, Notarial, Monells, vol. 161, f. 28r (1333.06.12).
 - 10 AHG, monestir de Sant Feliu de Guixols, vol. 7, f. 269v-270r, f. 273rv, f. 276v-277v, f. 278v-279v, f. 279v-281v, f. 281v-282r, f. 282rv, f. 282v-283r, f. 283rv i f. 284v (1315.02.08).
 - 11 ADG, Lletres, vol. U-3, f. 69v (1328.02.08); ADG, Notaria, vol. G-6, f. 158r (1328.02.08).
 - 12 ADG, Visites Pastoral, vol. P-4, f. 78rv (1329.07.01).
 - 13 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 3r (1332.05.29) i f. 75v (1332.11.27).
 - 14 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 9v (1332.06.23) i f. 51v (1332.10.10).
 - 15 Pere Cabruja d'Avall figura com a hereu del seu oncle Pere Feliu sa Cabruja els anys 1356, 1360, 1363, 1370, 1371, 1394 i 1395; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 233, s. f. (1356.08.08), vol. 1, s. f. (1360.11.17) i vol. 2, s. f. (1363.05.13); Caldes de Malavella, vol. 569, s. f. (1370.10.28) i s. f. (1371.07.07); i Cruïlles, vol. 6, s. f. (1394.02.01) i vol. 9, s. f. (1395.01.04).
 - 16 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 39r (1332.08.22) i f. 73rv (1332.11.23).
 - 17 MALLORQUÍ, 2000b: pàg. 215-217.
 - 18 ADG, Monacals, Seu de Girona, Sagristà major, pergami n. 17 (1226.03.21) i Claver, pergami n. 10 (1226.02.05). En el primer document el nom del mas és "mansum ... Julianum".
 - 19 ADG, Monacals, Seu de Girona, Claver, pergami n. 21 (1276.08.20).
 - 20 AHCG, pergami n. 105 (1299.02.07; *Catàleg*, 2005: n. 105); AHG, monestir de Sant Feliu de Guixols, vol. 7, f. 251v-252r (1315.01.29).

- 21 ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 77v-78r (1329.06.30); ADG, Notaria, vol. G-9, f. 17v-18r (1334.05.19).
- 22 AHG, Notarial, Cruilles, vol. 1, f. 80rv (1303.08.11); AHG, monestir de Sant Feliu de Guixols, vol. 7, f. 286r (1315.02.08).
- 23 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 9r (1332.06.20), f. 9v-10r (1332.06.23) i f. 117v (1333.02.13), i vol. 161, f. 30v (1333.06.25).
- 24 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 9v (1332.06.23) i f. 129r (1333.03.06).
- 25 AHCG, pergami n. 105 (1299.02.07; *Catàleg*, 2005: n. 105); AHG, monestir de Sant Feliu de Guixols, vol. 7, f. 248r-249v (1315.01.29), i Notarial, Monells, vol. 162, f. 51v (1332.10.10) i f. 73r (1332.11.20).
- 26 AHG, monestir de Sant Feliu de Guixols, vol. 7, f. 244v-246r (1315.01.29); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 73r (1332.11.20).
- 27 AHG, monestir de Sant Feliu de Guixols, vol. 7, f. 274v-276v (1315.02.08).
- 28 AHG, monestir de Sant Feliu de Guixols, vol. 7, f. 255r-256v (1315.01.29).
- 29 Al capbreu del 1315, per exemple, apareixen 25 altres habitants de Santa Pellaia; cf. MALLORQUÍ, 2000b: p. 196-197.
- 30 MALLORQUÍ, 1999: pàg. 56-59. Vegeu també els capitols "Bassets a cada punta de les Gavarres" i "Una herència magra" del present llibre.
- 31 MALLORQUÍ, 1999: p. 49-50 i p. 84-85; 2000b: p. 129-133 i p. 247-249, i 2002: p. 352-355.
- 32 Aquí, les vinyes i els avellaners va transformar profundament el paisatge agrari; cf. FERNÁNDEZ TRABAL, 1995: p. 166-169.
- 33 MALLORQUÍ, 2000b: pàg. 97-98.
- 34 ACBE, fons Sardó, "Nota dels anys...", f. 34 (1281.08.12); ACG, pergamins del segle XIII, s/n (1282.08.19) i s/n (1292.01.22); cf. MALLORQUÍ, 2000b: pàg. 98-99.
- 35 A cap altra parròquia de les Gavarres els avellaners van arribar a aquesta proporció; cf. MALLORQUÍ, 2000b: pàg. 247.
- 36 A Girona arribaven avellaners del Castellar, de Sant Mateu de Montnegre, de Sant Cebrí de Lledó i de Sant Cebrí dels Alls; cf. GUILLERÉ, 1993-1994: vol. 1, pàg. 353-354..
- 37 L'any 1448, a Santa Pellaia, encara hi havia famílies cognominades Bonadona, Cabruja d'Amont, Cabruja d'Avall, Canet, Juliol, Puig i Vall-llossera; cf. AHCG, Convocatòria general dels homes de remença, f. 54r (1448.11.06; HOMS, 2004: n. 72).
- 38 El cas millor estudiat és el de Montailou, una parròquia pirinenca del comtat de Foix, a l'actual Arieja, on van sobreviure fins al 1320 els darrers càtars occitans; cf. LE ROY LADURIE, 1975.
- 39 AHG, monestir de Sant Feliu de Guixols, vol. 7, f. 255r-256v (1315.01.29), f. 244v-246r (1315.01.29), f. 260v-261r (1315.01.29), f. 274v-276v (1315.02.08) i f. 286r (1315.02.28).
- 40 AHG, Notarial, Monells, vol. 161, f. 28r (1333.06.12).
- 41 ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 78rv (1329.07.01).
- 42 ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 77v-78r (1329.06.30).
- 43 ADG, Visites Pastorals, vol. P-1, f. 5v-6r (1314.12.25) i vol. P-2, f. 13rv (1315.12.24).
- 44 ADG, Visites Pastorals, vol. P-1, f. 5v-6r (1314.12.25).
- 45 Al veïnat de Llebrers, de Cassà de la Selva, existia un camí públic, conegut com la carretera vella de Santa Coloma de Farners a La Bisbal, que permetia anar de Campllong a Santa Pellaia sense entrar al nucli de Cassà; cf. MUNDET, 2006: pàg. 152.

UNA HERÈNCIA MAGRA

Al lloc on avui hi ha el molí de can Molinés, tot cobert per la vegetació, hi havia el mas Maruny als segles XIII i XIV.
Fotografia: Consorci de les Gavarres

En Pere Maruny es va morir de cop. No va tenir temps d'ordenar les seves darreres voluntats, no va deixar testament escrit ni tampoc va deixar cap tutor per a les seves filles. Devia ser força jove, perquè la seva filla gran, Antònia, encara era pubilla, és a dir, menor d'edat, quan va heretar el patrimoni del seu pare. Això era l'any 1327 i ho sabem gràcies a un document redactat pel notari de Monells i de Cruïlles, en Jaume Martí.¹ El text del pergami diu que Bonet Adroer, jutge ordinari del castell de Cruïlles,² després d'escoltar les súpriques dels amics de la pubilla, va nomenar un tutor d'aquesta noia per tal que administrés els béns heretats del seu pare, que no havia testat. Amb una petita enquesta no va trobar persona més indicada que la mare d'Antònia i vídua de Pere Maruny, que s'anomenava Venguda. Així, el jutge li va encarregar que mantingués, governés, procurés i administrés fidelment la seva filla Antònia i els seus béns, que la defensés si era necessari, que en fes inventari –dels béns–, que exercís i promogués les accions competents i que, un cop finalitzada la tutela, restituís tots els béns a la seva filla. Evidentment, la mare no s'hi podia negar i va acceptar, davant del notari esmentat, el manament efectuat pel jutge ordinari de Cruïlles. També ho va jurar per Déu i pels quatre Evangelis que tocava amb els dits. Però el reglament exigia que Venguda donés el nom d'una persona, el fidejussor, que, en cas que ella faltés o no respectés el seu compromís, pogués respondre davant del jutge. Així, Bernat Salat, de la vila de Sant Miquel de Cruïlles, va comprometre's a fer-se càrrec de la tutoria i de totes les obligacions adquirides per Venguda posant els seus béns com a garantia. El document va ser signat el 14 de maig del 1327 pel jutge Adroer, per Venguda i per Bernat Salat, da-

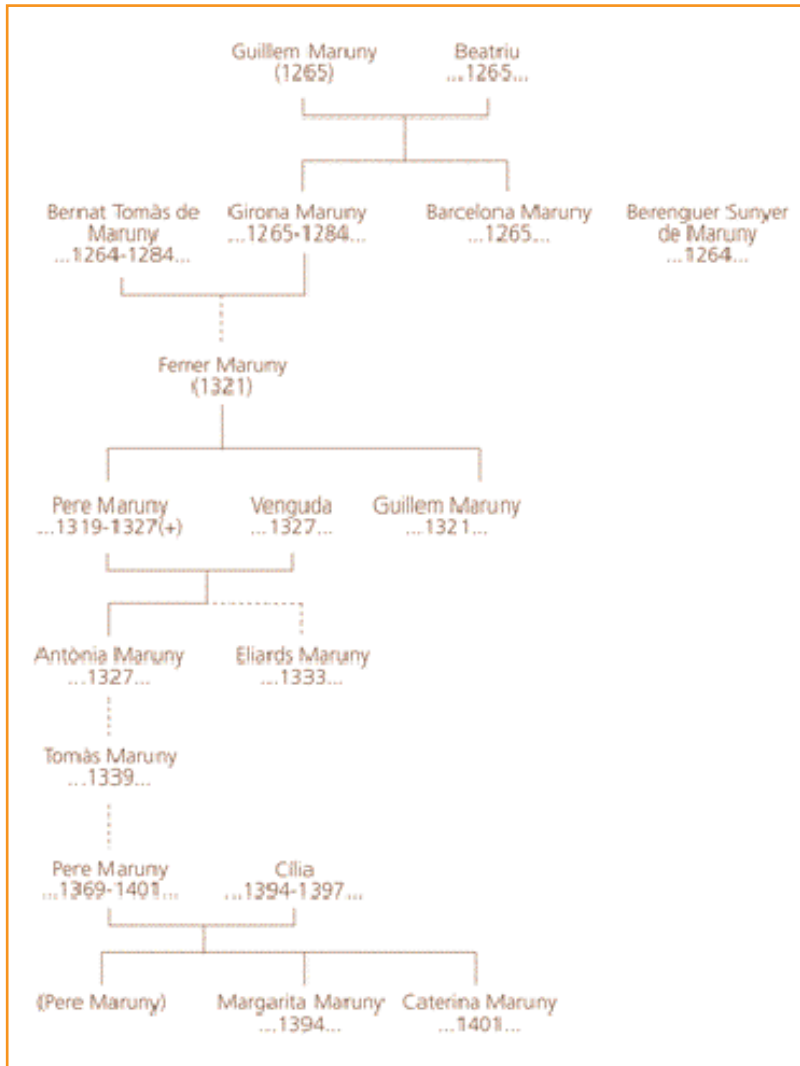
vant de tres testimonis: el cavaller Ferrerí de Cruïlles, Pere Collell i Arnau Solls, de la parròquia de Cruïlles.³

Per l'escrupulosa descripció dels passos seguits pels representants de l'autoritat pública, el jutge ordinari i el notari de Cruïlles, podria semblar que es tractava d'un gran patrimoni el que era objecte de traspàs hereditari. Però el mas Maruny de Cruïlles de l'any 1327, com tots els masos dels segles medievals, era ben poca cosa. El que el fa interessant és que s'ha conservat l'inventari que va encarregar fer Venguda, la vídua de Pere Maruny, amb la qual cosa coneixem detalls molt interessants del mas.

EL MAS MARUNY DE CRUÏLLES

Uns dies després del nomenament, Venguda, la vídua de Pere Maruny, va entrar en possessió dels béns de la seva filla Antònia i va fer redactar un inventari de tot el que, en finalitzar la tutoria, havia de passar a la seva tutorada: els béns mobles, el bestiar i les terres.⁴ Entre els béns mobles, primer s'esmenta el parament de la llar: flassades, coixins, escons –o bancs per seure–, màrtegues, llençols i tovalles –“*tres flaciatas et tria capcialia et duo scanna et duo saccilecta et quatuor linceamina et dues tovayles*”–; després, vénen uns pocs estris per cuinar, com la paella, els trespeus i el forrellat, i uns recipients per guardar els aliments, com les tines, els escritins i els vaixells –“*tria paria manutgeriorum et unam tinam et unum vixellum duarum somatarum et alium vixellum unius somate et medie et quosdam tripodes et unam paelam et unum forrey ... et unam scrinea et quatuor scrinea*”–; tot seguit, s'esmenten algunes eines per treballar a l'hort: aixades i relles de l'arada –“*unam logam et unum vomerem et duos ligones*”.⁵ Pel que fa al bestiar, s'esmenta amb precisió quins animals hi havia a la casa: ovelles, bou, vaca, ase, truges i porcells –“*quatuor oves et unum bovem et unam vacham et unum asinum et dues truyes et duos porcellos*”. Finalment, pel que fa a les terres i drets sobre béns immobles, en primer lloc s'esmenta el mas Maruny –“*mansum vocatum de Maruyn*”– i, a continuació, el clos i la vinya situats prop del mas –“*quendam clausum qui se tenet cum ipso manso versus orientem et quadam vineam que se tenet cum dicto manso a parte occidentis*”–, una part en el molí de sa Morera –“*tres dies in molendino vocato de ça Morera in una septimana et duos in alia*”–, una terra situada prop del molí –“*quendam terram que se tenet cum dicto molendino*”–, una vinya al puig de Lapart –“*quendam vineam in loco vocato Pug de Lapart*”–, una terra al lloc dit Comes de sa Morera –“*quendam terram que est in loco vocato Comes de ça Morera*”– i una possessió de bosc a sa Morera –“*quendam possessionem que est nemus que est in dicto loco de ça Morera*”.

En resum, el mas Maruny era un mas ben petit. Si fem cas d'algunes tipologies de masos medievals, és molt probable que la casa tingués una sola planta –sense pis superior– dividida en estances diferents per a les persones –cuina, dormitori i rebost–, però en contacte directe amb l'estable per al petit ramat, que no es trobava en cap edifici separat.⁶ Ara bé, el mas no només

Els Maruny de Cruïlles, segles XIII-XIV. Croquis: Elvis Mallorquí

era la casa, sinó que també era una explotació agrària que englobava unes quantes terres escampades pel veïnat de Rabioses. En concret, dues terres plantades de cereals, dues vinyes i, a tocar la casa del mas, un clos s'hi solia trobar l'hort, la quintana i el farraginar, protegit del bes-

tiar amb una tanca. A més, els habitants del mas Maruny disposaven del dret d'utilitzar el molí de sa Morera tres dies a la setmana un any i dos dies l'any següent.

Afortunadament, disposem de dues capbreuacions del mas Maruny, realitzades els anys 1264 i 1319, que permeten constatar que hi va haver molts pocs canvis en l'estructura del mas al llarg de seixanta anys. L'any 1319 Pere Maruny, el mateix que va morir el 1327 deixant com a hereva la seva filla Antònia, va declarar que tenia el mas Maruny sota el domini del monestir de Sant Miquel de Cruïlles, juntament amb el clos, una vinya al puig de Lapart, el molí de sa Morera i el bosc de sa Morera; a més, tenia una illa i un tros de terra a tocar la riera de Pastells i un camp a Perer Rossell sota el domini del senyor del castell de Cruïlles.⁷ Més de cinquanta anys abans, cap al 1264, es va escriure el primer capbreu del terme de Cruïlles després que ho pactessin el prior del monestir de Sant Miquel i Gilabert de Cruïlles, senyor del castell, en una concòrdia d'aquest any.⁸ En aquest document, hi apareixen dos masos depenents del monestir de Sant Miquel al lloc de Maruny: el mas d'en Berenguer Sunyer de Maruny –*“mansí Berengarii Suyerii de Maruyo”*–, que incloïa drets sobre una illa situada sobre l'hort, uns quadrons de terra als llocs dits Perer Rossel, Coma i Vall-llobera, una quarterada de terra a sa Vall i unes vinyes a Coma Darnau.⁹ L'altre mas situat al lloc de Maruny és el que ens interessa.¹⁰ El titular que figura al capbreu del 1264 és Bernat Tomàs de Maruny, que reconegué que el mas estava vinculat a una feixa de terra situada a Peraseca, el molí de sa Morera i unes possessions a sa Morera, tot sota domini del monestir de Sant Miquel.¹¹ Bernat Tomàs no era de la família Maruny, sinó que estava casat amb la pubilla, Girona Maruny, que conservava la seva capacitat d'iniciativa i decisió: el 1284 pagava un cens de tres diners a Gil Sunyer per una feixa que ella tenia al lloc dit Maruny i a tocar la riera de Pastells.¹²

MASOS AGRARIS O RAMADERS

El mas Maruny de Rabioses era, doncs, un petit mas: una vivenda molt reduïda, un conjunt de terres i vinyes associades a la casa, uns drets sobre un molí i un petit ramat. Si ens fixem en els documents que el descriuen, podem observar una diferència significativa. Els capbreus del 1264 i del 1319, fets redactar pels dos principals senyors directes del terme de Cruïlles, el senyor del castell i el prior del monestir de Sant Miquel, recullen una visió parcial i esbiaixada de la realitat, perquè reflecteixen per damunt de tot l'espai agrari i els drets senyorials vinculats a les terres i als béns immobles com els molins. Efectivament, és gràcies als capbreus que sabem que, l'any 1319, hi havia al terme del castell de Cruïlles 81 masos habitats cadascun per un família diferent, a part de la gent que vivia als nuclis del castell de Cruïlles, de la vila de Sant Miquel i de la salvetat de Rabioses; pel que fa a les terres, a Cruïlles hem comptat 654 parcel·les de cereals –camps, feixes, peces, quadres–, 156 vinyes i 98 espais dedicats a una agricultura més intensiva, ja siguin horts o bé illes irrigades al costat dels recs i dels torrents; i, finalment, hi havia sis molins al Daró, sis més a la riera de Pastells i dos a la riera de la Ganga.¹³

En canvi, els capbreus no són tan útils per analitzar els drets dels masos sobre els boscos i per conèixer el veritable pes de la ramaderia en la seva economia. El mas Maruny n'és un bon exemple, perquè d'animals, els capbreus que s'hi refereixen només recullen el parell de capons que havia de pagar anualment al monestir de Sant Miquel. Altres masos de Cruïlles, el 1319, prestaven censos en ous i formatges en concepte de "quest" o, en menys ocasions, de "pasturatge". D'això es dedueix que els pagesos tenien aviram i un petit ramat, d'ovelles segurament, a casa seva. A més, gràcies al capbreu del 1319, sabem que els senyors del castell de Cruïlles tenien un ramat de porcs que pasturava al "*bosch del castell*" –de Cruïlles–, situat al veïnat de Pastells, i que els pagesos dels veïnats de Solls, Pastells i Tapioles estaven obligats a alimentar els porcs del senyor un dia, o bé a

TIPUS DE BÉNS	CAPBREU 1264	CAPBREU 1319	INVENTARI 1327
Béns immobles	Mas Maruny i possessions Molí de sa Morera Possessions a sa Morera Feixa a Peraseca	Mas Maruny i possessions Clos Molí de sa Morera Bosc de sa Morera Vinya a Puig Laupart Tros de terra i illa de terra a la riera de Pastells Camp dit Perer Rossell	Mas Maruny Clos a llevant del mas Vinya a ponent del mas Molí de sa Morera (entre 2 i 3 dies setmanals) Bosc a sa Morera Terra a Comes de sa Morera Vinya al puig de Lapart
Béns mobles			3 flaçades, 3 capçals, 2 escos, 2 sac-llits, 4 llençols, 2 tovalles, 3 parells de manutgers, 1 tina, 1 vaixella de 2 somades, 1 vaixell d'1,5 somades, 1 trespeus, 1 paella, 1 forrey, 1 loga, 1 aixada, 2 ligones, 1 escritori, 4 escritoris
Bestiar			4 ovelles, 1 bou, 2 vaques, 1 ase, 2 truges i 2 porcells

donar una mitgera de glans en concepte de “*past als porcs*”.¹⁴ Però la informació continguda en els capbreus no deixa anar més enllà.

En canvi, l’inventari dels béns del mas Maruny de l’any 1327 no és tan restrictiu com els capbreus i permet conèixer la migradesa dels estris i recipients existents a l’interior de la casa i, sobretot, la composició precisa del petit ramat familiar. En relació als estris, igual com passa en els inventaris de béns mobles del mas Motgera de Cruïlles, de l’any 1295, i el del mas Albà de Lloret de Mar, del 1357,¹⁵ els podem agrupar segons la seva funció i, així, deduir l’existència de diferents àrees dintre de la casa: una de magatzem, una de dormitori i l’última de cuina. Precisament, l’inventari del mas Albà ho confirma i dóna el nom de les tres estances de la casa on feien vida els homes: l’entrada –“*intrata*”–, el dormitori –“*camera*”– i la cuina –“*coquina*”. Però sota el sostre de les tres cases, segurament també hi havia l’estable dels animals.

Pel que fa al petit ramat del mas Maruny, no es tracta d’un fet excepcional: els habitants de l’esmentat mas Albà de Lloret també tenien a la casa un bou, una vaca, una vedella, una truja i tres porcs d’engreix.¹⁶ A Sant Sadurní, la població veïna de Cruïlles, es va dictar una sèrie de bans o multes, l’any 1296, per tal de posar fre als danys que causaven les “*bestias grossas*” –bous, ases i mules– i les “*bestias minutas*” –porcs, ovelles, cabres, moltons i boc– sobre les terres, els horts dels habitants del terme.¹⁷ La prova definitiva de la importància de la ramaderia als masos es troba als llibres notariaus de Monells: al llarg de setze mesos dels anys 1332 i 1333 es van redactar 90 transaccions de bestiar.¹⁸ La majoria són comandes efectuades entre ramaders i negociants, però també hi ha alguns deutors per compra i algunes vendes d’animals. Els ramaders serien els que s’encarregaven de la cura i alimentació del bestiar, cosa que quedava perfectament especificada en les comandes de bestiar. Els negociants o, millor dit, els que no cuidaven el bestiar a casa seva formaven un grup més variat: n’hi havia de la plana del Baix Empordà que compraven animals per a les seves necessitats; els de les Gavarres solien distribuir els seus animals en diferents cases a través de comandes; i també hi havia negociants de Monells i Girona que comerciaven en bestiar, entre d’altres ocupacions, o carnissers gironins interessats en aprovisionar-se regularment de carn.¹⁹

Pel que fa als 506 caps de bestiar que van ser objecte de les transaccions anteriors, la majoria eren ovelles, anyells i moltons –més del 40%–, seguits de prop per les cabres i els cabrits –el 25%–; menys nombrós era el bestiar boví –el 15%–, el porcí –el 13%– i l’equí –menys del 5%–.²⁰ Segurament per la proximitat al mercat de Monells, però també perquè la ramaderia hi era una activitat molt important, Cruïlles és la població amb més activitat ramadera de les que han deixat rastre en els contractes signats a la notaria de Monells. En concret, 16 persones de la parròquia van anar a Monells a vendre-hi bestiar o a obtenir-ne a través d’una comanda, per tal d’alimentar-lo i cuidar-lo a la seva llar. I, del total de 506 caps de bestiar, més de la meitat –267– es trobaven en masos de Cruïlles. La majoria es trobaven a la zona més plana del terme de Cruïlles, a prop del nucli del castell o de la vila de Sant Miquel de Cruïlles, al veïnat de Salelles i, al sud del Daró, al veïnat de Rabioses. En aquests masos, els animals més nombrosos, amb molta diferència, eren els ovins.

En canvi, als dos masos del veïnat de Solls, allà on avui es troba el mas del Forn del Vidre, hi predominaven les cabres i els cabrits, igual com passava als masos de les parròquies de les parts més altes del massís de les Gavarres.²¹ Els animals, no els guardaven en edificis especials, sinó que cadascun d'ells els tenia *"in albergo in quo habito"*, és a dir, a la casa d'un dels masos escampats pels diferents veïnats de la parròquia. El fet és especialment significatiu perquè, tradicionalment, s'ha atorgat al mas medieval una vocació fonamentalment agrària que sembla ser fruit, sobretot, d'un miratge produït per les fonts documentals estudiades, els capbreus. Molt lògicament, els homes i dones medievals aprofitaven tots els recursos disponibles per les seves mans per tal de procurar-se la seva subsistència. L'existència d'espais boscosos abundants, als peus de les Gavarres, permetia l'existència de grans ramats a Cruïlles, però també calia que existís la infraestructura necessària per tal de convertir la seva cura en un negoci rentable. Per als habitants dels masos cruïllencs, la presència del mercat de Monells a poca distància era la peça essencial que permetia posar-los en contacte amb els mercaders de les ciutats, Girona en concret, que eren els més interessats en la llana, la carn o altres productes de l'activitat ramadera.

MASOS MOLT POBRES

Per molt que la ramaderia fos important en els masos, les famílies pageses de Cruïlles –i de la resta de localitats– segurament tenien moltes dificultats per sobreviure. Per això, els fills segons i les filles, si no eren pubilles, havien de marxar de la casa pairal i crear una llar nova, normalment en unes condicions molt pitjors que les dels masos d'on procedien. És molt possible que els fills que sortien dels masos tinguessin la intenció d'aixecar un nou mas, però als segles XIII i XIV ja no hi havia terres lliures i, per tant, no es podien crear noves explotacions com els masos. Els patrimonis tan minsos dels masos els obligaven a emigrar, cap a les celleres i sagreres veïnes, cap a les viles properes i la ciutat de Girona o, fins i tot, cap a les noves terres conquerides, Mallorca i València.²² La documentació relativa al mas Maruny de Cruïlles conté dos exemples perfectes d'aquesta situació. El primer és el cas de Barcelona Maruny, filla de Guillem i Beatriu, que l'any 1265 va renunciar, des de València, als drets que tenia sobre el mas Maruny de Cruïlles a favor de la seva mare i de la seva germana, Girona Maruny.²³ El segon és el cas de Guillem Maruny, fill de Ferrer, germà de Pere Maruny i, per tant, oncle de l'Antònia pubilla, que va cedir, l'any 1321, tots els drets que tenia sobre l'herència del seu pare al seu germà Pere.²⁴

Els fills hereus no tenien gaire millor sort que els fadrísters i les filles no pubilles. D'Antònia Maruny, per exemple, no en tenim més dades a part dels dos documents del 1327.²⁵ Per això, podem imaginar que no va saber mai que l'herència que va rebre el 1327 no resultaria tan magra com a nosaltres ens pot semblar. En efecte, els seus successors van tenir una triple sort: primer, la de tenir un mas, perquè, per petit que fos, era millor que no tenir-ne; segon, la de sobreviure a les mortaldats de la Pesta Negra del 1348 i de les seves recurrències posteriors; i, tercer, la de poder incrementar el patrimoni del mas Maruny aprofitant la reducció d'habitants del terme. En efecte,

just abans de la Pesta Negra, el 1339, Tomàs Maruny havia aconseguit comprar a Eiximèn de Baslobar, originari de Fraga i marit d'Ermessenda Gilaberta de Rabioses, el setzè dia amb la seva nit al molí de sa Morera; el seu probable hereu, Pere Maruny, va comprar dos setzens dies i nits més, el primer a Bernat d'Estanyol i la seva mare Elisenda el 1369 i el segon a Bartomeu Pol de Salelles l'any 1374.²⁶ Així, sumant els tres setzens dies adquirits entre el 1339 i el 1374 a la part que ja tenien el 1319 i el 1327, resulta que els Maruny van acabar controlant la meitat del molí de sa Morera.

A finals del segle XIV, després d'uns anys d'enormes dificultats, Pere Maruny, propietari del mas Maruny i marit de Cília, havia consolidat el seu patrimoni i, també, havia aconseguit que el seu senyor, el prior de Sant Miquel de Cruïlles, Pere de Lapart, li reduís les prestacions d'una possessió de deu vessanes, situada a les Comes de Maruny, que havia esdevingut bosc.²⁷ Però el creixement de l'explotació del mas no havia canviat gens les practiques dels seus habitants: Pere Maruny i la seva muller Cília continuaven essent homes propis del monestir de Sant Miquel de Cruïlles, tal com van declarar el 1397, i les seves filles no hereves, com Margarita el 1394 i Caterina el 1401, continuaven havent de deixar el mas on havien nascut per tal de formar noves famílies.²⁸

Al segle XV, però, la fortuna es va capgirar. El mas Maruny i els seus habitants havien evitat durant un temps el destí cruel que l'empenyia a la desaparició, com molts altres masos. El mas Maruny no va esdevenir un mas rònc durament el segle XIV, però ho va acabar essent al segle següent. El 1431 encara trobem a Venguda, filla de Pere Maruny, que reconeix haver rebut el que li pertocava d'herència, en concepte de legítima paterna i materna, sobre els béns del seu pare.²⁹ Disset anys després, en la reunió d'homes propis, o remences, que es va celebrar a la plaça del castell de Cruïlles, ja no hi figurava cap Maruny a Cruïlles.³⁰

L'última notícia que tenim del mas Maruny és de finals del segle XVII. L'any 1690, en un altre capbreu del castell de Cruïlles, Vicenç Molines, propietari del mas Molines, va declarar tenir el "*mansum... vocatum Mas Meruny*" del terme de Cruïlles, aleshores ja derruït —"*nunc dirutum*"—, juntament amb l'era, el clos i la quintana on hi havia construït el molí d'en Molines, antigament anomenat Querol —"*cum ejus area, clauso et quintanali contiguus... intus quem est constructum molendinum meum vocatum antiquitus molí Carol nunc Molinas*".³¹ El mas Maruny, doncs, no s'hauria conservat durant l'època moderna i les seves terres haurien passat a formar part del mas Molines, encara existent en l'actualitat. Gràcies al capbreu, sembla que el mas Maruny es trobava just allà on avui es troba el molí d'en Molines. Ara bé, que no existeixi el mas que ha donat nom a la família Maruny no impedeix que hagin continuat existint persones amb aquest cognom. De moment, però, no sabem fins quan hi hagué Maruny a Cruïlles, però segurament un fill segon del petit i modest mas Maruny de Cruïlles es va traslladar al poble veí de Sant Pol de La Bisbal, on va encetar un nou capítol, molt més llarg perquè arriba fins als nostres dies, de la història de la família i el cognom Maruny, que tingueren com a principal escenari una nova casa, can Maruny, situada al nucli de Sant Pol de La Bisbal, existent l'any 1388 i avui encara dempeus.³²

NOTES

- * L'origen d'aquest article prové de la recerca d'informació sobre la família Maruny que em va encarregar l'any 2003 en Jaume Maruny, a qui agraeixo la lectura d'aquest text i la informació que m'ha facilitat sobre aquesta nissaga gavarrenca. Per a l'elaboració del text he utilitzat també altres treballs sobre Cruïlles al segle XIV; MALLORQUÍ, 1999a i 2002a.
- 1 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 10, pergami n. 7 (1327.05.14). Jaume Martí va fer de notari de Monells durant gairebé tota la primera meitat del segle XIV i d'ell s'han conservat, alguns en part, uns quants manuals i un llibre de cúria; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 241 (1304), vol. 234 (1314), vol. 212 (1330), vol. 162 (1332-1333), vol. 161 (1333), vol. 142 (1333-1334), vol. 242 (1333), vol. 164 (1337) i vol. 165 (1340). De totes maneres, la lectura de diversos pergamins de la zona permet constatar que, entre el 1299 i el 1342, figura com a notari de Monells, el més sovint, però també de Cruïlles i Sant Sadurní; cf. ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 9, pergami n. 12 (1299.10.14; MALLORQUÍ, 2000a: n. 158); ADM, Comtes d'Empúries, lligall 9, pergami n. 979 (1342.04.15; ARNALL-PONS GURÍ, 1993: n. 96).
 - 2 Com a jutge, Bonet Adroer podia subhastar béns de persones endeutades i ordenar la còpia d'escriptures antigues; cf. ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 11, pergami n. 16 (1328.04.28), i rotlle 9, pergami n. 22 (1310.08.10).
 - 3 Bernat Salat vivia en un alberg de la vila de Sant Miquel l'any 1319, però era el propietari del mas Sure i el batlle del monestir en el sector de Sant Miquel de Cruïlles que pertanyia a la parròquia de Sant Sadurní. En Pere Collell devia viure a un mas situat a prop del veïnat de Tapioles. I Arnau Solls era originari del mas Solls, allà on avui hi ha el mas del Forn del Vidre; cf. ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 12v-13r (1319.02.04), f. 9v-10r (1319.02.06) i f. 56v (1319.02.08). Ferrer de Cruïlles era el fill del cavaller Ferrer de Cruïlles, que el 1319 tenia un domini a Cruïlles en feu pel senyor del castell del lloc; cf. MALLORQUÍ, 1999a: p. 66.
 - 4 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 8, pergami n. 1 (1327.06.06; MALLORQUÍ, 1999a: n. 1).
 - 5 El significat d'aquests béns mobles es troba en diccionaris diversos; cf. BALARI, 1899; ALCOVER-MOLL, 1926-1962; DU CANGE, 1954; NIERMEYER, 1984; COROMINAS, 1989; ARNALL-PONS GURÍ, 1993: pàg. 643-693. L'únic mot del qual no hem trobat el significat és "logam", però segurament es refereix a una eina similar a les aixades o "ligones".
 - 6 SERRA, 1990; BOLÓS, 1995: pàg. 47-54, i 2004: pàg. 260-264.
 - 7 ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 9r (1319.02.04).
 - 8 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 10, pergami n. 9 (1264.02.04; MALLORQUÍ, 2000a: n. 85).
 - 9 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergami n. 66 (1264 ca.; MALLORQUÍ, 2000a: n. 87⁶⁶).
 - 10 Al lloc de Maruny hi havia una feixa de Pere Puig-alt i el "boscho de Marons"; cf. ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergami n. 79 (1264 ca.; MALLORQUÍ, 2000a: n. 87⁷⁹); AHFF, fons Batllia, pergami n. 35 (1268.10.14; MALLORQUÍ, 2000a: n. 97). El nom de Maruny podria estar relacionat amb Morunys, Morunyeda i d'altres de similars, potser referits a elements vegetals –moreres, esbarzerars de môres– o a munts de pedres, o bé derivats d'un nom llatí com "Marullus" o "Maronius"; cf. ALCOVER-MOLL, 1926-1962: "Maruny"; CO-ROMINES, 1989-1997: "Moruny"; BASTARDAS, 1994: p. 114-116.
 - 11 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergami n. 67 (1264 ca.; MALLORQUÍ, 2000a: n. 87⁶⁷).
 - 12 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 13, pergami n. 1 (1284.12.04; MALLORQUÍ, 2000a: n. 133).
 - 13 MALLORQUÍ, 1999a: p. 45-51 i p. 56-59. Vegeu també les històries "Bassets a cada banda de les Gavarres" i "El país dels molins".
 - 14 MALLORQUÍ, 1999a: p. 50.
 - 15 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 12, pergami n. 6 (1295.06.02; MALLORQUÍ, 2000a: n. 152) i rotlle 8, pergami n. 1 (1327.06.06; MALLORQUÍ, 1999a: n. 1 i, en el present llibre, l'Apèndix n. 19); ACG, Pabordia de Novembre, lligall s/n, plec n. 2 (1357.06.03; cf. FIGUERAS-LLINÀS, en premsa: apèndix); cf. MALLORQUÍ, 1999a: pàg. 57.
 - 16 ACG, Pabordia de Novembre, lligall s/n, plec n. 2 (1357.06.03; cf. FIGUERAS-LLINÀS, en premsa: apèndix).
 - 17 ADG, Mitra, calaix 17, pergami n. 1 (1296.01.09; MARQUÈS, 1984b: n. 17).
 - 18 Sobre aquest tipus de contracte, cf. LE MENE, 1995, i SERRA, 2000-2001: p. 60-61.
 - 19 La Selva era el territori preferent de negoci d'uns quants carnisers gironins; cf. GUILLERÉ, 1993-1994: vol. 1, p. 371-380.
 - 20 MALLORQUÍ, 2001b.
 - 21 MALLORQUÍ, 2007d: pàg. 161, 163 i 170.
 - 22 MAS, 1994; MALLORQUÍ, 1999a: pàg. 73-74.
 - 23 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 13, pergami n. 4 (1265.06.27; MALLORQUÍ, 2000a: n. 89). El notari que va redactar el document era Arnau de Lluça, notari de València, des de la mateixa ciutat de València.
 - 24 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 12, pergami n. 3 (1321.04.25).
 - 25 No sabem, per exemple, si tenia germans o germanes, la qual cosa seria ben probable atès que, el 1333, es documenta a Eliards Maruny que devia el sou d'un mosso, Ramon sa Riba, originari de Batet, de la Garrotxa; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 161, f. 27r (1333.05.29).
 - 26 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 12, pergami n. 1 (1339.09.29), rotlle 8, pergami n. 2 (1369.08.28), i rotlle 9, pergami n. 18 (1374.01.07).
 - 27 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 6, pergami n. 8 (1391.01.26).
 - 28 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 13, pergami n. 2 (1394.05.07), rotlle 6, pergami n. 13 (1397.10.09), i rotlle 7, pergami n. 15 (1401.11.04).
 - 29 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 4, pergami n. 12 (1331.02.15).

- 30 AHCG, Convocatòria general dels homes de remença, f. 45v-46r (1448.10.26; HOMS, 2004: n. 46).
- 31 AHG, Notarial, Cruilles, vol. n. 128, f. 266r-273r (1690.04.20).
- 32 MARUNY-MARUNY, 2005; MARUNY, 2007: pàg. 104.

La torre romànica del campanar és l'element més antic de l'església de Santa Margarida de Quart.
Fotografia: Consorci de les Gavarres

QUAN RECTORS I DIAQUES ES BARALLAVEN

Portar una parròquia no era una feina senzilla. Oficialment, se'n deia "cura d'ànimes". Fruit de la renovació de l'església catòlica i romana a inicis del segle XIII, just després de remuntar la crisi derivada del catarisme i de les altres heretgies,¹ en el quart concili celebrat a l'església de Sant Joan del Laterà, l'any 1215, es van dictar un llarg seguit de mesures –els "cànons"– que, de mica en mica, es van anar aplicant a totes les províncies eclesiàstiques i a tots els bisbats de l'Occident cristià. A les terres depenents dels reis d'Aragó, el primer concili en què es van adoptar les directius del IV Concili del Laterà va ser el de Lleida, de l'any 1229, i tot seguit es van anar celebrant sínodes a cadascun dels bisbats catalans. Un sínode era la trobada, a la catedral i sota la presidència del bisbe, de tots els clergues i càrrecs religiosos amb cura d'ànimes que tenia com a finalitat recollir el crisma, l'oli consagrat pel bisbe que s'usava sobretot per a la unció dels malalts, i aprovar les directrius impulsades pels bisbes.

El bisbe Berenguer de Castellbisbal ha passat a la història del bisbat de Girona per ser el primer bisbe de qui s'han conservat les constitucions sinodals que va fer aprovar. El sínode en què ho va fer no se sap en quin any es va celebrar, però va ser entre el 1247 i el 1253.² La importància del sínode es deu al contingut d'una constitució que s'hi aprovà perquè detallava les tasques específiques dels "*sacerdotes et clerici curam animarum habentes*", és a dir, dels clergues i sacerdots encarregats de la cura d'ànimes i, per tant, d'una parròquia.³ Les feines es poden agrupar en tres àmbits d'actuació: la custòdia de l'església, la correcció de la vida del clergue i l'atenció als feligresos de la parròquia.

En relació a la cura de l'edifici i dels seus béns, calia que el clergue procurés guardar el cos de Crist i el crisma a l'altar i sota clau, que la pica baptismal fos coberta i situada prop de l'altar, que no es descuressin les cortines i altres draps i els vestits sacerdotals, que les parets i el sòl del temple fossin nets –no s'hi podia guardar res, excepte en temps de guerra– i que els llibres litúrgics estiguessin protegits en un lloc especial.

En segon lloc, els clergues havien de cuidar el seu aspecte físic per tal que tothom els distingís perfectament: l'hàbit llarg i d'un sol color, amb un "*supertunicale*" rodó i clos de llana o lli, la tonsura ben rodona i una corona gran i ampla; a més, havien de celebrar els oficis divins a les hores i temps correctes, fent especial atenció al que deien, a com ho deien i a no encavalcar-se amb els altres clergues; i també havien de mantenir un correcte estil de vida, el del celibat, que comportava que evitessin les dones joves o sospitoses –"*mulieres iuenculas seu suspectas*"– a casa seva i, sobretot, el concubinatge que els podria comportar la pèrdua del benefici. El text de la constitució, però, insisteix en dos aspectes essencials de l'actuació dels rectors parroquials: d'una banda, la "*predicatio*" als feligresos per tal que promoguessin obres de pietat, que no caiguessin en pecat, que no tardessin a confessar-se i que la penitència fos sincera; i de l'altra, l'"*administratio*" dels cinc sacraments corresponents als curats, és a dir, el baptisme, la penitència, la comunió, el matrimoni i l'extremaunció.⁴

El tercer àmbit d'actuació dels clergues parroquials era el dels "*subditos sibi comissos*", és a dir, els feligresos laics de la seva parròquia: amb l'arma de l'excomunió, els rectors no podien permetre que ningú fos "*in publica fornicatione*" sense haver-se casat, que el marit i la muller no visquessin sota el mateix sostre ni que algú prestés amb usura o l'encobris amb compravendes simulades de blat.

ELS CLERGUES A LES PARRÒQUIES DE LES GAVARRES

No tots els clergues, però, podien realitzar les feines corresponents a la cura d'ànimes. A l'època medieval, a diferència d'ara, hi havia moltíssimes persones que pertanyien a l'ordre clerical. I, deixant de banda els que tenien càrrecs importants a la seu o als monestirs –canonges, ardiaques, abats, priors, etc.–, també hi havia molts tipus de clergues diferents: rectors, sagristans, domers, diaques, clavers, beneficiats, etc. Convé, doncs, que ho expliquem breument.

La primera condició per ser clergue era la tonsura, el tall parcial dels cabells en forma de corona que es realitzava en una cerimònia religiosa i que simbolitzava l'entrada a l'orde clerical. A l'edat mitjana, era corrent que els bisbes la concedessin, quan visitaven una parròquia, a tots els infants que assistien a les classes dels rectors.⁵ Tants tonsurats hi havia arreu que, a vegades, no se'ls eximia de pagar alguns impostos, com sí passava amb els clergues que entraven en els ordes majors. A part de la tonsura, els altres ordes menors, l'ostiari, el lectorat, l'exorcistat i l'acollitat,⁶ no solen ser mencionats als textos gironins del segle XIV.

En canvi, sí que tenim més referències a dos dels ordes majors, el sotsdiaconat i el diaconat. En principi, la tasca més rellevant del sotsdiaca era assistir el diaca a l'altar i cantar l'epístola de la missa; pel que fa al diaca, solia cantar l'evangeli en les misses majors. Ni l'un ni l'altre, però, tenien la responsabilitat de la cura d'ànimes de la parròquia. I tampoc en tenien altres clergues presents a moltes parròquies: el claver guardava les claus de l'església i en controlava l'economia; i els clergues que servien en els beneficis simples vinculats a algun altar del temple parroquial o a alguna capella del terme només havien de celebrar misses i oficis segons el que dictava la voluntat del fundador del benefici.⁸

Els únics clergues que podien accedir a un benefici amb cura d'ànimes, o amb responsabilitats pastorals, eren els que havien superat l'accés al graó superior dels estudis eclesiàstics i dels ordes majors del sacerdoci, el presbiterat. Això els permetia ser rectors, sagristans o domers d'alguna de les parròquies del bisbat de Girona. El càrrec que obtenien i les tasques que hi anaven associades depenien de les característiques de cada parròquia en concret. A les parròquies més petites només hi havia un sol clergue, el rector, que era l'encarregat de totes les feines derivades de la cura d'ànimes i de la gestió i conservació del temple parroquial. A les Gavarres, això passava a les parròquies de Sant Martí del Castellar, Santa Àgata de Montnegre i Sant Pol de La Bisbal, tot i que en aquesta darrera hi havia un clergue beneficiat que servia a l'altar de Sant Jaume.

A la major part de les parròquies de les Gavarres també hi havia dos clergues: el sagristà, anomenat a vegades domer, i el diaca. Es tracta de parròquies com Cruïlles, Quart, Fitor, Romanyà, Sant Cebrià de Lledó, Sant Cebrià dels Alls, Santa Pellaia, Sant Climent de Peralta, Llambilles i Sant Mateu de Montnegre, per bé que en les dues darreres hi havia un tercer clergue encarregat dels serveis religiosos d'un altar. En principi, rere el càrrec de sagristà, hi havia el clergue encarregat del govern de la sagristia –on es guardaven els ornaments sagrats i els vestits sacerdotals– i d'endregar l'església, però als llocs anteriors, on només estava acompanyat d'un diaca, el sagristà era, a la vegada, qui tenia cura de les ànimes dels feligresos.

Al peu de les Gavarres, hi havia algunes altres parròquies de territori més extens i, sobretot, de població més nombrosa que disposaven de més clergues per tal de dirigir la parròquia. A Corçà, La Bisbal, Monells, Sant Sadurn i Cassà de la Selva –i segurament també a Llagostera, Santa Cristina d'Aro, Calonge i Palafrugell– hi havia, com a mínim, dos clergues encarregats de la cura d'ànimes. Podien ser dos domers o bé un sagristà i un domer, els quals, al seu torn, podien estar acompanyats de diaques i d'alguns clergues beneficiats al servei d'un altar del temple. A Catalunya i a la resta de terres hispàniques era corrent el repartiment de les tasques rectorals entre més d'un clergue. I, justament d'aquí prové el nom dels domers: el nom llatí "*ebdomedarius*", derivat d'"*ebdomada*" –setmana–, fa referència a que les tasques de la cura d'ànimes se les repartien per setmanes, una setmana les feia un domer –o setmaner– i la següent les feia l'altre. Si a la parròquia hi havia el càrrec de sagristà, en realitat era un domer que realitzava les tasques pròpies de la sagristia.⁹ De totes maneres, és possible que, en lloc de fer-ho per setmanes, els domers es par-

tissin els feligresos per veïnats: a Cassà de la Selva, hi havia els domers de Verneda i d'Esclet, com si cadascun d'ells tingués atribuït un veïnat i les ànimes dels feligresos que hi vivien; i a Llagostera, l'any 1362, els domers obtenien diferents drets dels masos existents en els territoris de cadascun d'ells.¹⁰ Finalment, en algunes parròquies de la plana, com Llagostera, Cassà i Riudellots de la Selva, existia el càrrec de claver que prenia les funcions del diaca i n'hi afegia una altra, la de la custòdia de les claus del temple, que li va acabar donant nom.

La diferenciació de les parròquies en funció del nombre de clergues que hi havia és una mica teòrica, perquè del que hem parlat fins ara, no és tant del nombre de persones eclesiàstiques que hi servien com del nombre de beneficis o càrrecs que hi havia a principis del segle XIV. A vegades, alguns documents distingeixen molt bé entre una cosa i l'altra, com les visites pastorals efectuades l'any 1306 a Sant Sadurní i Monells. A Sant Sadurní, el prevere Guillem Vilademarc obtenia les rendes de dos beneficis, el que havien fundat els senyors del castell de Sant Sadurní i un altre del clergue Berenguer, i, en conseqüència, havia de servir-los a la vegada; a Monells, Ramon Vermell, que era el domer major o sagristà, també ocupava el càrrec de diaca i, Ramon Miró, el domer menor, obtenia el benefici de la capella del castell, ambdós amb la llicència episcopal que els permetia compatibilitzar les tasques dels dos càrrecs i obtenir-ne les rendes corresponents.¹¹

CONFLICTES ENTRE ELS CLERGUES

A les autoritats eclesiàstiques no els agradava que les tasques rectorals i la cura d'ànimes fossin tan repartides: en el Concili de Lleida del 1229 es va intentar que només un clergue de cada església fos l'encarregat de la cura d'ànimes, però al segle XIV continuaven existint els domers i, tal com recorden algunes constitucions sinodals d'Arnau de Mont-rodon, bisbe de Girona del 1335 al 1348, la problemàtica derivada dels incompliments dels deures les setmanes que tocaven a cada domer.¹² A Vulpellac, per exemple, l'any 1306 el domer menor havia de dir missa els diumenges i els festius, a l'església parroquial i a la sufragània de Santa Susana de Peralta perquè el domer major era absent.¹³

En parròquies més grans, a vegades, calia especificar bé les feines atribuïdes a cadascú, sobretot als clergues que no tenien cura d'ànimes i que potser havien estat creats més recentment. Això es feia per escrit i, si l'escriptura es perdia, calia refer-la, tal com va passar a Llagostera el 1317. El domer i sagristà Arnau Benet i els domers Berenguer de Santa Coloma, Jaume Vidal i Arnau Boada van decidir refer una antiga escriptura que s'havia perdut durant la guerra dels francesos, l'any 1285, en la qual es descriuen les tasques específiques del claver del lloc. Segons el document, el claver batejava infants, enterrava els albats, portava la creu als enterraments i el ciri a les processons, llegia lectures de l'evangeli en algunes misses de l'any, feia les hòsties, preparava els estris, els vestits i els materials de la missa i dels oficis, netejava l'església, encenia les llànties, tocava les

campanes des de matines fins al capvespre, portava el crisma, repartia el salpàs i, si calia, supliria les absències dels domers.¹⁴

Però, de conflictes, també n'hi havia a parròquies on només conviuen un clergue curat i un diaca. A la parròquia de Paret Rufí –avui, Domeny–, situada molt a prop de la ciutat de Girona, l'any 1321 el canonge gironí Berenguer de Vilert va dictar la sentència de la causa entre el domer Berenguer de Guardiola i el diaca Bernat de Coromina sobre la titularitat del delme i la primícia que pagava una feixa de terra que el diaca tenia en alou franc, sobre l'obtenció de deixes i almoines per misses i d'oblacions per l'enterrament dels albats, sobre la celebració de les misses per l'ànima de n'Amigaç de Calonge, sobre els tocs de campanes de dia, nit i per tempesta, i, finalment, sobre el repartiment dels esplets d'una terra amb la qual se sufragava un aniversari de quatre preveres instituit per una dona anomenada Bernarda de Domeny. És interessant constatar que, en el rerefons de moltes disputes, hi havia qüestions econòmiques, una coincidència que també es detecta a Quart, l'any 1308.

CAS DEL RECTOR DE QUART CONTRA EL DIACA DE LA MATEIXA ESGLÉSIA

La parròquia de Santa Margarida de Quart no era ni de les més riques ni tampoc de les més pobres de les terres gironines. Això sí, era més aviat petiteta, perquè, a diferència del municipi actual de Quart, no englobava les parròquies de Palol d'Onyar, del Castellar ni de Sant Mateu de Montnegre.¹⁵ Com la majoria de parròquies gironines, no sabem quan es va crear la parròquia de Quart, perquè no n'hem conservat l'acta de consagració de l'església, però sí sabem que estava ja en funcionament l'any 1028.¹⁶ D'aquells temps, o més exactament, d'un segle després, en queda com a record el campanar romànic de l'església de Santa Margarida.¹⁷

El tamany de la parròquia de Quart es reflectia directament en el nombre de clergues que hi servien. A inicis del segle XIV, que és de quan tenim la informació més reculada, hi havia dos clergues o, millor dit, dos beneficis diferenciats que van ocupar diferents clergues entre el 1299 i el 1362: el del clergue curat i el del diaca. En primer lloc, hi havia un prevere encarregat de la cura de les ànimes de la parròquia, que podia rebre, indistintament, aquests qualificatius: "rector", "sagristà", "domer", "clergue" i "curat". El primer que tenim documentat és en Pere Puig, domer, que l'any 1299 va renunciar al càrrec de Quart per anar a alguna altra parròquia.¹⁸ El va succeir Bernat Lladrers, clergue i domer, que almenys hi va estar entre el 1308, en què, com veurem més avall, discutia amb el diaca per les feines a fer a la parròquia, fins la visita pastoral del 1316.¹⁹ A continuació, sabem que Ramon Alguer, curat i sagristà, es va encarregar de la cura d'ànimes de Quart entre els anys 1324, en què el bisbe li va confirmar el benefici, i el 1329, quan el bisbe va visitar la parròquia.²⁰ No sabem res més fins l'any 1348, en què el rector Ponç Selvà va obtenir, del diaca de Quart, un solar per edificar-hi, va prometre celebrar unes misses i, víctima de la Pesta Negra, va dictar testament el 22 de juliol, elegint sepultura al cementiri de Quart i deixant tots els seus béns

als pobres.²¹ L'últim rector de Quart que hem estudiat és Pere Marquès, sagristà, present a la parròquia l'any 1362.²²

ADMINISTRACIÓ DELS SAGRAMENTS	
1. Sepultura	Diaca: porta la creu dins i fora de l'església (ofrenes). Domer i diaca (oblacions per les misses racione defunctorum).
2. Matrimonis	Domer i diaca (comestiones per vetlles i núpcies).
MISSES I OFICIS	
3. M. de difunts i aniversaris	Diaca: missa d'aniversari per Bernat de Quart i porta candeles, hòsties i el vi.
4. M. de festius i diumenges	Domer: celebra les misses de diumenges, Nadal, St. Esteve, Circumcisió, Aparició, Sta. Margarida i altars de l'església, quatre festes de Sta. Maria i dels " <i>signorum maiorum ad Deum pertinentibus</i> ", la " <i>feria secunda</i> " després de Pasqua i de Pentecosta; el diaca hi llegeix l'Evangeli. Domer: celebra la missa de Divendres Sant; el diaca diu " <i>flectamus genua</i> ". Domer: celebra la missa de Dissabte Sant; el diaca beneix el ciri pasqual i diu " <i>Ite missa est</i> ".
5. M. de <i>diebus ferialibus</i>	Domer: celebra la missa major a l'hora solis orientis com els domers veïns.
6. Oficis divins	Domer i diaca: celebren els oficis in coro de l'església i que " <i>surgant ad matutinos</i> ".
7. Altres	Diaca: llegeix l'evangeli de St. Joan per costum de la parròquia.
TASQUES PREPARATÒRIES PER AL CULTE	
8. Vi, aigua i hòsties	Diaca: porta el vi i l'aigua (ho paga l'obra parroquial). Domer i diaca: fan les hòsties plegats (les paga el domer).
9. Cura de l'església	Domer i diaca: preparen junts l'església. Diaca: neteja el temple (meritum de les oblacions comunes).
10. Llor i palma	Diaca: porta el llor i la palma (el domer li dóna dues oblacions).
11. Llums i candeles	Diaca: porta la candela per la Candelera (li dóna el domer) Domer: prepara el llum per la festa de Sta. Margarida (el domer li dóna 12 d. i un llum). Domer: encén totes les llànties (rep el meritum consuetum).
TOCS DE CAMPANES	
12. Diaris	Diaca: ha de tocar les campanes a totes les hores acostumades
13. Festius	Domer i diaca: cadascú toca una campana a totes les hores de les 5 festes principals.
ALTRES	
14. Clau de l'església	Diaca: té la clau dia i nit.
15. Sínode	Domer: hi va cada any. Diaca: l'acompanya i rep 4 d. de l'obra parroquial pel <i>crisma</i> .

Les obligacions dels clergues de Quart, 1308.

El benefici del diaca, o diaconil, de Quart el van ocupar tres clergues, com a mínim, entre els anys 1308 i 1348. En tenim, però, menys dades: Guillem Rovira era el diaca l'any 1308 quan es va enfrontar al domer per les seves obligacions; en la visita del 1329 el diaca era Julià Garrofa; i l'any 1348 Pere Camós va concedir un solar del benefici del diaconat al domer Ponç Selvà per tal que pogués ampliar la seva casa.²³

Dos clergues a la parròquia de Quart i, encara, mal avinguts. L'any 1308 es produí una disputa entre el domer de Santa Margarida de Quart, Bernat Lladrers, i el diaca, Guillem Rovira, que es resolgué per la promesa, amb jurament davant dels Evangelis inclòs, que ambdós respectarien la decisió –*“dita seu pronunciació”*– d'uns arbitres, el sagristà de l'església de Cassà de la Selva, Bernat Caner, i els clergues de l'església de Riudellots de la Selva, Bernat Benuç i Bartomeu Carnut.²⁴ Aquests, a l'església de Santa Maria de Vilademany –Aiguaviva–, van pronunciar la seva sentència, davant d'uns testimonis de Riudellots –Pere Fàbrega, Guillem Pont i Guillem Dorca– i de Quart –Berenguer Guinard i Bernat Pujol– i amb el domer de Riudellots, Bartomeu Carnut, com a notari. La seva resolució consistia en precisar quin dels dos clergues de Quart havia de realitzar cadascuna de les feines a la parròquia.

El diaca, en primer lloc, era l'encarregat de dues tasques importants: tenir la clau de l'església dia i nit i tocar les campanes a totes les hores acostumades. En els enterraments, el diaca portava la creu dins i fora l'església per anar a buscar els difunts a casa seva i per acompanyar-los fins a l'església primer i fins el cementiri després. Pel que fa les misses, el diaca celebrava sol les misses d'aniversari de Bernat de Quart i hi portava les candeles, les hòsties i el vi. A la resta de misses, el diaca feia més aviat d'ajudant: netejava el temple, llegia l'evangeli de Sant Joan per costum de la parròquia, portava el vi i l'aigua sempre, pel Ram portava el llor i la palma, per la Candelera portava la candela i per la festa de Santa Margarida preparava el llum.

El domer, a part de confessar i vetllar per l'estat espiritual de les ànimes de la parròquia, era l'encarregat de celebrar la majoria de misses. Les dels diumenges i de les principals festes de l'any –Nadal, Sant Esteve, la Circumcisió, l'Aparició, Santa Margarida i els sants dels altres altars de l'església, les quatre festes de Santa Maria i dels senyals majors de Déu i els dilluns de Pasqua i de Pentecosta– eren cosa del domer, perquè el diaca només hi llegia l'Evangeli. El mateix passava a les misses de Divendres i Dissabte Sants, perquè el diaca només deia *“Flectamus genua”* a la primera i beneïa el ciri pasqual i deia *“Ite missa est”* a la segona. Els dies de cada dia, el domer celebrava la missa major a l'alba –*“hora solis orientis”*–, com feien els domers de les parròquies veïnes, i també encenia totes les llànties.

En certes ocasions, domer i diaca havien de col·laborar més estretament. Les misses de difunts, les vetlles i les núpcies les celebraven junts, igual com els oficis divins al cor –*“in coro”*– i aixecar-se a les matines –*“surgant ad matutinos”*. Tot i que les pagava el domer, ell i el diaca havien de preparar junts les hòsties, arreglar l'església i, totes les hores de les cinc festes principals de l'any,

tocar una campana cadascun si n'hi haguessin dues. Finalment, cada any el domer havia d'anar al sinode episcopal, però el diaca l'acompanyava a buscar el "*crisma*", els olis sagrats, a canvi de 4 diners que pagava l'obra de l'església de Quart.

El cas del 1308 no va ser l'únic conflicte entre els dos clergues de la parròquia de Quart. La visita pastoral efectuada el 1329 en deixa entreveure un altre. Els parroquians, preguntats pel bisbe sobre el comportament dels clergues, van denunciar que el domer, Ramon Alguer, no era a la parròquia perquè havia anat a Girona –"*ebdomedarius non erat presens quia intraverat Gerundam, sed solum diaconus erat presens*".²⁵ No sabem si l'absentisme del domer era un fet puntual o era una pràctica habitual: la resposta del diaca Julià Garrofa a la pregunta del visitador, almenys en aquest cas, va servir per excusar-lo, perquè digué que havia anat a Girona a comprar una casulla –"*fuit Gerundam pro una casulla ad opus dicte ecclesie emenda*"–.

En el cas de les absències, sobretot les del domer, el servei religiós de la parròquia es veia directament afectat. El diaca no era l'encarregat de batejar ni d'administrar els sagraments, tot i que ho podia fer si n'obtenia una llicència episcopal. Les absències, lògicament, afectaven directament l'organització de les tasques que calia desenvolupar a l'església i al capdavant de la comunitat de feligresos. Per això, els bisbes gironins van dictar unes quantes mesures per evitar que els clergues que tenien beneficis que implicaven residència, no poguessin ser servits per altres persones substituïdes.²⁶ A través de les visites pastorals, els bisbes o els visitadors a qui encarregaven la tasca controlaven i detectaven els casos d'absència dels clergues quan, com va succeir a Santa Pellaia el 1329, el domer va dir que, com que faltava el diaca, no es podia fer bé l'ofici diví –"*non potest ita bene facere officium divinum sicut si dictus diaconus esset presens*"–.²⁷

Però, els problemes no s'acabaven aquí. El repartiment estricte de les tasques de cada clergue, allà on n'hi havia més d'un, és una evidència de la migradesa dels recursos econòmics dels clergues de les parròquies. Calia deixar clar què feia cada clergue per tal d'aclarir qui en rebia les almoines corresponents. A Quart, el 1308, el diaca obtenia unes ofrenes per portar la creu al costat dels difunts i, amb el domer, rebien unes oblacions per les misses de difunts; a més, tots dos gaudien d'uns menjars –"*comestiones*"– per les vetlles i les núpcies; el diaca, pel seu costat, obtenia el "*meritum*" de les oblacions comunes quan netejava el temple, es quedava amb dues oblacions per portar el llor i la palma i guanyava 12 diners i un llum que li donava el domer per la festa de Santa Margarida; i, finalment, el domer obtenia el "*meritum consuetum*" per encendre totes les llànties.²⁸ Segurament, hi havia moltes més ocasions que permetien guanyar uns diners als dos clergues establerts a l'església de Quart, però no surten mencionades en el text, potser perquè no eren objecte de disputa.

En el document del 1308, tampoc no s'esmenta mai el delme. El motiu és que aquesta renda senyorial –i potser també la primícia– no anava a parar ni a les mans del domer ni a les del diaca.²⁹ Tot s'ho quedava l'església de Sant Feliu de Girona, tal com ho van declarar els testimonis laics ci-

tats pel bisbe a la visita pastoral del 1329.³⁰ En l'enquesta episcopal sobre els delmes de l'any 1362, s'especifica que qui es quedava tot el delme de Quart era, en concret, el paborde de la pabordia de Mieres de l'església de Sant Feliu de Girona.³¹ A més, s'hi diu que el valor anual del delme de la parròquia de Quart era de 35 lliures, una xifra que quedava força per sota de les 58 lliures, la xifra mitjana de les parròquies de l'ardiaconat de la Selva al qual pertanyia Quart.³²

En canvi, el valor dels beneficis del rector i del diaca eren ben poca cosa. Només en tenim una dada, relativament tardana, de quan potser ja només hi havia un clergue a Quart: l'any 1363 el papa Urbà V va concedir llicència al rei Pere el Cerimoniós per recaptar una dècima eclesiàstica als bisbats catalans, un impost que gravava amb un 10% les persones eclesiàstiques que tenien un benefici de renda anual superior a les 8 lliures –o 160 sous–. Doncs bé, el clergue de l'església de Quart no la va pagar perquè es va valorar el seu benefici en 140 sous o 7 lliures –“*clericus computato ad ·CXLIII^{or}· solidos*”–,³³ és a dir, el clergue curat de Quart era pobre. Sense delme –i potser també sense la primícia–, havia de basar la seva economia en les donacions voluntàries o obligades dels fidels per les feines que realitzava a l'església.

Quan rectors i diaques es barallaven, és que de gana, en passaven.

NOTES

- * Aquest treball, fins ara inèdit, es basa en material treballat en la tesi doctoral; cf. MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 311-330.
- 1 LABAL, 1984.
 - 2 NOGUER-PONS, 1966-1967: pàg. 101-102; MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 86-87; MARQUÈS, 2007: pàg. 71-73.
 - 3 NOGUER-PONS, 1966-1967: pàg. 102-106.
 - 4 Els altres dos sagraments, la confirmació i l'ordenació, eren administrats exclusivament pel bisbe; cf. BUENO, 2000: pàg. 195-258.
 - 5 Això passava al bisbat de Barcelona a inicis del segle XIV; cf. BENITO, 1992 130-132; BAUCELLS, 2004-2005: vol. 1, p. 187-188.
 - 6 L'ostiari obria les portes de l'església, el lector ensenyava els rudiments de la religió als principiants i llegia les Escriptura, l'exorcista podia conjurar i l'acòlit portava ciris i candeles a l'altar; cf. ALCOVER-MOLL, 1926-1962.
 - 7 ALCOVER-MOLL, 1926-1962; CORTS-GALTÉS-MANENT, 2000.
 - 8 MALLORQUÍ, 2007a: p. 314-318.
 - 9 L'estudi de la Consueta de Riudellots de la Selva, de l'any 1764, ha permès conèixer a fons totes i cadascuna de les tasques dels domers i del sagristà d'aquesta parroquia; cf. PUIGVERT, 1986: p. 69-94.
 - 10 ADG, Mitra, Llibre Verd dels feus, f. 125v-126r i f. 128r-129r (1362...); cf. XUTGLÀ, 1984: pàg. 59-63; PUIGVERT, 1986: pàg. 74.
 - 11 ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 24rv (1306.04.20) i f. 25rv (1306.04.24).
 - 12 NOGUER-PONS, 1966-1967: pàg. 72-73, pàg. 120 i pàg. 132-133.
 - 13 ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 1.c., f. 21v-22r (1306.04.18).
 - 14 AMLL, col·lecció Ajuntament de Llagostera, s. n. (1317.10.13; cf. MALLORQUÍ, 2007a: n. 12b). A Blanes, l'any 1323, el claver també tocava les campanes, escombrava l'església, encenia les llànties, obria i tancava les portes, portava els pal·lis els dies de festa, acompanyava amb un llum el rector quan visitava els malalts, feia les hosties, deia els evangelis i les passions i, fins i tot, ensenyava els minyons de la població; cf. MARQUÈS-REIXACH, 1993: pàg. 11-13.
 - 15 El municipi de Quart es va formar a partir dels anys 1840, en el context de la revolució liberal; cf. MALLORQUÍ, 2003a: pàg. 25-26.
 - 16 ADG, Almoina, Fornells de la Selva, pergami n. 1 (1028.01.24; MARTÍ, 1997: n. 193); cf. PAIROLÍ, 1998: pàg. 100.
 - 17 *Catalunya Romànica*, 1991: pàg. 188; PAIROLÍ, 1998: pàg. 100-103.
 - 18 ADG, Notaria, vol. G-1, f. 102r (1299.05.27).
 - 19 ADG, Cúria, Testaments i Causes Pies, pergami n. 35 (1308.04.22); ADG, Visites Pastorals, vol. P-2, f. 44r (1316.04.15).
 - 20 ADG, Notaria, vol. G-4, f. 131r (1324.07.26); ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 75v (1329.06.29).

- 21 ADG, Notaria, vol. G-20, f. 111v-113r (1348.07.22), i vol. G-21, f. 5v (1348.04.08) i f. 5v-6r (1348.04.04).
- 22 ADG, Mitra, calaix 5, Llibre Verd dels feus, f. 124v (1362 ca.).
- 23 ADG, Cúria, Testaments i Causes Pies, pergami n. 35 (1308.04.22); ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 75v (1329.06.29); ADG, Notaria, vol. G-21, f. 5v-6r (1348.04.04).
- 24 ADG, Cúria, Testaments i Causes Pies, pergami n. 35 (1308.04.22).
- 25 ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 75v (1329.06.29).
- 26 Les constitucions van ser aprovades en els sínodes dels anys 1256, 1335 i 1337-1338; cf. NOGUER-PONS, 1966-1967: pàg. 110, pàg. 120, pàg. 127, pàg. 129 i pàg. 132-133; BUENO, 2000: pàg. 267-269.
- 27 ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 77v-78r (1329.06.30).
- 28 ADG, Cúria, Testaments i Causes Pies, pergami n. 35 (1308.04.22).
- 29 La primícia es recaptava al mateix temps que el delme, equivalia generalment a la meitat i solia anar a parar a mans dels clergues parroquials; cf. MALLORQUÍ, 2007a: p. 704-709.
- 30 "*Dixerunt quod decima dicte parrochie est Sancti Felicis Gerunde et non est in ea bajulus naturalis*", cf. ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 75v (1329.06.29).
- 31 ADG, Mitra, calaix 5, Llibre Verd dels feus, f. 124v (1362...).
- 32 MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 694.
- 33 ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, vol. 1802, f. 38v (1364...); cf. MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 327-330.

En origen, el conjunt de Sant Joan de l'Erm, a Julià, va ser una simple ermita. Fotografia: Consorci de les Gavarres

ERMITES I DONATS

Que a l'edat mitjana el cristianisme abarcava tots els aspectes de la vida dels habitants de les Gavarres, igual com els de Catalunya sencera i, de fet, tot l'Occident cristià, és una veritat absoluta.¹ Molt bona part d'aquesta devoció religiosa es canalitzava a través de les parròquies: era en un temple parroquial on la gent era batejada i entrava a formar part de la comunitat cristiana i era en un cementiri parroquial on la gent era sepultada esperant la resurrecció dels cossos després del Judici Final; a les esglésies parroquials, la gent també hi assistia regularment a missa, on combregava i on escoltava els sermons del rector o d'algun predicador convidat.²

No tothom acceptava de bon grat aquesta regularitat i, fins i tot, hi havia algunes persones que s'oposaven a aquestes formes de vida cristiana que, segons ells, eren massa exigents. Les visites pastorals en van plenes de feligresos de les parròquies que incomplien alguna de les normes imposades per les autoritats eclesiàstiques. De tant en tant, les actes de visita recullen alguna frase pronunciada per aquests dissidents: per exemple, a Sant Pol de La Bisbal, l'any 1313, els cinc testimonis laics van assenyalar al visitador que Pere Sala, parroquià de Sant Pol, feia cinc anys que estava excomunicat i, després de la seva absolució, no volia anar a l'església ni per confessar ni per rebre el cos de Crist –“*non curat venire ad ecclesiam nec confiteri nec recipere etiam Corpus Christi*”–; quan el rector de Sant Pol li va demanar explicacions d'això, Pere Sala es va limitar a respondre que ell preferia ser enterrat al coll de la Ganga que no pas al cementiri de l'església de La Bisbal o de la sufragània de Sant Pol –“*elegeret jacere aput Collem de Ganga quam in cimiterio*

ecclesie de Episcopali vel dicte ecclesie Sancti Pauli”–.³ Aquesta afirmació era una declaració de rebuig de l'enquadrament dels cristians a través de la parròquia.

En canvi, altres persones no en feien prou amb la religiositat promoguda des de les parròquies i demanaven participar-hi més activament. Entre aquests, hi havia els que decidien entrar a l'ordre clerical amb la tonsura i començaven els estudis per arribar a ser ordenat sotsdiaca, diaca o clergue.⁴ Després, hi trobem els monjos que emprenien un camí espiritual allunyat de la vida mundana i, reclosos en un monestir, consagraven les seves vides a l'oració i al treball per Déu. Però també hi havia laics que, sense deixar de ser-ho, dedicaven les seves vides a cercar la salvació de les seves ànimes col·laborant en una confraria, treballant en un hospital o servint en una ermita rural.

Les confraries eren, en general, associacions de fidels cristians que tenien com a finalitat principal pagar els funerals dels confreres que es morien i assegurar el culte als difunts a través de misses d'aniversari. De confraries, n'hi ha de molts tipus, però en coneixem ben poca cosa. Per exemple, la confraria de Sant Projecte de Monells –també anomenada de Sant Brauget– tenia la seu a l'altar de Sant Projecte, establert al temple parroquial de Sant Genís, on, un cop l'any, aplegava habitants de Monells i també de llocs veïns, des de Madremanya a La Bisbal, que solien deixar en testament uns diners a la confraria –entre 3 i 5 sous–.⁵

L'hospital, a l'edat mitjana, era una institució de beneficència que ofería asil als pobres, malalts, vells i infants abandonats i alberg als peregrins. Al capdavant de l'hospital hi havia un grup de persones sanes, clergues i donats laics, que dedicaven la seva vida als pobres tot cercant la salvació de la seva ànima, tal com descriu Ramon Llull en el *Llibre d'Evast i Blanquerna*.⁶ Els primers hospitals del bisbat gironí es trobaven a la mateixa ciutat de Girona:⁷ i gairebé no hi havia cap més a l'entorn immediat de les Gavarres.⁸ Però de donats, és a dir, de persones laiques, homes o dones, que s'oferien per fer el servei a un lloc de culte, sí que se'n troben a moltes ermites de les Gavarres, com, per exemple, a Sant Joan de l'Erm.

ELS DONATS DE SANT JOAN DE L'ERM

A Juià hi va haver una vegada una ermita o una capella aïllada que s'anomenava Sant Joan de l'Erm, en llatí "*Sancti Johanni de Eremo*". Les restes de l'edifici encara hi són: l'església conserva els murs perimetrals però la coberta s'ha esfondrat i les alzines creixen al seu interior; al mur nord hi queda un petit campanar d'espardanya d'un sol arc; la porta d'entrada de l'església es conserva en bon estat i, com assenyala la llinda que diu "*MOSSÈN ROCH COLOMER, MARS 1571*", correspon a l'estil renaixentista; i, a poca distància del que fou l'església, hi ha les runes de dos edificis que, segons es diu, eren la casa de l'ermità i el priorat.⁹ Les dades històriques que proporcionen els documents ens parlen dels canvis constants de què fou objecte aquest temple: el 1314 s'hi va instituir un benefici eclesiàstic per tal que el clergue que hi residia servís les demandes devocionals

d'una confraria amb seu a Sant Joan de l'Erm.¹⁰ L'any 1324, però, l'església de Sant Joan esdevingué la seu del petit priorat de monges benedictines que fins llavors havia residit a Santa Coloma de Matella –Serra de Daró–, indret desaparegut que quedava arran del Ter, a la plana del Baix Empordà, i que va ser inundat poc temps abans.¹¹ A la segona meitat del segle XIV, desapareguda la vida monàstica, Sant Joan de l'Erm va tornar a convertir-se en un petit santuari, seu d'una confraria que atreïa fidels de Juià, Sant Joan de Mollet, Celrà, Pedrinyà, Sant Martí Vell i Madremanya.¹²

Abans de ser confraria, priorat i santuari, la capella de Sant Joan de l'Erm va ser una ermita on vivien donats. L'any 1276 el bisbe Pere de Castellnou va acceptar Joan Roques i la seva muller Ermessenda Oliver com a donats per al servei del temple de Sant Joan, juntament amb Ramon Ferran, natural de Bedenga –Bellcaire d'Empordà–, que n'era el principal responsable.¹³ Aquest darrer havia de prestar una lliura de cera anual al bisbe, que li va prohibir acceptar cap altre donat per a l'ermita. La presència d'uns ermitans a Sant Joan va ocasionar alguns problemes a la fins llavors preeminència indiscutible de l'església parroquial de Sant Pere de Juià. Per això, l'any 1290, aprofitant que el bisbe Bernat de Vilert era de visita pastoral a Celrà, el sagristà i el domer de Juià, juntament amb Ramon Ferran, donat de la capella de Sant Joan, van demanar-li que dictés unes normes sobre diversos aspectes de la relació entre els donats i els clergues curats de la parròquia per tal que, en el futur, no hi haguessin més disputes.¹⁴ En primer lloc, va manar al donat de Sant

L'església parroquial de Sant Pere de Juià, al centre del poble, exercia la seva supremacia religiosa sobre totes les altres esglésies del terme. *Fotografia: Consorci de les Gavarres*

Joan de l'Erm que acudís a oir missa a l'església mare de Sant Pere –“*ad matricem ecclesiam Sancti Petri de Juyano*”– i oferís una candela i una oblació de pa d'un diner de valor a les cinc principals festes de l'any –Pasqua, Pentecosta, Sant Pere de juny, Tots Sants i Nadal–. En segon lloc, el bisbe va obligar que els donats de la capella s'enterressin al cementiri parroquial de Juià, sempre que no existís un cementiri consagrat a la capella de Sant Joan, i que, en el moment de fer testament, efectuessin alguna deixa als clergues de Juià. En tercer lloc, el bisbe va ordenar al donat que pagués, cada any per Nadal, 10 diners al sagristà, 6 diners al domer i 4 diners al claver, a canvi de l'administració dels sacraments eclesiàstics al donat i a la seva família, tal com era costum de fer a la parròquia. En quart lloc, el bisbe va manar als clergues de Juià que, els dies de les dues festes de Sant Joan –el 24 de juny Sant Joan Baptista i el 27 de desembre Sant Joan Evangelista–, celebressin l'ofici diví a la capella, a canvi de 12 diners que els pagaria el donat i prou, perquè les candeles, oblacions i donacions fetes per la devoció dels fidels havien de quedar pel servei de l'església de Sant Joan. I, finalment, en cinquè lloc, el bisbe va manar que si els donats, o algú altre, volia celebrar missa a la capella de Sant Joan, havia de demanar primer als clergues de Juià si bonament la volien fer, a canvi d'una remuneració pagada pel donat.

En resum, al segle XIII l'ermita de Sant Joan de l'Erm havia estat una petita capella dirigida per una minúscula comunitat de donats –tres com a màxim–, que estaven sotmesos a l'autoritat dels clergues de la parròquia de Sant Pere de Juià d'una manera particular i diferent a la resta de veïns de Juià, la qual cosa havia generat alguns conflictes que foren resolts gràcies a la intervenció del bisbe.

MÉS DONATS I ERMITES DE LES GAVARRES

Com a Sant Joan de l'Erm, a d'altres indrets de les Gavarres també es produïen topades entre els clergues parroquials i els donats o ermitans d'una ermita. A Santa Maria d'Erols, coneguda avui com la Pietat, s'enfrontaren el sagristà de l'església parroquial de Llambilles i el donat que hi residia l'any 1333. Després d'un arbitratge,¹⁵ es va arribar a l'acord que el sagristà rebria la meitat de les ofrenes de pa, vi i diners –“*oblacionibus sive oferenes panis, vini et denariorum*”– i la tercera part dels donatius en cera i diners pels llums –“*tota luminaria cere et denariorum*”–, mentre la resta seria pel donat o la donada que hi residissin. A més, el sagristà es va comprometre a anar a la capella amb els seus feligresos –“*cum suis parochianis*”– els dies de les quatre festes de Santa Maria –Nativitat, Anunciació, Purificació, Assumpció– per celebrar-hi la missa major solemne i els oficis divins pertanyents a la missa, a excepció que no hagués de celebrar, en aquests dies, una missa de difunts o unes núpcies al temple parroquial.

L'església de Santa Maria d'Erols era, en aquesta època, una ermita aïllada, a mig camí de les esglésies de Llambilles i Quart. Existia, almenys, des del 1198 en què unes vinyes situades a prop del temple van ser venudes.¹⁶ L'any 1282 va rebre una deixa testamentària de Ponç de Santa Cecília,

batlle del sagristà major de la seu de Girona a Llambilles.¹⁷ Al segle XIV, segurament hi va haver un clergue beneficiat a Erols, perquè el 1351, després de la crisi de la Pesta Negra i de la caiguda de la renda senyorial, el bisbe va decidir agregar les rendes de la capella d'Erols al benefici del diaca de Llambilles; al segle XV, la capella fou la seu d'una confraria que, quan calia, demanaven als preveres de Llambilles i Quart si hi podrien celebrar missa i, els anys 1457 i 1488, es tornen a documentar donats o ermitans establerts a Erols.¹⁸

Al terme de Llambilles hi havia, i encara hi ha, una altra ermita, la de Sant Cristòfor del Bosc, que a l'edat mitjana rebia el nom de Sant Cristòfor de l'Erm. L'any 1326 el bisbe Pere d'Urrea va concedir indulgències als que oferien almoines a la capella de Sant Cristòfor per tal d'il·luminar-la i comprar llibres, vestits, draps i ornaments.¹⁹ En el document es deia que la capella havia estat construïda "antigament", però sense especificar quan, la qual cosa deixa la porta oberta a pensar que, en realitat, el temple de Sant Cristòfor del Bosc hauria estat la primitiva església de Llambilles, la que surt documentada l'any 887. De totes maneres, a partir del segle XI, l'església parroquial ja era al lloc on és avui, perquè es documenten les cases situades a prop del temple, que van acabar formant la cellera de Llambilles a finals del segle XII.²⁰

Una ermita de la qual també es diu que podria haver estat la primitiva seu parroquial és, a l'altre costat de les Gavarres, la de Sant Llop de Torrent. L'edifici actual, construït entre els anys 1749 i 1757, no té res a veure amb el primer temple en el qual es venerava Sant Vicenç, el patró de la parròquia de Torrent –que al segle XIV era sufragània de Sant Feliu de Boada–, i era conegut com la capella de Sant Vicenç del Mont. Aquí, l'any 1400 hi va servir el prevere Pere Pou.²¹

A les Gavarres, existeixen unes quantes ermites més que mai no han estat seus de parròquia. L'exemple més antic és el de Sant Nazari de la Ganga, una ermita citada l'any 891 com a "*domum Sancti Nazarii*" per delimitar pel sud la vil·la de "*Palatium Maurore*" –establerta segurament al puig del Palau de La Bisbal–; l'ermita no havia desaparegut encara els anys 1286 i 1332, en què Arnau Niela i Pere Balloví, respectivament, hi servien com a clergues.²² A vegades, els historiadors hem confós aquesta antiga ermita amb el temple de Santa Llúcia de l'Arboç, construït al segle XVIII sobre un edifici anterior, però segurament es tracta de dues esglésies situades l'una a prop de l'altra, però ben diferenciades.

Una altra capella rural d'origens antics és la de Santa Maria de Montnegre, que al segle XIV era el centre del veïnat de Montnegre i d'una cellera que, en bona part, va desaparèixer després de la Pesta Negra.²³ L'any 1071 el senyor del castell de Cervià, Gausfred Bastó, va donar al monestir de Santa Maria de Cervià l'alou de Montnegre amb l'església de Santa Maria –"*alodium Montisnigri cum ipsa ecclesia Sancte Marie que ibi est*"–, que hauria estat construïda feia ben poc, perquè els murs romànics també són del segle XI.²⁴ A inicis del segle XIV, l'edifici es degué reparar i millorar sensiblement: el 1314 s'havien construït uns porxos –"*porticos*"– als costats de migdia i de ponent i el 1326 el bisbe va autoritzar la recaptació d'almoines i donatius pietosos per tal de poder com-

prar llibres, vestits, draps, llums i altres ornaments i reparar el teulat.²⁵ Tot i que el 1210 s'esmenta la "parròquia de Sant Mateu i de Santa Maria", la capella de Santa Maria mai no va ser seu parroquial: el 1222 va quedar clar que els clergues de Sant Mateu hi exercien els drets parroquials i hi celebraven misses perquè la capella es trobava en el terme de Sant Mateu –"*erat fundata et edificata infra limites parrochie Sancti Mathei de Montenegro*"–.²⁶ Segons les visites pastorals dels anys 1314 i 1329, sembla que el rector de Sant Mateu hi havia de celebrar dues misses setmanals, mentre un monjo depenent del monestir de Cervià ho feia tres altres dies, però no se solien complir aquestes obligacions.²⁷ Els anys 1354 i 1409 hi hagueren més disputes entre uns i altres.²⁸ La capella, doncs, anava deixant de servir als veïns del lloc fins que el 1488 va ser concedida a un donat, Joan Calic, que la conservava sense oferir-hi un culte religiós regular.²⁹

Una història similar, en part, a la de Santa Maria de Montnegre és la que tingué la capella de Bell-lloc, situada a l'interior de la parròquia de Santa Eugènia de Vila-romà –o Sant Joan de Palamós–, almenys fins als segles XV i XVI. El temple actual de Bell-lloc és el d'un santuari aixecat al segle XVIII, que es degué construir sobre una antiga església ja documentada al segle XIII que potser era anterior. Els dos darrers senyors laics del castell de Vila-romà, situat a l'altra riba de la riera que serpenteja als peus del turó de Montagut, van deixar alguns béns a la capella de "*Sancta Maria de Pulcro Loco*": Pere Alemany, el 1270, va deixar una olla de coure per fer-ne una campana i, tres anys després, el seu fill, també anomenat Pere Alemany, va manar que una llàntia hi cremés perpètuament.³⁰ El castell va passar al bisbe de Girona, Pere de Castellnou, que l'any 1278 va deixar a la capella uns diners per comprar un calze.³¹ En aquests temps, ja hi havia un prevere que servia en la capella: Guillem Ferrer. El temple, als segles XIII i XIV, servia com un annex de la relativament llunyan església parroquial, però la crisi demogràfica posterior a la Pesta Negra va gairebé fer oblidar aquest temple. Afortunadament, el fet que els precs dels palamosins a la verge de Bell-lloc els estalviés la pesta del 1653 va fer-los reactivar la devoció envers aquesta església, que des d'aleshores es convertí en un lloc de peregrinatge freqüentat per la gent de la contrada.³²

Per acabar, altres ermites gavarrenques van ser creades per la devoció popular en els convulsos temps finals de l'edat mitjana en què les mortaldats, les guerres, les destruccions van reactivar els sentiments religiosos. Una d'elles és la de Sant Miquel del Castellar, construïda en estil gòtic a mitjan segle XV a un puig que, des de molt abans, ja es deia de Sant Miquel. L'any 1451 un prevere de la seu de Girona, Joan de Dons, en va promoure la construcció que no va acabar fins el 1478; onze anys després, encara es demanaven almoines per adquirir ornaments i llibres.³³ Del culte se n'encarregava un ermità elegit pels representants de la comunitat de Celrà, els quals també recollien les almoines necessàries per distribuir pans als pobres el dia de la festa del sant, el 29 de setembre.

La segona ermita del segle XV és la dels Àngels, construïda a un cim de 484 m que s'havia anomenat antigament puig Alt o Pujols. L'any 1409 el rector de Sant Martí Vell va concedir una llicència a Martí Llac i Guillem Casadamont, de la mateixa parròquia, i a Blai Vilademuls, teixidor de Girona,

per construir una capella dedicada a la Mare de Déu dels Àngels. El terreny era propietat d'en Casadamont, fins que el 1412 el va vendre a la capella. La llegenda, però, diu que la construcció de la capella –acabada el 1420– es va fer arran de la descoberta d'una imatge romànica de la Mare de Déu per uns pagesos del lloc que van observar una gran lluminària que sortia del puig Alt. La imatge era tallada en fusta i tenia un àngel a cada costat; a més hi havia el Sant Drap, amb la representació de la Verge entre àngels. Des del 1424 els bisbes de Girona concedien indulgències als que visitaven la capella i concediren llicència a Martí Llorenç, un ermità portuguès, per tal que pogués recaptar almoines que serviren per comprar ornaments. Especialment generosa va ser la donació dels senyors de Púbol, Bartomeu de Corbera i Margarida de Campllong, el 1437: un retaule pintat amb la Verge al centre. Els habitants de Girona acudien als Àngels en processó per obtenir remei i prevenir inundacions, pestes, guerres i bandolers.³⁴ De mica en mica, en molts pobles de la rodalia va néixer el costum de peregrinar anualment al santuari per implorar la protecció de la Mare de Déu sobre els termes respectius. Així, el capellà dels Àngels podia viure bé gràcies a les almoines que li oferien, però els rectors de Sant Martí Vell li'n reclamaven una part més important de la que els pertocava.

Aquest últim conflicte, tan semblant al que enfrontava els rectors de Juià i el donat de Sant Joan de l'Erm al segle XIII, ens recorda la lluita incansable de les autoritats eclesiàstiques per posar sota control seu qualsevol iniciativa sorgida de la devoció cristiana del poble. Les ermites i els donats, sempre assetjats de prop pels clergues de les parròquies, en són la millor expressió.

NOTES

- * Aquesta història, fins ara inèdita, es basa en materials treballats en la tesi doctoral; cf. MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 189-195, pàg. 533-541 i pàg. 569-574.
- 1 L'església catòlica posseïa extensos dominis territorials i moltes comunitats humanes, però també controlava el temps de l'any i del dia, estructurava el territori d'Occident a través de bisbats i parròquies, controlava els lligams de parentiu, supervisava el sistema d'ensenyament i la transmissió del coneixement, controlava el sistema d'assistència i els hospitals i també conferia sacralitat el poder dels reis i governants i a la seva justícia; cf. GUERREAU, 1984: p. 229-241.
 - 2 MALLORQUÍ, 2007a: p. 513-522. Els matrimonis davant l'església es van generalitzar al segle XIII, fruit de les disposicions del IV Concili del Laterà; cf. MALLORQUÍ, 2007a: p. 516-517.
 - 3 ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 11rv (1313.02.28).
 - 4 Vegeu, en aquest mateix llibre, la història titulada "Quan rectors i diaques es barallaven".
 - 5 MALLORQUÍ, 1997: pàg. 533-541.
 - 6 LLULL, 1935-1954.
 - 7 CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, 1996: pàg. 200-206; 1998: pàg. 36, i 2000: pàg. 72 i pàg. 99-102.
 - 8 Els més propers eren els de Riudellots de la Creu i Palau-sator, del segle XIII, i els de Caldes de Malavella, Sant Feliu de Guixols, Rupit i Cerrià, de la primera meitat del segle XIV; cf. REVENTÓS-MARQUÉS, 2001: pàg. 19-36; MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 569-574.
 - 9 BADIA, 2002: pàg. 79.
 - 10 ADG, Dotalles, D-6, f. 382r (1314...); MARQUÉS, 2000: pàg. 91; BADIA, 2002: pàg. 78.
 - 11 ZARAGOZA, 1995: pàg. 63-64; MARQUÉS, 1996: pàg. 80-83, i 2000: pàg. 91; BADIA, 2002: pàg. 78.
 - 12 ADG, Dotalles, D-6, f. 133r (1391...); MARQUÉS, 1996: pàg. 83-84, i 2000: pàg. 91; BADIA, 2002: pàg. 78.
 - 13 ADG, Lletres, vol. U-1, f. 7r (1276.09.11); MARQUÉS, 2000: pàg. 91; SAPENA: 2004: pàg. 77.
 - 14 ADG, Lletres, vol. U-1, f. 7rv (1290.08.23).
 - 15 ADG, Monacals, Seu, Sagristà major, pergami n. 95 (1333.01.13).
 - 16 ADG, Almoina, Llambilles, pergami n. 14 (1198.03.15); MARQUÉS, 2000: pàg. 115.

- 17 ADG, Mitra, calaix 5, vol. 6 Feudorum..., f. 31v (1282.03.04).
- 18 MARQUÈS, 2000: pàg. 115.
- 19 ADG, Lletres, vol. U-2, f. 153r (1326.08.05).
- 20 ACG, pergami n. 6 (887.10.24; MARTÍ, 1997: n. 17) i pergami n. 51 (1046.10.11; MARTÍ, 1997: n. 249); ADG, Almoina, Llambilles, pergami n. 14 (1198.03.15); cf. MARQUÈS, 2000: pàg. 93.
- 21 MARQUÈS, 2000: pàg. 150.
- 22 ADG, Mitra, calaix 6, pergami n. 50 (891.07.15; MARQUÈS, 1984a: n. 2); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1023, pergami n. 3a (1286.07.29; MALLORQUÍ, 2000a: n. 136); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 56v (1332.10.17); cf. MARQUÈS, 2000: pàg. 137.
- 23 Vegeu, en aquest llibre, la història sobre "Les celleres de Montnegre".
- 24 ACA, Monacals, Santa Maria de Cervià, pergami n. 215 (1071.05.02; TO, 1991: n. 23).
- 25 ADG, Monacals, Santa Maria de Cervià, capbreu de 1315, f. 53rv (1314.09.29), i Lletres, vol. U-2, f. 147r (1326.05.06).
- 26 ADG, Mitra, calaix 23, pergami n. 154 (1210.02.15; MARQUÈS, 1993: n. 396), i Seu de Girona, Cabiscol, pergami n. 1 (1222.10.23); cf. MALLORQUÍ, 2003a: pàg. 29-31.
- 27 ADG, Monacals, Santa Maria de Cervià, capbreu de 1315, f. 53rv (1314.09.29), i Visites Pastorals, vol. P-4, f. 76v-77r (1329.06.30); cf. MALLORQUÍ, 2003a: pàg. 31.
- 28 ADG, Lletres, vol. U-24, f. 36r (1354.08.30); cf. MARQUÈS, 2000: pàg. 103-104.
- 29 MARQUÈS, 2000: pàg. 103-104; SAPENA, 2007: pàg. 77.
- 30 ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1270.09.13; MALLORQUÍ, 2000a: n. 104); ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 58v-59v (1273.01.28; MARQUÈS, 1981: n. 44).
- 31 ADG, Mitra, calaix 8, pergami n. 32 (1278.12.17; MARQUÈS, 1981: n. 29).
- 32 MARQUÈS, 2000: pàg. 161; TRUJUEQUE, 2003: pàg. 16-18.
- 33 MARQUÈS, 2000: pàg. 66; LLINÁS-MERINO, 2003: pàg. 78; SAPENA, 2007: pàg. 77.
- 34 MARQUÈS, 2000: pàg. 133-134; SAPENA, 2007: pàg. 77.

L'església de Sant Cebrià de Lledó, o els Metges, és el centre d'una parròquia dependent de vassalls dels senyors de Monells.
Fotografia: V. Fargnoli. Diputació de Girona (AIEMB)

CAVALLERS ENMIG DE PAGESOS

A molta gent, la sola pronunciació de la paraula “medieval” la transporta directament a un món misteriós, ple de màgia i superstició, on conviuen bruixes i fades entre inquisidors, heretges, jueus i musulmans. D'aquest món, els cavallers, per les cançons que componien –ells mateixos eren trobadors i poetes– i per les batalles en què participaven, n'han esdevingut els principals herois o, si més no, els personatges més representatius. Ells constitueixen un referent pel nostre imaginari del passat, però potser menys per les seves proeses reals que per les històries que d'ells es van escriure, des del segle XII amb Chrétien de Troyes, el primer gran prosista francès, fins a les “novel·les de cavalleries” que Cervantes va enviar a la foguera en el seu Quixot.

La realitat històrica, tanmateix, no sempre és tan fascinant. Els cavallers apareixen sovint en els documents que conservem dels segles XIII i XIV, però en unes facetes gens heroiques i massa quotidianes com per poder entreveure-hi algun fet extraordinari. Aquest és el cas dels cavallers de les parròquies enclavades al bell mig del massís de les Gavarres, com Sant Mateu de Montnegre, Santa Pellaia, Sant Cebrià de Lledó o Sant Cebrià dels Alls. En cap d'aquests indrets va existir un castell feudal, d'aquells construïts al segle XI per importants llinatges per la història del país. En realitat, de senyors que hi visquessin n'hi havia ben pocs, perquè la majoria, tant laics com eclesiàstics, vivien a les viles de la plana o a la ciutat de Girona. Això sí, n'eren uns quants, de senyor, a qui els pagesos havien de pagar censos, serveis i drets de servitud. A Sant Mateu de Montnegre, per exemple, els principals senyors eren el prior del monestir de Santa Maria de Cervià al veïnat

de Montnegre i el cabiscol de la seu de Girona al voltant de l'església de Sant Mateu, però també hi tenien drets el rei d'Aragó –al sector del mas Montalt–, el claver de la seu de Girona, l'altar de Santa Margarida de Sant Martí Sacosta, els cavallers Arnau de Ribera, Ramon d'Escala, Guerau de Torrent i Ramon de Ginestet, entre d'altres laics. Als termes de Santa Pellaia i Santa Àgata de Montnegre, era el cavaller Guerau de Torrent i el seu fill Francesc qui més terres i masos tenien, compartits, però, amb els monestirs de Sant Miquel de Cruïlles, Santa Maria d'Amer, Sant Pere de Galligants, la pabordia de Cassà i l'Almoina del Pa de la seu de Girona, la candela de Santa Maria de la Bisbal i el cambrer de Sant Feliu de Guíxols; a més, aquí també hi tenien drets el cavaller Ramon de Juià i la casa del Temple d'Aiguaviva. Al terme de Sant Cebrià dels Alls, el domini més important era el dels senyors de Cruïlles, que tenia alguns cavallers com a feudataris al terme, com Guillem de Foixà, Ramon de Mont, Ferrer de Cruïlles i Bernat de Montagut de Cervià; de totes maneres, també hi havia senyors eclesiàstics amb drets al terme: el monestir de Sant Miquel de Cruïlles, la canònica de Sant Martí Sacosta i el cambrer de Sant Feliu de Guíxols. Finalment, a Sant Cebrià de Lledó, entre els senyors laics hi havia els comtes d'Empúries, com a senyors del castell de Monells, i els seus feudataris o vassalls; i entre els eclesiàstics, la seu de Girona i els monestirs de Sant Pere de Galligants i Sant Miquel de Cruïlles.¹ D'entre tots aquests senyors, els que ara ens interessen són els cavallers, que formaven el graó més baix de la noblesa del país.

CAVALLERS A SANT CEBRIÀ DE LLEDÓ

Al llarg dels segles XII, XIII i XIV, es documenten uns quants senyors laics amb dominis al terme de Sant Cebrià de Lledó, la parròquia que ara coneixem com “els Metges”. Entre ells, el primer que trobem és Guillem Ramon, el qual, l'any 1116, va rebre en penyora de Pere Bernat de Canet sis masos amb els drets que li prestaven els habitants.² Pel fet que aquest document s'ha conservat enmig dels pergamins dels comtes d'Empúries, és molt probable que aquest personatge depengués, tot i la distància i la discontinuïtat territorial, dels senyors de Monells, una vila amb un mercat i un gran dinamisme econòmic a partir del segle XII.³ De fet, un segle més tard, l'any 1234, el senyor del castell de Monells, Ramon de Palau va deixar en el seu testament els drets que tenia a les parròquies de Santa Pellaia i Sant Cebrià de Lledó.⁴ Els drets, però, no els exercia directament, sinó que els devia haver cedit a un o a més d'un cavaller, a canvi del servei d'host i cavalcada i la prestació de fidelitat i homenatge. Aquesta és la situació que corresponia a Arnau de Sant Miquel, cavaller ni més ni menys que de Monells, que l'any 1254 va donar el mas i la masada on vivia Cebrià Llavina, a la parròquia de Sant Cebrià de Lledó, al monestir de Sant Miquel de Cruïlles a canvi de 400 sous barcelonesos que el seu pare havia deixat al monestir.⁵

A partir del segle XIV els documents conservats, molts d'ells procedents dels registres de la notaria de Monells, recullen el nom i circumstàncies relatives a d'altres cavallers de Sant Cebrià de Lledó. El 1333 Bernardí d'Abellars, que rebia el tractament de “venerable” com tots els altres cavallers, residia a la vila de Monells i rebia els censos d'una feixa que Guillem Planell tenia a un

indret de la parròquia anomenat la Palma.⁶ El cavaller vinculat més estretament amb la parròquia de Sant Cebrià de Lledó era Ramon de Mont, el qual, poc abans del 1324, havia comprat la meitat del delme de la parròquia a Ramon Arnau de Sant Sadurní.⁷ Així ho va reconèixer en aquesta data al bisbe de Girona que, com a cap de l'església del bisbat de Girona, controlava els titulars dels delmes i rebia una taxa —el lluïisme— a cada transacció. Ara bé, entre Ramon de Mont i el bisbe s'hi entremetien els drets, no només dels senyors de Monells, sinó també dels de Cruïlles: Ermessenda, la muller de Ramon de Mont, va haver de reconèixer que el delme el tenia en feu d'aquests poderosos senyors.⁸ Totes aquestes notícies coincideixen en assenyalar la importància del delme en aquesta època: Ramon de Mont no només rebia la desena part de tots els grans i raïms i potser també del lli, del cànem, de la llana i de la carn del bestiar, de les hortalisses i de les oliveres,⁹ sinó que això li devia permetre controlar els clergues de la parròquia i els feligresos.

A més, Ramon de Mont i la seva família exercien diversos drets sobre les terres de la parròquia: l'any 1332 van rebre un lluïisme quan Guillem Martí va cancel·lar el cens que rebia d'un altre veí del lloc, Bernat Gil, que havia contret un deute amb el primer temps enrere; al mateix any van establir a Bonanat Guàrdies i a Arnau Pol dues parcel·les de terra i bosc que es trobaven, la primera, al lloc de "*Rupisola*" —a ponent del riu Daró i a tramuntana del torrent de Vallfreda— i la segona, a Vilardell.¹⁰ També tenien almenys un mas, el mas Castelló, entre les seves pertinences, i dels que hi vivien en rebien diverses prestacions, entre les quals hi havia la redempció —o remença— quan algun fill o filla del mas volia casar-se i sortir del domini de Ramon de Mont.¹¹ I encara posseïen drets en d'altres llocs: Bernat de Mont, el fill de Ramon, havia de rebre el 1333 250 sous anuals del batlle del castell de Cadaqués.¹²

CAVALLERS A LES TERRES GIRONINES

El cas de Ramon de Mont és representatiu de la situació de molts cavallers dels segles XIII i XIV. Els Usatges de Barcelona especificaven que la mort d'un cavaller era castigada amb una pena econòmica 20 vegades inferior a la d'un vescomte, però només el doble que la d'un pagès; a més, la categoria de cavaller es podia perdre si un fill de cavaller no era armat cavaller abans dels 30 anys d'edat, si no tenia ni cavall ni armes ni feu de cavaller, si no anava a les hosts o cavalcades i a la cort de justícia dels seus senyors.¹³ A les assemblees de Pau i Treva, sobretot des del segle XII en què van ser presidides pel comte de Barcelona i, després, rei d'Aragó, els cavallers no hi prenen part inicialment i eren acusats de crear violències al camp català al llarg del segle XII; en canvi, al llarg del segle XIII van participar més sovint en aquestes assemblees, que prefiguraven el que serien les Corts catalanes existents a partir del 1283. En aquest moment és quan es va precisar l'accés al grup dels cavallers: segons una constitució del 1235 s'establí que només els fills de cavallers podrien rebre aquest privilegi.¹⁴

La diferenciació existent entre nobles i cavallers, per bé que ambdós grups pertanyien a l'estament aristocràtic, també s'observa analitzant pergamins i llibres de notaris. Mentre els grans senyors són sempre qualificats amb l'adjectiu "*nobilis*" –noble–, els cavallers rebien el tractament de "*venerabilis*" que els distingia dels pagesos, però que no arribava a la categoria dels nobles més poderosos.¹⁵ El lloc de residència també mostrava el poder d'uns i altres: mentre els grans aristòcrates havien convertit, als segles XIII i XIV, els seus castells en veritables palaus –com el de Peratallada, propietat dels Cruïlles–, els petits cavallers s'havien de conformar amb residir en les "*domus*" o cases fortes, edificis caracteritzats per una torre al mig de diverses dependències menys durables. Molt sovint, la casa forta era el centre d'un petit domini senyorial, consistent en un grup de masos i un conjunt de terres que solien rebre en feu d'algun senyor més important, tal com hem vist abans en relació al cavaller Ramon de Mont. El cavaller Guerau de Torrent i el seu fill Francesc tenien, l'any 1315, el domini directe sobre 14 masos, 289 terres i 3 cases, tot plegat situat entre Santa Pellaia, Sant Mateu i Santa Àgata de Montnegre i en feu dels senyors del castell de Monells.¹⁶

Imitant els senyors dels castells, els cavallers també cobejaven les rendes d'algunes parròquies rurals, els delmes sobretot. De fet, ja l'any 1072 el prevere de Sant Sadurn de Medinyà rebia els delmes de la parròquia juntament amb dos dels seus parroquians –"*parrochitanis suis*"–, els cavallers –"*milites*"– Dalmau Ramon i Guillem Arbert.¹⁷ Als segles XIII i XIV, molts cavallers rebien una part important dels delmes de les parròquies del bisbat de Girona, per bé que normalment corresponien a les parròquies més petites i sempre els tenien en feu per magnats i senyors més poderosos.¹⁸ Per no perdre cap engruna dels seus drets, molts cavallers van instal·lar el seu habitatge, la seva casa forta, a tocar de les parets del temple parroquial o, fins i tot, van fortificar les mateixes esglésies per convertir-les en una mena de castells privats: Ramon de Sant Julià ho va fer el 1269 a Vulpellac, cosa que va enutjar molt el bisbe.¹⁹ Tanmateix, els cavallers havien arribat massa tard per controlar del tot les parròquies rurals: en el mateix moment, finals del segle XII i principis del XIII, en què el seu ascens social cap a les files de la noblesa es reflectia físicament sobre el territori amb la construcció de les cases fortes, els bisbes van començar a posar en ordre les seves respectives diòcesis i, en especial, el control dels delmes laics –per obtenir ingressos suplementaris a cada transacció d'una part de delme– i dels clergues que ocupaven els càrrecs parroquials.

Així, la majoria de cavallers no van arribar mai a controlar realment cap parròquia, però no per això van desistir de voler diferenciar-se de la resta de feligresos i veïns seus. Si les circumstàncies no els van deixar ser els senyors de les parròquies, els quedava un camí lliure: convertir-se en els primers dels parroquians o, amb d'altres paraules, utilitzar la mateixa parròquia com a escenari per remarcar el que els distingia dels pagesos i vilatans.²⁰ D'una banda, els cavallers demostraven la seva superioritat a l'interior del temple i durant la missa, perquè ells seien en cadires mentre la resta de feligresos o estaven drets o s'asseien al terra: l'any 1346 els clergues de Corçà van manar a Bernat Sord, cavaller, que treies una cadira que tenia a l'església, però ell al·legava que era de Ramon de Sant Miquel, també cavaller del lloc, i va aconseguir continuar-la usant.²¹ De l'altra, els cavallers volien perpetuar les diferenciacions socials en vida després de la mort: mentre tots els feligresos

només tenien l'opció de ser enterrats en els cementiris parroquials o en els de capelles rurals i temples sufraganis, els cavallers van obtenir, a partir del segle XIV, llicències dels bisbes gironins per tal de col·locar les seves sepultures a l'interior dels temples parroquials. És el cas dels Blanes, cavallers de la Bisbal: de Guillem de Blanes es conserva la làpida de l'any 1313 a l'interior de l'església de Santa Maria de la Bisbal i, segurament, el seu fill Arnau va demanar permís al bisbe per ésser enterrat allà mateix el 1332; a Sant Sadurní, el cavaller Ramon Arnau i la seva muller Guillema van sol·licitar llicència per ser enterrats a l'església parroquial l'any 1345; a Monells, el cavaller Ramon de Pontós va demanar permisos similars per enterrar un fill i una filla a l'església de Sant Genís de Monells, l'any 1346; i finalment, Ramon de Senesterra, cavaller de Palau-sator, també volgué ésser enterrat al temple parroquial proper al seu castell, l'any 1349.²²

Sovint, per justificar la seva posició preeminent a l'interior del temple i el lloc d'ubicació de la seva tomba, els cavallers apel·laven a les donacions que havien fet, fundant beneficis presbiterals i aniversaris als altars dels temples parroquials o construint algun altar dintre la mateixa església. Per exemple, Bernat de Puig, cavaller de Calonge, va fundar un benefici al temple parroquial de Sant Martí l'any 1306; a Juià, Ramon de Juià, fill del cavaller Berenguer de Juià, va establir l'any 1323 un benefici a l'església parroquial; a Sant Cebrià dels Alls, el cavaller Guillem de Foixà va fundar, l'any 1332, un altar al temple parroquial; a Sant Sadurní, el cavaller Ramon de Sant Sadurní va establir el 1344 un benefici a l'església parroquial; i a Monells, va ser el cavaller Ramon de Pontós qui va fundar un benefici el 1346 al temple de Sant Genís.²³ En alguna ocasió, a més, van fer gravar làpides per recordar les seves donacions: encara avui es conserva a l'església de Santa Maria de Fenals d'Aro una làpida gòtica del 1338 que explica com Gueraua de Llabià, muller del cavaller bisbalenc Bernat de Llabià, va ser enterrada al monestir de Sant Feliu de Guixols i va donar al

El nucli de Sant Cebrià dels Alls, l'any 1934, està presidit pel castell de Camós, construït damunt el casal que hi havia tingut una família de cavallers anomenada Foixà.

Fotografia: CRDI (Ajuntament de Girona), fons Joan Masó, núm. 897

diaca de Santa Maria de Fenals i a les monges de Santa Maria del Mar de Calonge totes les rendes de la parròquia d'Aro per tal que el diaca es fes sacerdot i fes celebrar dues misses setmanals a Fenals per l'ànima de la donant i els seus.²⁴

No tots els cavallers en tenien prou amb ser els primers feligresos de la parròquia. Alguns van intentar controlar estrictament els clergues que servien a les esglésies parroquials. De fet, molts d'aquests havien estat promoguts als ordes sacerdotals gràcies al patrocini i suport econòmic de famílies de cavallers. L'any 1333 el cavaller Ramon Arnau de Sant Sadurní, castlà d'aquest lloc, va recomanar al bisbe de Girona a Simó, fill d'Aldric Guàrdies i clergue tonsurat de la parròquia de Sant Cebrià de Lledó, per poder entrar en els ordes eclesiàstics del sotsdiaconat, diaconat i presbiterat; a més, i això degué ser definitiu, assegurava al bisbe que li pagaria tot el que calgués mentre seguís els estudis.²⁵ Això volia dir que aquest clergue acabaria tenint un càrrec eclesiàstic –i les rendes corresponents– si no deixava perdre l'oportunitat que li atorgava el seu senyor, és a dir, si no deixava d'obeir-lo quan li manava.

Amb tota lògica, la política de patrocinar clergues per exigir-los compensacions un cop havien obtingut un benefici eclesiàstic xocava frontalment amb la voluntat episcopal de controlar les parròquies, les seves rendes i els rectors. Una constitució aprovada en un sínode dels anys 1337-1338, presidit pel bisbe Arnau de Mont-rodon, explicava que era corrent que molts cossos fossin enterrats a les esglésies i que els rectors, per por dels senyors dels diferents llocs, no gosessin contradir-los i acabessin acceptant les sepultures dins el temple; per evitar això, es va dictaminar que ningú no fos enterrat als temples parroquials sense llicència episcopal.²⁶ Si el bisbe percebia que els rectors de les parròquies tenien por dels cavallers, no era pas sense motiu: durant la primera meitat del segle XIV es produïren uns quants conflictes entre cavallers i clergues parroquials que havien estat nomenats pel bisbe després de ser presentats per establiments monàstics i institucions eclesiàstiques. Per exemple, a Campllong, l'any 1313, el sagristà i domer Arnau Ribera no hi residia per una baralla –“*propter bricham*”– que havia tingut amb Pere Berenguer Estruç, un ciutadà gironí que havia constituït un petit domini a la parròquia; a Sant Mateu de Montnegre el 1324 el diaca era absent de la parròquia per les amenaces del cavaller Ramon d'Escala, que sospitava que el diaca, segons es deia, havia torbat l'alberg del cavaller –“*eo quia Raymundus de Scalde, miles, minatur eidem propter suspicionem quam habet, ut dicitur, quod idem turbaret hospicium eiusdem Raimundi et inde est fama*”–; a Sant Cebrià dels Alls, l'any 1329, la vídua de Guillem de Foixà, Saurina, tenia una casa pertanyent a la sagristia de la parròquia –“*quandam domum pertinentem ad jus et beneficium dicte sacristie*”–, però el sagristà no la va poder recuperar; i, encara, l'any 1344 un escuder i els dos fills del cavaller Ramon Arnau de Sant Sadurní van manar al domer de Vulpellac que marxés de la parròquia i li van prendre uns béns.²⁷ Almenys en els casos de Sant Mateu de Montnegre i Sant Cebrià dels Alls, sabem quines eren les cases disputades: la de Ramon d'Escala és la mateixa on després hi hagué la rectoria de la parròquia i la de Saurina de Foixà és, ni més ni menys, l'edifici conegut avui com a “castell de Camós”, la llar del llinatge que va succeir els Foixà.

En resum, les dades conegudes fins ara sobre els cavallers medievals de les Gavarres no els presenten participant en cap aventura cavalleresca, sinó com a petits senyors feudals, vivint en cases fortes gràcies a unes rendes procedents d'uns quants masos i terres o del delme d'alguna petita parròquia, servint senyors a canvi d'un feu i, en certs casos, intentant imposar el seu poder sobre els clergues d'unes parròquies cada vegada més sotmeses a l'autoritat episcopal. Per això, més que en els textos, és en els silencis documentals on podem imaginar els cavallers realitzant proeses èpiques en les grans batalles de l'època. La invasió francesa del 1285, per exemple, en va ser una de les més rellevants, però alguns cavallers gironins hi degueren morir: el cavaller Berenguer d'Abellars, de Pedrinyà, va deixar la seva muller vídua i prenyada del seu fill i el cavaller Guillem de Palol, de Sant Sadurní, va deixar una vídua.²⁸ El mateix es detecta l'any 1323, el del desembarcament dels catalans a l'illa de Sardenya ordenat pel rei Jaume I:²⁹ potser entre les tropes hi havia Ramon de Mont, el cavaller de Sant Cebrià de Lledó, i potser no en va tornar viu, perquè en els anys immediatament següents és la seva muller Ermessenda qui s'encarregava de la gestió del patrimoni familiar.

NOTES

* Aquesta història es basa en un petit article inclòs en el llibret de la XXVI Travessada de les Gavarres, del 2003, completat amb informacions elaborades per a la tesi doctoral; cf. MALLORQUÍ, 2003c i 2007a: p. 411-477.

- 1 MALLORQUÍ, 2000b: pàg. 106-114.
- 2 ADM, Empúries, lligall 43, pergami n. 5731 (1116.08.25).
- 3 En relació a Monells, vegeu el capítol titulat "Els conjurats de Monells", en aquest mateix llibre.
- 4 ADG, Mitra, calaix 24, pergami n. 15 (1234.07.27; MALLORQUÍ, 2000a: n. 56).
- 5 ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1023, pergami n. 2 (1254.05.30; MALLORQUÍ, 2000a: n. 70).
- 6 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 99rv (1333.01.09).
- 7 ADG, Mitra, calaix 3, pergami n. 75 (1324.03.07; MARQUÈS, 1984a: n. 908).
- 8 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 38r (1332.08.19); ADM, Comtes d'Empúries, lligall 9, pergami n. 979 (1342.04.15; PONS GURI-AR-NALL, 1993: n. 96).
- 9 ADG, Visites Pastorals, vol. P-4, f. 78rv (1329.07.01), i Mitra, calaix 5, Llibre Verd dels feus, f. 42v-43r (1362...). L'any 1362 els drets dels hereus de Ramon de Mont els recaptava el batlle Ferrer Martí.
- 10 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 81v-82r (1332.05.27), full solt entre f. 68 i 69 (1332.08.16) i f. 64v (1332.10.18).
- 11 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 11r (1332.06.27) i f. 131v-132r (1333.01.22).
- 12 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 94rv (1333.01.05).
- 13 BASTARDAS, 1991: pàg. 54-55, pàg. 58-61 i pàg. 88-91; MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 416-417.
- 14 GONZALVO, 1994; MALLORQUÍ, 2007a: 417-419.
- 15 MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 419-421.
- 16 AHG, monestir de Sant Feliu de Guixols, vol. 7 (1315); MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 437-440.
- 17 ACG, pergami n. 79 (1072.06.14; MARTÍ, 1997: n. 346).
- 18 MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 695-697.
- 19 ADG, Mitra, calaix 15, pergami n. 18 (1269.05.28; MARQUÈS, 1981: n. 282).
- 20 A Anglaterra, els cavallers i altres membres de la baixa noblesa rural col·locaven les seves tombes dins el temple parroquial i també inscripcions que recordaven les seves donacions a capelles i altars; cf. BROWN, 2003: p. 92-93, p. 108-111 i p. 132-135.
- 21 ADG, Lletres, vol. U-10, f. 44v-45r (1346.05.19).
- 22 MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 444-445 i pàg. 475.
- 23 MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 445 i pàg. 476-477.
- 24 BADIA, 1977: vol. 1, pàg. 142-144.
- 25 AHG, Notarial, Monells, vol. 161, f. 25v (1333.05.21).

- 26 *"Nullus sepeliatur in ecclesia sine nostra et successorum nostrorum licencia speciali ... infra ecclesias sepeliuntur interdum corpora que deberent in cimiteriis sepeliri, et rectores ecclesiarum propter metum dominorum locorum seu aliorum petentium non audeant contradicere, immo inviti habent dicta corpora sepeliri"*; cf. NOGUER-PONS GURI, 1966-1967: p. 127.
- 27 ADG, Visites Pastorals, vol. P-168, lligall 2.d., f. 20v-21r (1313.04.10), i lligall 2.g., f. 32v (1324.07.12); vol. P-4, f. 78v-79r (1329.07.01); i Lletres, vol. U-8, f. 53rv (1344.06...) i f. 101rv i f. 103v-104v (1344.08.09).
- 28 El testament de Berenguer d'Abellars és del 1286; cf. ADG, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 97rv (1286.06.16). L'última notícia de Guillem de Palol, castlà de Sant Sadurn, és del 1285 i el 1292 era la vídua Guillema qui actuava com a titular de la castlania; cf. ADG, Mitra, calaix 17, pergami n. 135 (1285.07.07; MARQUÈS, 1984a: n. 405) i pergami n. 118 (1292.01.19; MARQUÈS, 1984a: n. 449).
- 29 CASULA, 1985: pàg. 20-22.

Les voltes de Monells, al voltant de la plaça, tenen el seu origen en el mercat que s'instal·la al poble l'any 1102.
Fotografia: Consorci de les Gavarres

ELS CONJURATS DE MONELLS

Diu la llegenda que, una vegada, Monells va ser el poble més important de Catalunya. Nou-centes famílies vivien al voltant de la plaça del mercat i al llarg del Rissec. Un dia, però, va començar la desgràcia: un corb negre va caure mort enmig de la plaça. Era el senyal de la guerra que acabaria destruint la vila i ensorrant el castell. El senyor de Monells era el comte d'Empúries, atacat per les tropes del rei i del bisbe de Girona. Per tal d'escapar amb vida de la vila, va enginyar un sistema per tal que ningú dels atacants se n'adonés: va fer girar les ferradures dels cavalls, de manera que semblés que les petjades, en comptes d'allunyar-se de la població, s'hi dirigien. I, per tal que ningú no treies profit de les seves riqueses, va manar al ferrer que fongués tot l'or de les seves joies i ho convertís en una cabra d'or que, per culpa dels assaltants de Monells, encara deu ser enterrada sota les runes del castell.¹

En tota llegenda, sempre hi ha un punt de veritat. D'aquesta història, per exemple, sabem que existeix un castell ensorrat al sud de la plaça de Monells, en un turó on no s'hi ha construït cases. A més, qualsevol que visita Monells s'adona que la plaça és massa enorme per un poble tan reduït i que tot el poble està farcit de parets, voltes i edificis que assenyalen l'esplendor del passat. Els documents escrits de l'edat mitjana permeten posar data als fets més importants que han acabat donant la forma actual al poble de Monells.

LA HISTÒRIA DE MONELLS

La primera notícia escrita sobre Monells data dels anys 889-890. El rei franc Odó va concedir al seu fidel Wicfrid, fill dels comtes Delà i Quintol i nét d'Esteve de Narbona, la "*villa Mulinensis*", la "vil·la dels molins".² En aquest moment, Monells no era una vil·la romana, sinó que, pel que es desprèn del document, només era un territori perfectament delimitat: la vil·la de Monells limitava a l'est amb la "*villa Cardonarias*" –possiblement Corçà– i les terres de Golcedet, al sud amb la "*villa Crucilias*" –Cruïlles– i amb el terme de Sant Sadurní, a l'oest amb Fornells –un antic veïnat de Sant Sadurní, al nord del Rissec– i al nord amb la "*villa Planiles*" –és a dir, Planils, un veïnat de Corçà. Per tant, la concessió de la vil·la de Monells pel rei carolingi era, en realitat, el traspàs dels drets que l'autoritat pública, el rei, percebia en aquell territori al seu representant, Wicfrid.³ I, per ser exactes del tot, el que enregistra el precepte del 889-890 és la confirmació dels drets que Wicfrid, membre d'una família important de la Marca Hispànica, ja s'havia apropiat a través del sistema de l'aprisió, el dret a quedar-se en propietat les terres després d'ocupar-les trenta anys. Ara bé, la vil·la de Monells o, millor dit, els drets sobre la vil·la van acabar en mans dels bisbes de Girona, tal com es documenta el 922 en un altre precepte carolingi.⁴

En un moment indeterminat del segle X el territori de la vil·la de Monells, a l'interior del qual hi havia els vilars de "*Surdes et Filkeroles*" –en principi, Sords i Figueroles–, va convertir-se en el terme de la parròquia de Sant Genís de Monells. L'edifici o, en realitat, els drets que hi anaven associats –els delmes, segurament– apareixen mencionats per primer cop l'any 1019, quan el bisbe de Girona el va donar a la canònica de la seu de Girona.⁵ El territori depenent de l'església figura com a límit septentrional de la parròquia veïna de Cruïlles, consagrada l'any 1062.⁶

A partir del segle XI la parròquia es va convertir en l'escenari principal de la vida rural: totes les persones i totes les terres se situaven sempre en relació al terme parroquial. Però a Monells les coses van canviar ràpidament un cop iniciat el segle XII. Dos documents de l'any 1102 recullen interessants notícies sobre el castell de Monells. En un dels dos s'esmenta el "*castrum de Monellis*" com a límit de les possessions i dels drets dels senyors del castell de Sant Sadurní,⁷ de manera que es pot deduir que en aquest moment ja s'havia constituït una nova demarcació territorial que tenia el castell com a centre i que se superposava –i segurament coincidia– a l'antiga vil·la del segle IX i a la parròquia del segle XI. L'edifici del castell, doncs, ja existia l'any 1102 perquè, com posa de manifest l'altre document, a tocar les seves parets s'hi va traslladar el mercat que se celebrava anteriorment "*in loco ... cognominato Agnels*", és a dir, al veïnat d'Anyells, a Corçà.⁸ Aquests documents coincideixen amb els estudis de les restes arquitectòniques visibles del castell, sobretot el mur amb espitlleres i la torre rectangular que formaven part del recinte emmurallat, perquè en situen la construcció a la segona meitat del segle XI.⁹ De reformes posteriors, però, segur que n'hi va haver: l'any 1234, per exemple, el senyor Ramon de Palau va concedir unes rendes als clergues que, des d'aleshores, servirien a l'altar de Sant Jaume de la capella del castell.¹⁰

Les cases de Monells que donen al Rissec estan construïdes damunt la muralla medieval, de la qual encara en queda una torre. Fotografia: Consorci de les Gavarres

Ramon Otger de Monells va ser qui va aconseguir la llicència del comte Ramon Berenguer III de Barcelona per traslladar el mercat d'Anyells al costat del seu castell. Era l'hereu d'una, fins fa poc, molt desconeguda nissaga senyorial que té les arrels als inicis del segle XI amb Otger de Monells –*“Audegario de Mulinello”*–, citat el 1019.¹¹ Aquest, casat amb Tresgòncia, degué ser el pare de Gausfred Otger i, per tant, l'avi d'Otger Gausfred de Monells i dels seus quatre germans que, el 1063, van cedir a Sant Pere de Galligants el castell de Sant Esteve i el castell Maur, situats al litoral prop de Palamós.¹² Després de Ramon Otger, fill d'Otger Gausfred i documentat entre el 1086 i el 1102, el llinatge dels senyors del castell de Monells va continuar a la segona meitat del segle XII amb Ramon de Monells i, ja al segle XIII, amb el seu fill Ramon de Palau. Aquest, pel seu casament amb Eldiarda i per la renúncia dels originaris vescomtes de Bas als seus títols a la Garrotxa –s'havien establert a Sardenya–, va esdevenir vescomte de Bas. El seu fill, Simó de Palau, casat amb Gueraula d'Anglesola el 1231, va mantenir el vescomtat i el castell de Monells fins a la seva mort el 1247 i, després, la seva filla Sibilla ho aportà tot al seu matrimoni amb el comte Hug V d'Empúries.¹³ Així, a partir de la segona meitat del segle XIII, els comtes d'Empúries havien reunit molt poder a les terres de Girona: a part del comtat emporità, controlaven els dominis dels vescomtes de Bas a la Garrotxa i, durant uns anys, els dels vescomtes de Cabrera, a la Selva i Osona. I, a més, tenien sota el seu domini el castell de Monells i, sobretot, el seu mercat.

DEL MERCAT A LA VILA

L'interès mostrat per Ramon Otger el 1102 en aconseguir el trasllat del mercat d'Anyells a Monells va continuar en els seus successors que, igual com controlaven estrictament els delmes de la parròquia de Sant Genís,¹⁴ també promovien i defensaven el mercat de Monells. El batlle del mercat, escollit directament pels senyors del castell, era qui posava ordre a la plaça i, sobretot, qui cobrava en nom d'ells les lleudes de la carn, dels peixos, del pa i de les hortalisses verdes i seques que es venien al mercat.¹⁵ La celebració setmanal del mercat a Monells, de mica en mica, va alterar significativament l'estructuració del territori i de la societat de l'entorn de Monells. Des del mateix segle XII es documenten camins que creuaven les Gavarres des de Girona i des del Castellar i Montnegre per anar al mercat de Monells –*“forum de Monells”*–; a més, hi havia *“carreres mercaderes”* que anaven a Monells des de Parlavà i des del coll de la Ganga passant per Rabioses i Cruïlles.¹⁶ A més, la mitgera de Monells s'utilitzava a molts indrets de la plana del Baix Empordà, de les Gavarres i de part de la Selva per mesurar els cereals.¹⁷

Però el mercat, sobretot, va contribuir molt a definir l'urbanisme de la pròpia vila de Monells. A inicis del segle XIII, ja hi havia més de 70 edificis, la majoria cases però també alguns casals i obradors, i 70 famílies que hi vivien, la majoria al Mercadal, al voltant de la plaça, on hi havia obradors, el forn i un indret anomenat Tavernaria; a més, al llarg del camí de Cruïlles es va començar a formar el sector anomenat Vilanova. La zona de la Cellera, al voltant de l'església de Sant Genís, existia però no hauria crescut tant com l'altra banda del Rissec.¹⁸

A partir del segle XIV, els llibres escrits pels notaris de Monells recullen amb gran detall la vida quotidiana en aquesta població creada al voltant del mercat, que se celebrava cada dissabte. Al peu del castell, vorejat per un vall o fossat,¹⁹ hi havia la plaça de la vila, que estava dividida en uns sectors, coneguts com la *“Draperia”*, la *“Sabateria”* i el *“Macellum”* –o la Carnisseria–, on es col·locaven les taules de fusta en les quals els artesans i mercaders venien els seus productes.²⁰ La vila havia crescut notablement: entre els anys 1332 i 1333, es compten 183 famílies diferents a Mo-

La plaça de l'antic mercat de Monells als segles medievals estava dividida en sectors dedicats a la carn, els draps i les sabates.

Fotografia: Elvis Mallorquí

nells. Pels seus cognoms, sabem que una part procedien d'altres localitats i que, prop de la meitat dels caps de família, eren artesans o duïen un cognom que designava un ofici. Així, sabem que a Monells hi havia mercaders, botiguers, carnisers, drapers, ferrers, moliners, sastres, corretgers, sabaters, vanovers, etc. A més del mercat dels dissabtes, a principis d'octubre se celebraven les fires de Monells –*"nundinis Monellorum"*–, en què la compravenda de bestiar era una de les activitats més importants.²¹

En aquests anys, però, la vila de Monells tot just començava a refer-se de les destruccions ocasionades en el transcurs de la guerra entre els comtes d'Empúries, d'una banda, i els reis d'Aragó i els bisbes de Girona, de l'altra. Les muralles del nucli de Monells, que s'obrien per la *"porta Aquarria"* a la banda del Rissec i pel portal de l'Empordà –*"portale ... vocato de Impuritanensis"*– al costat de llevant,²² no havien evitat l'ocupació per les tropes reials el 1308, un atac de l'exèrcit reial el 1311 i la prohibició de celebrar el mercat el 1313.

DE LA GUERRA A LA DECADÈNCIA

Les coses, per Monells, es van anar torçant cada vegada que els seus senyors es feien més i més importants: de simples senyors de Monells a vescomtes de Bas, després comtes d'Empúries i vescomtes de Cabrera. El comte Ponç Hug IV d'Empúries, casat amb Marquesa de Cabrera, era el senyor més important de les terres de Girona a finals del segle XIII, la qual cosa va alertar el bisbe de Girona i el rei català. El motiu era clar: si els comtes d'Empúries controlaven bona part de l'Empordà, de la Garrotxa i de la Selva, la ciutat de Girona quedava perillosament aïllada de la resta del regne. Per això, els monarques catalans van buscar l'aliança dels bisbes de Girona, que tenien bona part dels seus dominis a l'Empordà –La Bisbal, Ullà, Rupià, Parlavà, Bàscara–, i van establir unes sòlides bases reials a Torroella de Montgrí des del 1272 i a Palamós des del 1279. En aquests anys, ja hi hagué alguns enfrontaments entre el comte d'Empúries i els oficials dels reis catalans,²³ però la invasió francesa del 1285 va posar tothom del mateix bàndol i va apaivagar els enfrontaments durant uns anys.

A la darrera dècada del segle XIII, el conflicte es va agreujar i la guerra es va instal·lar definitivament a les terres del Baix Empordà. El rei Jaume II va començar a construir el castell del Montgrí l'any 1294 i el bisbe de Girona promogué la fortificació de Corçà, Parlavà, Ultramort, Casavells i Serra de Daró l'any 1297; mentrestant, el comte d'Empúries va reaccionar reforçant les defenses de Bellcaire i construint una fortificació nova al lloc de Castell d'Empordà l'any 1299.²⁴ Els desafiaments, els robatoris, les destruccions i les invasions dels primers anys del segle XIV van esdevenir rutina i només van cessar quan el rei d'Aragó va portar el seu exèrcit per derrotar Ponç Hug el 1306, el qual, poc abans de morir el 1313, va intentar revoltar-se altre cop. El seu successor, Malgaulí, va heretar uns enormes deutes que l'obligaren a alienar part del seu patrimoni, com el castell de La Tallada el 1316.²⁵ A més, el rei va comprar noves jurisdiccions: Pals, Peratallada i Begur el 1311 i

Albons el 1322. Per això, quan va morir el darrer comte del casal emporità aquest mateix any, ningú es va oposar a la incorporació de tot el comtat d'Empúries a la corona catalanoaragonesa, que va ser definitiva el 1325 quan l'infant Pere, fill de Jaume II i comte de Ribagorça, va esdevenir el nou comte d'Empúries.²⁶

Monells, envoltat de terres reials i episcopals, va ser un dels llocs depenents dels comtes d'Empúries més atacats. Per això, els seus habitants podien reaccionar amb fúria: el 1299 uns de Monells, després d'insultar un grup d'homes de Corçà, van acabar ferint-los.²⁷ La vila va ser embargada pel rei el 1301-1302 per tal que els comtes empordanesos paguessin malifetes anteriors; així, diversos senyors, com Guillem Escarrer el 1308, van convertir-se temporalment en senyors de Monells, tot i que amb el permís i beneplàcit dels oficials reials de Girona.²⁸ Encara pitjor, l'any 1311 les tropes reials i episcopals van atacar la població de Monells i, el 1313, arran del fet que el batlle del lloc havia refusat donar al veguer un home de Foixà que havia comès crims a Monells, el mercat va ser bandejat o prohibit pels agents reials.²⁹

El cop definitiu al mercat de Monells es va produir l'any 1323, quan el rei Jaume II va concedir al bisbe de Girona el privilegi per celebrar un mercat setmanal, els divendres, a La Bisbal.³⁰ La vila de La Bisbal, en aquest moment, no era un nucli qualsevol, perquè albergava una activa comunitat jueva i perquè els bisbes gironins l'havien convertit en la seva principal seu administrativa en terres baixempordaneses. La Bisbal havia crescut notablement durant el segle XIII: es començava a construir a fora del nucli emmurallat primitiu, al que s'anomenava la "vila nova".³¹ Però, tot i que els artesans i comerciants que paraven al mercat de La Bisbal no tenien les comoditats d'una vila preparada pel mercat com Monells, es van acabar amotllant als carrers estrets i a l'absència de grans places i, fins l'actualitat, hi ha continuat parant.

La instauració del mercat de La Bisbal va ser percebuda com un atac directe contra el de Monells, que, a part de la poca distància –uns 5 km escassos–, se celebrava el dia després del de La Bisbal, el dissabte. Els senyors de Monells van protestar de seguida: un mes després de la concessió reial, la comtessa d'Empúries i Huguet de Santa Pau, com a senyors de Monells, van encetar una causa judicial contra el mercat de La Bisbal.³² La guerra dels mercats havia començat: l'any 1326 el bisbe havia imposat penes i bans als homes de La Bisbal per acudir al mercat de Monells o, millor dit, per no acudir al de La Bisbal els dies que n'hi havia.³³ En reacció, el 1328 diversos homes de Cruïlles fins i tot van atacar el mercat bisbalenc.³⁴

L'ESPERIT DELS HABITANTS DE MONELLS

Els fets, les dates, les guerres, els atacs, tots els esdeveniments històrics ens permeten emmarcar les vides dels habitants de Monells que van viure, i patir, la guerra entre els comtes d'Empúries, d'una banda, i els reis d'Aragó i els bisbes de Girona, de l'altra. Però no ens explicarien planament

la història de cadascun dels veïns de Monells, si no fos que nosaltres ho preguntéssim als textos escrits, o bé, ho deduïssim de les restes materials excavades. De moment, a manca d'excavacions arqueològiques, només podem recórrer als documents escrits dels temps medievals, sobretot als que contenen els noms de la gent corrent que hi vivia.

Un capbreu o llevador de censos dels volts del 1220 recull els pagaments en diners o espècies que prestaven els habitants de Monells al senyor del castell per les seves cases, terres, horts, masos o obradors. Gràcies al text, hem pogut calcular que, a inicis del segle XIII, hi havia unes 75 famílies a la vila, una xifra que concorda cronològicament amb l'expansió urbanística a l'entorn del mercat.³⁵ Analitzant els cognoms dels habitants, que a inicis del segle XIII tot just s'estaven fixant, ens trobem amb dades molt interessants: dels 139 noms de persones que conté el text del capbreu, hi ha un grup de 19 individus –el 13,3%– que duu com a cognom un topònim de localitats més o menys properes a Monells; i hi ha un segon grup, format per 18 persones –el 12,9%–, el cognom de les quals és un ofici o una activitat mercantil.³⁶

En els llibres notariais de 1332 i 1333, ens trobem amb moltes més notícies dels habitants de Monells. Després de llegir tots els documents escrits pel notari Jaume Martí, hem comptat els noms de 282 persones que diuen ser de Monells i, relacionant els pares i fills i els marits i mullers, els hem pogut agrupar en 183 grups familiars diferents. Ara bé, segurament a Monells hi vivia més gent que, pel fet de no passar mai per la notaria, desconeixem completament. En relació al capbreu del 1220, els percentatges de cognoms derivats de topònims i de cognoms derivats d'oficis en els llibres notariais dels anys 1332 i 1333 són molt similars: el 11,5% per als topònims i el 15,3% per als oficis. Ara bé, descomptant els cavallers, els clergues i els habitants dels masos –28 persones–, el 40% dels vilatans de Monells el constituïen famílies que tenien un ofici per cognom i famílies de persones documentades com a artesans.

La presència estable de mercaders i artesans a Monells és el fet que distingeix aquesta localitat baixempordanesa de les veïnes: als nuclis concentrats de Cruïlles i Sant Miquel de Cruïlles, per exemple, el 1319 només hi havia un 17% persones amb cognoms referents a aquesta mena d'activitats.³⁷ A Monells, en canvi, ja l'any 1284, hi havia venedors de roba, corretgers, sabaters i tota mena de "mercers" o mercaders.³⁸ Al segle XIV hi apareixen botiguers, carnisers, drapers, ferrers, mercaders, moliners, sastres i vanovers, a més del notari i d'un jueu que era físic. La concentració d'oficis i d'activitat comercial a Monells encara s'incrementava més els dies en què tenia lloc la fira anual, que es celebrava des del segle XIII, segurament pels volts del 10 i l'11 d'octubre.³⁹

És en aquesta vila mercantil que l'any 1304, enmig dels conflictes armats entre el comte d'Empúries i l'aliança formada pel rei i el bisbe de Girona, es va signar un acte notarial poc corrent.⁴⁰ En total, 49 habitants de Monells es van prometre a ells mateixos que, en el cas que ells o altres homes de la vila de Monells es barallessin amb forasters –"*nos vel alius seu aliqui homines ville de Monellis habuerint bricham cum aliquibus hominibus straneis*"–, sempre que les agressions fossin

fetes en nom del comú o de la universitat de Monells –“*per lo cuminal vel per universsitate hominum ville de Monellis*”–, el salari del metge o dels metges el pagarien entre tots els signants del document. En cas que algú hi plantegés algun dubte o demanda, exposen que la decisió final la prendrien el senyor del castell de Cruïlles i cinc homes de la vila de Monells. Com a testimonis, l'acte el van signar els clergues Ramon Miró i Ramon Vermell, que també era el capellà de l'església de Monells, i el cavaller Arnau de Millars. Qui eren els prop de cinquanta habitants de Monells? Majoritàriament, es tracta de persones que vivien a la vila de Monells o al barri de la vila, segurament el sector més proper al Rissec. Comparant els noms i cognoms amb les persones citades els anys 1332 i 1333 als llibres notariais, 35 dels conjurats del 1304 –el 71%– pertanyien a famílies establertes a Monells de manera contínua durant el primer terç del segle XIV; d'aquests, 11 –el 31,4%– eren artesans pel cognom o perquè en coneixem l'ofici –carnisser, teixidor, ferrer, escuder, baster, ballester, draper, sabater, moliner–. També hi havia 3 persones –el 6,1%– que probablement vivien en un mas a les afores de Monells o al veïnat de Sies. A més, hi havia 9 persones que no tenen relació amb ningú dels habitants de Monells esmentats els anys 1332-1333 i 2 persones més, el nom de les quals no es llegeix bé.

En resum, ni clergues ni cavallers figuren entre els conjurats de Monells. Es tracta, majoritàriament, dels habitants de la vila, artesans i mercaders gairebé tots ells, que decideixen ajudar-se en cas que algú prengué mal en una sortida promoguda pel comú o per la universitat de Monells. Un bell exemple de la solidaritat entre els veïns en un món en què la guerra i la destrucció anava en augment i en què tot el que s'havia anat construint a l'entorn del mercat estava en perill de desaparició.

Costa molt imaginar la plaça i els carrers de Monells plens de parades d'artesans amb gent que s'acumulava a sobre cada taulell. El ritme de vida de Monells, ara, és tot un altre, però les parets són tossudes: ens recorden que van ser creades per gent de fa sis-cents anys o més que, una vegada, van viure al poble més important de Catalunya.

La mitgera de Monells, reproduïda l'any 1818 i col·locada al mig de la plaça, va ser una mesura de grans molt estesa a l'edat mitjana.

Fotografia: Consorci de les Gavarres

NOTES

- * Aquesta història es basa en un article sobre la vila de Monells publicat l'any 1999 i en un altre treball sobre els mercats de Monells i la Bisbal que ha romàs inèdit; cf. MALLORQUÍ, 1999b i 2001b; MALLORQUÍ-SOLDEVILA, 2006.
- 1 Del que li van explicar en Francisco Salvador, en Joan Nadal i el matrimoni Serrats, en Xavier Cortadellas n'ha escrit la llegenda de Monells; cf. CORTADELLAS, 1996: pàg. 17-18.
 - 2 ACG, pergami n. 8 (889-890...); ROURA, 1985-1986: n. 1). Amb aquest document es clarifica l'etimologia de Monells: del mot "*Mulinensis*", del llatí vulgar, s'hauria passat a "*Molinellos*", "*Molnells*" i, finalment, "*Monells*"; cf. MOREU-REY, 1982: p. 88; CORREDOR, 1985: p. 45.
 - 3 El mateix passava amb els drets públics que diferents reis carolingis van cedir als bisbes de Girona a la zona de Fonteta i La Bisbal, entre els anys 844 i 922; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 4a-6a (844.06.11; MARQUÈS, 1993: n. 7), f. 1rv (881.08.29; MARQUÈS, 1993: n. 10), f. 41a-41bis a (886.11.01; MARQUÈS, 1993: n. 11), f. 62b-64b (899.05.29; MARQUÈS, 1993: n. 21) i f. 1a-2b (922.06...; MARQUÈS, 1993: n. 37); cf. MALLORQUÍ, 1998: pàg. 52-53.
 - 4 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 1a-2b (922.06...; MARQUÈS, 1993: n. 37).
 - 5 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 32b-36a (1019.11.20; MARQUÈS, 1993: n. 79); MARQUÈS, 1970: p. 7-9; BADIA, 1977: p. 224; *Catalunya Romànica*, 1989: p. 304.
 - 6 ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 27r-28r (1062.11.20; ORDEIG, 1993-2002: n. 211).
 - 7 ADG, Mitra, calaix 17, pergami n. 95 (1102.03.09; MARQUÈS, 1984b: n. 9).
 - 8 ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, pergami n. 76 (1102.02.08; MALLORQUÍ, 1999b: n. 1). El nom d'Anyells ha fet pensar als historiadors que es tractava d'un mercat exclusivament ramader; cf. BALARI, 1899: pàg. 649; VILÀ, 1973: pàg. 49. La importància del mercat d'Anyells es manifesta en l'ús de les mesures d'Anyells durant tota l'edat mitjana i en l'existència de camins mercaders els anys 1061 i 1062 que arribaven a aquest veïnat de Corçà des de Sant Sadurní i Sant Miquel de Cruïlles; cf. ADG, Mitra, calaix 17, pergami n. 12 (1061.10.10; MARQUÈS, 1984b: n. 3); ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1034, f. 27r-28r (1062.11.20; ORDEIG, 1993-2002: n. 211); PELLA, 1883, pàg. 551; SIMON, 1987: pàg. 199.
 - 9 BADIA, 1977: pàg. 224-225; *Catalunya Romànica*, 1989: pàg. 302-304.
 - 10 ADG, Mitra, calaix 24, pergami n. 15 (1234.07.27; MALLORQUÍ, 2000a: n. 56). El 1306 els dos clergues beneficiats de la capella del castell, presentats al bisbe pel senyor del castell, no hi celebraven decentment la missa; cf. ADG, Visites Pastorals, P-168, lligall 1.c., f. 24rv (1306.04.20).
 - 11 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 20a-23a (1019.08.26; MARQUÈS, 1993: n. 77).
 - 12 ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1023, pergami n. 53 (1063.05.11; MALLORQUÍ, 2008c: n. 1). Sobre la història del llinatge dels senyors de Monells al segle XI, cf. MALLORQUÍ, 2008c: pàg. 49-56 i pàg. 62.
 - 13 Per a la genealogia dels senyors de Monells, cf. MARQUÈS, 1970b: p. 11-14; *Els castells*, 1969: vol. 2, p. 675-681; MALLORQUÍ, 1999b: p. 41-43.
 - 14 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 381r (1226.06.18; MARQUÈS, 1993: n. 416) i f. 381rv (1280.07.04; MARQUÈS, 1993: n. 505).
 - 15 Tenim notícies de les lleudes del mercat de Monells els anys 1178 i 1333; cf. ADM, Comtes d'Empúries, lligall 37, pergami n. 5083 (1178.07.27; MALLORQUÍ, 2000a: n. 32); AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 118v (1332.02.15) i f. 128r (1332.03.02), i vol. 161, f. 5r-6v (1333.04.07) i f. 21rv (1333.05.14). De totes maneres, els anys 1226 i 1280 els senyors del castell de Monells van prestar homenatge al bisbe pel terç del mercat de Monells; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 381r (1226.06.18; MARQUÈS, 1993: n. 416) i f. 381rv (1280.07.04; MARQUÈS, 1993: n. 505). A més del mercat, el senyor de Monells l'any 1234 també obtenia les rendes del molí, el forn i la ferreria del lloc; cf. ADG, Mitra, calaix 24, pergami n. 15 (1234.07.27; MALLORQUÍ, 2000a: n. 56).
 - 16 Vegeu, en especial, les pàgines sobre el vell camí de Monells a la història "Vies perdudes" del present llibre.
 - 17 L'any 1234 el rei Jaume I, per fixar els preus de l'ordi i del forment al bisbat de Girona, va prendre com a mesures de referència les de Girona i Monells; cf. MARCA, 1688: n. 515.
 - 18 BC, Arxiu, pergami n. 1641 (1220 ca.; MALLORQUÍ, 1999b: n. 2); MALLORQUÍ, 1999b: p. 46-49.
 - 19 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 29v-30r (1332.07.28).
 - 20 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 20rv (1332.06.23), f. 72v-73r (1332.11.19) i f. 79r (1332.12.05) i vol. 161, f. 24v (1333.05.24) i f. 34r (1333.07.03).
 - 21 Vers el 1335, el rei va concedir una segona fira a Monells, que s'havia de celebrar el mes de maig; cf. MARQUÈS, 1971: pàg. 28-29.
 - 22 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 75r (1332.11.18) i f. 121v-122r (1333.02.21) i vol. 161, f. 42r (1333.08.01).
 - 23 Alguns homes de Monells van causar danys i malifetes a l'església de Girona el 1276 i el sotsveguer de Girona, en nom del rei, s'havia sobrepassat en les seves actuacions quan va atacar la gent que anava al mercat de Bàscara; cf. ADG, Mitra, calaix 7, pergami n. 95 (1276.10.27; MARQUÈS, 1984a: n. 323), i calaix 15, pergami n. 15 (1280.12.24; MARQUÈS, 1984a: n. 368).
 - 24 ACA, Cancelleria, vol. 203, f. 204v-205r (1299...); cf. *Els castells*, 1969: vol. 2, pàg. 640-648.
 - 25 Les 4633 unces d'or aportades com a dot per Isabel, filla del rei Frederic III de Sicília, al matrimoni amb Ponç Hug dit Malgauli, el 1309, no van alleugerir els deutes dels comtes; cf. ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, fulls preliminars f. 3v-4v (1309.05.08; MARQUÈS, 1993: n. 540).
 - 26 MALLORQUÍ-SOLDEVILA, 2006: pàg. 223-226.
 - 27 ACA, Cancelleria, vol. 114, f. 21v-22r (1299...); vegeu també: PELLA, 1883: pàg. 514-517; MARQUÈS, 1970b: pàg. 13-14; *Els castells*, 1969: vol. 2, pàg. 675-681.

- 28 ACA, Cancelleria, vol. 200, f. 144r i 226r (1301-1302...) i vol. 142, f. 89rv (1308...); cf. PELLA, 1883: pàg. 514-515.
- 29 ACA, Cancelleria, vol. 308, f. 85 (1311...), i vol. 210, f. 93v (1313...); PELLA, 1883: pàg. 514-517; MARQUÈS, 1970b: pàg. 13-14; *Els castells*, 1969: vol. 2, pàg. 675-681.
- 30 ADG, Mitra, calaix 15, pergami n. 12 (1323.03.21; MARQUÈS, 1984a: n. 883). Sobre la situació de La Bisbal en aquest període, cf. GUILLERÉ, 1987: pàg. 145-149; MARQUÈS, 1994b.
- 31 Des del 1232 es construïen cases "*extra villam apud villam novam*", cf. ADG, Mitra, calaix 15, pergami n. 43 (1232.10.28; MARQUÈS, 1984a: n. 151).
- 32 ADG, Notularum, vol. G-4, f. 26rv (1323.04.28).
- 33 ADG, Notularum, vol. G-6, f. 56v-57r (1326.09.17); cf. MARQUÈS, 1994b: p. 145. Un document posterior, de 1343, especifica amb claredat que "*de manament nostre –del bisbe– sia estat ban posat de .XXI. sous que tot hom del terme nostre de la Bisbal venga al dia de mercat de la Bisbal*"; cf. ADG, Lletres, vol. U-6, f. 158r (1343.11.12).
- 34 Uns homes de Cruïlles van atacar el mercat de La Bisbal el 1328 i els anys 1340-1350 hi continuava havent baralles entre els de Monells i els de La Bisbal; cf. MARQUÈS, 1994b: pàg. 145 i pàg. 147.
- 35 MALLORQUÍ, 1999b: pàg. 49.
- 36 Els llocs de possible procedència són Cassà, Osona, Camós, Sant Climent, Sant Miquel, Llaneres, Sant Cebrià i La Bisbal; i els cognoms d'oficis són Teixidora, Ferrer, Obrador, Pedrer, Bordoner, Cisteller, Forner, Mercader o Pellicer; cf. MALLORQUÍ, 1999b: pàg. 49.
- 37 El percentatge seria menor –el 7,6%– si comptéssim els habitants dels masos del terme de Cruïlles; cf. MALLORQUÍ, 1999a: pàg. 55-56.
- 38 PELLA, 1883: pàg. 551.
- 39 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 51r (1332.10.10), f. 51v (1332.10.10), f. 52v (1332.10.11) i f. 54r (1332.10.18).
- 40 AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 3rv (1304.03.08).

Només el nom de can Català del Castell i la seva situació al damunt del turó recorden que havia estat el lloc on es trobava el castell medieval de Cassà de la Selva.
Fotografia: Elvis Mallorquí

ELS BOSCOS DE CASSÀ DE LA SELVA

Una de les diferències més rellevants entre l'edat mitjana i els temps actuals és la manera de concebre i exercir els drets de propietat. Aquest fet té unes repercussions directes sobre la forma en què els homes i les dones s'han relacionat, no tan sols entre ells, sinó també amb el territori del qual han obtingut, amb el seu treball, els mitjans necessaris per a la seva supervivència. La gent de fa més de cinc-cents anys no hauria entès gens el concepte actual de propietat, definit com el dret de fruir i disposar d'una cosa, de manera exclusiva i absoluta, d'acord a les limitacions establertes a les lleis. Es tracta, doncs, d'una propietat teòricament única –d'un sol propietari– i plena –sense cap més impediment que els fixats per llei– sobre qualsevol bé. Malgrat tot, també és veritat que aquesta definició jurídica queda superada moltes vegades per formes més complexes de propietat amb les quals ens trobem quotidianament, com les accions de les societats anònimes, la multipropietat de cases i apartaments, les compres pagades a terminis i les hipoteques.

A l'edat mitjana, el que dominava a tot arreu era la coexistència, de manera simultània, de drets de diferents persones sobre un mateix bé, ja fos una casa, un molí, una bèstia, unes terres o tota una senyoria. Des del segle XIII, els juristes –*"iurisperiti"* o *"savis en dret"*–, experts amb el vocabulari i els conceptes jurídics romans, van començar a distingir dos tipus de drets en les relacions de propietat de la seva època: d'una banda, el *"domini útil"* o el conjunt de drets que permetia al seu titular posseir un bé, gestionar-lo de la manera que més li interessés i transmetre'l als seus successors mentre no posés en dubte els drets del senyor directe; de l'altra, el *"domini directe"*,

és a dir, els drets pels quals el seu titular obtenia, del mateix bé, una sèrie de prestacions diverses en concepte de censos, de parts de collites i de drets de mutació pel traspàs del domini útil, entre altres.¹ Aquesta concepció de la propietat, coneguda a l'època moderna com a "emfiteusi", va durar fins que, un cop ben entrat el segle XIX, en el context de la revolució liberal, es definís legalment el que encara avui entenem com a propietat.²

Les teories dels juristes medievals, no tenien valor de llei, sinó que només intentaven explicar la complexa realitat de l'època. No era el mateix tenir una mica d'aviram i pagar al senyor directe uns ous per Pasqua i alguna gallina per Nadal, que no pas posseir tot un mas i haver de pagar un conjunt important de prestacions en espècie i en diner, les parts de collita de les terres que en depenien, les taxes de mutació i, a més, les prestacions corresponents a la servitud a què estaven sotmesos els titulars del mas, que eren, aleshores, "homes propis" del senyor. També existia una clara diferenciació entre les terres de conreu i el bosc, tot i que són ben pocs els documents que, sobre aquests darrers, n'expliciten els drets de diferents persones i grups socials. Per això, l'anàlisi d'un d'aquests textos, que fa referència a la rodalia de Cassà, pot ser un bon punt de partida per a descriure el marc jurídic en què es duïen a la pràctica els treballs i les feines a bosc als temps de l'edat mitjana.

UN DOCUMENT POC CORRENT

A l'arxiu de la catedral de Girona es conserven els pergamins que recullen els títols de les propietats que la catedral tenia repartides per tot el bisbat; entre ells hi ha els corresponents a l'antiga pabordia de Setembre i Octubre, que tenia a Cassà de la Selva una gran part de les seves possessions, i a la institució del Ferial de la seu gironina, que va ser la beneficiària de la següent transacció. El 7 de juny de 1265 Arnau de Vilademany va vendre, per 1.300 sous, al canonge gironí Guillem Pere i al clergue Pere Isarn, ambdós procuradors del Ferial de la seu, tot el domini senyorial constituït per tres masos i per un conjunt de drets i prestacions, a la parròquia de Cassà de la Selva.³

Es tracta, doncs, del traspàs únicament del domini directe dels béns i drets descrits més extensament, tal com diu el mateix document, en els dos capbreus –"*in duobus capitibus brevibus*"– que el venedor va lliurar als compradors i que, malauradament, no s'han conservat. La transacció del domini directe es va realitzar entre una persona i una institució religiosa, és a dir, entre membres del mateix grup social, el dels senyors. Arnau de Vilademany, per un costat, era un important senyor de la comarca de la Selva que, fins la meitat del segle XIII, va posseir dominis que anaven des de Brunyola fins a Cassà, passant per Sant Dalmai, Estanyol, Aiguaviva –on es troba l'antic castell de Vilademany– i Riudellots de la Selva; a partir d'aquesta època, va anar venent la majoria d'aquests dominis i va passar a concentrar-se en consolidar les seves possessions a Santa Coloma de Farners i la seva rodalia.⁴ Per l'altre, el canonge Guillem Pere i el clergue Pere Isarn⁵ actuaven

només com a representants del Ferial de la seu de Girona, una institució religiosa encarregada, probablement, d'assegurar la correcta celebració dels funerals i de les misses d'aniversari dels bisbes, canonges, ardiaques i la resta de membres del capítol de la catedral de Girona, a través de les rendes que li procuraven els seus dominis propis.⁶

De totes maneres, la senyoria directa de l'"honor" o possessió traspassada havia tingut, abans de la data de la venda, uns quants titulars diferents en no massa anys: primer, el cavaller Arnau de Solius –o d'Olives– fins al temps de la seva mort;⁷ després d'ell, Ferrer de Tavertet i Ramona de Santa Coloma,⁸ la qual el va donar al també cavaller Ponç Roig.⁹ Com s'ha d'entendre aquesta mobilitat dels senyors directes? La resposta no és clara. La poca documentació coneguda fins ara sobre els senyors del castell de Cassà¹⁰ només permet avançar dues hipòtesis que ho podrien explicar. O bé, aquests personatges tindrien el domini en qüestió en feu d'Arnau de Vilademany –el senyor del castell–, o bé, tots ells, juntament amb el dit Arnau, estarien en el mateix nivell i haurien posseït el castell de Cassà de la Selva en feu d'un senyor més important.

L'objecte de la transacció del 1265 està perfectament definit en el document: es tracta del mas –"*mansum*"– on vivia Ramon de Serramala i de les masades o dominis –"*mansatam seu dominium*"– del mas Llorenç i del que tenia Domènec Batlle, juntament amb tots els censos, drets i dominis que Arnau de Solius i els altres senyors esmentats tenien i rebien per raó de domini al veïnat de Llebrers –"*in villari de Lebrers*"– i en d'altres indrets de la parròquia de Cassà i juntament també amb les altres bordes, masades i dominis de l'esmentat Arnau de Solius. Els topònims citats ens situen a la part muntanyenca del terme de Cassà de la Selva: el "*villari*" o veïnat de Llebrers es troba al nord-oest del nucli de Cassà i limita amb la parròquia de Llambilles mitjançant una serra que té el puig de Ventalló –221 m– com a cim més elevat;¹¹ el mas Llorenç era un mas del veïnat de Llebrers que, l'any 1314, estava sota el domini directe del monestir de Sant Pere de Galligants, però que tenia terres pel Ferial de la seu de Girona –les que s'haurien cedit el 1265–;¹² finalment, el mas de Ramon de Serramala no es trobava a Llebrers, sinó, molt probablement, allà on encara avui dia hi ha la Serramala, a llevant del nucli de Cassà de la Selva i al límit entre els veïnats de Matamala i Verneda.¹³

Més endavant, es descriu com el domini d'Arnau de Vilademany afectava tots els honors i possessions, les vinyes, les trilles, les terres conreades i ermes, els arbres de tot gènere, els prats i les pastures, els censos, els agrers, les entrades, les eixides i les pertinences de tots els masos i bordes esmentats, tant si es troben a la muntanya com al pla. Dels homes i dones residents en aquests indrets, el senyor tenia dret a rebre'n censos, usatges, agrers, joves, tragines, manedes, plets, establiments, serveis, emprius, exòrquies, intèsties, redempcions, terços, lluïsmes i foriscapis. I, encara, la venda inclou també totes les rompudes de terra –"*arrabassatis*"– i tots els conreus de cereals i vinya –"*laboracionibus ... ad panem vel vinum*"– que els homes d'aquest domini tenen i van fer en el bosc i la muntanya –"*in boscho et montanea*"– que va ser d'Arnau de Solius, és a dir, les terres de conreu guanyades al bosc.

Com ja hem assenyalat, la venda només afectava el domini directe d'aquests béns. Per això, mentre les obligacions del domini directe fossin respectades, els drets exercits pels habitants dels masos i bordes sobre les seves cases i sobre les terres que en depenien, drets corresponents al domini útil, no podien quedar afectats de cap manera. A més, el text del document inclou una interessantíssima referència als drets sobre els boscos. Diu:

“que tots els homes i dones del domini esmentat i els seus successors puguin, perpètuament, fer llenya –“*lignare*”–, anar a bosc –“*boschare*”–, fer carbó –“*carbonare*”– i recollir branques –“*ramare*”–, per a ús propi –“*ad usum proprium*”–, en el bosc i muntanya que van ser d'Arnau d'Olives, sense haver de prestar cap servei a Arnau de Vilademany i als seus successors com a senyors del castell de Cassà”.

ELS DRETS D'ÚS SOBRE EL BOSCO

Si la propietat de les rompudes de boscos, des del moment que donaven els primers fruits, ja podia ser interpretada d'acord al règim de doble domini,¹⁴ la situació de la resta d'espais boscosos i incultivats, així com de pastures i aigües. S'escapava al repartiment de drets de propietat entre el domini útil i el directe. L'article 72 dels Usatges de Barcelona s'hi refereix expressament:

*“Stradas e vias públicas e ayguas corrents, e fons vivas, prats e pasturas, selvas, garrigas e rocas qui són fundadas en aquesta terra són de las potestats, no que ho hajen per alou ne ho tengan en domini, mas que tots temps sien a empriu de lurs pobles, sens tot contrast e sens servici sabut”.*¹⁵

El text no deixa clar qui són les “potestats”, per bé que se les sol identificar als senyors dels castells que, en el transcurs de la feudalització, haurien privatitzat els antics drets de l'autoritat pública, el rei carolingi i els seus representants als comtats dels segles IX i X. Això és, almenys, el que sembla deduir-se al segle XIII del control exercit per alguns senyors de castells sobre l'espai inculte dels seus termes: el 1207 un senyor de Campdorà reclamava les tasques –l'onzena part de la collita– de les terres de bosc i pastura que havien estat posades en conreu; l'any 1218 els senyors del castell de Sant Sadurní van promoure la rompuda d'una part dels boscos de la parròquia en benefici seu; els anys 1264 i 1319 es documenta el ramat de porcs que el senyor del castell de Cruïlles feia pasturar pels veïnats més muntanyencs del terme –Pastells, Tapioles i Solls–; i el cavaller Guerau de Torrent, de Santa Pellaia, obtenia el 1315 el dret de “glanatge” d'alguns masos per tal d'alimentar els seus porcs i el porquer que els vigilava.¹⁶ A Caldes i Llagostera, el rei Jaume I el Conqueridor, en tant que senyor jurisdiccional d'aquests indrets, va concedir l'any 1241 una carta de franqueses que eximia els habitants d'algunes prestacions feudals i que els donava llicència per llau-rar, caçar, tallar fusta i llenya, collir glans i alimentar els porcs a les muntanyes de Tossa i Caulès.¹⁷ De totes maneres, el monarca tenia prou autoritat com per dictar mesures per protegir una àrea

forestal delimitada i assegurar la continuïtat de l'obtenció d'uns productes que, si no ho hagués fet, haurien minvat perillosament. A Castellar de la Selva, el 1197, el pare de Jaume I, el rei Pere I el Catòlic, va prohibir tallar alzines, suros i altres arbres fruiters en tot el domini situat a Sant Martí del Castellar que ell havia donat al monestir de Santa Maria d'Amer.¹⁸

I és que els boscos proporcionaven uns complements necessaris per a unes economies medievals fonamentalment agrícoles. Els senyors, evidentment, n'eren els principals beneficiaris, però també els "pobles" –les comunitats pageses– recorrien a les possibilitats del bosc per tal d'assegurar la supervivència de la família. No és estrany, doncs, que els habitants dels masos de Serramala i Llebrers, l'any 1265, poguessin aprovisionar-se de llenya i carbó per a les seves necessitats sense haver de pagar res al seu senyor. Els "emprius" eren aquests drets col·lectius sobre les terres no conreades que es troben a tot arreu del camp medieval, si bé semblen ser més freqüents, lògicament, a les zones de muntanya. Mai sabem del cert, però, si els emprius eren de tota la comunitat d'una parròquia o només d'una part, com els habitants dels masos. A les Gavarres, l'aprofitament dels drets d'empriu es feia, bàsicament, a través de la pastura dels porcs i també d'ovelles –per les quals es pagaven formatges en concepte de "pasturatge"–, la tala de llenya i fusta, el carboneig i la recol·lecció de fruits silvestres com les cireres.

L'EVOLUCIÓ DURANT L'ÈPOCA MODERNA

La situació jurídica dels boscos durant els segles XIII i bona part del XIV no es va mantenir en els segles posteriors, sinó que va anar canviant de mica en mica, però de manera inexorable. Hi van contribuir molts factors, dels quals en podem destacar dos que van alterar radicalment la correlació de forces entre els grups socials del camp.

En primer lloc, el progressiu allunyament de la majoria de senyors directes i jurisdiccionals de les àrees rurals en general i de les zones de muntanya i bosc en particular. La davallada demogràfica del final de l'edat mitjana i la crisi econòmica va comportar una reestructuració global de la classe senyorial a partir de la baixa edat mitjana: les annexions de monestirs i institucions religioses, d'una banda, i les unions de patrimonis laics fruit d'unes determinades estratègies matrimonials, de l'altra, van permetre la supervivència –a les ciutats, però– d'una reduïda part dels senyors existents en temps medievals.¹⁹ D'aquesta manera, es va generar un buit de poder a les zones rurals que havia de ser omplert amb noves institucions: els "batlles" eren, de fet, els representants senyorials a les parròquies, ja que administraven la justícia civil i dirigien el sometent, però el seu poder només era viable si gaudia de l'acord de la "universitat" o assemblea dels caps de casa de cada parròquia. La universitat, nascuda de la necessitat de repartir entre els veïns els impostos que exigien els reis i les corts, van passar a controlar també molts dels espais incultes de les parròquies, els "comunals", i a gestionar-ne els drets d'empriu. Per això, a Lla-gostera els representants de la comunitat van dedicar molts esforços a defensar, enfront dels seus

senyors i fins ben entrat el segle XVIII, els drets d'ús sobre els boscos de Tossa obtinguts al segle XIII.²⁰

En segon lloc, l'apropiació de moltes terres de conreu abandonades arran de la crisi demogràfica dels segles XIV i XV per part dels pagesos supervivents i la lluita victoriosa per alliberar-se de les càrregues de la servitud en el conflicte remença van tenir com a resultat la consolidació dels drets de propietat d'aquells pagesos sobre els seus masos i terres. D'aquesta manera, quan a partir del segle XVI la població comença a recuperar-se, els pagesos dels masos van poder imposar als nousvinguts unes condicions de treball –ja fos com a mossos, jornalers, masovers, bosquetans, llenyataires, carboners, serradors i peladors– que no alteraven de cap manera els seus drets derivats del domini útil.

Així doncs, els canvis derivats de la resolució de la crisi baix medieval, a Cassà i a les terres de les Gavarres, van permetre als propietaris dels masos, davant l'absència dels senyors feudals, controlar tant la política local –la universitat– com l'explotació econòmica del territori. En aquesta situació de predomini, alguns d'aquests propietaris van poder privatitzar els boscos que, segles abans, havien estat explotats segons el règim dels emprius. De moment, no hi ha estudis que confirmin aquesta idea per a les Gavarres, però el que és segur és que, quan al segle XVII es va començar a utilitzar el suro per fabricar taps per a les ampolles de vi i de xampany i quan al segle XVIII es creen les primeres indústries sureres a les viles properes, els propietaris dels masos de les Gavarres van poder aprofitar-se al màxim dels seus boscos i es van enriquir notablement.²¹

EL PAPER DEL MERCAT

Les transformacions produïdes al llarg de l'època moderna en relació a la noció de la propietat dels boscos i dels espais no conreats van tenir molt a veure amb un element que, sobretot des del

Una carbonera, a mig fer, amb la baraca dels carboners al fons.

Fotografia: Consorci de les Gavarres

segle XIII fins l'actualitat, s'ha anat fent cada vegada més present i decisiu: el mercat. En efecte, el document de Cassà del 1265 recordava que els productes del bosc, mentre fossin per a l'ús propi dels habitants dels masos de Serramala i Llebrers, no haurien de prestar res al senyor. Això, tanmateix, no impedia que es poguessin extreure fusta i carbó dels boscos per a ser venuts al mercat, sempre que el senyor del castell n'estés assabentat i, amb tota seguretat, n'obtingués una compensació a canvi. De fet, hi ha moltes notícies del segle XIV sobre la comercialització de productes forestals: el 1343, la fusta de Calonge es duia, per mar, cap a Barcelona; el 1350 la fusta de Sant Mateu de Montnegre anava a Girona; el 1353 el carbó de les muntanyes de Tossa i Llagostera era exportat per mar a Barcelona, i el 1371 al mercat de La Bisbal es taxava amb l'onzè la calç, la llenya, el carbó, la mel i la cera que s'hi venia.²² La creació d'una xarxa de mercats rurals que, a mitjans del segle XIV, ja envoltava completament les Gavarres –Girona, Monells, La Bisbal, Peratallada, Palafrugell, Calonge, Sant Feliu de Guíxols, Llagostera i Cassà de la Selva– certifica el començament d'una estreta relació amb les activitats realitzades als boscos del massís amb el mercat, una relació que a l'època moderna es convertiria en una dependència cada cop més absorbent.²³

Així, no bastava la voluntat dels propietaris dels masos i dels boscos de les Gavarres per tal que, per exemple, la pela dels suros fos un bon negoci. Calia, evidentment, l'existència d'una demanda suficient per a aquest producte i d'una infraestructura de camins i transport per permetre la seva circulació. I el mateix es pot dir de moltes altres activitats que, entre els segles XVI i XX, van modelar la manera de viure de molta gent de les Gavarres i dels pobles veïns com Cassà. A més de les tradicionals produccions de fusta i carbó vegetal, són ben conegudes les activitats de fabricació de gel natural en els pous de glaç, les extraccions de ferro i plom, els forns de calç, de vidre i de terrissa.²⁴ Per tot plegat, podem atribuir al mercat, un paper decisiu en la transformació de la manera d'entendre i d'explotar els boscos i els espais no conreats de Cassà i de les Gavarres; una transformació que ha significat un trasbals enorme sobre el medi natural d'aquest bosc plenament mediterrani.

No sembla que les rompudes de boscos i les altres activitats econòmiques realitzades durant els segles centrals de l'edat mitjana comprometessin ni, encara menys, eliminessin la capacitat de regeneració del mateix medi natural. Segurament les activitats d'exploració forestal, les realitzaven a petita escala els mateixos habitants dels masos en els períodes de l'any, l'hivern sobretot, que hi havia menys feina al camp, tal com han fet molts masovers de l'època contemporània.²⁵ En canvi, a l'època moderna, la reorientació de l'economia del massís de les Gavarres, primer cap a aprovisionar de matèries primeres necessàries per a l'economia de la plana i de les ciutats properes, i més tard cap a l'abastiment de mercats cada cop més llunyans i especialitzats, va tenir un fort impacte ambiental sobre el territori. En el cas del carbó, és quan comencen a arribar colles especialitzades de cerdans i de gent d'altres contrades que carbonaven els boscos que els propietaris havien cedit a uns negociants, que eren els que de veritat hi feien negoci.²⁶ Si bé el suro va permetre l'enriquiment de molts masos del massís, també va incrementar sensiblement la dependència envers el mercat. Així, quan la indústria del suro va entrar en crisi a partir de la I Guerra Mundial,

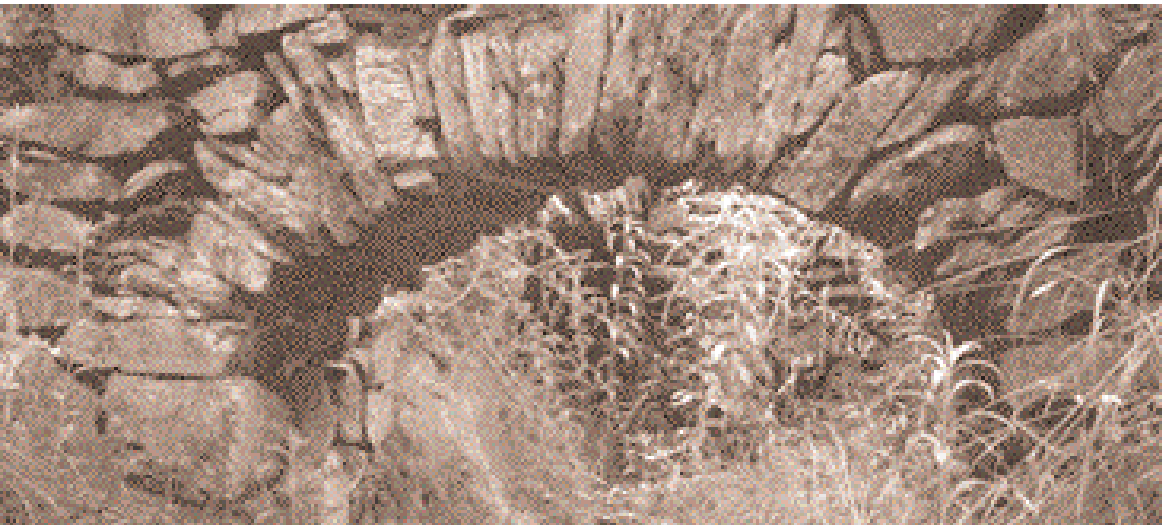
es va intentar dirigir l'economia de les Gavarres cap a altres productes forestals, com la fusta de pi i, més tard, d'eucaliptus. Aquesta alteració d'un medi natural tan fràgil com el mediterrani ha entorpit la pròpia capacitat de regeneració dels boscos i ha degradat perillosament els sòls.²⁷

De totes maneres, cal no oblidar que aquesta evolució no hauria estat possible sense un llarg procés paral·lel de canvi de manera d'entendre les relacions entre els homes i el seu territori. En aquest sentit, la lenta consolidació del concepte de propietat plena entre els segles XVIII i XIX va tenir molt a veure amb tota l'evolució que es produeix en l'àmbit de l'economia, la qual cosa mostra, amb tota rotunditat, la complexa realitat de l'evolució històrica de la nostra societat.

NOTES

- * Una primera versió d'aquesta història va ser publicada, l'any 2001, en el llibret de la XXIII Marxa de Primavera i en la revista Llumiguia; cf. MALLORQUÍ, 2001. Més recentment, el text ha estat reutilitzat en la tesi doctoral; cf. MALLORQUÍ, 2007a: p. 639-644.
- 1 MIERES, 2001: p. 99-105; MALLORQUÍ, 1999: p. 62-68, i 2007a: p. 615-628.
 - 2 TOS, 2007; CONGOST, 1990: pàg. 33-52, i 2007: pàg. 121-157.
 - 3 ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1265.06.07).
 - 4 MALLORQUÍ, 2007b: pàg. 12.
 - 5 Sobre el clergue Pere Isarn, vegeu la història sobre "Els senyors de la calç". De Guillem Pere, sabem que va ser canonge de la catedral de Girona des del 1270 al 1285; cf. ADG, Seu de Girona, altar de Sant Domènec, pergami n. 12 (1270.10.17); Seu de Girona, Sagristà major, pergami n. 40 (1274.09.02), pergami n. 41 (1274.11.10), pergami n. 42 (1274.11.10), pergami n. 43 (1275.02.20) i pergami n. 52 (1285.11.16).
 - 6 Des del 1234, la institució del Ferial de la seu de Girona es nodria de les deixes testamentàries efectuades pels clergues de la catedral de Girona i de les rendes dels beneficis eclesiàstics durant l'any posterior al de la seva mort; cf. ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1234.04.25; MARQUÉS, 1981: n. 78); ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 75v (1255.09.25; MARQUÉS, 1981: n. 60), f. 68v-69v (1270.05.16; MARQUÉS, 1981: n. 52), f. 69v-70r (1271.05.18; MARQUÉS, 1981: n. 53) i f. 107r-111r (1313.05.01; MARQUÉS, 1981: n. 84).
 - 7 De moment, no hem localitzat cap altre document relatiu a aquest cavaller.
 - 8 Ferrer de Tavertet, abans del 1287, havia venut a Berenguer de Gornal els drets sobre uns masos i unes terres situats a la parròquia de Vilobí; cf. ASD, pergami n. 272 (1287.07.10; MARQUÉS, 1997: n. 364). De Ramona de Santa Coloma, probablement la seva muller, no en tenim cap més notícia.
 - 9 Ponç Roig, cavaller, va vendre i hipotecar, entre els anys 1277 i 1279, els delmes de Brunyola, Castanyet i Sant Dalmai, que tenia en feu per Arnau de Vilademany; cf. ADG, Mitra, calaix 5, vol. 6 Feudorum..., f. 12rv (1277.06.20) i f. 31r (1278.02.08); ADG, Mitra, calaix 4, pergami n. 70 (1279.11.29; MARQUÉS, 1984: n. 347); ADG, Almoïna, Brunyola, pergami n. 263 (1279.12.09).
 - 10 Del "*kastrum de Catiano*", documentat el 1116, se sap que el 1154 pertanyia a la família Cervià, que va passar el 1324 a mans dels Montcada, igual com Caldes i Llagostera, fins el 1352 en què l'adquiriren els jurats de la ciutat de Girona i el 1386 la població va esdevenir "carrer de Girona"; el 1391 els Montcada van intentar recuperar la seva senyoria sobre el castell, però els cassanencs van rebre l'ajuda d'una tropa d'habitants de Girona que va destruir el castell; cf. GENER, 1970; BAGUÉ-CARRERAS-GUTIÉRREZ, 1990: p. 14-17; *Catalunya Romànica*, 1991: p. 50.
 - 11 MUNDET, 2006: pàg. 11-14, pàg. 108-109 i pàg. 167.
 - 12 ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 7, pergami n. 7 (1314.08.31); cf. MUNDET, 2006: pàg. 109 i pàg. 187-188.
 - 13 El 1332 la riera de Serramala feia de límit d'algunes possessions del mas Basset de Verneda; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162 (1332.10.24). Sobre aquest mas i aquest veïnat, vegeu en el present llibre les històries "Bassets a cada banda de les Gavarres" i "Eren gent de veïnat".
 - 14 El mateix document del 1265, com hem vist més amunt, esmenta les "*arrabassatis*" i els conreus de cereals i vinya implantats en terres situades "*in bosco et montanea*".
 - 15 BASTARDAS, 1991: pàg. 106-107.
 - 16 ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1207.04.28); ADG, Mitra, calaix 17, pergami n. 21 (1218.11.05; MARQUÉS, 1981: n. 95); ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 18, pergami n. 1-79 (1264 ca.; MALLORQUÍ, 2000a: n. 87); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV (1319...); ADG, Sant Feliu de Guixols, vol. 7, f. 270v-271v i f. 279v-281v (1315.02.08); cf. MALLORQUÍ, 2000b: pàg. 103 i pàg. 135.
 - 17 ADG, Almoïna, Cassà de la Selva, pergami n. 648 (1241.02.23; MALLORQUÍ-VARAS, 1999: pàg. 121-123); cf. MALLORQUÍ-VARAS, 1999.
 - 18 ADG, Santa Maria d'Amer, Liber Privilegiorum, f. 7 (1197.02.09; PRUENCA, 1995: n. 53); cf. MALLORQUÍ, 2000b: pàg. 103.
 - 19 MALLORQUÍ, 2000b: pàg. 145-147.
 - 20 CONGOST, 2002: pàg. 308-328; MALLORQUÍ, 2008b.
 - 21 Això és el que va passar, com a mínim, a les muntanyes de Tossa, és a dir, a l'Ardenya o massís de Cadiretes; cf. CONGOST, 2002 i 2007: pàg.

- 254-256 i pàg. 275-278; MALLORQUÍ, 2000b: pàg. 147-149. Una evolució similar es produïa a les planes fluvials, sobretot als marges i aiguadeixos dels rius, tal com s'ha demostrat pel cas de Cervià de Ter; cf. CONGOST, 2000 i 2007: pàg. 266-270.
- 22 AHG, Notarial, Sant Feliu de Guixols, vol. 885 (1353.07.30); ADG, Notaria, vol. G-31, f. 109rv (1354.10.11); vol. G-37, f. 107r (1357.11.13); vol. G-40, f. 161v-162r (1361.02.26); vol. G-42, f. 8rv (1362.03.03); ADG, Lletres, vol. U-64, f. 57rv-58r (1371.10.17); ADG, Dotalies, vol. D-168, f. 89v (1383.06.01); FERRER MALLOL, 1982: p. 510; ZUCCHITELLO, 1982: p. 78; GUILLERÉ, 1993-1994: vol. 1, p. 353; MALLORQUÍ, 2003: p. 54 i p. 247-248.
- 23 MALLORQUÍ, 2000b: pàg. 139-141.
- 24 MATAS, 1987a; MALLORQUÍ, 2000b: pàg. 149-156.
- 25 MATAS, 1984.
- 26 MATAS, 1984; GUTIÉRREZ, 1996: pàg. 95-96; ZAMORA, 1996: pàg. 57.
- 27 MALLORQUÍ, 2000b: pàg. 157-159.

Detall del molí de Canyadell, situat prop del castell de Vila-romà, des de l'interior del carcaba.
Fotografia: SAMP, Àrea de Medi Ambient

EL PAÍS DELS MOLINS

L'any 1984 Jean-Pierre Cuvillier, un historiador francès interessat en els sistemes d'irrigació de la Catalunya medieval i moderna, esmentava l'existència d'una "*riera de los Molinos*" a la zona de Cruïlles.¹ El 1988 Ramon Martí publicava un article en què prenia el molí d'en Frigola, a Sant Sadurní, com a model dels molins feudals catalans.² En Pep Matas, a part de diversos articles sobre l'aprofitament de l'aigua a les Gavarres, va publicar el 1993 la història del Pont de les Dobles sobre el rec del molí d'en Molines, del veïnat de Rabioses de Cruïlles.³ El mateix any apareixia un article d'en Pere Trijueque sobre els molins hidràulics i de vent dels termes de Vila-romà i Vall-llobrega.⁴ Més recentment, a part de ressenyar la recuperació del molí d'en Frigola entre els anys 1998 i 2001, una síntesi sobre els molins a les comarques gironines esmenta alguns dels diversos molins de les Gavarres i del seu entorn immediat.⁵

Com passa als treballs historiogràfics, l'abundància de molins hidràulics als vessants del massís de les Gavarres ha deixat empremta en la toponímia: a part de can Molines de Rabioses, que tenia l'origen en un mas Molins documentat el 1319,⁶ coneixem la vall dels Molins i la riera dels Molins, que baixa de Romanyà cap a Calonge i aplega els edificis i els recs de quatre molins fariners.⁷ A Regencós també hi ha una riera de Molins, mentre que a Mont-ras hi trobem el veïnat Moliner, a Cassà de la Selva la Casa Nova del Molí i Cal Moliner, la peça del Molí a Llambilles i el mas Moliner a Quart.⁸ El topònim més antic referent als molins, però, és el del poble de Monells, nom que prové de la "*villa Mulinensis*" documentada a finals del segle IX i que es referia als molins fariners que hi havia.⁹

De molts molins, encara en queden les parets dels edificis i de la bassa o els recs i les rescloses al llit dels rius i rieres. Per exemple, es conserven dempeus el molí d'en Verai de Madremanya, els molins d'en Frigola, d'en Boscà i d'en Ribes a Sant Sadurní, el molí de la Torre de La Bisbal, els molins de Mesamunt, d'en Lluís, Cremat i de les Roques de Calonge, el molí d'en Reixac de Santa Cristina d'Aro, el molí d'en Llambí de Panedes a Llagostera, els molins de la Capçana, d'en Limbo i d'en Vilallonga de Cassà de la Selva, el molí del Celrà de Quart i el molí de la Creueta a Girona.¹⁰

Molins, molins i més molins. Però el nombre de molins que coneixem gràcies als treballs dels historiadors, a la toponímia i a les seves restes ben o mal conservades, es queda molt curt si el comparem amb els molins de les Gavarres que apareixen en la documentació escrita de l'edat mitjana. I és que els pergamins i els llibres notariais del segle XIII i, sobretot, del XIV recullen mencions a molins a totes les rieres i a gairebé tots els torrents que baixen de les Gavarres.

GRANS CONCENTRACIONS DE MOLINS

Pere Trijueque ha estat el primer a adonar-se de l'elevadíssim nombre de molins existent a les Gavarres. Estudiant el capbreu del 1315 del bisbe de Girona, que era senyor del castell de Vila-romà, i d'altres documents posteriors referits a les parròquies de Vila-romà i Vall-llobrega, ha arribat a comptar 15 molins fariners moguts per la força de l'aigua en aquests termes. A la riera de Vall-llobrega hi havia el molí de ses Portes, el molí d'en Sàbat i el molí de la Seba i, segurament també el molí d'en Conca; a la riera de Vila-romà o Bell-lloc hi trobem el molí de Canyadell, el molí de Femades –o del mas Xifra de Vall– i el molí del mas Marimó de Palomar; a la riera de Canyelles i als recs paral·lels que s'hi van construir hi havia el molí d'en Gafarot i el molí Nou; a la riera de Castell es trobava el molí de Castell –o de Morrafret–; i al rec del Molí, que passava per davant de l'església de Santa Eugènia de Vila-romà –o Sant Joan de Palamós– i arribava fins als murs de la vila de Palamós, hi havia el molí d'en Ribes, el molí d'en Carles i el molí del Portal o de la Bassa, i potser també, el molí del mas Resclosa.¹¹ D'aquests quinze molins, nou ja existien al segle XIII i a principis del segle XIV: el molí de ses Portes al Raval de Dalt –o ses Portes– de Vall-llobrega, el molí de Canyadell a prop del castell de Vila-romà –segurament el més antic de tots per la seva estructura–, els molins de Femades i del mas Marimó de Palomar aigües avall de l'ermita de Bell-lloc, el molí d'en Ribes –o d'Agnès de Palomar–, el molí d'en Carles i el molí del Portal al rec del Molí que passava arran dels murs de la vila medieval de Palamós, el molí d'en Bofill, que agafava l'aigua de la riera Aubi, i el molí de Castell.

La zona dels actuals municipis de Palamós i Vall-llobrega, però, no era l'única plena de molins a l'edat mitjana. A Celrà, per exemple, entre el 1280 i el 1345 es documenten els molins Rater, Mitjà i de Palagret i d'altres situats als monars, o recs, anomenats de Santa Tecla –del Congost– i de Samfós –o de Salfors–; a Corçà també hi havia un molí al segle XIV depenent de l'Hospital Nou de Girona¹² i a Monells, l'any 1347, existien almenys quatre molins: el del cavaller Ramon de Pon-

tós, el d'en Jaume de Roses, el d'en Pere Molí i el de na Sunyera de Cies.¹³ També hem documentat un molí a Cassà, a la riera Verneda, que va ser construït per Bartomeu ses Parades després d'aconseguir la llicència del senyor del castell l'any 1319; i a Quart, al riu Celrà, el 1330 els propietaris del mas Amic van donar llicència a Martí Puig per construir-hi un molí fariner.¹⁴ Finalment, també hi havia molins a algunes parròquies de les parts altes de les Gavarres al segle XIV: a Sant Cebrià dels Alls hi havia el molí de sa Causina el 1302 i el molí de ses Catons el 1333 i a Fitor es documenten tres molins, els de Peramala, Degotall i Oulina, l'any 1352.¹⁵

Ara bé, si hi ha un sector que mereixeria rebre el nom del "país dels molins" és el de Cruïlles i Sant Sadurní de l'Heura. Repassant els pergamins del monestir de Sant Miquel de Cruïlles i d'algun fons patrimonial pagès, els llibres de les notaries de Cruïlles i Monells i diversos capbreus senyorials, hem pogut comptabilitzar els noms de 34 molins diferents existents en els termes de Cruïlles i de Sant Sadurní entre el segle XIII i el començament del segle XIV.¹⁶ N'hi hem comptat 17 només en el curs del Daró: es tracta dels molins de Bellver, Cervera, Falgars, Ferrana –o molí del castell de Cruïlles–, Fontanella, Hort, Llobatera, Llossar, Miradones, Nou, Rater, Roca –o molí del prior de Sant Miquel–, Rupit, Sure, Tornacalles, Torrent i Verneda; però, a més, a Cruïlles hi havia 10 molins més entre la riera de Pastells –els d'en Bofill, d'en Figuera, Morera, Peraseca, Querol, Ribes, Torta i Tuna– i la de la Deixesa o la Ganga –els de Gatsollat i Roart– i a Sant Sadurní 7 més entre la riera de Cabanyell –el molí de Cabanyell–, el Rissec –els molins de Ferran, Güell, Moratell i Perafigueres– i altres cursos d'aigua –els molins de Figuera i Perereda–.

PETITS MOLINS DE PAGESOS

En Ramon Martí va prendre el molí d'en Frigola de Sant Sadurní de l'Heura com a model del molí feudal, un tipus de molí controlat pels senyors feudals en què el molí –on tots els pagesos forçosament havien de portar a moldre el gra– era la peça bàsica del sistema de canalitzacions d'aigua que anava de la resclosa fins als recs que retornaven l'aigua a la riera. En canvi, l'aprofitament de la mateixa aigua per al regadiu, que hauria beneficiat molt els pagesos, era molt secundari.¹⁷ Ara bé, els molins medievals dels termes de Cruïlles i Sant Sadurní no encaixen massa amb la caracterització realitzada per en Ramon Martí. Com eren, doncs, aquests molins dels segles XIII i XIV? És probable que, com succeeix al molí de la Senyora de Sant Cebrià dels Alls, fossin unes estructures tan senzilles que només consistissin en una resclosa feta de troncs i fustes, en un petit rec que omplia una bassa que aprofitava el relleu natural del punt on es trobava i en una petita construcció que albergava les moles però que no permetia viure a cap moliner.¹⁸ El molí de Canyadell, situat a prop del castell de Vila-romà, era un simple molí d'eix vertical i roda horitzontal, que ja era enrunat als segles XVI i XVII i que conserva malament la resclosa i el rec.¹⁹ A través dels documents medievals, no podem anar gaire més enllà d'aquestes evidències: les rescloses, els recs i les basses figuren sovint en les compravendes de molins i apareixen sovint com a afrontacions de camps, terres i horts situats a l'entorn dels molins medievals; en alguna ocasió, però, també s'es-

El molí d'en Frigola, de Sant Sadurní, després de la seva restauració, va ser un dels més grans de la conca del Daró.
Fotografia: Consorci de les Gavarres

menten aqüeductes –possiblement, conduccions d'aigua aixecades per salvar desnivells o per passar per sobre de torrents o rieres– i rescloses construïdes amb pedres i sorra.

En canvi, els textos medievals informen millor sobre les formes de possessió dels molins de Cruïlles i de Sant Sadurní. Unes formes que són molt similars a les documentades als volts de l'any 1000, en què molts pagesos s'associaven entre ells per construir un molí i, després, poder-lo utilitzar lliurement durant un temps determinat, normalment uns dies la setmana.²⁰ Als segles XIII i XIV, molts pagesos de Cruïlles i de Sant Sadurní eren copropietaris o, en paraules de l'època, "parçoners" d'un molí determinat de la seva parròquia. Això significava que en posseïen una part, entre la meitat i un setzè, i que tenien el dret d'utilitzar-lo durant uns dies i unes nits concretes a la setmana. El motiu d'aquest repartiment es troba, molt probablement, en la manera com es van construir els molins, tal com encara passava amb els molins construïts a inicis del segle XIV. Per exemple, l'any 1332 Bartomeu Puig-sec, de la parròquia de Sant Martí Vell, va associar-se amb un parent seu, Jaçpert Puig-sec, per tal de construir un molí al lloc de les Illes: el primer havia d'aportar-hi dues terceres parts de les despeses i de la feina, mentre el segon hi posava el terç restant; un cop en funcionament, els ingressos es repartien de la mateixa manera.²¹ El molí, però, no sabem si s'acabà

de construir, perquè al cap d'uns pocs mesos Jaçpert Puig-sec va vendre a en Bartomeu el seu dret sobre el molí de les Illes a canvi de 50 sous, potser el preu dels jornals que hi havia dedicat.²²

Els molins de Sant Sadurní i de Cruïlles, en canvi, feia més temps que funcionaven amb aquest sistema de propietat. Els molins de Miradones i Falgars, per exemple, van romandre entre el 1258 i el 1336 en mans de les mateixes quatre o cinc famílies que els havien construït, tot i que les herències i les compravendes van afegir algun copropietari més al grup. Al molí de Falgars, els Torrent, els Frigola i els Planell van mantenir els seus drets, mentre que els Poudavall i els Pere els van cedir als Riembau i Ferrer;²³ el molí de Miradones estava en mans dels Llac, dels Basset i dels Torrent, tot i que els drets dels Cauha el 1258 van passar als Dalmau i Jonquer el 1336.²⁴

Ara bé, en virtut del que dictava l'Usatge "*Stratae*",²⁵ que reconeixia els drets d'ús –o emprius– dels habitants de les comunitats rurals sobre les aigües i les terres no conreades, els senyors dels castells eren els titulars eminents de les aigües i, com a tals, obtenien censos en espècie –normalment unes quantitats d'ordi o de forment– pels molins establerts al seu terme i, en cas de venda o donació de les parts dels molins, unes taxes conegudes com lluïsmes i foriscapis. En el cas dels molins, el dret de prendre les aigües d'una riera no era per a tota la comunitat, sinó que quedava limitat als socis que havien contribuït en la construcció de la resclosa, del rec i de l'edifici i en el seu manteniment. Els senyors amb drets sobre més molins eren els senyors del castell de Sant Sadurní –el paborde de Juliol de la seu de Girona fins el 1319 i el bisbe després, juntament amb una família de castllans, els Anglès– i els del castell de Cruïlles –la noble família dels Cruïlles–, però també en rebien el prior de Sant Miquel de Cruïlles, l'abadessa de Sant Daniel de Girona, el paborde de Sant Martí Sacosta i diversos cavallers com Ferrer de Cruïlles, Guerau de Torrent i Bernat de Llabià. Els drets d'aquests senyors sobre les aigües es visualitzaven cada vegada que es construïa un nou molí, perquè els pagesos que ho volien fer havien de sol·licitar-los el permís. A Sant Martí Vell, per exemple, un clergue de l'església local va autoritzar l'any 1332 a Bartomeu i Jaçpert Puig-sec que prenguessin aigües pel molí de les Illes, que hi fessin una resclosa i un rec que travessava camps i terres d'ells dos; de manera semblant, el senyor del castell de Cassà de la Selva, l'any 1319, havia concedit una llicència similar a un pagès del terme, Bartomeu ses Parades, per fer un molí a la riera Verneda.²⁶ A canvi dels permisos, però, els senyors rebien unes quantitats importants de diners –100 sous el senyor de Cassà–, a part dels censos anuals a cobrar un cop el molí estava en funcionament.

A part dels pagesos parçoners dels molins i dels senyors eminents de les aigües, convé assenyalar que existien unes persones que supervisaven les pràctiques relacionades amb els aprofitaments de les aigües. A Cassà de la Selva, l'any 1319, uns prohoms del castell feien aplicar el costum –"*morem consuetum*"– que ja seguien els molins del veïnat de Verneda; i, com veurem tot seguit, a Sant Sadurní, el 1336, els mestres de riera –"*magistri rierie*"– eren citats pels jutges en casos de baralles a causa de molins i rescloses.²⁷

LA LLUITA PER L'AIGUA

El dimecres 10 d'abril del 1336 tres parroquians de Sant Sadurní, Guillem Bancells, Pere Fornells i Arnau Sureda, parcers del molí de Perafigueres, situat a la riera de Rissec, van trobar a Corçà el sotsveguer de Girona, Guerau de Pujol, i el jutge ordinari del bisbat, Arnau de Vivers, i els van pregar que els acompanyessin al molí del Güell, a la mateixa riera, per una qüestió que, si no es resolia aviat, podia acabar amb una baralla amb armes.²⁸ Es veu que l'acord que ells tres havien signat feia cosa d'un mes amb els tres parçoners o copropietaris del molí del Güell, Guillem Sureda, Pere Caçà i Pere Sagrera, tots de Sant Sadurní, havia estat trencat. El passat 16 de febrer havien pactat, gràcies a l'arbitratge del ciutadà gironí Vidal de Queixàs, que va anar personalment allà on hi havia la resclosa del molí del Güell, que els parcers d'aquest molí podrien consolidar la resclosa que ja havien començat a fer aigües avall de la del molí de Perafigueres per portar aigua cap al rec del molí del Güell, però que no podrien fer-la anar més cap al sud, més enllà de les dues creus –“*duas cruces*”– que la marcaven. Ara bé, la nova resclosa no es podria aixecar artificialment, amb llenya verda o seca, pedres o sorra –“*ligna virida nec sicca nec lapides glavadam nec arenam*”–, més amunt de la marca –“*ultra dictam mensuram in altum*”– que l'àrbitre del pacte va fixar amb creus, perquè si es feia podia perjudicar el retorn de l'aigua utilitzada pel molí de Perafigueres cap a la riera.

Els propietaris del molí del Güell, però, van contravenir l'acord en elevar la resclosa amb pedres dos pams més del compte –“*per duos palmos in altum*”–, de manera que l'aigua que sortia del sotsrec del molí de Perafigueres no corria bé i quedava estancada –“*stacat et erat aqua ad modum stagni que non currebit bene*”. Davant d'aquest conflicte, el sotsveguer i el jutge ordinari de Girona van intentar sortir-se'n tan de pressa com van poder. En primer lloc, van citar a tres dels quatre testimonis que havien segellat el pacte del 16 de febrer: Bernat Bruguera de Sant Sadurní, el clergue Pere Bancells de Sant Mateu de Montnegre i Guillem Bosc de Madremanya, que era saig de la vegueria de Girona.²⁹ Aquests, interrogats pel jutge Arnau de Vivers, van explicar que l'àrbitre, abans de dictar la seva resolució, havia consultat la qüestió a dos “*magistri rierie*” –mestres de rieres o constructors de molins i rescloses–, Pere Caçà i Bartomeu, fill de Jaume Banyeres, de Sant Sadurní. Tot seguit, el jutge i el veguer de Girona van tornar a marcar el límit per sobre del qual no es podia aixecar la resclosa: van mesurar l'alçada de l'aigua de la bassa amb uns estris que desconeixem –“*cum quodam telo sive stonam*”– a partir de prop de la casa del molí i van deixar en una pedra de la resclosa –“*quodam lapide ... de lossa ... dicte resclause fixo et paredada de bax*”– un senyal, a partir del qual no es podria aixecar més de sis pams la resclosa; aquest senyal de sis pams també es va marcar a la porta del molí, entre la part inferior del lliandar i el capdamunt de la volta de la porta –“*de parte inferiori del limdar usque ad summum volte dicte janue*”. Finalment, van imposar una multa de 100 sous als tinents del molí del Güell i van manar-los que, en menys d'una setmana, reduïssin l'altura de la resclosa a l'establerta.

DESPRÉS DE L'EDAT MITJANA

La baralla per la poca aigua del Rissec –que aleshores ja tenia aquest nom– no devia ser un fet excepcional al segle XIV. No sabem si plovia més ni si els rius anaven més plens que ara, però sí que hi havia moltíssims molins a les parts baixes de les Gavarres. Què se n'ha fet? Els daltabaixos demogràfics i econòmics de la fi de l'edat mitjana van acabar amb aquesta forma d'aprofitament de les aigües de les Gavarres. Igual com molts masos i moltes terres de conreu, la major part dels molins van ser abandonats i, any rere any, les rierades se n'han endut les seves traces. Al segle XVIII, a Cruïlles, a la riera de Pastells només hi havia dempeus un sol molí, el de can Molines, situat a tocar aquell famós Pont de les Dobles, que va provocar plets que van costar més diners –o “dobles”– que no pas el propi pont.³⁰ Però el record d'aquells petits molins medievals era encara viu: quan el 1769 en Pere Molines va acusar el seu oncle, Feliu Darnaculleta, de construir un molí a la mateixa riera, amb perill que no deixés aigua pel seu propi molí, aquest segon va replicar que, en realitat, només estava tornant a posar en funcionament un antic molí de la seva propietat i, com que ell i els seus antecessors, havien pagat cada any els censos als senyors del terme, tenia tot el dret a fer-ho.³¹

El carcabà del molí d'en Molines, a Cruïlles, és un dels elements més ben conservats de l'edifici.

Fotografia: Consorci de les Gavarres

En resum, l'estudi dels molins del massís de les Gavarres contradiu el que moltes vegades s'ha escrit dels molins fariners de l'edat mitjana, considerats com a instruments dels senyors per controlar la població pagesa obligada a moldre el gra en un únic molí senyorial existent a la localitat. A les Gavarres, els molins eren dels pagesos o, millor dit, d'un grup de pagesos que havia contribuït, amb diners i feina, a la seva construcció i que, un cop en funcionament, compartien la propietat, traduïda en dies i nits d'ús del molí. Segurament, els molins eren de diferents èpoques: alguns ja estaven en funcionament al segle XIII i d'altres tot just obtenien la llicència per construir-los i per desviar l'aigua de les rieres un cop entrat el segle XIV. Però les característiques físiques i les condicions de tinença eren iguals: els pagesos parçoners que construïen el molí en disposaven de la propietat útil, mentre complissin amb el deure de pagar els censos corresponents als senyors directes de les aigües. Els molins, doncs, són un exemple perfecte de la gran capacitat d'iniciativa dels pagesos dels masos de les Gavarres, enfront d'unes senyories massa fragmentades i massa dèbils com per obligar-los a moldre en un únic molí senyorial.

N.	MOLINS	SITUACIÓ, PROPIETARIS I SENYORS
A LA RIERA DEL DARÓ		
1	Molí de Cervera (p. St. Sadurní)	1315. <i>Propietaris:</i> Pere Berenguer de Sant Sadurní i Ramon Bonadona de Santa Pellaia. <i>Senyors:</i> Guerau de Torrent i Bernat de Llabià cavallers i prior de Sant Miquel de Cruïlles.
2	Molí de Falgars (p. St. Sadurní)	1258. <i>Propietaris:</i> Arnau Pere, Bernat i Sadurní de Poudavall, Pere de Planell, Pere de Frigola i Berenguer de Torrent. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní. 1316. <i>Propietaris:</i> Berenguer de Torrent, Pere Riembau, Ramon de Planell, Arnau de Ferrer i Joan de Frigola. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní. 1336. <i>Propietaris:</i> Berenguer de Torrent, Joan de Frigola, Pere Riembau, Bernat Ferrer fill d'Arnau Ferrer i Ramon de Planell. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní. 1347. <i>Propietaris:</i> Pere de Frigola. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní. Situació: enmig de camps i terres a prop del rec i de la bassa del molí.
3	Molí de Fontanella (p. St. Sadurní)	1333. <i>Propietaris:</i> Pere Font de Banyeres i Arnau Cortada. <i>Senyor:</i> sagristà de Monells. 1347. <i>Propietaris:</i> Guillem Cortada d'Estrabau. <i>Senyor:</i> sagristà de Monells.
4	Molí d'Hort (p. St. Sadurní)	1332-1333. <i>Propietaris:</i> Guillem de Bruguera de Banyeres, Guillem ses Mates de Banyeres, Pere Ramon de Cantallops d'Estrabau. <i>Senyors:</i> Guillem Isarn clergue de l'altar de Santa Maria de l'església de Monells. Existia un encarregat, Nicolau fill de Jaume de Banyeres, de fer funcionar el molí en nom de Guillem de Bruguera. 1347. <i>Propietaris:</i> Ramon d'Estrabau. <i>Senyor:</i> sagristà de Sant Pere de Galligants. Situació: entre un camp, un torrent i el rec del molí, i prop del mas Estrabau.
5	Molí de sa Llobatera (p. St. Sadurní)	1315. <i>Propietaris:</i> Arnau de Vilademarc de Sant Sadurní, Pere Berenguer de Sant Sadurní, Ramon Bonadona de Santa Pellaia, Guillem sa Mata de Vilardell de Sant Sadurní i Pere sa Serra de Santa Agata. <i>Senyors:</i> Guerau de Torrent i Bernat de Llabià cavallers i el prior de Sant Miquel de Cruïlles
6	Molí des Llossar (p. St. Sadurní)	1315. <i>Propietaris:</i> Alamanda vídua de Berenguer Cebrí de Vilademarc de Sant Sadurní i Ramon Baulida de Sant Cebrí de Lledó. <i>Senyors:</i> Guerau de Torrent i Bernat de Llabià cavallers i el prior de Sant Miquel de Cruïlles. Podria tractar-se del mateix molí de Rupit.

7	Molí de Miradones (p. St. Sadurní)	1258. <i>Propietaris:</i> Guillem Torrents, Pere Cauha, Bernat Cauha, Pere de Llac i Girona Basseta de Salelles, tots de la parròquia de Sant Sadurní. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní. 1316. <i>Propietaris:</i> Maimó de Torrents, Pere fill de Dalmau de Torrents, Jonquer, Benveguda Llaca i Guillem Basset. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní. 1336. <i>Propietaris:</i> Pere de Llac, Guillem Basset de Salelles, Simó de Poudavall marit de Gueraua Basset, Guillem de Torrents, Pere Dalmau i Arnau Jonquer. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní. Situació: enmig de terres, vinyes i illes a prop del rec del molí i un camí.
8	Molí Nou (p. St. Sadurní)	1268. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní i prior de Sant Miquel de Cruïlles. 1316. <i>Propietaris:</i> Guillem Lambert del mas Lambert, Joan de Frigola, Pere Reig de Sant Miquel de Cruïlles, Bernat Vidal de Sant Miquel de Cruïlles. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní. 1333. <i>Propietaris:</i> Bartomeu de Valloqueres. <i>Senyors:</i> domer i sagristà de Sant Sadurní. 1336. <i>Propietaris:</i> Guillema Lamberta i Joan de Frigola de Sant Sadurní, Berenguer Colom i Pere Reig de Sant Miquel de Cruïlles. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní (8 copons d'ordi i 4 de forment). 1347. <i>Propietaris:</i> Pere de Frigola. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní. <i>Situació:</i> al veïnat de Salelles, enmig de vinyes i d'un camp al lloc on hi havia el molí.
9	Molí Rater (p. St. Sadurní)	1268. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní. 1316. <i>Propietaris:</i> Guillem Gornés, Bernat de Cordull, Bernat Vidal, Guillem de Salelles. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní. 1336. <i>Propietaris:</i> Guillem Gorner, Pere de Cordull, Bernat Vidal, Brunissenda Clara muller de Berenguer Lluçia de Salelles, Domènec Gironès de Tapioles i Berenguera vidua de Pere de Salelles. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní <i>Situació:</i> enmig de camps, feixes, illes i boscos, damunt i sota la bassa del molí. És possible que estés situat a prop d'on ara hi ha el molí d'en Frigola.
10	Molí de Rupit (p. St. Sadurní)	1315. <i>Propietaris:</i> Berenguer Siquart de Santa Pellaia. <i>Senyors:</i> Guerau de Torrent i Bernat de Llabià cavallers i el prior de Sant Miquel de Cruïlles. Podria tractar-se del molí del Llossar.
11	Molí de Sure (p. St. Sadurní)	1316. <i>Propietaris:</i> Ramon Eimeric, Arnau Rostell i Pere Guillem des Vilar; potser també Pere de Masó del mas de Puigpedrós. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní. 1336. <i>Propietaris:</i> Ramon Eimeric, Pere Guillem del Vilar, Arnau Rostell, Ramon Vidal i Arnau Jonquer; potser també Pere de Masó del mas de Puigpedrós. <i>Senyors:</i> senyors del castell. <i>Situació:</i> enmig d'illes, camps, vinyes i d'un camí que passava pel lloc de ses Planes.
12	Molí de Tornacarres (p. St. Sadurní)	1304. <i>Propietaris:</i> Berenguer de Motgera i el seu fill Guillem. 1332. <i>Propietaris:</i> Pere Motgera d'Estrabau. <i>Senyors:</i> prior de Sant Miquel de Cruïlles. 1347. <i>Propietaris:</i> Pere Motgera d'Estrabau, Guillem de Vall de Sant Sadurní i Pere Romaguera d'Estrabau. <i>Senyors:</i> prior de Sant Miquel de Cruïlles <i>Situació:</i> enmig de terres, illes i boscos.
13	Molí des Torrent (p. St. Sadurní)	1316. <i>Propietaris:</i> Maimó de Torrents. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní. <i>Situació:</i> a l'interior de la masada de la borda des Torrent, entre el clos i la quintana.
14	Molí de Veneda (p. St. Sadurní)	1316. <i>Propietaris:</i> Berenguer Ginesta, Arnau Ferrer, Arnau de Puigmiquel, Ramon de Ferrer de la vila de Sant Sadurní. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní. 1336. <i>Propietaris:</i> Berenguer de Puigmiquel, Sadurní de Campmajor, Bonanat de Perereda, Bernat Ferrer i Ramon Ferrer de la vila de Sant Sadurní. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Sant Sadurní. <i>Situació:</i> tenia rec i bassa enmig de camps, terres, el bosc del castell i un alberg
15	Molí de sa Roca, del Prior o del Monestir (p. St. Sadurní, c. Cruïlles)	1302-1303. <i>Propietaris:</i> Adalais de Puig i els fills, Guillem de Salelles i Oliver de Pujols. <i>Senyors:</i> senyors del castell de Cruïlles i sagristà de Sant Miquel de Cruïlles. 1396. <i>Propietaris:</i> Nicolau Mallol de Salelles, Antoni Mor de Sant Miquel de Cruïlles. <i>Situació:</i> el rec del molí passava enmig de feixes, vinyes i boscos.

16	Molí de Bellver (p. Cruïlles)	1304. <i>Propietaris</i> : Berenguer de Motgera i el fill Guillem. 1319. <i>Propietaris</i> : Berenguer de Maçanet, el batlle Guillem sa Motgera i Pere Amat de Cruïlles. <i>Senyors</i> : el cavaller Ferrer de Cruïlles i senyor del castell de Cruïlles. Situació: prop d'un camp.
17	Molí de Ferrana (Vella) o molí vell del castell (p. Cruïlles)	1301. <i>Propietaris</i> : Guillem Roig. <i>Senyors</i> : prior de Sant Miquel de Cruïlles. 1319. <i>Propietaris</i> : Guillema sa Parra, Gueraua sa Riba, Pere sa Tria, Nicolau sa Font i Alamanda vídua de Guillem Roig de Cruïlles. <i>Senyors</i> : senyor del castell de Cruïlles. Situació: enmig de camps, feixes, horts, illes i mallols. En els segles XVII i XVIII, s'anomenava probablement molí d'en Picaperes o d'en Estanyol.
A LA RIERA DE PASTELLS		
18	Molí d'en Bofill (p. Cruïlles)	1333. <i>Propietaris</i> : Pere fill d'Aldric de Guàrdies i Nicolau Sadurní de Sant Cebrià de Lledó. <i>Senyors</i> : paborde de Sant Martí Sacosta de Girona. El molí disposava de casa, moles, rodes, ferros i els altres estris.
19	Molí d'en Figuera (p. Cruïlles)	1264. <i>Propietaris</i> : Sabet de Sure, Guillem Recauta i Guillem Figuera de Pastells. <i>Senyors</i> : senyor del castell de Cruïlles i Guillem Figuera. 1319. <i>Propietaris</i> : Pere de Sure, Guillem Recauta i Ramon sa Figuera de Pastells. <i>Senyors</i> : senyor del castell de Cruïlles i Ramon sa Figuera. Situació: aprop de la Roca Blanca i de la confluència dels torrents de na Prada, de Fontanelles i del Poador amb la riera de Pastells.
20	Molí de sa Morera (p. Cruïlles)	1264. <i>Propietaris</i> : Bernat Tomàs de Maruny. <i>Senyors</i> : prior de Sant Miquel de Cruïlles. 1273. <i>Propietaris</i> : Bernat de Sure. 1304. <i>Propietaris</i> : Berenguer Molins de Rabioses. <i>Senyors</i> : prior de Sant Miquel de Cruïlles. 1319. <i>Propietaris</i> : Bartomeu Oliver, Pere de Maruny, Joan Pelegrí, Pere Ponç i Pere Molins. <i>Senyors</i> : prior de Sant Miquel de Cruïlles. 1327. <i>Propietaris</i> : Venguda de Maruny i la filla. <i>Senyors</i> : prior de Sant Miquel de Cruïlles. 1339. <i>Propietaris</i> : Eiximèn de Baslobar i Ermessenda Gilaberta. 1362. <i>Propietaris</i> : Bernat d'Estanyol i Pere de Maruny. Situació: el molí disposava de resclosa, aqüeducte, rec, bassa, casa del molí, rodes, moles i altres estris i estava envoltat de terres. Al segle XVII el molí de sa Morera conservava el seu nom i es trobava (o era) el molí d'en Molines.
21	Molí de Peraseca (p. Cruïlles)	1264. <i>Propietaris</i> : Arnau de Molins. <i>Senyors</i> : prior de Sant Miquel de Cruïlles. 1319. <i>Propietaris</i> : Marió vídua d'Arnau de Molins, Pelegrí Albert i Pere Poc de Rabioses de Cruïlles. <i>Senyors</i> : prior de Sant Miquel de Cruïlles i senyor del castell de Cruïlles. Situació: enmig d'illes, terres i quadrons que tocaven al rec del molí. Podria ser el mateix molí de Querol, que, al segle XVII, s'hauria convertit en les restes d'un molí situat a prop del molí d'en Molines.
22	Molí de Querol (p. Cruïlles)	1319. <i>Propietaris</i> : Pere Joan de Rabioses. <i>Senyors</i> : prior de Sant Miquel de Cruïlles i senyor del castell de Cruïlles. Situació: enmig d'hortos i terres del mas Maçanet. Podria ser el mateix molí de Peraseca, que, al segle XVII, s'hauria convertit en les restes d'un molí situat a prop del molí d'en Molines.
23	Molí de Ribes (p. Cruïlles)	1264. <i>Propietaris</i> : na Guiera. <i>Senyors</i> : senyor del castell de Cruïlles. <i>Situació</i> : enmig d'illes, terres i feixes situades al Pla de ses Arques, per on passava el rec del molí
24	Molí de sa Torta (p. Cruïlles)	1319. <i>Propietaris</i> : Bartomeu des Pou de Cruïlles. <i>Senyors</i> : prior de Sant Miquel de Cruïlles i senyor del castell de Cruïlles. Al segle XVII es convertí en el molí de sa Costa, del qual no es coneix la localització.
25	Molí de sa Tuna (p. Cruïlles)	1319. <i>Propietaris</i> : Berenguer sa Ullastre i Guillem s'Olleda de Cruïlles. <i>Senyors</i> : prior de Sant Miquel de Cruïlles, senyor del castell de Sant Sadurní i Pere Darnaculleta. Al segle XVII es convertí en el molí de Saulina, del qual no es coneix la localització.
A LA RIERA DE LA DEIXESA O LA GANGA		
26	Molí de Gatsollat (p. Cruïlles)	1319. <i>Propietaris</i> : fills de Peric Reig i Ferrer sa Serra de Cruïlles. <i>Senyors</i> : prior de Sant Miquel de Cruïlles, el cavaller Ferrer de Cruïlles i senyor del castell de Cruïlles.

27	Molí de Roart (p. Cruïlles)	1303. <i>Propietaris</i> : Pere Andreu de Cruïlles. 1319. <i>Propietaris</i> : Pere Maura de la Bisbal i Guillem sa Rovira de Cruïlles. <i>Senyors</i> : Ferrer de Cruïlles cavaller, prior de Sant Miquel de Cruïlles i senyor del castell de Cruïlles <i>Situació</i> : enmig de camps, vinyes i terres situats als llocs de Roart, Vall-Ilobera i sa Torroella i que limitaven amb el rec i la bassa del molí.
A LA RIERA DE RISSEC		
28	Molí de Ferran (p. Sant Sadurní)	1228. <i>Propietaris</i> : Maria i Ramon de Llenes, Bernat de Monells. 1347. <i>Propietaris</i> : Guillem de Sureda, Pere de Sureda, Bernat de Bruguera, Elisenda muller d'Arnau de Fornells. <i>Senyors</i> : prior de Sant Miquel de Cruïlles, altar de Santa Maria de Monells. <i>Situació</i> : enmig de peces de terra, horts i feixes que tocaven amb el rec, la bassa i la casa del molí i un camí.
29	Molí des Güell (p. Sant Sadurní)	1332. <i>Propietaris</i> : Caça de Sant Sadurní. 1336. <i>Propietaris</i> : Guillem Sureda, Pere Caça i Pere Sagrera. 1347. <i>Propietaris</i> : Guillem Sureda, Elisenda muller d'Arnau de Fornells. <i>Senyors</i> : Guillem de Soler cavaller. <i>Situació</i> : la resclosa i la bassa es trobava aigües avall del molí de Perafigueres, i estaven envoltats d'alguns horts i del rec del molí.
30	Molí de Moratell (p. Sant Sadurní)	1320. <i>Propietaris</i> : Guerauet de Moratell, Guillem ses Illes de Rissec, Guillem de Romaguera i Bernat Vidal fill de Maimó de Moratell. <i>Senyors</i> : abadessa de Sant Daniel i sagristà de Sant Miquel de Cruïlles. 1332. <i>Propietaris</i> : Grahit de Moratell i Pere Romeu. <i>Situació</i> : en el clos del mas Moratell i el rec del molí passava per unes terres.
31	Molí de Perafigueres (p. Sant Sadurní)	1336. <i>Propietaris</i> : Guillem Bancells, Pere Fornells i Arnau Sureda, tots de Sant Sadurní. 1347. <i>Propietaris</i> : Guillem Bancells de Fornells, Pere de Fornells i Elisenda muller d'Arnau de Fornells. <i>Senyors</i> : prior de Sant Miquel de Cruïlles. 1434-1437. <i>Propietaris</i> : Joan Bancells, Anton Bancells i Pere Metge de Rissec <i>Situació</i> : es trobava en el clos del mas Bancells, aigües amunt de la resclosa del molí des Güell, perquè la bassa d'aquest molí perjudicava la sortida d'aigües del molí.
A LA RIERA DE CABANYELL		
32	Molí de Cabanyell (p. St. Sadurní)	1336. <i>Propietaris</i> : Guillem de Torrents del mas Riera. <i>Senyors</i> : senyors del castell de Sant Sadurní. <i>Situació</i> : enmig d'illes, horts, arbres i vinyes, prop del lloc de puig Cremat.
SENSE SITUAR		
33	Molí de sa Figuera (p. St. Sadurní)	1316. <i>Propietaris</i> : Pere sa Figuera i Pere Mates de Sant Sadurní. <i>Senyors</i> : senyors del castell de Sant Sadurní. <i>Situació</i> : enmig de les quintanes del mas sa Figuera de Sant Sadurní.
34	Molí de Perereda (p. St. Sadurní)	1316. <i>Propietaris</i> : Bernat Guillem del mas de Perereda. <i>Senyors</i> : senyors del castell de Sant Sadurní.

Els molins de les parròquies de Sant Sadurní i de Cruïlles (segles XIII-XIV)

Fonts:

Capbreus senyoriais: AHG, Monestir de Sant Feliu de Guíxols, vol. 7 (1315); ADG, Mitra, calaix 17, pergami n. 42 (1316); ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV (1319); ASD, pergami n. 522 (1320-1322); AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110 (1336) i vol. 109 (1347).

Llibres notariais: AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1 (1302-1304) i Monells, vol. 166 (1333) i vol. 167 (1332-1333).

Pergamins: ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles; ACBE, fons patrimonial Boigues de Banyeres i fons patrimonial Vancells-Fina de Sant Sadurní.

NOTES

- * Aquesta història es basa en diversos treballs apareguts el 2006 en els llibrets de la XXVIII Marxa de Primavera de Cassà de la Selva i de la XXIX Travessada de les Gavarres i en la revista Gavarres; cf. MALLORQUÍ, 2006a, 2006b i 2006c. Agraïxo a en Pere Trijueque la lectura d'una primera versió d'aquesta història, així com les observacions que hi ha fet per tal de millorar-lo.
- 1 CUVILLIER, 1984: p. 149. Segurament es tracta de l'antiga riera de Pastells, avui coneguda com riera de can Molines.
 - 2 MARTÍ, 1988.
 - 3 MATAS, 1993, 2002.
 - 4 TRIJUEQUE, 1994.
 - 5 DONAT-SOLÀ, 2003: pàg. 73-75 i pàg. 78-81.
 - 6 El mas Molins es documenta des de l'any 1319; cf. ADG, Parròquia de Cruïlles, capbreu del segle XIV, f. 6rv (1319.02.06); MATAS, 1993: p. 26-31.
 - 7 CANER, 1967: pàg. 65-66; DONAT-SOLÀ, 2003: pàg. 79.
 - 8 DONAT-SOLÀ: pàg. 74-75 i pàg. 78-79.
 - 9 MOREU, 1982: pàg. 88; COROMINES, 1989-1997: vol. 5, pàg. 312-313; MALLORQUÍ, 1999b: pàg. 36-37.
 - 10 CANER, 1967: pàg. 65-66; DONAT-SOLÀ, 2003: pàg. 74-75 i pàg. 78-79.
 - 11 TRIJUEQUE, 1994: p. 105-129. A més, a partir del segle XIV i sobretot del XVI es van construir vuit molins de vent a l'Arenal, al Moll, a sa Punta i al puig Pedró; cf. TRIJUEQUE, 1994: p. 130-135.
 - 12 DONAT-SOLÀ, 2003: pàg. 73 i pàg. 78-79.
 - 13 ADG, Lletres, vol. U-10, f. 181rv (1347.03.14); cf. SOLDEVILA, 2004: pàg. 56.
 - 14 ADG, Cort del bisbe, Testaments i causes pies, pergami n. 54 (1319.09.16); cf. MALLORQUÍ, 2006a; PAIROLÍ, 1998: pàg. 41.
 - 15 AHG, Notarial, Cruïlles, vol. 1, f. 18rv (1302.08.05?) i Monells, vol. 162, f. 115r (1333.02.06); ACBE, fons patrimonial Torroella de Fitor, pergami n. 9b (1352 ca.).
 - 16 MALLORQUÍ, 2006c.
 - 17 En contraposició al model feudal, en les societats andalusines el molí era una peça secundària enmig de la xarxa de recs i canalitzacions d'aigua, perquè la finalitat prioritària era la irrigació d'una àrea extensa de conreu; cf. MARTÍ, 1988: pàg. 169-171.
 - 18 MATAS, 2002: pàg. 76-77; MARTÍ, 1988: pàg. 166-177.
 - 19 CAJA-TEIXIDOR, 2004.
 - 20 BONNASSIE, 1979-1981: vol. 1, pàg. 400-404; MARTÍ, 1988: pàg. 176-180.
 - 21 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 23rv (1332.07.20).
 - 22 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 80r (1332.12.09).
 - 23 ACG, pergamins del segle XIII, s/n (1258.02.18); AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110 (1336).
 - 24 ACG, pergamins del segle XIII, s/n (1258.02.18); AHG, Notarial, Sant Sadurní, vol. 110 (1336). En relació als Basset de Salelles, vegeu la història "Bassets a cada banda de les Gavarres" en aquest mateix llibre.
 - 25 BASTARDAS, 1991: pàg. 106-107; MARTÍ, 1988: pàg. 171-176. Vegeu també la història dels "Boscos de Cassà de la Selva" en el present llibre.
 - 26 ADG, Cort del bisbe, Testaments i causes pies, pergami n. 54 (1319.09.16); ACBE, fons patrimonial Vancells Fina, pergami s. n. (1336.04.10).
 - 27 ACBE, fons patrimonial Vancells Fina, pergami s. n. (1336.04.10). En el document no es lleigeix bé el mes, però sabem que, de l'any 1336, només hi ha un dimecres que pogués ser el quart dia abans dels idus, el dimecres 10 d'abril; cf. web del Medieval Calendar Calculator (http://www.wallandbinkley.com/mcc/mcc_main.html).
 - 28 ACBE, fons patrimonial Vancells Fina, pergami s/n (1336.04.10). En el document no es lleigeix bé el mes, però sabem que, de l'any 1336, només hi ha un dimecres que pogués ser el quart dia abans dels idus, el dimecres 10 d'abril; cf. web del Medieval Calendar Calculator (http://www.wallandbinkley.com/mcc/mcc_main.html).
 - 29 MATAS, 1993: p. 99-102.
 - 30 MATAS, 1993. El molí d'en Molines apareix contínuament en tot el llibre del Pont de les Dobles, però vegeu, en especial, les pàg. 99-102.
 - 31 MATAS, 1993: pàg. 63-65, pàg. 102 i pàg. 120.

L'església i el poble de Santa Pellaia, amb la plana del Baix Empordà al fons, als anys 60.
Fotografia: AMCS (autor desconegut)

VIDRIERS VINGUEREN...

La columna de fum que s'alçava damunt de Santa Pellaia s'hauria hagut de veure des de les planes de La Selva i de l'Empordà. Sovint passava, però, que la boira i la fred convertien el fum en un núvol immòbil que irritava les goles i els ulls dels habitants del poble de Santa Pellaia, com va passar l'any 1304. La culpa de tot plegat era del forn de vidre que hi havien instal·lat uns forasters després d'obtenir llicència del comte d'Empúries, el qual, com a senyor del castell de Monells, controlava aquesta parròquia gavarrenca.

EL FORN DE VIDRE DE SANTA PELLAIA

A causa de la boira perpètua sobre Santa Pellaia, els dos socis propietaris del forn de vidre, Arnau Veguer de Monells i Ramon Conill de Sant Iscle —d'Empordà—,¹ no podien veure bé des de casa seva si es treballava o no al seu forn. Per això, van decidir incorporar a la societat una tercera persona que pogués vigilar de prop el funcionament del forn. Calia, doncs, que el nou soci hi visqués a vora i que s'hi pogués acostar quan fes falta. La persona indicada era Berenguer Dorca, rector de la parròquia de Santa Pellaia, i quan li ho van preguntar, no va dubtar gens a afegir-se a aquesta primera societat capitalista. D'ell, pràcticament no en sabem res: no era de Santa Pellaia, però potser provenia d'alguna parròquia propera, perquè a finals del segle XIII hi havia diferents masos Dorca a Cassà de la Selva, Riudellots de la Selva, Caldes de Malavella i Brunyola.² També desco-

neixem el període que governà la parròquia de Santa Pellaia: abans del 1304 no tenim cap notícia dels rectors del lloc i, entre el 1307 i el 1329, s'hi van succeir Guillem Inard, Pere de Tor, Jaume Pastor i Berenguer de Sies.³

Els tres protagonistes, Arnau Veguer, Ramon Conill i el clergue Berenguer Dorca van signar cinc documents el 28 de febrer del 1304 a la notaria de Monells.⁴ Arnau i Ramon van cedir a Berenguer el dret que tenien sobre un forn de vidre situat a la parròquia de Santa Pellaia i sobre els beneficis que en sortissin. Per entrar a la societat, Berenguer Dorca es va haver d'endeutar i hi va comprometre els beneficis que trauria del forn. Devia confiar cegament en l'èxit de l'operació, perquè va prometre a Ramon Conill que li pagaria les 16 lliures que li havia prestat en quatre terminis abans d'un any. En canvi, menys confiança hi tenia Arnau Veguer, que va renunciar a part dels seus drets sobre el forn i que va demanar, en cas que el forn fos destruït o morís –*“destrueretur vel moreretur”*–, poder recuperar la sisena part de les eines del forn, tal com devia especificar la societat inicial amb Ramon Conill que no s'ha conservat.⁵

Ara bé, Berenguer Dorca es va agafar amb molt d'interès la gestió directa del forn instal·lat en un punt indeterminat de la parròquia de Santa Pellaia. Va ser ell qui va contactar amb un mestre vidrier de Barcelona, de nom Gauter, per tal que s'encarregués de portar directament el forn: Gauter era l'encarregat de tenir el forn *“temperatum et bene aptatum”*, és a dir, calent i ben preparat per tal que el vidre hi pogués ésser treballat.⁶ Això significava, essencialment, que el mestre Gauter havia de recollir la llenya necessària per al forn d'un bosc proper que, un temps abans, li havia concedit el comte Ponç Hug II d'Empúries.⁷ L'associació entre el clergue Berenguer Dorca i el mestre Gauter era tan forta que el primer va ajudar el segon a cancel·lar un deute de 112 sous envers Isaac de Blanes, jueu de La Bisbal, en el qual Arnau Veguer va actuar de fidejussor.⁸

El mestre Gauter, però, no era l'artesà que fabricava vidre a Santa Pellaia. Tal com consta en dos contractes de finals de juny del 1304, Gauter i el clergue Berenguer Dorca van arrendar durant un any –fins la següent festa de Sant Joan de juny– dos obralls dels que hi havia al forn de vidre a dos artesans especialitzats, Gaufred Beuterra i el mestre Perrín, a canvi d'una quantitat setmanal –a pagar els dissabtes– en diner o en vidre.⁹ Gaufred, per exemple, havia de pagar 22 diners per dia i el mestre Perrín 18 diners per dia, sempre que no fos un dia festiu i que en funció del mestre Gauter no es pogués treballar al forn. Les condicions d'un i altre eren una mica diferents: mentre el primer, Gaufred Beuterra, havia de romandre a Santa Pellaia durant tot l'any, el mestre Perrín obtingué llicència del mestre Gauter i del clergue Berenguer Dorca per poder viatjar a Barcelona per comprar *“soldam vel vitrum”*, és a dir, sosa i vidre.

Amb aquestes informacions podem conèixer prou bé el forn de vidre medieval establert a la parròquia de Santa Pellaia. Per començar, podríem pensar que el forn estava situat a ponent de la mateixa església parroquial: l'obrall llogat a Gaufred Beuterra, col·locat a la part de llevant del forn, s'anomenava *“de Ecclesia”*, la qual cosa podria assenyalar que l'església era a tocar. Però aquesta

expressió sembla indicar que l'obrall en qüestió pertanyia a l'església de Santa Pellaia i, en concret, al seu clergue Berenguer Dorca. Així, el més probable és que el forn de vidre es trobés en algun punt desconegut de l'interior de la parròquia de Santa Pellaia, ja que no n'ha quedat –almenys de moment– cap record escrit o oral posterior. Això sí, estava al costat d'un bosc, el bosc concedit al mestre Gauter per tal d'obtenir la llenya necessària per a la fabricació del vidre. Com que qui va concedir llicència per explotar aquest bosc va ser el comte d'Empúries –i senyor del castell de Monells–, podríem pensar que el forn de vidre es trobava en els seus dominis. Malauradament, no tenim massa clar on eren les terres del comte d'Empúries: només els habitants del mas Vall-llosera confessaven ser homes propis dels comtes emporitans.¹⁰ Tot i així, els drets sobre els boscos solien correspondre al senyor jurisdiccional d'un territori;¹¹ per tant, és molt probable que els comtes d'Empúries, com a senyors de Monells, posseïssin els drets sobre els boscos i els espais incultivats de tota la parròquia de Santa Pellaia, la qual cosa complica encara més la localització del forn de vidre del 1304.

Deixant de banda la seva ubicació, la menció expressa a dos obralls –“*obraysls*”– permet imaginar que el forn de Santa Pellaia correspondria al model tradicional català que s'ha conservat fins a inicis del segle XX: un forn gran, cobert de volta i aixecat amb pedra refractària, amb diversos forats al voltant, els obralls, a través dels quals es diposita el material de vidre i s'extreu quan és cuit. Els obralls, doncs, són cadascun dels forats del forn de vidre en els quals treballen els vidriers, d'uns 25-30 cm. d'amplada i separats entre ells per una paret de quatre pams d'ample.¹² Llàstima, però, que no s'esmentin cadascuna de les eines utilitzades al forn de Santa Pellaia, perquè les podríem comparar a d'altres forns posteriors que també s'han trobat a les Gavarres.¹³

Ara, el fet que s'esmenti que un dels vidriers havia d'anar a Barcelona a comprar sosa i vidre ens permet imaginar prou bé la forma de funcionament del forn. El “*vitrum*” adquirit a la ciutat comtal podria ser, tal com era corrent als forns de vidre italians, pasta de vidre, és a dir, un vidre mig cuit –anomenat “*fritte*” en francès i “*fritta*” o “*marzacotto*” en italià– que permetia als artesans acabar més ràpidament els seus productes;¹⁴ però també podia tractar-se de vidre trencat, que facilitava la fusió de les sorres en forns instal·lats al mig del bosc com el de Santa Pellaia.¹⁵ Mentrestant, la “*soldam*” que apareix al document del 1304 exigeix unes quantes explicacions. Aquest mot llatí, procedent de l'àrab SUWWAD, ha evolucionat cap als mots “*soude*” en francès i “*soda*” en italià. En català, en diríem “*sosa*”, però convé tenir present que aquest nom, actualment, se sol utilitzar per designar la “*sosa càustica*”, o hidròxid de sodi –NaOH–, i també unes plantes herbàcies –*Salsola soda* i *Salsola kali*–, també conegudes com a “*barrella*”, la incineració de les quals produeix unes cendres emprades antigament per blanquejar la roba i per fabricar vidre. Així, els mots catalans “*sosa*” i “*barrella*”, el francès “*soude*” i l'italià “*soda*” també es refereixen a aquestes cendres, molt riques en carbonat de sodi –Na₂CO₃– i de potassi –K₂CO₃–, que eren l'additiu necessari per convertir les sorres silíciques o el vidre mig cuit en un producte acabat.¹⁶ Així, podem imaginar que el procés de fabricació de vidre tenia els passos següents: primer es cremava la llenya per escalfar el forn i coure la pasta de vidre juntament amb les sorres silíciques i les cendres de car-

Les cendres de la sosa, *Salsola kali*, es barrejaven amb les sorres silíciques per tal d'obtenir vidre.

Fotografia: Consorci de les Gavarres

bonats de sodi i potassi; després es podia escalfar les peces treballades i refredar-les a poc a poc, amb la tècnica del bufat i de la cocció similars a les actuals.¹⁷ Els productes acabats, que els francesos qualifiquen de vidres "sodés", presenten com a característica comuna els reflexos blaus o verds de la pasta incolora del vidre.¹⁸

En resum, el forn de vidre de Santa Pellaia correspon, a partir de les notícies escrites que en conservem, a un instal·lació característica dels segles finals de l'edat mitjana. Tot i que la fabricació de vidre es coneix des de molt antic —a l'Egipte dels faraons, almenys des dels segles XV-XVII a.C.— i que la tècnica no es va perdre després de l'Imperi Romà,¹⁹ sí que convé remarcar els canvis produïts al llarg del període medieval. En efecte, el vidre de l'antiguitat es feia amb sorres procedents de la desembocadura del riu Belus —a l'actual Israel— i amb el "natró", carbonat de sodi que es troba en estat natural als llacs de Wadi Al Natrum, a Egipte, la qual cosa implicava l'existència d'una xarxa de comerç internacional molt ben organitzada per tal de transportar aquests productes fins a uns tallers que es dedicaven tan sols a acabar els productes de vidre.²⁰ I així es va continuar fent fins als segles IX i X. A partir de l'any 1000, però, el vidre potàssic esdevé omnipresent a tot arreu d'Europa occidental, la qual cosa significa que per a la seva fabricació s'utilitzen cendres vegetals i que els tallers o forns realitzen totes les fases de producció del vidre. Es tracta de forns complexos o múltiples que necessiten molt de combustible per fondre el vidre brut i que prenen les sorres silíciques de l'entorn on s'instal·len, però que necessiten la intervenció de mercaders per a obtenir sosa, vidre trencat i, menys sovint, colorants. Per això, podem assenyalar que el forn de Santa Pellaia del 1304 encaixa perfectament amb el model de forn de vidre característic de la Mediterrània occidental, tant per l'estructura complexa —els diversos obralls— com per la dependència d'un mercader per a l'obtenció de sosa i vidre. Així, la forta inversió econòmica a l'hora de

posar en marxa un forn fa que siguin els mercaders capitalistes, i no els artesans del vidre, els que acabin controlant tota la producció del forn.²¹

EL SECTOR DEL VIDRE EN CRISI

Malauradament, les notícies sobre el forn de vidre de Santa Pellaia de l'any 1304 no tenen contínuïtat. Per tant, no podem saber si la producció d'aquest forn anava dirigida a la construcció de vitralls de la catedral de Girona o d'algun altre edifici monumental de la ciutat. En principi, es tractaria d'una possibilitat remota, atès que els primers artesans que van treballar a les vidrieres de la catedral de Santa Maria, als volts del 1320, procedien de Tolosa de Llenguadoc i que els primers vidriers vinculats amb les Gavarres, els Xetard, que es van establir a Sant Mateu de Montnegre, no ho van fer abans del 1350.²²

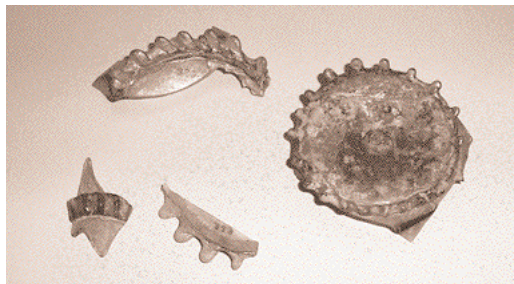
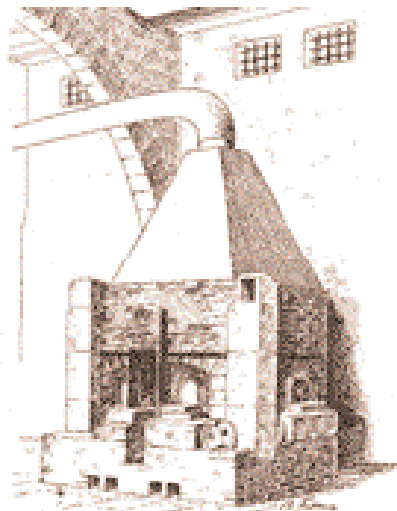
El més probable és que el forn deixés de produir pocs anys després del 1304²³ i que això tingués a veure amb la prohibició, dictada el 1322 pel rei Jaume II, de fabricar cendra i vidre dins la ciutat, la vegueria i el bisbat de Girona.²⁴ La finalitat de la mesura, aparentment, era fer front a la desforestació i als desastres ecològics: pocs anys abans, el 1316, el mateix rei Jaume II va recordar als veguers de Barcelona, Vilafranca del Penedès i Montblanc que el ciutadà barceloní Guillem Barceló havia estat condemnat per cremar, talar i causar destroces als boscos d'Olesa i Bigues mentre estava "*faciendo vitro*", és a dir, produint vidre.²⁵ Però també convé recordar que en aquella data el mateix rei Jaume II estava ultimant les aliances i els pactes per a la conquesta de l'illa de Sardenya i començant a preparar els vaixells i l'exèrcit que l'havia de materialitzar a partir de l'any següent, el 1323.²⁶ En aquesta conjuntura, el monarca tenia un interès especial en reservar la fusta del país per a la construcció de les naus i de les màquines de guerra per anar a Sardenya.

No sembla, tanmateix, que la norma fos observada amb massa rigor: el 1330 el rei Alfons III, després d'un període en què sembla que hauria autoritzat de nou la fabricació de vidre, va tornar a insistir al veguer i al batlle de Girona que fessin observar la prohibició de fer vidre a la vegueria i al bisbat de Girona.²⁷ Aquesta reiteració de l'ordre reial podria haver estat necessària després de la mesura presa pels magistrats de la ciutat de Barcelona l'any 1324, la d'expulsar els forns de vidre establerts dins la ciutat.²⁸ És probable que aquest fet hagués fet construir nous forns en paròquies properes a la ciutat, tal com sembla succeir amb el forn de vidre localitzat a Sant Fost de Campsentelles, al Vallès Oriental.²⁹ Però altre cop la guerra podria tenir-hi alguna cosa a veure: després de l'ocupació catalana de Sardenya, els genovesos van veure's seriosament perjudicats per la irrupció dels catalans en el comerç de la Mediterrània occidental i, l'any 1330, va córrer el rumor que preparaven un gran estol per atacar la Corona d'Aragó.³⁰ El rei Alfons III va començar a preparar una flota per fer-hi front i, potser per això, va decidir que els recursos forestals que es cremaven als forns de vidre fossin salvaguardats i destinats a construir les naus catalanes.

LA FABRICACIÓ DE VIDRE A LES GAVARRES

Després de la Pesta Negra, l'any 1348, el perill de desforestació a causa de la sobreexplotació dels boscos degué minvar: les mortaldats van reduir la població, molts masos van quedar rònecs i les explotacions, abandonades. Així doncs, els boscos degueren recuperar-se ràpidament durant la segona meitat del segle XIV i el segle XV. Per això, a les Gavarres l'activitat de la fabricació de vidre, tot i que minoritària, hi va continuar existint.

A Cruïlles, per exemple, l'any 1390 el propietari del mas Vidal Carbó, al veïnat de les Goresques, era el vidrier Nicolau Coloma i el 1592 tenim la referència a Joanet Marcafaves, el primer vidrier del forn de Solls, que ara coneixem pel mas del Forn del Vidre.³¹ Aquest forn, pertanyent a la família Cors de Sord i de Camós, senyors de Sant Cebrià dels Alls, va ser arrendat a diverses famílies de vidriers des de finals del segle XVII fins a mitjans del XVIII, entre les quals destaquen els Poch de Fonteta.³² No massa lluny d'aquest, a coll de Bragó, al veïnat de Pastells de Cruïlles, el propietari del mas Mercader va construir un nou forn l'any 1806, el qual, com a mínim, va funcionar fins el 1833.³³ S'han documentat més forns de vidre a d'altres indrets de les Gavarres: can Mont de Calonge, per exemple, havia estat conegut com el mas del Forn del Vidre; n'hi havia un altre a prop de can Cals de Fitor i un darrer a Bell-lloc d'Aro.³⁴ Aquest darrer, conegut ja des d'inicis del segle XX, ha estat objecte d'una excavació que ha proporcionat alguns materials, com la ceràmica decorada en verd i manganès, que permet datar-lo aproximadament del segle XIV.³⁵

Al forn de vidre de Bell-lloc d'Aro es van trobar uns fragments d'objectes de vidre al costat de ceràmica del segle XIV.

Fotografia: Consorci de les Gavarres – Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols

Obrall d'un forn de vidre tradicional de l'illa de Mallorca.
Imatge: ALCOVER- MOLL, 1926

A d'altres contrades catalanes, la fabricació de vidre també va tenir una revifalla a partir de la baixa edat mitjana. Al Vallès i al Maresme, es documenten forns de vidre a Montcada, Granollers, Mataró i Vallromanes des de finals del segle XV; potser arrel d'això es va aconseguir produir vidres de gran qualitat a Barcelona i Mataró que, entre els segles XVI i XVII, van arribar a competir amb els venecians.³⁶ En aquest mateix període, per l'Albera i, més específicament, pels termes de la Roca d'Albera, el Vilar, Montesquiú i Palau del Vidre circulaven famílies de vidriers, com els Bonet, els Sobreperre i els Dotres que van treballar al forn de vidre del mas d'en Bonet en aquest període.³⁷ El mateix s'ha documentat a la Selva: a Santa Coloma de Farners hi van funcionar forns de vidre des del segle XVI fins al XIX i algunes famílies de vidriers van traslladar-se, a mitjan segle XIX a Vilobí d'Onyar, on van intentar construir una fàbrica de vidre.³⁸ Finalment, des de finals del segle XVIII s'han documentat uns quants forns de vidre a poblacions muntanyenques de la Conca de Barberà, segurament perquè els artesans especialitzats que se n'encarregaven hi trobaven gran quantitat de llenya per utilitzar com a combustible.³⁹

En conclusió, el forn de vidre documentat a Santa Pellaia l'any 1304 és la primera menció a aquesta activitat productiva al massís de les Gavarres. I, tot i que sigui només a través de les evidències documentals, també és un dels primers testimonis a Catalunya de la implantació al món rural de la manufactura del vidre i de l'associació entre artesans vidriers amb comerciants que els proporcionaven el capital i algunes matèries primeres essencials per al seu funcionament. Llàstima, però, que no n'haguem localitzat la seva ubicació precisa per tal de contrastar les informacions escrites amb l'excavació de les restes. Sembla com si els boscos, que tant degueren patir amb la producció de vidre, s'haguessin revenjat amagant qualsevol resta del forn sota la seva espessa capa verda.

NOTES

- * Una primera versió d'aquesta història ha aparegut al llibret de la XXX Marxa de Primavera de Cassà de la Selva, celebrada el maig del 2008; cf. MALLORQUÍ, 2008a. Agraïxo la col·laboració de Josep M. Llorens a l'hora de facilitar les informacions referents al forn de vidre de Bell-lloc, així com la disponibilitat del personal del Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols per obtenir les imatges dels vidres trobats a Bell-lloc.
- 1 De Ramon Conill, natural de Sant Iscle d'Empordà, no en tenim més notícies. En canvi, d'Arnau Veguer sabem que havia mort abans del 1332 i que havia tingut dos fills, un franciscà, Bonanat, i l'hereu, Joan, implicat en el negoci de l'engreix de bestiar, en el préstec de diners i en la venda de sabates al mercat de Monells; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 25v (1332.07.20), f. 57r (1332.10.19) i f. 72v-73r (1332.11.19), i vol. 161, f. 15v (1333.05.01).
 - 2 ADG, Almoina, Brunyola, pergami n. 23 (1276.01.29) i pergami n. 24 (1276.02.24); ADG, Sant Feliu de Girona, pergami s. n. (1290.04.14); MARQUÉS, 2004: n. 339; ACG, Sant Feliu de Guíxols, Liber Privilegiorum Maior, s. f. (1294...); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1297.11.22). També existia un mas Dorca a Serra de Daró el 1337; cf. ADG, Mitra, calaix 18, pergami n. 84 (1337.06.12); MARQUÉS, 1984: n. 1044).
 - 3 Guillem Inard, el 1307, va deixar de ser rector de Santa Pellaia perquè va ocupar la de Sant Cebrià dels Alls; Pere de Tor era el rector de Santa Pellaia durant les visites pastorals dels anys 1314 i 1315; Jaume Pastor ho va ser fins el 1324 en què va permutar el seu benefici amb el de Berenguer de Sies, que regí la parròquia de Santa Pellaia fins el 1329 com a mínim; cf. ADG, Notaria, vol. G-2, f. 73r (1307.03.16), vol. G-4, f. 119v (1324.05.25); vol. G-5, f. 56r (1325.05.27) i vol. G-6, f. 69r (1326.10.23); ADG, Visites Pastorals, vol. P-1, f. 5v-6r (1314.12.25), vol. P-2, f. 13rv (1315.12.24) i vol. P-4, f. 77v-78r (1329.06.30).
 - 4 AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 1v-2r (1304.02.28).
 - 5 Potser Arnau Veguer tenia present el fracàs d'una operació anterior amb Bernat Capeller, de Castelló –d'Empúries–, signada el juliol del 1303 a Monells; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 1v (1304.02.28).
 - 6 AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 17r (1304.06.30 ca.) i f. 18r (1304.06.30).
 - 7 AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 23r (1304.08.02).
 - 8 AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 15v (1304.06.12) i f. 23r (1304.08.02). Sobre Isaac de Blanes, jueu de la Bisbal, i la seva família, cf. MERCADER, 1999: p. 86-87 i p. 97.

- 9 AHG, Notarial, Monells, vol. 241, f. 17r (1304.06.30 ca.) i f. 18r (1304.06.30).
- 10 AHG, Notarial, Monells, vol. 162, f. 9v (1332.06.23) i f. 129r (1333.03.06). Vegeu també la història "Per uns sacs d'avellanes" d'aquest llibre.
- 11 Vegeu la història "Els boscos de Cassà" d'aquest llibre.
- 12 ALCOVER-MOLL, 1926-1962: "obrall" i "vidre"; cf. MATAS, 1999: pàg. 11-15.
- 13 Del forn de Solls, l'actual mas del Forn del Vidre, a Cruïlles, es conserva un inventari de les eines que s'hi trobaven; cf. MATAS, 1999: p. 15.
- 14 *Le nouveau Petit Robert*, 1993: "fritte"; MENDERA, 1989: p. 18-20; FOY, 2000: p. 176-178.
- 15 FOY, 2000: pàg. 181-182.
- 16 *Gran diccionari*, 1998: "sosa"; *Le nouveau Petit Robert*, 1993: "soude"; DEVOTO-OLI, 1967: "soda"; *Il Grande Dizionario*, 2004: "soda". El carbonat potàssic també s'obtenia de les cendres de la fusta; cf. PUJOL, 1991.
- 17 JULIÀ, 1992: pàg. 327.
- 18 Així són els vidres trobats a l'excavació del jaciment de l'Esquerda, a Roda de Ter, Osona, datables dels segles XIII i XIV; cf. JULIÀ, 1992: pàg. 340-341.
- 19 PUJOL, 1991; JULIÀ, 1992: pàg. 325-326.
- 20 FOY, 2000: pàg. 171-174. Pel nom de *Wadi al Natrun* i del mineral produït, la llengua llatina utilitza la paraula "*natrium*" per designar el sodi i, per això, el símbol químic del sodi és Na.
- 21 FOY, 2000: pàg. 178-183.
- 22 FREIXAS, 1983: pàg. 285-286; GUILLERÉ, 1991: pàg. 79. Caldria, no obstant, aprofundir en la recerca sobre aquesta qüestió: a Mallorca les primeres notícies sobre forns de vidre i vidriers estan relacionats amb la construcció de vidrieres pels grans finestrals i rosasses de la seu i de les altres esglésies gòtiques de l'illa; cf. ROSSELLÓ-BOVER, 1997: pàg. 493.
- 23 En el complet registre notarial de Monells dels anys 1332-1333 no hi ha cap referència a forns de vidre, tot i que hi apareixen molts habitants de la parròquia de Santa Pellaia; cf. AHG, Notarial, Monells, vol. 162 (1332-1333) i vol. 161 (1333).
- 24 AHCG, Llibre Verd de la ciutat de Girona, f. 32rv (1322.10.01); GUILLERÉ, 2000: n. 65).
- 25 JULIÀ, 1992: pàg. 326.
- 26 CASULA, 1985: pàg. 16-22.
- 27 AHCG, Llibre Verd de la ciutat de Girona, f. 288v-289r (1330.02.25; GUILLERÉ, 2000: n. 89). A Mallorca també es van dictar prohibicions de fabricar vidre i cendres per fer sabó els anys 1330 i 1346; cf. ROSSELLÓ-BOVER, 1997: pàg. 494.
- 28 CAPMANY, 1779-1792: vol. 1, 1ª part; OLIVER, 1989: pàg. 388-389; PUJOL, 1991; JULIÀ, 1992: pàg. 326.
- 29 El forn, destruït en obrir un camí, va ser excavat els anys 1981 i 1982. S'hi van descobrir cinc murs i dos forats plens de cendra, petits vidres i rebuigs. Aparentment, el seu període de funcionament coincideix amb la segona meitat del segle XIV o, com a mínim, del segon i tercer quart d'aquest segle; cf. OLIVER, 1989: pàg. 388-390 i pàg. 422.
- 30 COSTA, 1981: pàg. 143.
- 31 ACA, Monacals, Sant Miquel de Cruïlles, rotlle 16, pergami n. 10 (1390.10.24); ASD, llibre 6, n. 29, f. 37 (1592.03.15); cf. MATAS, 1987a: pàg. 269; PUJOL, 1991.
- 32 Els contractes solien ser de cinc anys i, a part del forn, també incloïen 15 vessanes per sembrar, un hort, 100 vessanes de bosc per fer llenya, tot respectant suros i alzines, i el dret de viure a la casa; cf. MATAS, 1999: pàg. 12-15.
- 33 MATAS, 1987a: pàg. 269, 1993: pàg. 142-143, i 1999: pàg. 15.
- 34 CANER, 1985: pàg. 149-150; MATAS, 1987a: pàg. 270-271.
- 35 El jaciment va ser excavat parcialment per Lluís Esteva i Lluís M. Llubià el 1956, però el 1990 es van extreure blocs de pedra prop del forn que el van posar en greu perill de destrucció; cf. LLORENS, 1990.
- 36 OLIVER, 1989: pàg. 388-389; PUJOL, 1991; MATAS, 1999: pàg. 11-12.
- 37 CAMIADÉ-FONTAINE, 2005.
- 38 GRAU-PUIG, 1992.
- 39 GRAU, 1989: pàg. 168-174.

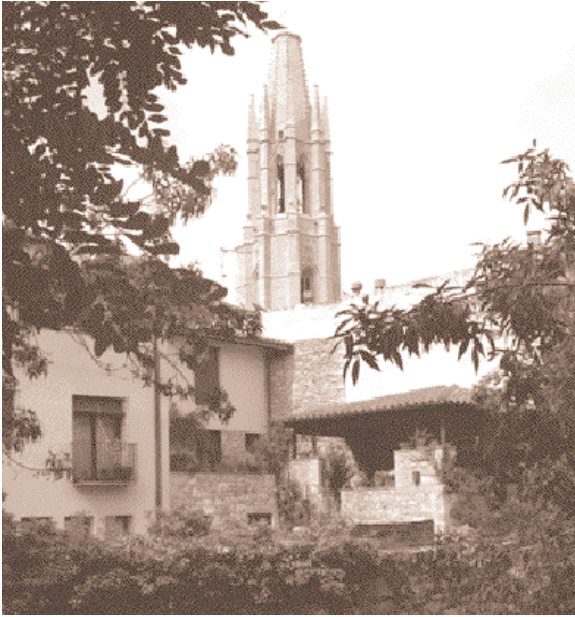
La font de la Boixeda, a l'edat mitjana, es trobava a la vall del Galligants, a poca distància del burg de Sant Pere.
Fotografia: Elvís Mellorequí

ELS SENYORS DE LA CALÇ

En l'actualitat, a Catalunya no hi ha ningú que s'anomeni Mascardell de cognom.¹ Almenys amb aquesta grafia. Però de Mascardells n'hi han hagut uns quants al llarg de la història i, d'entre ells, ens interessen els Mascardell de Girona. I és que ells, més aviat que ningú a la seva època, van obtenir el que, en el fons, tothom hagués desitjat: en menys de dos-cents anys van aconseguir un ascens de categoria social inimaginable per molts dels seus conciutadans. No sabem de segur si, en un principi, havien estat pagesos: a Campllong existia un mas Mascardell, però només està documentat a partir del segle XIII.² En canvi, sí que sabem segur que els primers Mascardell de què tenim notícia vivien a Girona i eren artesans.

ELS MASCARDELL I EL BURG DE SANT FELIU DE GIRONA

El 1104 Joan, anomenat Mascardell, va adquirir una casa, un casal i un petit hort que havien estat de Pere Josbert i Maria, béns que estaven situats a l'alou de la seu de Girona i a la parròquia de Sant Feliu de Girona.³ A més, el 1110 van completar la compra amb l'adquisició a Maria –potser la mateixa del 1104, però ja vídua– d'un obrador situat entre la casa comprada abans pels Mascardell i el carrer que anava al riu, o “rivolum”, del Galligants.⁴ És molt probable que aquest obrador fos, en concret, una ferreria, atès que en aquesta zona hi tenien els tallers uns quants ferrers o “fabres”: Ermemir, Bernat Ponç i Bernat Vidal.⁵ Joan Mascardell, però, de seguida es va dedicar a comprar

Els Mascardell, des del segle XII, tenien la seva residència a l'illa de cases que queda entre el riu Galligants, la plaça dels Jurats i els carrers Francesc Samsó i Sacsimort, tot al burg de Sant Feliu de Girona.

Fotografia: Elvis Mallorqui

les cases d'alguns dels seus veïns: el 1120 va comprar la casa de Trutgarda, també situada al ja definit burg de Sant Feliu de Girona,⁶ i el mateix any s'esmenten unes altres cases de Joan Mascardell que limitaven amb les que va comprar Bernat Gausfred.⁷ En resum, els primers Mascardell, residents al burg de Sant Feliu de Girona van dedicar-se a comprar cases i terrenys situats dintre l'alou de la seu de Santa Maria de Girona, que havia estat concedit en feu a Guillem Constants a finals del segle XI. La seva residència i la majoria d'edificis que van comprar estaven situats a l'illa de cases que actualment queda entre la plaça dels Jurats, els carrers de Francesc Samsó i Sacsimort i el riu Galligants.⁸ Així, els podem considerar com un dels gironins que van propiciar la primera expansió urbanística de la ciutat de Girona a l'exterior de les muralles d'origen romà.⁹

A mitjan segle XII, unes breus notícies sobre Ramon Mascardell permeten confirmar la continuïtat de la nissaga gironina. Aquest personatge actuà de testimoni en una compravenda i un establiment de petits hortets que havien de ser edificats i que estaven situats al burg de Sant Feliu de Girona.¹⁰ Sembla, doncs, que la família continuava implicada, potser menys directament, en la construcció de nous edificis en aquest sector de la ciutat. Una notícia del 1197 ho confirma: els germans Ramon i Jaume Mascardell, potser fills de l'anterior Ramon, van comprar a en Vilà una casa situada a la banda sud del mateix carrer –l'actual carrer Francesc Samsó– on els Mascardell tenien casa seva.¹¹

En els primers anys del segle XIII, els germans Mascardell haurien esdevingut uns veritables promotors immobiliaris per la seva activa participació en el creixement urbanístic del burg de Sant Feliu de Girona. Unes vegades, en tant que testimonis o àrbitres, supervisaven compravendes, herències i establiments de parcel·les per edificar o ja edificades.¹² En d'altres ocasions, van tornar a comprar cases i béns immobles: el 1206 van adquirir les que tenia Berenguera, vídua de Guillem Ricard, situades a prop de les que ells dos posseïen i, el mateix any, van aconseguir que l'abat del monestir de Sant Pere de Galligants els confirmés com a beneficiaris del feu que el seu pare havia tingut al lloc dit Boixeda, no massa lluny de les parets d'aquest monestir.¹³ Amb aquest darrer document, que tindria una importància decisiva en el futur, els Mascardell van començar a sortir del seu burg de Sant Feliu de Girona, no pas per anar molt lluny, perquè només van creuar el Galligants. Però aquest petit pas seria el primer d'un llarg periple que els portaria a canviar de nivell social.

D'ARTESANS A CAVALLERS

Al llarg del primer terç del segle XIII, els Mascardell van continuar eixamplant les seves possessions a l'interior del burg de Sant Feliu de Girona. El 1210 Pere Mascardell, de qui desconeixem la relació amb els germans Ramon i Jaume, va comprar una casa situada entre els Banyes –els actuals Banyes Àrabs–, un forn i un carrer –l'actual Pujada del Rei Martí– a Arnau Mercadell i la seva muller.¹⁴ De totes maneres, qui apareix més sovint en la documentació conservada és Ramon Mascardell, que actuà de testimoni en diverses ocasions: el 1222 en un plet entre el bisbe de Girona i el seu feudatari Guillem Sunyer sobre els drets senyorials sobre una casa del burg de Sant Feliu de Girona; el 1223 en l'establiment del bisbe de Girona d'unes cases a Pere de Pau; i els anys 1209 i 1231 en les fundacions d'uns beneficis a l'altar de Sant Vicenç de l'església de Sant Feliu de Girona.¹⁵ Justament va ser el mateix Ramon Mascardell qui va començar a tenir interessos en una població força allunyada de Girona, Sant Julià del Llor. El 1211 va ser el dipositari de cinc escriptures relacionades amb una penyora feta per Bernat de Llémèna envers Ramon de Llor, pel valor de 1.000 sous.¹⁶ Sembla, però, que va acabar rebent algun domini a la parròquia de Sant Julià del Llor i l'hauria mantingut entre les seves mans durant catorze anys, fins que, després d'un judici, l'abat del monestir de Santa Maria d'Amer el va obligar a reconèixer que ho tenia sota el domini directe de l'abat.¹⁷

A mitjan segle, els Mascardell van continuar eixamplant el seu radi d'acció. Ramon Mascardell, potser el fill del Ramon que figura en escriptures del període 1202-1231, va establir una part d'un seu bosc situat a Sant Julià del Llor per tal que s'hi plantés, amb tota seguretat, vinya.¹⁸ El bosc en qüestió afrontava amb vinyes d'altres persones, que havien estat, poc temps enrere, peces boscoses. Això era freqüent al segle XIII al marge esquerre del Ter i, en concret, a les parròquies de Sant Julià del Llor, Sant Vicenç de Constantins i Santa Maria de Calders o Tinyoses.¹⁹ A més, Ramon Mascardell havia començat a adquirir terres als entorns de la ciutat de Girona: el 1251 tenia un hort al lloc de Figueroles, a prop del burg del Mercadal, i una vinya al pla de Xut-

glà, a la parròquia de Sarrià i l'any 1254 dues altres vinyes al pla de Fontajau i al Clot, també dins la parròquia de Sarrià.²⁰

El probable successor de Ramon Mascardell s'anomenava Jaume. És ell qui va aconseguir canviar decisivament d'estatus social perquè l'any 1268, en vendre una vinya i bosc situada a la parròquia de Sant Julià del Llor,²¹ va ser qualificat com a "ciudadà", títol honorífic que rebien els habitants de la ciutat de Girona beneficiaris dels privilegis concedits pels reis catalans des de la fi del segle XII i que, a partir de mitjan segle XIII, va servir per designar el grup social dominant de la ciutat, el que controlava el govern municipal instituït el 1284.²² I el 1273, juntament amb el seu gendre Simó de Lledó, que estava casat amb la seva filla Blanca, va cedir a Arnau de Planes, domer de Sant Cristòfor de les Planes, tot el domini que tenia repartit entre les parròquies de Sant Julià del Llor, Constantins, Sant Climent d'Amer, Santa Cecília de Càrcer –o de les Serres– i Anglasell.²³ Es tractava de quatre masos i una borda a Sant Julià del Llor, de la quarta part d'un mas de Constantins, de mig mas del veïnat de Cabanes, a la parròquia de Constantins, i de quatre masos més i dos de mitjos situats a la parròquia de Constantins, entre d'altres drets. No sabem massa res de Simó de Lledó, però sí que al cap d'uns anys, el 1301, va signar una venda com a testimoni, però al costat del seu nom hi apareix la paraula "*miles*", és a dir, cavaller.²⁴ En aquesta època, ser cavaller ja no equivalia a ser un guerrer, sinó que era un títol nobiliari al qual s'accedia després d'una cerimònia cada cop més fastuosa, la investidura d'armes o adobament.²⁵

ELS MASCARDELL I LA CALÇ

No sabem com els Mascardell es van enriquir tan ràpidament per ascendir en l'escala social, però és possible que ho fessin gràcies al control d'una matèria primera essencial per a l'expansió urbanística de Girona entre els segles XII i XIII: la calç. A part de servir per desinfectar l'aigua dels pous, els arbres i les parets i per blanquejar paper i parets, la calç servia, un cop barrejada amb aigua i sorra, per a la construcció d'edificis o, millor dit, per a unir de manera perdurable les pedres amb què s'aixecaven parets i voltes.²⁶ La relació dels Mascardell amb la calç queda demostrada en dos documents dels anys 1206 i 1263 referits, ambdós, al lloc de Boixeda, a tocar el burg de Sant Pere de Galligants. En el primer, l'abat Dalmau, del monestir de Sant Pere de Galligants, va confirmar als germans Ramon i Jaume Mascardell tot l'honor conreat i erm que ja havia tingut el seu pare –"*genus vestri illum habuit et tenuit*"–, juntament amb els diferents tipus de forns i les pedreres que hi havia –"*furnis diversorum generum et petrariis*"–, a canvi d'un cens anual de 2 sous al monestir i del pagament de 85 sous per aquesta donació.²⁷ En el segon text, el del 1263, Jaume Mascardell i la seva muller Berenguera van vendre per 150 sous barcelonesos al clergue Pere Isarn una trilla –vinya en parra– i els censos que rebien d'unes tinences i d'unes pedreres i uns forns de calç –"*totam nostram triliam et alias tenedones, scilicet cultis et heremum cum suis pertinencias et petrariis et furnis calcis*"–, tot situat al cap d'amunt del burg de Sant Pere de Galligants, a l'indret conegut com la Font de Boixeda.²⁸

La importància de la venda es dedueix del fet que el comprador no era una persona qualsevol. Pere Isarn, el que esdevingué el nou senyor dels drets venuts, era un prevere que formava part del capítol de la seu de Girona, com a mínim des del 1254.²⁹ En els mateixos anys se'l documenta com a senyor d'alguns masos de Jafre i Orriols³⁰ i també al capdavant d'una responsabilitat particular: la gestió dels béns de la institució del Ferial de la seu de Girona. En aquest sentit, el 1255 va signar, juntament amb el bisbe i els altres membres del capítol, l'acord que establia que les rendes obtingudes pels càrrecs de bisbe, canonges i preveres de la seu serviren per a donatius i per al Ferial de la seu gironina; l'any 1265 va comprar, juntament amb el canonge gironí Guillem Pere, també procurador del Ferial, un domini consistent en alguns masos i els seus drets d'ús dels boscos propers situats a Cassà de la Selva; i el 1271 va ser present en la unió d'un benefici establert a l'església de Vilamacolum amb la institució del Ferial de la seu.³¹ Pere Isarn degué morir poc després: l'any 1272 el clergue Guillem Gaufred, rector de l'altar del Sant Sepulcre de Girona i procurador de l'Almoïna del Pa de la seu de Girona,³² va disposar, en tant que marmessor de Pere Isarn, que es vengués l'honor de Boixeda per tal de convertir els diners en donatius per als convents dels dominics i dels framenors –o franciscans– de la ciutat de Girona.³³

A part de Pere Isarn, en el document del 1263 apareixen altres personatges: Berenguer de Medinyà i Ramon de Preses, ambdós blanquers, i Ferrer de Bellver pagaven uns censos d'un parell de gallines o un parell de capons a en Mascardell, que n'era el senyor directe. El mateix passava amb les pedreres i el forn de calç, pels quals Guillema de Planils pagava 20 sous de moneda de doblenc a Jaume Mascardell. Els mateixos béns són esmentats en una venda posterior del mateix domini, efectuada l'any 1272 pel marmessor testamentari de Pere Isarn, el també clergue Guillem Gaufred, a n'Astrúcia, muller de Ponç Adalbert.³⁴ Els únics canvis eren el cens que pagava Guillema de Planils, que havia passat de 20 sous el 1263 a 14 sous i 4 diners el 1272, i el preu total de la venda, 150 sous el 1263 i el doble, 300 sous, el 1272. L'encariment dels béns, però, podia obeir a qüestions de devoció: els diners obtinguts van ser donats als frares predicadors –dominics– i als framenors –franciscans– de la ciutat de Girona.

Així doncs, els Mascardell tingueren el domini del lloc de Boixeda, a prop del burg de Sant Pere de Galligants, entre els anys 1206 i 1263 i segurament ja el tenien a finals del segle XII. No n'eren els únics propietaris, perquè ho tenien en feu per l'abat de Sant Pere de Galligants a canvi d'un cens ínfim de 2 sous anuals el 1206, que passà a ser de 2 sous i 8 diners els anys 1263 i 1272. Però sí que n'eren els màxims responsables de la seva explotació: segurament ells no treballaven directament ni a les pedreres ni als forns de calç que hi havia en aquest indret, però ho tenien concedit a d'altres persones a canvi de censos anuals i altres drets. Les pedreres i els forns degueren ser actius durant bona part dels segles XII i XIII, un període decisiu per al fort creixement de la ciutat de Girona en el qual es van consolidar els burgs de Sant Feliu de Girona i Sant Pere de Galligants. A partir del segle XIII, el creixement de la ciutat de Girona es va traslladar al sud de les muralles de la ciutat romana –coneguda a l'edat mitjana com la Força Vella–, a la zona de l'Areny de l'Onyar, on s'hi va instal·lar el 1160 el mercat gironí; l'expansió a l'Areny va caracteritzar-se per l'ele-

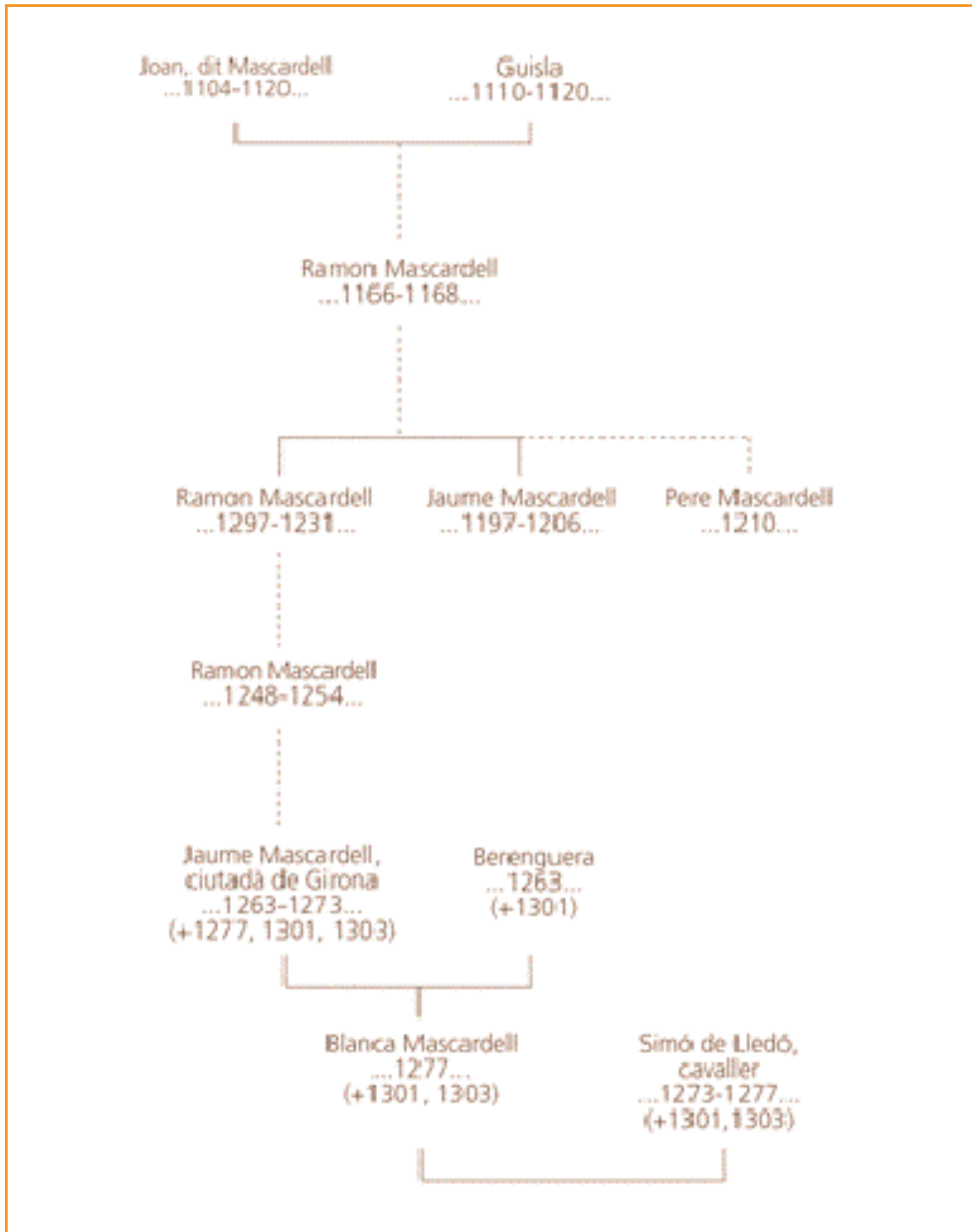
vada densitat d'ocupació de l'espai –carrers estrets i voltes des del segle XIII– i per la forta presència d'artesans, tal com demostren els noms dels carrers que hi ha entre l'actual Rambla i el carrer Ciutadans de Girona; finalment, el sector del Mercadal, a l'altre marge de l'Onyar, havia estat una zona essencialment d'hortes fins que, l'any 1232, la implantació del convent de Sant Francesc va iniciar-ne l'expansió urbanística.³⁵

Però els Mascardell no només van encertar en l'elecció del negoci de la calç, sinó que, a més, van saber plegar a temps. Vint anys després de vendre's els forns de calç i les pedreres que tenien al lloc de Boixeda, les tropes del rei francès van posar setge a la ciutat de Girona i van destruir bona part del burg de Sant Feliu de Girona, que encara no estava protegit per cap muralla.³⁶ Això va ser l'any 1285 i la reconstrucció dels sectors més afectats de la ciutat de Girona, a l'exterior de les muralles de la Força Vella, es va allargar durant unes quantes dècades, fins al començament del segle XIV.³⁷ Després, el creixement de la ciutat només va afectar els sectors de l'Areny de l'Onyar, la Vilanova i el Mercadal, tots a la part meridional del nucli més antic de Girona.³⁸ Però els Mascardell ja no hi van participar: el casament de la filla de Jaume Mascardell, Blanca, amb el cavaller Simó de Lledó havia segellat el definitiu ascens social de la nissaga als rengles inferiors de la noblesa gironina.

LA PRODUCCIÓ DE CALÇ A LES GAVARRES

Els forns de calç de la Font de la Boixeda, citats l'any 1263, no sabem on es trobaven exactament. L'indret es trobava al costat del burg de Sant Pere de Galligants i, per tant, al peu de la muntanya de Montjuïc, és a dir, molt a prop de la zona de màxim creixement urbanístic dels segles XII i XIII, els burgs de Sant Pere i de Sant Feliu de Girona. De la presència de la font i del topònim de Boixeda –formació vegetal amb el boix com a espècie predominant–³⁹ es dedueix que l'indret es trobava en un fondal de la vall del Galligants i, com diu el text, gairebé a tocar el burg de Sant Pere. L'any 1263 es donen les afrontacions dels béns venuts pels Mascardell i confirmen aquesta localització: a llevant limitaven amb la trilla del domer de Sant Daniel i la vinya de Ferrer de Bellver, a migdia amb el riu Galligants –*“in alveo Gallicantus”*–, a ponent amb l'honor de Pere d'Armentera, Ramon de Ravós, Ponç Albert i Miquel Om i a tramuntana amb l'honor de Guillem de Planils.⁴⁰

Dels forns, tampoc no sabem com eren físicament, però el fet que apareguin citats junt a unes pedreres ens dóna una pista molt important. En efecte, podem imaginar que els forns medievals de prop del Galligants no eren massa diferents dels existents en d'altres sectors de les Gavarres, especialment als llocs de Fonteta i Peralta, on se n'hi ha comptat 23 que han funcionat, alguns d'ells, fins a temps ben recents.⁴¹ Aquí, els forns de calç eren cavitats rodones en forma d'olla, excavades en un marge, amb una banquetta baixa situada a tot volt de la paret interior del forn. Des de l'obertura superior del forn s'hi posaven les pedres calcàries extretes d'una pedrera propera; calia construir una volta amb les pedres més grans i, després, omplir tot el forn amb les pedres més pe-

Els Mascardell de Girona, segles XII-XIII

tites. Un cop apunt, el forn cremava contínuament durant 4 o 5 dies i, després de dos dies de repòs, es començava a treure la calç i a deixar-la als carros.⁴²

A Fonteta i Peralta, igual que a Girona, s'hi troben importants afloraments de roca calcària nummulítica —a mig camí dels materials esquistosos del centre de les Gavarres i dels sediments al·luvials de les planes que les envolten— que proporcionaven la matèria primera essencial per a la producció de calç.⁴³ No tots els forns de calç dels volts de les Gavarres es trobaven a prop de pedreres: a Castell d'Aro, Corçà i Calonge hi hagué forns, entre els segles XVI i XX, sense relació directa amb l'extracció de pedra calcària.⁴⁴ Però sembla que l'associació de forns i pedreres devia ser més freqüent en llocs relativament mal comunicats, com Sant Mateu de Montnegre,⁴⁵ o en temps més reculats en què les comunicacions i els mitjans de transport de productes pesants eren més difícils.

De fet, la tècnica de fer calç era coneguda des de l'antiguitat, tal com demostra un fragment del llibre *D'agricòlia* de Marc Porci Cató,⁴⁶ i no degué canviar massa abans del segle XX. A través d'uns quants documents de l'edat mitjana, sabem que la calç era un signe de qualitat en les edificacions en què s'utilitzava. El monestir de Sant Esteve de Banyoles, per exemple, va ser admirablement reedificat per l'abat Acfred, l'any 957, amb calç i pedres després d'un incendi provocat per una invasió de pagans —hongaresos, probablement—.⁴⁷ Al segle XIII, els castells i els palaus eren reparats amb calç: l'any 1277 els habitants de Lloret de Mar havien de fer obres i serveis de treball al castell de la població quan el castlà, Bernat de Lloret, els ho requerís, però ell havia de comprar la calç necessària per a l'obra i pagar el menjar dels traginers i de les bèsties que portaven la calç des de Girona —potser dels mateixos forns de Boixeda— o d'altres indrets; l'any 1280, la construcció del palau, de les muralles i de les torres de la vila reial de Figueres s'havia fet amb calç obtinguda amb la crema d'algunes oliveres tallades de l'abat de Vilabertran, que hagué de ser recompensat.⁴⁸ I al final de l'edat mitjana, tenim constància de l'ús de la calç en construccions més simples, com la casa que l'Almoïna tenia a Brunyola i el pont de pedra aixecat sobre el camí de Girona a Santa Coloma de Farners a l'alçada de l'Onyar, entre Vilobí i Salitja.⁴⁹

“Qui fa calç, va descalç”, diu la dita per recordar la duresa de la feina de calciner, que no permetia cap luxe als treballadors d'aquest ofici. Bona part dels diners que generava el negoci de la calç, se'l quedaven els propietaris dels forns. No tenim proves per demostrar que els Mascardell de Girona aconseguissin, gràcies als seus forns de calç, esdevenir ciutadans i casar una filla amb un cavaller. Però ho van fer i, potser, una vegada aquesta història va passar de veritat.

NOTES

* El punt de partida d'aquesta història és la troballa dels documents referits als forns de calç i a les pedreres existents a prop del *burg de Sant Pere de Galligants*, que vaig passar a en Jordi Sagrera, Josep M. Nolla, Eduard Canal i Josep Canal per a la seva reconstrucció de la història de la ciutat de Girona. Justament a ells agraeixo la lectura d'aquest text abans de la seva publicació.

1 Vegeu la web de l'Institut d'Estadística de Catalunya, cf. www.idescat.cat.

2 El 1262 Guillema, filla de Riand Mascardell, es va fer dona pròpia del monestir de Sant Vicenç de Cardona; Pere Mascardell, l'any 1315, va

- capbrevar una feixa de terra i alguns censos que prestava al monestir de Sant Pere de Galligants i el 1331 va definir uns drets a Pere Sabet de Campllong; el 1346 Pere Mascardell va comprar una part d'un camp a Sibil·la i Bernat de Vinyoles, de Riudellots de la Selva; cf. ADG, Almoïna, Cassà de la Selva, pergami n. 435 (1262.02.09) i pergami n. 401 (1346.04.20); ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 6, pergami n. 36 (1315.01.20); ACSCF, fons patrimonial Rovirola, caixa 11, pergami n. 5 (1331...); MORALES, 2007: pàg. 31. Al segle XV encara es documenta Bartomeu Mascardell com a habitant de Campllong, però també a Salvador Romanyà àlies Mascardell, de Sant Sadurní; cf. AHCG, Convocatòria general dels homes de remença, f. 46rv (1448.10.27; HOMMS, 2004: n. 65) i f. 75v (1448.10.28; HOMMS, 2004: n. 128). I el 1497 tenim notícia d'en "Guerau Mescardell", habitant de Campllong; cf. IGLÉSIES, 1991-1992: vol. 2, pàg. 402.
- 3 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 41 ter (1104.01.07; MARQUÈS, 1993: n. 188).
 - 4 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 42a (1110.04.25; MARQUÈS, 1993: n. 204).
 - 5 CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, 2000: pàg. 60-62.
 - 6 CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, 2005a: pàg. 38.
 - 7 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 328ab (1120.02.22; MARQUÈS, 1993: n. 224) i f. 41ter b (1120.06.10; MARQUÈS, 1993: n. 225).
 - 8 CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, 2000: pàg. 82.
 - 9 CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, 1996: pàg. 56-57, i 2000: pàg. 63.
 - 10 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 340b-341a (1166.06.27; MARQUÈS, 1993: n. 313) i f. 341ab (1168.10.29; MARQUÈS, 1993: n. 320).
 - 11 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 41ter a (1197.12.13; MARQUÈS, 1993: n. 373); cf. CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, 2000: pàg. 66.
 - 12 ADG, Sant Feliu de Girona, pergami s. n. (1197.12.03; MARQUÈS, 2004: n. 18); ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 338ab (1202.07.25; MARQUÈS, 1993: n. 380).
 - 13 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 41ter a (1206.06.13; MARQUÈS, 1993: n. 385) i f. 41ter b (1206.10.15; MARQUÈS, 1993: n. 386); ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 1, pergami n. 21b (1206.02.22); cf. CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, 2000: pàg. 81.
 - 14 ADG, Sant Feliu de Girona, pergami s/n (1210.09.22; MARQUÈS, 2004: n. 29); cf. CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, 2000: pàg. 81 i 83.
 - 15 ADG, Mitra, Cartoral de Carlemany, f. 316ab (1222.08.25; MARQUÈS, 1993: n. 409), f. 327b (1223.10.17; MARQUÈS, 1993: n. 412); ADG, Dotalies, vol. 4, f. 18rv (1209.10.12; MARQUÈS, 2004: n. 27) i f. 17rv (1231.05.05; MARQUÈS, 1993: n. 76).
 - 16 AHCG, pergami n. 11 (1211.02.19; *Catàleg*, 2005: n. 11).
 - 17 AHCG, pergami n. 16 (1226.07.16; *Catàleg*, 2005: n. 16).
 - 18 ACG, pergamins del segle XIII, s/n (1248.01.02).
 - 19 FERNÁNDEZ TRABAL, 1995: pàg. 167-169.
 - 20 ADG, Seu de Girona, Cabiscol major, pergami n. 4, f. 92v (1251.10.09; MARQUÈS, 2004: n. 154); ADG, Sant Feliu de Girona, pergami s/n (1251.08.16; MARQUÈS, 2004: n. 153); ADG, Sant Feliu de Girona, Pabordia de Tordera, pergami n. 532 (1254.01.25; MARQUÈS, 2004: n. 163). Sobre l'indret de Figueroles, cf. CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, 1998: pàg. 63-64.
 - 21 ACB, pergami n. 1-15-60 (1268.12.24); cf. FERNÁNDEZ TRABAL, 1995: pàg. 50.
 - 22 CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, 2005a: pàg. 80-83.
 - 23 AHCG, pergami n. 47 (1273.02.08; *Catàleg*, 2005: n. 47).
 - 24 ADG, Seu de Girona, altar de Sant Domènec, pergami n. 25 (1301.02.23).
 - 25 MALLORQUÍ, 2007a: pàg. 411-421 i pàg. 434-456. Sobre els cavallers, vegeu la història "Cavallers enmig de pagesos" d'aquest mateix llibre.
 - 26 PUJOL-JUANOLA, 1989: pàg. 24.
 - 27 ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 1, pergami n. 21b (1206.02.22).
 - 28 ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 1, pergami n. 20 (1263.09.22). Sobre el *burg de Sant Pere de Galligants*, cf. CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, 2005a: pàg. 42-43.
 - 29 Pere Isarn figura com a marmessor del testament del bisbe gironí Guillem de Cabanelles, cf. ADG, Mitra, calaix 22, pergami n. 1 (1245.11.13; MARQUÈS, 1981: n. 50, i 1984: n. 181).
 - 30 ADG, Almoïna, Vestuari, Catalunya, pergami n. 9-1 (1250.10.12) i pergami n. 9-3 (1255.08.10), i Vestuari, Orriols, pergami n. 5-1 (1251.08.05).
 - 31 ADG, Mitra, Cartoral de Rúbriques Vermelles, f. 53rv (1255.09.25; MARQUÈS, 1981: n. 60) i f. 69v-70r (1271.05.18; MARQUÈS, 1981: n. 53); ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1265.06.07). Sobre el Ferial de la seu de Girona, cf. la història sobre "Els boscos de Cassà de la Selva".
 - 32 El clergeu Guillem Gaufred, l'any 1256, va comprar als Vilademany uns masos a Riudellots de la Selva i, més endavant, el castell de Brunyola. A la seva mort, el 1292, tots els seus béns van passar a l'Almoïna del Pa de la seu de Girona; cf. MALLORQUÍ, 2007b: p. 10-17.
 - 33 ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle, pergami n. 21a (1272.08.12). El donatiu, almenys el dels frares dominics, es va realitzar poc després; cf. ADG, Almoïna, Vestuari, Catalunya, pergami n. 1-2 (1272.10.29).
 - 34 ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 1, pergami n. 21a (1272.08.12).
 - 35 CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, 2005a: pàg. 38-39, pàg. 42-43, pàg. 46-47, pàg. 50-59 i pàg. 62-63.
 - 36 MIRAMBELL, 1963: pàg. 35-39; CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, 2005a: pàg. 86-89; CLARA, 2008: pàg. 27-31.
 - 37 GUILLERÉ, 1991: pàg. 8-11; CANAL-CANAL-NOLLA-SAGRERA, 1998: pàg. 37-38.
 - 38 GUILLERÉ, 1991: pàg. 12-13 i pàg. 58-59.

- 39 MOREU-REY, 1982: p. 62; BASTARDAS, 1994 : p. 81-82. A les Gavarres, el boix només es troba a les zones calcàries entre Girona i Campdorà, a Celrà i a Sant Mateu de Montnegre; cf. PAIROLÍ, 1998: p. 52; MALLORQUÍ, 2003: p. 37; VIÑAS, 2008.
- 40 ACA, Monacals, Sant Pere de Galligants, rotlle 1, pergami n. 20 (1263.09.22).
- 41 MATAS, 1987a: pàg. 54-55; PUJOL-JUANOLA, 1989: pàg. 20-21.
- 42 PUJOL-JUANOLA, 1989: pàg. 13 i pàg. 16-17; BONET-COLL, 2005.
- 43 PUJOL-JUANOLA, 1989: pàg. 11.
- 44 CANER, 1985: p. 150; MATAS, 1987a: p. 271; DE PRADO, 2007: p. 57-58.
- 45 Entre *can Nadal* i la *font de la Rota* es conserven les restes d'un forn de calç que devia utilitzar pedra calcària que es troba en aquest sector del *veïnat de Montnegre*; cf. MALLORQUÍ, 2003: pàg. 220-221.
- 46 CATÓ, 1927: cap. 44; PUJOL-JUANOLA, 1989: pàg. 14.
- 47 "... *prelibatus aba mirifice construxit a pavementum ussque ad tegimen ex calce et lapidibus dedolatis quia olim comustum fuerat ad nefandissimis paganis ...*"; cf. BCAAH, Arxiu, pergami n. 8449 (957.10.16; ORDEIG, 1993-2002: n. 73).
- 48 ACG, pergamins del segle XIII, s. n. (1277.01.02); ADG, Monacals, Santa Maria de Vilabertran, pergami s. n. (1280.05.03; MARQUÉS, 1995: n. 925). L'any 1290 l'abat de Vilabertran va obtenir llicència per fer calç i forns de calç a prop de Sant Llorenç de la Muga; cf. BCAAH, Arxiu, manuscrit 729-III *Monumenta...*, f. 225v (1290.05.25; MARQUÉS, 1995: n. 958).
- 49 ADG, Almoina, Brunyola, pergami n. 98 (1401.01.17) i pergami n. 188 (1551.04.18).

BIBLIOGRAFIA

- AGUSTÍ, Bibiana.; BURCH, Joseph.; MERINO, Jordi. (ed.). *Excavacions d'urgència a Sant Julià de Ramis. Anys 1991-1993*. Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 1995.
- AICART, Francesc.; NOLLA, Josep M.; SAGRERA, Jordi. "L'església antiga de Santa Cristina d'Aro i els seus precedents. Una nova interpretació". *Estudis del Baix Empordà* Sant Feliu de Guíxols, 18. 1999. Pàg. 13-34.
- ALBÀ, Marta.; TORRES, Lluís. *El termenal de Llagostera*. Llagostera: Ajuntament, 2001.
- ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. *Diccionari català-valencià-balear*. 10 vol. Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1926-1962. (També a: <http://dcvb.iecat.net/>).
- ARNALL, M. Josep.; PONS GURI, Josep M. *L'escriptura a les terres gironines, segles IX-XVIII*. 2 vol. Girona: Diputació de Girona, 1993.
- ARNALL, M. Josep. *Lletres reials a la ciutat de Girona (1293-1515)*. 2 vol. Barcelona: Fundació Noguera. Ajuntament de Girona, 2000.
- BADIA, Joan. *L'arquitectura medieval de l'Empordà*. 3 vol. Girona: Diputació de Girona, 1977.
- BADIA, Joan. "La dotalia (acta de consagració) de Santa Coloma de Fitor, fa 1050 anys". *Santa Coloma de Fitor, 948-1998*. Palamós: Associació d'Amics de Fitor, 1998. Pàg. 3-4.
- BADIA, Joan. "Sant Joan de l'Erm, a Julià", *Gavarres*, 2. Cassà de la Selva, 2002. Pàg. 78-79.
- BAGUÉ, Enric.; CARRERAS, Joaquim.; GUTIÉRREZ, Obdúlia. "Cassà de la Selva." *Quaderns de la Revista de Girona*, 30. Girona: Diputació de Girona, 1990.
- BALARI, Josep. *Orígenes históricos de Cataluña*. Barcelona, 1899.
- BARCELÓ, Miquel. (ed.). *Arqueología medieval. En las afueras del "medievalismo"*. Barcelona: Editorial Crítica, 1988.
- BASART, Pitu. "En Guilla, peó caminer". *Gavarres*, 3. Cassà de la Selva, 2002. Pàg. 26-27.
- BASTARDAS, Joan. *Usatges de Barcelona. El codi a mitjan segle XI*. Barcelona: Fundació Noguera, 1991.
- BASTARDAS, Maria-Reina. *La formació dels col·lectius botànics en la toponímia catalana*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, 1994.
- BAUCELLS, Josep. *Vivir en la Edad Media: Barcelona y su entorno en los siglos XIII y XIV (1200-1344)*. 2 vol. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2004-2005.
- BENITO, Pere. *Les parròquies del Maresme a la Baixa Edat Mitjana (1305-1447). Una aproximació des de les visites pastorals*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 1992.
- BISSON, Thomas N. *Fiscal Accounts of Catalonia under the early Count-Kings, 1151-1213*. 2 vol. Berkeley (EUAU): University of California Press, 1984.
- BLANCO, Joan. *El monestir de Sant Feliu de Guíxols (segles X-XI). La formació del domini*. Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament, 1991.
- BOLÓS, Jordi. *El mas, el pagès i el senyor. Paisatge i societat en una parròquia de la Garrotxa a l'edat mitjana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1995.

- BOLÓS, Jordi. "Els masos a l'edat mitjana. Història i arqueologia". TO-MONER-NOGUÉ, 1998. Pàg. 95-112.
- BOLÓS, Jordi. *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.
- BOLÓS, Jordi. (ed.). *Un mas pirinenc medieval. Vilosiu B (Cercs, Berguedà). Estudi dels edificis i dels materials trobats durant les excavacions (1984-1986)*. Lleida: Universitat de Lleida, 1996.
- BONET-COLL, Jordi. "Els forns de calç", *Gavarres*, 8. Cassà de la Selva, 2005. Pàg. 96-97.
- BONNASSIE, Pierre. *Catalunya, mil anys enrera*. 2 vol. Barcelona: Edicions 62, 1979-1981.
- BONNASSIE, Pierre. "Le littoral catalan durant le Haut Moyen Âge". MARTIN, 2001. Pàg. 251-271.
- BOTEY, Joan. "Fitor a l'època medieval". *Santa Coloma de Fitor, 948-1998*. Palamós: Associació d'Amics de Fitor, 1998. Pàg. 22-27.
- BROWN, Andrew. *Church and Society in England, 1000-1500*. Houndmills (Anglaterra): Palgrave Macmillan, 2003.
- BUENO, Santiago. *El derecho canónico catalán en la baja Edad Media: la diócesis de Gerona en los siglos XIII y XIV*. Barcelona: Edicions de la Facultat de Teologia de Catalunya, 2000.
- BURCH, Joseph.; NOLLA, Josep M.; PALAHÍ, Lluís.; SAGRERA, Jordi.; SUREDA, Marc.; VIVÓ, David. *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. 1. El sector de l'antiga església parroquial*. Girona: Ajuntament de Sant Julià de Ramis, 2000.
- BURGUENO, Jesús.; LASSO DE LA VEGA, Ferran. *Història del mapa municipal de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Direcció General d'Administració Local, 2002.
- BUSCATÓ, Lluís. "Exèrcit i control del territori. Hostalric i la telegrafia òptica a Catalunya", *Quaderns de la Selva*, 18: Santa Coloma de Farners, 2006. Pàg. 131-155.
- CAJA, M. José.; TEIXIDOR, Eva. "Treballs de condicionament i documentació dels elements patrimonials de la Vall de Bell-lloc (Palamós, Baix Empordà)". *Setenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona (la Bisbal d'Empordà, 4 i 5 de juny de 2004)*. vol.2. La Bisbal d'Empordà, 2004. Pàg. 625-627.
- CAMIADÉ, Martine.; FONTAINE, Denis. "Appropriation et exploitation du milieu forestier dans la montagne de l'Albera: le cas de la verrerie du mas d'en Bonet du Vilar de 1538 à 1666". CATAFAU, 2005. Pàg. 373-422.
- CAMPS, Lluís. *Els castells i masos de Celrà*. Celrà: Taller d'Història de Celrà, 2004.
- CANAL, Josep.; CANAL, Eduard.; NOLLA, Josep M.; SAGRERA, Jordi. *El sector nord de la ciutat de Girona de l'inici al segle XIV*. Girona: Ajuntament, 2000.
- CANAL, Josep.; CANAL, Eduard.; NOLLA, Josep M.; SAGRERA, Jordi. *La ciutat de Girona en la primera meitat del segle XIV*. Girona: Ajuntament, 1998.
- CANAL, Josep.; CANAL, Eduard.; NOLLA, Josep M.; SAGRERA, Jordi. *Girona comtal i feudal (1000-1190)*. Girona: Diputació de Girona – Ajuntament de Girona, 1996.
- CANAL, Josep.; CANAL, Eduard.; NOLLA, Josep M.; SAGRERA, Jordi. *La Girona del s. XIII. L'embranchida de la burgesia (1190-1285)*. Girona: Ajuntament, 2005a.
- CANAL, Josep.; CANAL, Eduard.; NOLLA, Josep M.; SAGRERA, Jordi. "El Castellum Uellosos del puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà). Vida i mort d'una fortificació carolíngia". *Estudis del Baix Empordà*, 24. Sant Feliu de Guíxols, 2005b. Pàg. 5-54.
- CANER, Pere. *La vall de Calonge*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1967.

CANER, Pere. "Barraques, forns i peroles de Calonge". *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 4. Sant Feliu de Guíxols, 1985. Pàg. 145-151.

CARAVACA, Jordi.; CODINA, Ferran.; MARGALL, Joan.; DE PRADO, Gabriel.; PUNSETI, Daniel. "Excavacions al poblat ibèric de Castell Barri (Calonge, Baix Empordà)". *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*. Santa Coloma de Farners, 1996. Pàg. 109-118.

CARAVACA, Jordi. "El poblat ibèric de Castell Barri (Calonge)". *Patrimoni i història local. Jornades d'homenatge a Lluís Esteva i Cruañas*, Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament – Diputació de Girona – Consell Comarcal del Baix Empordà, 1996. Pàg. 31-34.

CASALS, Vicente, i altres. *La transformación histórica del paisaje forestal de Cataluña (Tercer Inventario Forestal Nacional 1997-2007)*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente, 2005.

CASAS, Joseph.; CASTANYER, Pere.; NOLLA, Josep M.; TREMOLEDA, Joaquim. *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del Nord-Est*. Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 1995.

CASTILLO, Alberto del. "El manso medieval A de Vilosiu". *Homenaje a J. Vicens Vives*. Vol.1. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1965. Pàg. 219-228.

CASULA, Francesco Cesare. *La Sardenya catalano-aragonesa. Perfil històric*. Barcelona: Rafael Dalmau editor. (Episodis de la Història; 258), 1985.

CATAFAU, Aymat. "La "cellera" et le mas en Roussillon au Moyen Âge: du refuge à l'encadrement seigneurial". *Journal des Savants*. París, 1997. Pàg. 333-361.

CATAFAU, Aymat. *Les celleres et la naissance du village en Roussillon (Xe-XVe siècles)*, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1998.

CATAFAU, Aymat. (dir.). *Les ressources naturelles des Pyrénées du Moyen Âge à l'époque moderne. Exploitation, gestion, appropriation. Actes du Congrès International RESOPYR 1 (Font-romeu, 8-10 novembre 2002)*. Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 2005.

Catàleg de pergamins del fons de l'Ajuntament de Girona (1144-1862). 3 vol. Barcelona: Fundació Noguera – Ajuntament de Girona – Caixa de Girona, 2005.

Catalunya Romànica. 8. L'Empordà-I. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1989.

Catalunya Romànica. 5. El Gironès, la Selva i el Pla de l'Estany. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1991.

CATÓ, Marc Porci. *D'agricòlia*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1927.

Centre d'Estudis Calongins "Colonico". *Calonge i Sant Antoni. Quaderns de la Revista de Girona*, 121. Girona: Diputació de Girona – Caixa de Girona, 2005.

CLARA, Josep. *La clau del regne. Girona, setges i mite*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2008.

CONGOST, Rosa.; GIFRE, Pere.; GONZÁLEZ, Antoni.; LLUCH, Rosa.; MALLORQUÍ, Elvís.; MONER, Jeroni.; RIPOLL, Ramon.; SAGUER, Enric. *La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració*. Figueres: Brau Edicions, 2005.

CONGOST, Rosa.; TO, Lluís. (dir.). *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, 1999.

CONGOST, Rosa. *Els propietaris i els altres. La regió de Girona, 1768-1862*. Vic: Eumo Editorial, 1990.

CONGOST, Rosa. *Els darrers senyors de Cervià de Ter. Investigacions sobre el caràcter mutant de la propietat (segles XVII-XX)*. Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2000.

CONGOST, Rosa. "Comunales sin historia. La Catalunya de los masos o los problemas de una historia sin comunales". DIOS-INFANTE-ROBLEDO-TORIJANO, 2002. Pàg. 291-328.

CONGOST, Rosa. *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre "la gran obra de la propiedad"*. Barcelona: Editorial Crítica, 2007.

COROMINAS, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. 10 vol. Barcelona, Curial - la Caixa, 1980-2001.

COROMINES, Joan. *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i de persona de totes les terres de parla catalana*. 6 vol. Barcelona: Curial Edicions Catalanes - Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona "la Caixa", 1989-1997.

CORREDOR, Anna M. "Els noms extralegals de Cruïlles, Monells i Sant Sadurní (Empordà)". *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica*, 21. Barcelona, 1985. Pàg. 44-56.

CORTADELLAS, Xavier. *El poble dels Centfocs. Llegendes de les Gavarres*. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1996.

CORTS, Ramon.; GALTES, Joan.; MANENT, Albert. (dirs). *Diccionari d'Història eclesialstica de Catalunya*, 3 vol. Barcelona: Generalitat de Catalunya – Editorial Claret, 2000.

COSTA, M. Mercè. "Palamós medieval: aspectes de la defensa de la vila", *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 1. Sant Feliu de Guixols, 1981. Pàg. 139-154.

CUVILLIER, Jean-Pierre. "L'irrigation dans la Catalogne médiévale et moderne", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 20. Madrid, 1984. Pàg. 145-187.

DE PRADO, Gabriel. "El castell de Benedormiens (Castell d'Aro). Intervencions arqueològiques (1999-2000): el sistema defensiu del castell", *Estudis del Baix Empordà*, 26. Sant Feliu de Guixols, 2007. Pàg. 47-68.

DEVOTO, Giacomo.; OLI, Gian Carlo. *Nuovissimo vocabolario illustrato de la lingua italiana*. Florencia: Casa Editrice Felice Le Monnier, 1967.

DIOS, Salustiano de.; Javier INFANTE.; Ricardo ROBLEDO.; Eugenia TORIJANO. (coords.) *Historia de la propiedad en España. Bienes comunales, pasado y presente*. Madrid: Colegio de Registradores de la Propiedad y Mercantiles de España – Centro de Estudios Registrales, 2002.

DOMINGO, Carles. *Els noms de les formes de relleu*. Barcelona: Societat d'Onomàstica – Institut Cartogràfic de Catalunya, 1997.

DONAT, Lídia.; LLUCH, Rosa.; MALLORQUÍ, Elvis.; SOLDEVILA, Xavier.; TO, Lluís. "Usos i abusos del concepte de mas (el cas de la regió de Girona, segles XII-XIV)". FERRER-MUTGÉ-RIU, 2001. Pàg. 125-158.

DONAT, Lídia.; SOLÀ, Xavier. *Els molins. Quaderns de la Revista de Girona*, 108. Girona: Diputació de Girona – Caixa de Girona., 2003.

DU CANGE, Charles du Fresne sieur. *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*. 10 vol. Graz(Àustria): Akademische Druck – U. Verlagsanstalt, 1954.

Els castells catalans. Barcelona, Rafael Dalmau editor, 1969.

ESTEVA, Lluís.; PALLÍ, Lluís. *El termenal de Sant Feliu de Guixols (1354-1980)*, Sant Feliu de Guixols: Amics del Museu Municipal - Institut d'Estudis del Baix Empordà, 1990.

ESTEVA, Lluís.; PALLÍ, Lluís. *Els llocs de la Vall d'Aro, Gissalis i el monestir guixolenc (881-1199)*. Sant Feliu de Guixols: Amics del Museu Municipal de Sant Feliu de Guixols - Institut d'Estudis del Baix Empordà, 1995.

FARÍAS, Víctor.; MARTÍ, Ramon.; CATAFAU, Aymat. *Les sagreres a la Catalunya medieval*. Girona: Centre de Recerca d'Història Rural – Associació d'Història Rural de les Comarques de Girona – Documenta

Universitaria, 2007.

FARIAS, Víctor. "La sagrera catalana (c.1025-c.1200): características y desarrollo de un tipo de asentamiento eclesial", *Studia Historica - Historia Medieval*, 11. Salamanca, 1993. Pàg. 81-121.

FARIAS, Víctor. "Gentes de convicínio emebant et vendebant". Sobre la difícil història del mercat de Cassà de la Selva", *Quaderns de la Selva*, 15. Santa Coloma de Farners, 2003. Pàg. 21-32.

FELIU, Gaspar.; SALRACH, Josep M. (dirs.). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*. 3 vol. Barcelona – Lleida: Fundació Noguera – Pagès Editors, 1999.

FERNÁNDEZ TRABAL, Joan i Josep. *Els pergamins del fons Mercader-Bell-lloc de l'Arxiu Històric Municipal de Cornellà de Llobregat*. 2 vol. Barcelona: Fundació Noguera, 1989.

FERNÁNDEZ TRABAL, Josep. *Una família catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona, 1267-1533*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

FERRER MALLOL, M. Teresa. "Boscos i deveses a la Corona catalano-aragonesa (s.XIV-XV)", *Anuario de Estudios Medievales*, 20. Barcelona, 1990. Pàg. 485-539.

FERRER, M. Teresa.; MUTGÉ, Josefina.; RIU, Manuel. (eds.). *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII). Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics. Actes del Col·loqui (Barcelona, 3-5 de novembre de 1999)*. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 2001.

FOY, Danièle. "Les déterminants de l'artisanat du verre: les matières premières et l'implication des communautés, des marchands et des seigneurs". MOUSNIER, 2000. Pàg. 169-186.

FREIXAS, Pere. *L'art gòtic a Girona, segles XIII-XV*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1983.

GENER, Joan. *Apunts d'història de Cassà de la Selva*. Cassà de la Selva: Colla Excursionista Cassanenca, 1970.

BRUNEL, Ghislain ; GUYOTJEANNIN, Olivier; MORICEAU, Jean-Marc (eds.). *Terriers et plans-terriers du XIIIe au XVIIIe siècle. Actes du colloque de Paris (23-25 septembre 1998)*. Paris: Association d'Histoire des Sociétés Rurales – École Nationale des Chartes, 2002.

GONZALVO, Gener. *Les constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya – Departament de Justícia, 1994.

GRAHIT, Emili. "Llibre Vert del Cabildo de Gerona", *Revista de Gerona*, 4. Girona, 1887. Pàg. 118-119, pàg. 165-173 i pàg. 365-375.

Gran diccionari de la llengua catalana. Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 2007. (També a: <http://www.grec.cat/home/cel/dicc.htm>)

GRAU, Josep M. T.; PUIG, Roser. "Vidriers a la comarca de la Selva (ss. XVI-XIX)". *Quaderns de la Selva*, 5. Santa Coloma de Farners, 1992. Pàg. 55-69.

GRAU, Josep M. T. *La indústria tradicional de Montblanc i la Conca en el segle XVIII*. Montblanc: l'autor, 1989.

GUERREAU, Alain. *El feudalismo. Un horizonte teórico*. Barcelona: Editorial Crítica, 1984.

GUILLERÉ, Christian. "Assistance et charité à Gérone au début du XIV siècle". Vol.1. RIU, 1980. Pàg. 191-204.

GUILLERE, Christian. "L'activitat de les comunitats jueves de Torroella de Montgrí i La Bisbal a la primera meitat del segle XIV". *Jornades d'Història de l'Empordà. Homenatge a J. Pella i Forgas*. Girona: Patronat Francesc Eiximenis, 1987. Pàg. 145-149.

GUILLERÉ, Christian. *Girona medieval. L'etapa d'apogeu. 1285-1360*. Girona: Ajuntament de Girona – Diputació de Girona, 1991.

GUILLERÉ, Christian. *Girona al segle XIV*. 2 vol. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993-1994.

GUILLERÉ, Christian. *Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1533)*. Barcelona: Fundació Noguera – Ajuntament de Girona, 2000.

HOMS, M. Mercè. *El sindicat remença de l'any 1448*. Girona: Ajuntament, 2004.

Il Grande Dizionario Garzanti della Lingua Italiana. Milà: Garzanti Lingüística, 2004.

JULIÀ, José Ramón. "El vidrio del poblado medieval de l'Esquerda (Osona, Barcelona)". *Acta Històrica et Archaeologica Mediaevalia*, 13. Barcelona, 1992. Pàg. 323-341.

JULIOL, Griselda. *Llibre Vermell de la ciutat de Girona (1188-1624)*. Barcelona: Fundació Noguera – Ajuntament de Girona, 2001.

LABAL, Paul. *Los cátaros. Herejía y crisis social*. Barcelona: Editorial Crítica, 1984.

LE MENE, Michel. "Métayage et bail à cheptel dans l'Ouest de la France (1335-1342)". *Campagnes médiévales: l'homme et son espace. Études offertes à Robert Fossier*. París: Publications de la Sorbonne, 1995. Pàg. 177-188.

Le nouveau Petit Robert. París: Dictionnaires le Robert, 1993.

LE ROY LADURIE, Emmanuel. *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*. París: Éditions Gallimard, 1975.

LLINÀS, Joan.; MALLORQUÍ, Elvis. "Els castells medievals de les terres de Girona", *La Punxa*, 45. Girona, 2007. Pàg. 5-52.

LLINÀS, Joan.; MERINO, Jordi. "Sant Miquel: el castell que no ho és». *Gavarres*, 3. Cassà de la Selva, 2003. Pàg. 78-79.

LLORENS, Josep M. "El Forn del Vidre de Bell-lloc d'Aro. Informe", *Informatiu de l'Arxiu i Museu de Sant Feliu de Guíxols*, 5. Sant Feliu de Guíxols, 1990. Pàg. 2-4.

LLULL, Ramon. *Libre de Evast e Blanquerna*. Edició a cura de Salvador Galmés. Barcelona: Barcino, 1934-1954.

LÓPEZ, Albert.; GONZÁLEZ, José Luis.; PANCORBO, Ainoa.; SALVÀ, M. Gràcia.; ZUCCHITELLO, Mario.; CASALS, Albert.; SANZ, Javier. *Can Saragossa de Lloret de Mar. Estudi arqueològic, històric, artístic i procés de restauració*. Lloret de Mar: Ajuntament, 2007.

MALLORQUÍ, Elvis.; SOLDEVILA, Xavier. "L'època medieval". SAURÍ-SOLER, 2006. Pàg. 139-296.

MALLORQUÍ, Elvis.; VARAS, Montse. "Un privilegi de Jaume I per als habitants de Caldes, Llagostera i Santa Seclina". *Quaderns de la Selva*, 11. Santa Coloma de Farners, 1999. Pàg. 109-124.

MALLORQUÍ, Elvis. "El mas com a unitat d'explotació agrària. Repàs dels seus orígens". TO-MONER-NOGUÉ, 1998. Pàg. 45-64.

MALLORQUÍ, Elvis. "Homes, viles i masos (Cruilles, 1319)". CONGOST-TO, 1999a. Pàg. 43-89.

MALLORQUÍ, Elvis.: "La vila de Monells, del segle IX al XII". *Estudis del Baix Empordà*, 18. Sant Feliu de Guíxols, 1999b. Pàg. 35-54.

MALLORQUÍ, Elvis. "Sant Mateu de Montnegre a l'edat mitjana". *El Celrà*, 37 i 38. Quart, 2000-2001. Pàg. 24, i pàg. 32-33.

MALLORQUÍ, Elvis. *El monestir de Sant Miquel de Cruilles a l'edat mitjana. Estudi i edició dels documents (1035-1300)*. La Bisbal d'Empordà: Ajuntament, 2000a.

MALLORQUÍ, Elvis. *Les Gavarres a l'edat mitjana. Poblament i societat d'un massís del nord-est català*. Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2000b.

MALLORQUÍ, Elvis. "Els boscos de Cassà de la Selva a l'edat mitjana". Dins: *XXIII Marxa de Primavera*. Cassà de la Selva: Colla Excursionista Cassanenca. 2001. (També amb el títol de "L'ús dels boscos de Cassà de la Selva a l'edat mitjana". *Llumiguia*, 588. Cassà de la Selva, 2001a. Pàg. 44-48).

MALLORQUÍ, Elvis. "Dos mercats per un sol territori: Monells, la Bisbal i l'interior del Baix Empordà, segles XII-XIV". Comunicació al *Col·loqui sobre Les viles catalanes entre els segles XII i XIV: senyoria, comunitat i estructures fiscals (Girona, 15-17 de novembre de 2001)*. Inèdita, 2001b.

MALLORQUÍ, Elvis. "Les campagnes de Gérone (Catalogne) à travers des capbreus de la première moitié du XVe siècle". BRUNEL-GUYOTJEANNIN-MORICEAU, 2002, (2002a). Pàg. 343-360.

MALLORQUÍ, Elvis. "Els masos", *Gavarres*, 2. Cassà de la Selva, 2002, (2002b). Pàg. 82-83.

MALLORQUÍ, Elvis. "El mas Basset de Cassà de la Selva l'any 1332". *XXIV Marxa de Primavera*. Cassà de la Selva: Colla Excursionista Cassanenca, 2002c.

MALLORQUÍ, Elvis. "Les parròquies", *Gavarres*, 1. Cassà de la Selva, 2002, (2002d). Pàg. 62-64.

MALLORQUÍ, Elvis. *Paisatge i història de Sant Mateu de Montnegre. Els noms de lloc d'una parròquia de les Gavarres*. Girona: CCG Edicions – Ajuntament de Quart – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2003, (2003a).

MALLORQUÍ, Elvis. "Els Cabruja de Santa Pellaia al segle XIV". *XXV Marxa de Primavera*, Cassà de la Selva: Colla Excursionista Cassanenca, 2003, (2003b).

MALLORQUÍ, Elvis. "Cavallers a Sant Cebrià de Lledó". *XXVI Travessada*. Cassà de la Selva: Colla Excursionista Cassanenca, 2003, (2003c).

MALLORQUÍ, Elvis. "Els castells i els senyors feudals". *Gavarres*, 3. Cassà de la Selva, 2003, (2003d). Pàg. 80-81.

MALLORQUÍ, Elvis. "Conflictes pels drets parroquials de la ciutat de Girona, segles XIII i XIV", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 45. Girona, 2004, (2004a). Pàg. 379-401.

MALLORQUÍ, Elvis. "Vies perdudes: el camí medieval de Girona a Sant Feliu de Guixols". *XXVI Marxa de Primavera*. Cassà de la Selva: Colla Excursionista Cassanenca, 2004, (2004b).

MALLORQUÍ, Elvis. "El castell de Sant Miquel". *XXVII Travessada*. Cassà de la Selva: Colla Excursionista Cassanenca, 2004, (2004c).

MALLORQUÍ, Elvis. "Els termes de les parròquies de Santa Pellaia i Llambilles l'any 1312". *XXVII Marxa de Primavera*. Cassà de la Selva: Colla Excursionista Cassanenca, 2005, (2005a).

MALLORQUÍ, Elvis. "Castellbarri: les restes d'un poblat ibèric a l'edat mitjana". *XXVIII Travessada*. Cassà de la Selva: Colla Excursionista Cassanenca, 2005, (2005b).

MALLORQUÍ, Elvis. "Un molí de la Verneda de l'any 1319". *XXVIII Marxa de Primavera*. Cassà de la Selva: Colla Excursionista Cassanenca, 2006, (2006b).

MALLORQUÍ, Elvis. "L'aigua, pel meu molí". *Gavarres*, 9. Cassà de la Selva, 2006, (2006b). Pàg. 84-85.

MALLORQUÍ, Elvis. "El país dels molins". *XXIX Travessada*. Cassà de la Selva: Colla Excursionista Cassanenca, 2006, (2006c).

MALLORQUÍ, Elvis. *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII i XIV*. 2 vol. Tesi doctoral inèdita. Girona: Universitat de Girona, 2007, (2007a).

MALLORQUÍ, Elvis. "Una qüestió de toponímia: el domini senyorial del clergue Guillem Gaufred a Riudellots de la Selva al segle XIII" *Quaderns de la Selva*, 19. Santa Coloma de Farners, 2007, (2007b). Pàg. 7-59.

MALLORQUÍ, Elvis. "El vell camí de Monells". *XXX Travessada*. Cassà de la Selva: Colla Excursionista

Cassanenca, 2007, (2007c).

MALLORQUÍ, Elvis. "Fonts per a una història global del món rural: pergamins, capbreus, registres episcopals i llibres notariais". *Documentació notarial i arxius. Els fons notariais com a eina per a la recerca històrica. Jornades celebrades els dies 5 i 6 d'octubre de 2006 a l'Arxiu Històric de Girona*. Girona: Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, 2007, (2007d). Pàg. 159-170.

MALLORQUÍ, Elvis. "El veïnat de Verneda de Cassà de la Selva". *XXIX Marxa de Primavera*. Cassà de la Selva: Colla Excursionista Cassanenca, 2007, (2007e).

MALLORQUÍ, Elvis. "Els veïnats: orígens i evolució d'una demarcació territorial a l'interior de les parròquies del bisbat de Girona, segles X-XIV", comunicació al Congrés sobre *Poblament, territori i història rural. VI Congrés sobre Sistemes agraris, organització social i poder local (Alguaire, 26 i 27 abril 2007)*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 2007, (2007f). En premsa.

MALLORQUÍ, Elvis. "La cellera de Riudellots". *El Cric*, 111. Riudellots de la Selva, 2007, (2007g). Pàg. 55-57.

MALLORQUÍ, Elvis. "Els Fabrellas de Sant Mateu de Montnegre". *Gavarres*, 12. Cassà de la Selva, 2007, (2007h). Pàg. 102-103.

MALLORQUÍ, Elvis. "Un forn de vidre de Santa Pellaia l'any 1304". *XXX Marxa de Primavera*. Cassà de la Selva: Colla Excursionista Cassanenca, 2008, (2008a).

MALLORQUÍ, Elvis. "Els boscos de Llagostera". *Gavarres*, 13. Cassà de la Selva, 2008, (2008b). Pàg. 110-111.

MALLORQUÍ, Elvis. "El castell de Sant Esteve de Mar i el litoral palamosí al segle XI". *Estudis del Baix Empordà*, 27. Sant Feliu de Guíxols, 2008, (2008c). Pàg. 25-66.

MARCA, Pere de. *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus*. París, 1688.

MARQUÈS, Jaume. "Monells (I)". *Revista de Girona*, 52. Girona, 1970a. Pàg. 11-12.

MARQUÈS, Jaume. "Monells (II)". *Revista de Girona*, 53. Girona, 1970b. Pàg. 13-14.

MARQUÈS, Jaume. "Monells (V)". *Revista de Girona*, 56. Girona, 1970c. Pàg. 28-29.

MARQUÈS, Josep M.; REIXACH, Jaume. *La parròquia de Santa Maria de Blanes*. Girona: L'Eix Editorial, 1993. (Sant Feliu; 16)

MARQUÈS, Josep M. *El cartulari "De Rubricis Coloratis" de Pere de Rocabertí, bisbe de Girona (1318-1324)*. Inèdit. Girona: 1981. (També dins: <http://www.arxiuadg.org>, Girona: Arxiu Diocesà de Girona, 2004).

MARQUÈS, Josep M. *Pergamins de la Mitra (899-1687)*. *Arxiu Diocesà de Girona*. Girona: Institut d'Estudis Gironins, 1984a.

MARQUÈS, Josep M. "La senyoria eclesiàstica de Sant Sadurní de l'Heura, fins al 1319". *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 3. Sant Feliu de Guíxols, 1984b. Pàg. 71-106.

MARQUÈS, Josep M. *Cartorial, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*. 2 vol. Barcelona: Fundació Noguera, 1993.

MARQUÈS, Josep M. *Concilis provincials Tarraconenses*. Introducció i traducció de Josep M. Marquès. Barcelona: Edicions Proa – Facultat de Teologia de Catalunya, 1994a.

MARQUÈS, Josep M. "El govern episcopal de La Bisbal", *Estudis del Baix Empordà*, 14. Sant Feliu de Guíxols, 1994b. Pàg. 137-149.

MARQUÈS, Josep M. *Escriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)*. Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, 1995.

- MARQUÈS, Josep M. "Set cenobis femenins de l'Empordà", *Estudis del Baix Empordà*, 15. Sant Feliu de Guíxols, 1996. Pàg. 69-92.
- MARQUÈS, Josep M. "Parròquies i divisió administrativa del territori, fins al s. XI". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 38. Girona, 1996-1997. Pàg. 1501-1520.
- MARQUÈS, Josep M. *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1997.
- MARQUÈS, Josep M. "La parròquia de Púbol", *Estudis del Baix Empordà*, 17. Sant Feliu de Guíxols, 1998. Pàg. 91-106.
- MARQUÈS, Josep M. "Algunes dades sobre la parròquia de Fitor". *Santa Coloma de Fitor, 948-1998*. Palamós: Associació d'Amics de Fitor, 1998b. Pàg. 7-9.
- MARQUÈS, Josep M. *Ermites i santuaris de la diòcesi de Girona*. Girona: Diputació de Girona, 2000.
- MARQUÈS, Josep M. *Diplomatari de Sant Feliu de Girona*. <http://www.arxiuadg.org>, Girona: Arxiu Diocesà de Girona, 2004.
- MARQUÈS, Josep M. *Una història de la diòcesi de Girona*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007.
- MARTÍ, Ramon. "La integració de l'"alou feudal" de la seu de Girona de les terres beneficiades pel "règim dels hispans". Els casos de Bàscara i Ullà, segles IX-XI". *La formació i expansió del feudalisme català. Estudi General*, 5-6. Girona, 1985-1986. Pàg. 49-62.
- MARTÍ, Ramon. "Hacia una arqueologia hidràulica: la gènesis del molino feudal en Cataluña". BARCELÓ, 1988. Pàg. 165-194.
- MARTÍ, Ramon. "L'ensagrerament: l'adveniment de les sagreres feudals". *Faventia*, 10. Barcelona, 1988. Pàg. 153-182.
- MARTÍ, Ramon. *Col·lecció diplomàtica de la seu de Girona (817-1100)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1997.
- MARTIN, Jean-Marie. (ed.). *Castrum 7. Zones côtières littorales dans le monde méditerranéen au Moyen Âge: défense, peuplement, mise en valeur*. Roma-Madrid: École Française de Rome – Casa de Velázquez, 2001.
- MARUNY, Jaume. ; MARUNY, Lluís. "Els Maruny". *Gavarres*, 8. Cassà de la Selva, 2005. Pàg. 104-105.
- MARUNY, Jaume. "La pagesia empordanesa d'entreguerres. Un estudi de cas: Pere Maruny i Cals, pagès de Sant Pol de la Bisbal (segles XVII i XVIII)". *Estudis del Baix Empordà*, 26. Sant Feliu de Guíxols, 2007. Pàg. 103-122.
- MAS, Antoni (1994): "El procés repobrador a Mallorca durant la primera meitat del segle XIV. Una aportació al seu estudi". *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 50. Palma de Mallorca, 1994. Pàg. 167-198.
- MATAS, Josep. "Els carboners de les Gavarres". *Llibre de la VI Marxa de l'Arboç*. La Bisbal d'Empordà, 1984.
- MATAS, Josep. "Els molins de les Gavarres". *Llibre de la VIII Marxa de l'Arboç*. La Bisbal d'Empordà, 1986.
- MATAS, Josep. "La vida i els treballs dels últims habitants". *Revista de Girona*, 122. Girona, 1987a. Pàg. 49-55.
- MATAS, Josep. "Els forns de calç". *Llibre de la IX Marxa de l'Arboç*. La Bisbal d'Empordà, 1987b.
- MATAS, Josep. *La història del pont de les dobles*. Cruïlles-Monells-Sant Sadurní de l'Heura: Ajuntament, 1993.

- MATAS, Josep. "Notícies d'un antic negoci força transparent: la fabricació del vidre", *Llibre de la XXI Marxa de l'Arboç*. La Bisbal d'Empordà, 1999. Pàg. 11-15.
- MATAS, Josep. "El molí de la Senyora", *Gavarres*, 2. Cassà de la Selva, 2002. Pàg. 76-77.
- MATAS, Josep. "Les pedres de terme", *Gavarres*, 3. Cassà de la Selva, 2003. Pàg. 74-75.
- MENDERA, Marja. *La produzione di vetro nella Toscana bassomedievale. Lo scavo della verteria di Germanano in Baldéelas*. Florencia: Edizioni All'Insegna del Giglio, 1989.
- MERCADER, M. Dolors. *L'aljama jueva de la Bisbal d'Empordà abans de la Pesta Negra. Els Libri Iudeorum del segle XIV*. La Bisbal d'Empordà: Ajuntament, 1999.
- MIERES, Tomàs. *Costums de Girona*. Edició crítica i traducció d'Antoni Cobos. Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2001.
- MIRAMBELL, Enric. *El setge de Girona en temps de Pere el Gran*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 1963.
- MONER, Jeroni. "L'estructura tipològica del mas: els precedents medievals". TO-MONER-NOGUÉ, 1998. Pàg. 127-139.
- MONTALBÁN, Carme. "Excavacions a l'església romànica dels Sants Metges (Sant Julià de Ramis, Gironès)". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 38. Girona : 1996-1997. Pàg. 1321-1330.
- MORALES, Francesc. *Els camps llargs. Història de Campllong*. Campllong : Ajuntament, 2008.
- MOREU, Enric. *Els nostres noms de lloc*. Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1982.
- MOUSNIER, Mireille (ed.). *L'artisan au village dans l'Europe médiévale et moderne*. Flaran, 19. Toulouse : Presses Universitaires du Mirail. 2000.
- MUNDET, Joaquim. *Llebrers*. Toponímia dels veinats de Cassà, 1. Cassà de la Selva: Ajuntament, 2006.
- NIERMEYER, J. F. *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. Leiden (Holanda): E. J. Brill, 1984.
- NOGUER, Tomàs.; PONS GURI, Josep M. "Constitucions sinodals de Girona de la primera compilació". *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 18. Girona: 1966-1967. Pàg. 49-212. (També dins: PONS GURI, 1989a: vol. 2, pàg. 81-222).
- OLIVER, Anna. "El taller de vidre medieval de Sant Fost de Campsentelles". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 10. Barcelona: 1989. Pàg. 387-426.
- ORDEIG, Ramon. "Ató, bisbe i arquebisbe de Vic (957-971), antic arxiprest-ardiaca de Girona". *Studia Vicensia*, 1. Vic, 1989. Pàg. 61-97.
- ORDEIG, Ramon. *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*. 6 vol. Edició pròpia. Vic: Fundació Galliga, 1993-2002.
- PAIROLÍ, Miquel. *Quart. Natura, història i artesania*. Girona.: Ajuntament de Quart, 1998.
- PELLA, Josep. *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del noreste de Cataluña*. Barcelona: Luis Tasso impresor, 1883.
- PONS GURI, Josep M. "Un fogatjament desconegut de l'any 1358". *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 30. Barcelona, 1963-1964. Pàg. 323-496. (També dins: PONS GURI, 1989a: vol. 1, pàg. 255-249).
- PONS GURI, Josep M. "La sentència sobre el castell de Lloret", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 26. Girona, 1982-1983. Pàg. 87-110. (També dins: PONS GURI, 1989a: vol. 3, pàg. 163-182),
- PONS GURI, Josep M. *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*. 3 vol. Barcelona: Fundació Noguera, 1989a.
- PONS GURI, Josep M. "Compendi sobre els drets dels castells termenats (segles XIII-XV)". Vol.3. PONS

- GURI, 1989a. Pàg. 339-352.
- PONS, Margot. *El fons municipal en pergami de l'antiga universitat de Lloret de Mar*. Lloret de Mar: Ajuntament, 2002.
- PRUENCA, Esteve. *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*. Edició a cura de Josep M. Marquès. Barcelona: Fundació Noguera, 1995.
- PUIG, Josep M. *De remences a rendistes: els Salelles (1322-1935)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1996.
- PUIGVERT, Joaquim M. "Una mirada etnològica des de la història: el ritual del salpàs". *XIX Assemblea intercomarcal d'estudiosos (Sitges, 27-28 d'octubre de 1984)*. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 1985. Pàg. 173-180.
- PUIGVERT, Joaquim M. *Una parròquia catalana del segle XVIII a través de la seva consuetud Riudellots de la Selva*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1986.
- PUIGVERT, Joaquim M. *Església, territori i sociabilitat (s. XVII-XIX)*. Vic: Eumo Editorial, 2000.
- PUJOL, David.; JUANOLA, Joan. *Fonteta i la calç. Un cas d'aprofitament dels recursos naturals del massís de les Gavarres*. Olot, Ajuntament de Vulpellac, Fonteta i Peratlada, 1989.
- PUJOL, David. "Els forns de vidre de les Gavarres". *Llibre de la XIII Marxa de l'Arboç*. La Bisbal d'Empordà, 1991.
- PUNSETI, Daniel. ; FRIGOLA, Josep. "Les tombes de Canapost". *Gavarres*, 9. Cassà de la Selva. 2006. Pàg. 98-99.
- REVENTÓS, Jacint.; MARQUÈS, Josep M. *Els hospitals de les comarques de Girona*. Barcelona: Editorial Hacer, 2001.
- RIU, Manuel. (dir.). *La pobresa y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval. Volumen misceláneo de estudios y documentos*. 2 vol. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1980.
- RIUS, Joseph. "Cartes antigues de Sant Martí Sacosta". *Analecta Sacra Tarraconensia*, 4. Barcelona, 1928. Pàg. 343-395.
- RIUS, Josep. *Cartulario de Sant Cugat del Vallé*. 3 vol. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1945-1947.
- ROSSELLÓ, Guillem. (coord.). *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa mediterrània (segles XIV-XVII) (Palma, 11-13 desembre 1996)*. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, 1997.
- ROSSELLÓ, Ramon.; BOVER, Jaume. "Els vidriers de Mallorca. Segles XIV-XVI". ROSSELLÓ, 1997. Pàg. 493-510.
- ROURA, Gabriel. "Un diploma desconegut del rei Odó a favor del seu fidel Wicfrid (888-898)". *La formació i expansió del feudalisme català. Estudi General*, 5-6. Girona, 1985-1986. Pàg. 65-75.
- RUYRA, Joaquim. *Entre flames*. Barcelona: Edicions de la Nova Revista, 1928.
- SALRACH, Josep M. "Défrichement et croissance agricole dans la Septimanie et le Nord-Est de la Péninsule Ibérique". *Flaran*, 10. Auch (França), 1984. Pàg. 133-151.
- SALRACH, Josep M. "Disputes i compromisos entre l'Església de Girona i la noblesa: notes d'unes difícils relacions (segles XI i XII)". *Anuario de Estudios Medievales*, 29. Barcelona, 1999. Pàg. 927-957.
- SANCHEZ, Marina. *Església de Sant Cebrià dels Alls (Cruilles, Monells i Sant Sadurn de l'Heura, Baix Empordà)*. Informe final. Treball inèdit. 2007.
- SAPENA, Carles. *Els ermitans. Quaderns de la Revista de Girona*, 111. Girona: Diputació de Girona-Caixa de Girona, 2004.

- SAURÍ, Conxa.; SOLER, Santi.(coord.). *Història del Baix Empordà*. Girona: Diputació de Girona, 2006.
- SÉNAC, Philippe. (ed.). *Histoire et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*. Perpinyà (França): Presses Universitaires de Perpignan, 1995.
- SERRA, Assumpta. *La comunitat rural a la Catalunya medieval. Collsacabra, segles XIII-XVI*. Vic: Eumo Editorial, 1990.
- SERRA, Assumpta. "Entre una ramaderia senyorial i una ramaderia pagesa (segles X-XIII)". *Estudis d'Història Agrària*, 14. 2000-2001. Pàg. 41-62.
- SIMON, Antoni. "Pesos i mesures de l'Empordà en el segle XVI". *Jornades d'Història de l'Empordà. Homenatge a J. Pella i Forgas*. Girona: Patronat Francesc Eiximenis, 1987. Pàg. 191-207.
- SOLDEVILA, Xavier. *Alimentació i abastament al Baix Empordà medieval (segles XII-XIV)*. La Bisbal d'Empordà: Ajuntament, 2004.
- TO, Lluís.; MONER, Jeroni.; NOGUÉ, Berta. (eds). *El mas medieval a Catalunya. Actes del col·loqui de tardor (Banyoles, 12 i 13 de desembre de 1998). Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 19. Banyoles, 1998.*
- TO, Lluís. *El monestir de Santa Maria de Cervià i la pagesia. Una anàlisi local del canvi feudal*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1991.
- TO, Lluís. "La seigneurie dans une ville médiévale : le développement de l'emphytéose à Gérone au XIIe siècle". SÉNAC, 1995. Pàg. 229-251.
- TO, Lluís. "El nom dels masos (el domini de Santa Maria de Vilabertran en els segles XI-XIII)". CONGOST-TO, 1999. Pàg. 23-42.
- TOS, Jaume. *Tratado de la cabrevación*. Edició i estudi introductor de Rosa Congost. Girona: Documenta Universitaria - Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2007.
- TRIJUEQUE, Pere. "Els molins fariners de la batllia de Palamós". *Estudis del Baix Empordà*, 13. Sant Feliu de Guíxols, 1994. Pàg. 99-136.
- TRIJUEQUE, Pere. *El termenal de Palamós*. Edició pròpia. Palamós, 1999.
- TRIJUEQUE, Pere. *La vall de Bell-lloc. Enigmes, misteri i encí*. Edició pròpia. Palamós, 2003b.
- TRIJUEQUE, Pere. *Els senyories feudals de la batllia de Palamós*. Edició pròpia. Palamós, 2003b.
- UDINA, Antoni. *La successió testada a la Catalunya altomedieval*. Barcelona: Fundació Noguera, 1984.
- UDINA, Frederic. *El archivo condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1951.
- VICENS, Jordi. *Descoberta del massís de les Gavarres*. La Bisbal d'Empordà: Ajuntament, 1993.
- VILÀ, Joan. *El món rural a Catalunya*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1973.
- VILLANUEVA, Jaime. *Viaje literario a las iglesias de España*. Madrid: Academia de la Historia, 1803-1852.
- VINAS, Xavier. "El boix", *Gavarres*, 13. Cassà de la Selva, 2008. Pàg. 124-125.
- Vocabulari de la llengua catalana medieval de Lluís Faraudo de Saint-Germain*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007. (També a: <http://www.iecat.net/faraudo>)
- ZARAGOZA, Ernest. "Els monestirs de benedictines de l'Empordà". *Estudis del Baix Empordà*, 14. Sant Feliu de Guíxols, 1995. Pàg. 163-169.
- ZUCCHITELLO, Mario. *El comerç marítim de Tossa a través del port barceloní (1357-1553)*. Tossa de Mar: Ajuntament, 1982.

Les definicions d'aquest glossari recullen l'ús dels termes que se'n fa en el llibre, és a dir, no defineixen el terme en totes les seves accepcions.

Abat: a la majoria d'ordes monàstics, superior d'un monestir que ha rebut una benedicció solemne especial, amb la facultat de conferir ordes menors als seus subordinats i de consagrar altars.

Agre: prestació d'una part de la collita real per la concessió de terres i masos que, de manera anual, pagaven els pagesos en reconeixença de la possessió pel senyor.

Albat: infant mort abans de l'edat de raó.

Almoina de la seu de Girona: institució de beneficència depenent de la seu de Girona que s'encarregava de repartir pans als pobres certs dies l'any.

Alou: domini ple, absolut i lliure, franc de serveis i de tota prestació, sobre béns immobles, que es distingia del que es tenia en feu o en emfiteusi.

Amillament: conjunt de declaracions jurades dels propietaris que recollien, per a cada finca, el nom del propietari, la situació, l'extensió, la valoració i els propietaris confrontants. És una mena de cadastre però sense elaboració de planimetria.

Bada: prestació d'un servei de guaita per part dels homes depenents d'un castell termenat.

Batlle: administrador al servei d'un senyor territorial, en nom del qual exercia una jurisdicció. Els batlles de sac només tenien la funció de recollir les rendes senyorials.

Benefici: càrrec eclesiàstic erigit a perpetuïtat, amb els deures i els serveis corresponents, al qual va annexa una renda.

Blanquer: persona que adoba les pells dels animals després d'haver-ne estat eliminat el pèl o la llana, per a transformar-les en matèries utilitzables per a la confecció de calçat, vestit, marroquineria, tapisseria o altres aplicacions.

Borda: explotació agrària formada per una casa i unes terres, més petita que un mas.

Burg: nucli urbà format als afores d'una ciutat emmurallada.

Cabiscol: dignitat eclesiàstica de les catedrals que s'encarregava de l'escola i del cant a les cerimònies litúrgiques.

Cambrer: monjo encarregat del proveïment dels vestits per a la resta de monjos i del parament de les habitacions.

Capbreu: escriptura pública on consten els reconeixements fets pels pagesos dels drets del seu senyor directe sobre els immobles que els primers tenen en domini útil pels segons.

Carrer: població que, havent obtingut el dret de carreratge, era considerada carrer d'una ciutat o vila de jurisdicció reial.

Castlà: persona que tenia el govern i la jurisdicció d'un castell i d'una part de béns annexos –la cast-

lania—, en nom del senyor que els hi havia confiats, a voltes de manera temporal, però també de forma vitalícia i hereditària.

Cavaller: a partir del segle XIII, títol nobiliari al qual s'accedia després d'una cerimònia, la investidura d'armes o adobament, i que solia reservar-se per als fills de cavallers o de nobles.

Cellera: nucli de població constituït al voltant d'una església i en l'espai sagrat on s'hi havien aixecat molts cellers. El nom és característic dels bisbats de Girona i Elna, mentre que als de Vic i Barcelona s'anomenava sagrera.

Cens: prestació anual, en diners o espècie, de caràcter perpetu o temporal, que realitza un titular del domini útil al seu senyor directe.

Ciudadà: títol honorífic que rebien els habitants d'una ciutat beneficiaris dels privilegis concedits pels reis catalans des de la fi del segle XII i que, a partir de mitjan segle XIII, va servir per designar el grup social dominant de la ciutat o patriciat urbà.

Claver: càrrec eclesiàstic existent en catedrals, monestirs o esglésies parroquials, que s'encarregava de l'economia i de la custòdia de les claus.

Clos: peça de terra tancada al voltant de les cases dels masos on normalment es conreava hortalisses.

Comunal: bosc o terres d'ús excllusu per la comunitat de veïns d'un terme parroquial o castral.

Indulgència: remissió atorgada per l'església de les penes temporals degudes pels pecats.

Constitució sinodal: disposició diocesana promulgada pel bisbe en un sínode o amb assentiment del capítol catedral.

Cordovà: couro adobat de boc o de cabra, originari de Còrdova.

Coromina: extensa peça de conreu on els senyors obligaven els pagesos a prestar-hi serveis en treball. Al segle XIII solia estar parcel·lada i cedida en emfiteusi als pagesos.

Cura d'ànimes: responsabilitat del rector i dels domers al capdavant d'una parròquia.

Delme: impost del deu per cent de la producció agrícola i ramadera per mantenir el clergat i l'església. A partir del segle XI, el delme solia estar en mans de senyors laics que el cedien en feu als cavallers o el donaven a esglésies i altars.

Destret: monopoli dels senyors jurisdiccional, pel qual els habitants del terme d'un castell termenat eren obligats a reparar les eines de treball a la ferreria, a portar el gra al molí o el pa a coure al forn del senyor.

Diacon: cristià ordenat que té la missió d'ajudar el prevere en les funcions litúrgiques.

Domer: cadascun dels clergues curats que s'alternaven setmanalment en l'administració dels sagraments al capdavant de la parròquia.

Domini directe: domini que es reserva qui ha cedit un immoble en emfiteusi, a canvi d'un cens o de prestacions perpètuas, de manera que la propietat no pot ésser venuda sense el seu permís.

Domini útil: Conjunt de facultats d'ús, gaudiment i altres drets que té el qui rep una propietat en emfiteusi o per un títol semblant.

Donat: persona laica que s'oferia per fer el servei a un lloc de culte, com una ermita o un santuari, i per mantenir-lo i captar per aquest lloc.

Eixart: tros de terra erm o boscós que ha estat romput per posar-lo en conreu.

Emfiteusi: contracte pel qual un senyor dóna a una altra persona el domini útil d'una cosa immoble, perpetuament o a llarg termini, per tal que sigui millorada, tot retenint-ne el domini directe.

Empriu: dret d'aprofitament comunal de certs béns rústics, en general pastures, boscos i aigües, per part dels veïns d'un poble o comunitat rural.

Escrini: armari o caixeta per guardar coses de valor.

Esplet: collita, conjunt de fruits produïts.

Establiment: concessió d'un immoble en emfiteusi en la qual el senyor o establiment es desprèn del domini útil, que cedeix a l'emfiteuta, i es reserva el domini directe.

Eixorquia: dret del senyor territorial a percebre la llegítima de l'herència dels pagesos de remença que haguessin mort sense deixar descendència, legítima o no. És un dels mals usos més comuns.

Ferial de la seu de Girona: institució religiosa encarregada, probablement, d'assegurar la celebració dels funerals i de les misses d'aniversari dels bisbes, canonges, ardiaques i la resta de membres del capítol de la catedral de Girona.

Feu: conveni pactat entre dues persones nobles, una de les quals, en posició preeminent, rebia de l'altra, el vassall, la prestació d'homenatge i el jurament de fidelitat, a canvi de lliurar-li un domini en terres o drets, el feu pròpiament dit.

Fidejussor: persona que actuava com a fiador del compliment d'un deute o d'un contracte.

Fogatge: relació de focs, distribuïts per localitats, termes i demarcacions superiors, per a l'exacció d'un impost establert pel rei i pels tres estaments de les Corts generals.

Foriscapi: dret que havia de pagar l'emfiteuta al senyor directe per tal que aquest li donés el consentiment en els casos en què el primer volia vendre o cedir la finca a una tercera persona. També s'anomenava llüisme o terç.

Home propi: persona que, per raó de la seva adscripció a la terra, estava sota la dependència del senyor del mas o la borda. L'expressió és sinònim d'home de remença.

Homenatge: manifestació externa i ostensible que donava solemnitat i eficàcia a la dependència del vassall envers el seu senyor.

Honor: immoble o finca, tant rústica com urbana.

Intestia: dret del senyor territorial a què eren sotmesos els pagesos de remença en el cas de morir sense deixar testament.

Jova: obligació del pagès emfiteuta de prestar un servei en treball, consistent en llaurar terrenys del senyor directe amb una parella de bous, durant una jornada o més.

Laic: persona que no pertany al clercat. També s'anomena llec.

Levita: diaca.

Lleuda: impost que gravava l'entrada de mercaderies a les ciutats i viles on hi havia mercat.

Llevador de censos: llibre o registre on es consignaven els censos fixos i prestacions anuals que havien de prestar els emfiteutes als senyors directes.

Llüisme: dret que rebia el senyor territorial de l'emfiteuta pel seu consentiment perquè la finca passés del domini del censatari a un tercer. Solia ser la tercera part del valor de la venda. També s'anomenava terç o foriscapi.

Maneda: obligació del pagès emfiteuta de prestar un servei en treball, consistent en portar o tragar, durant una jornada o més, el que el senyor li encarregui.

Marmessor: persona nomenada per una persona que dicta testament per tal que tingui cura de complir i d'executar la seva darrera voluntat.

Mas: explotació agrària tradicional centrada en un habitatge aïllat, la masia, els habitants de la qual estaven adscrits a la terra i sotmesos a servitud pels senyors directes del mas.

Monar: rec o canalització artificial al costat d'un riu al llarg de la qual hi ha uns quants molins

Oblació: ofrena espontània dels fidels durant la missa o en ocasió d'altres sagraments, com a acte de culte i de devoció.

Obrador: lloc on treballa algú en les feines d'un art, d'un ofici, d'una indústria o d'un comerç, especialment taulell on hom fa algun treball manual.

Paborde: títol eclesiàstic donat al canonge o al monjo que regia una pabordia. A la catedral de Girona, les pabordies pagaven les despeses de funcionament durant un mes de l'any.

Parròquia: demarcació territorial depenent d'una església dirigida per un rector o per uns clergues curats encarregats d'administrar els sagraments a una comunitat de feligresos.

Primícia: prestació d'una part de la collita, en general la vintena part, als clergues d'una església parroquial. Solia recaptar-se conjuntament amb el delme.

Prior: superior d'una casa monàstica o priorat depenent d'una abadia benedictina.

Quest: prestació anual al senyor d'un castell termenat en espècie, normalment en ous i formatges, per la possessió d'aviram i de bestiar.

Quintana: tros de terra, tancat amb paret, al voltant d'una casa de pagès o mas.

Remença: dret del senyor territorial sobre els pagesos adscrits a la terra a exigir-los un pagament, o redempció, en cas de voler abandonar el mas i la senyoria on havien nascut.

Sagra: terreny sagrat, posat sota la protecció i immunitat eclesiàstica, que envoltava les esglésies consagrades i que, a partir del segle XI, va esdevenir un nucli de poblament concentrat perquè s'hi construïen cellers i cases. És sinònim de cellera.

Sagristà: clergue que té cura d'una sagristia, de les coses necessàries per al culte cristià i de l'endrecament d'una església. També sol tenir la cura d'ànimes d'una parròquia.

Saig: oficial executor de les corts baronials o reials que tenia al seu càrrec fer les citacions, executar els embargaments i executar les penes a què eren condemnats els reus.

Saió: peça de terra conreable d'extensió normalment reduïda.

Senyor directe: titular del domini directe sobre un immoble.

Senyor útil: titular del domini útil sobre un immoble.

Seu de Girona: església catedral de la ciutat de Girona, on es trobava el tron del bisbe.

Talla: llista dels habitants d'un poble o país, feta especialment per repartir un impost.

Tasca: tipus d'agrer consistent en el pagament d'una onzena part de la collita al senyor directe.

Terç: dret que rebia el senyor territorial de l'emfiteuta pel seu consentiment perquè la finca passés del domini del censatari a un tercer. Solia correspondre a la tercera part del valor de la venda. És sinònim de lluïisme i foriscapi.

Tonsura: cerimònia religiosa consistent en afaitar els cabells deixant una coroneta, símbol de l'estat caràcter clerical.

Universitat: a partir del segle XIII, conjunt dels caps de casa reunits per prendre alguna determinació d'importància.

Usatge: cadascun dels costums recollits en els *Usatges de Barcelona*. També designa les prestacions a què estaven obligats els pagesos de manera acostumada.

Veguer: autoritat delegada del rei en una demarcació, la vegueria, amb jurisdicció governativa, judicial i administrativa.

Veïnat: conjunt de masos i cases aïllades d'un territori de límits difuminats integrat en un parròquia o castells termenats més extensos.

Vil·la: als segles IX, X i XI, demarcació territorial que corresponia a l'espai ocupat per una comunitat rural. Després, esdevingueren centres de parròquies o castells termenats o quedaren com a veïnats.

Vilar: als segles IX, X i XI, demarcació territorial menor, dependent d'una vil·la. Els vilars generalment van acabar convertint-se en veïnats.